

Uniwersytet Śląski w Katowicach.
Wydział Filologiczny
Instytut Bibliotekoznawstwa i Informacji Naukowej

Marek Piotr Urbański

Dzieje książki i bibliotek
w kulturze Ziemi Szamotulskiej

Praca doktorska
napisana pod kierunkiem
dr hab. Marii Piđłypczak–Majerowicz
prof. nadzw. Akademii Pedagogicznej
w Krakowie

Katowice 2008

SPIS TREŚCI

- Wstęp 4
- Wprowadzenie: Szamotuły i Ziemia Szamotulska, położenie geograficzne, nazwy, herby, gospodarka 8

Część I Dzieje Szamotuł i Ziemi Szamotulskiej do końca XVIII w.

Rozdział 1 Historia Szamotuł i Ziemi Szamotulskiej	13
Rozdział 2 Oświata i kultura Szamotuł i Ziemi Szamotulskiej	17
Rozdział 3 Życie religijne Szamotuł i Ziemi Szamotulskiej	19
Rozdział 4 Ważne postacie Szamotuł i Ziemi Szamotulskiej	44
Rozdział 5 Drukarnie Szamotuł i Ziemi Szamotulskiej	56
Rozdział 6 Biblioteki: kościelne, zakonne, różnowiercze, szkolne, prywatne	59

Część II Szamotuły i Ziemia Szamotulska od XIX w. do współczesności

Rozdział 1 Szamotuły i Ziemia Szamotulska pod zaborem pruskim	61
1.1 Dzieje miasta i Ziemi Szamotulskiej	61
1.2 Szkolnictwo i życie kulturalne (Krajowe Towarzystwo Zbieraczy Starożytności)	65
1.3 Drukarnie i księgarnie	97
1.4 Biblioteki: kościelne, zakonne, stowarzyszeń, prywatne	98
1.5 Czasopisma polskie	101
Rozdział 2 Lata 1918-1939 i okres II wojny światowej	102
2.1 Historia miasta i Ziemi Szamotulskiej w latach 1918-1939	102
2.2 Drukarnie i księgarnie	105
2.3 Czasopisma i czytelnictwo	106
2.4 Lata okupacji 1939-1945	109
Rozdział 3 Okres po drugiej wojnie światowej: 1945-1989	111
3.1 Rozwój miasta i Ziemi Szamotulskiej	111
3.2 Oświata i życie kulturalne	112
3.3 Drukarnie i księgarnie. Prasa lokalna w latach 1945-1989	120

3.4 Biblioteki	121
Rozdział 4 Lata transformacji i współczesność: 1990-2005	147
4.1 Biblioteki i czytelnictwo	147
4.2 Prasa lokalna	157
4.3 Przyszłość książki i bibliotek w Szamotułach i na Ziemi Szamotulskiej	159
Zakończenie	160
Indeks nazwisk	162
Indeks geograficzny	172
Wykaz skrótów	178
Bibliografia: źródła, opracowania	179

T. 2 **Aneksy:** tabele, kopie dokumentów, ilustracje, pieczęcie

WSTĘP

Rola biblioteki jako instytucji kulturotwórczej jest bezsprzeczna, rola książki jako narzędzia służącego tworzeniu owej kultury jest niepodważalna. Biblioteka to placówka gromadząca i upowszechniająca dorobek pokoleń, począwszy od jednostki, jednej rodziny, a skończywszy na całych narodach. Biblioteki i książki - ich dzieje i historia od dawna były i są w kręgu zainteresowań historyków, bibliotekarzy, bibliologów. Te zainteresowania przyniosły i w dalszym ciągu przynoszą znaczącą liczbę opracowań na temat książek i bibliotek, w tym prace przyczynkarskie, monografie, obszerne artykuły obejmujące całość lub fragmenty danych epok, krajów czy regionów.

Szamotuły, jak i cała Szamotulszczyzna już od wieków średnich były znanym ośrodkiem kulturalnym, z tej właśnie ziemi pochodzili znamienici profesorowie Akademii Krakowskiej¹, utalentowani artyści.² Region szamotulski do chwili obecnej nie doczekał się całościowego, syntetycznego opracowania dotyczącego książki i bibliotekarstwa na Ziemi Szamotulskiej. Były pewne próby i podejmowane są one także obecnie, aby przedstawić szerszemu ogółowi rolę książki i bibliotek, bibliotekarstwa szamotulskiego, nie są one jednak w pełni satysfakcjonujące. Najbardziej znanym autorem prac dotyczącym nie tylko bibliotekarstwa Ziemi Szamotulskiej, ale również regionu szamotulskiego, jest Romuald Krygier.³ Jego opracowania były bardzo pomocne w czasie pisania pracy, należało je jednak poddać krytyce, w związku z tym, iż w swoich opracowaniach podawał „podstawową bibliografię”, oraz następowały powtórzenia z jego wcześniejszych prac, które czasami nie były weryfikowane przed kolejnym ich wydaniem. Bardzo pomocne okazały się dwie jego niepublikowane prace dotyczące historii Szamotuł, przechowywane obecnie w Bibliotece Miasta i Gminy im. Edmunda Calliera w Szamotułach – „*Szamotuły w Polsce Ludowej: 1945-1970*” oraz „*Szamotuły w latach 1793-1944. Szkic monograficzny*”; jeśli chodzi o prace dotyczące zagadnienia bibliologicznego, również prace jego autorstwa okazały się bardzo pomocne, tj. „*25 lat*

¹ Grzegorz Snopek, Jan z Szamotuł zwany Paterkiem, Wojciech Krypa.

² Wacław z Szamotuł, Nadworny kapelmistrz króla Zygmunta Augusta.

³ R. Krygier, 25 lat bibliotek publicznych w powiecie szamotulskim (1946-1970), Szamotuły 1971; Tenże, (oprac.) 35 [trzydzieści pięć] – lat biblioteki publicznej Miasta i Gminy im. Edmunda Calliera 1946-1981, Szamotuły 1981; Tenże, Bibliografia regionalna ziemi szamotulskiej, wybór publikacji, Szamotuły 1984; Tenże, Ich ślad na Ziemi Szamotulskiej, Szamotuły 2001; Tenże, Kolegiata Szamotulska, Szamotuły 2001; Tenże, Ziemia Szamotulska: przewodnik wycieczkowy, Poznań 1965; Tenże, Szamotuły w Polsce Ludowej: 1945-1970, Szamotuły 1973; Tenże, Szamotuły w latach 19-793-1944. Szkic monograficzny, Szamotuły 1966-1974; R. Krygier, P. Mordal, Vademecum Krajoznawcze Ziemi Szamotulskiej, Szamotuły 2002.

bibliotek publicznych w powiecie szamotulskim (1946-1970)” oraz „*35 [trzydzieści pięć] – lat biblioteki publicznej Miasta i Gminy im. Edmunda Calliera 1946-1981*”.

Oczywiście nie jest on jedynym autorem, który propagując region szamotulski akcentuje silnie akcent bibliologiczny⁴. Wątek ten jest również obecny w pracach magisterskich dotyczących poszczególnych bibliotek⁵, autor ma tu na myśli pracę Marii Sobkowiak dotyczącą biblioteki publicznej w Kaźmierzu, która rzuca światło na działalność TCL w Kaźmierzu i na działalność ks. proboszcza W. Faustmanna na polu czytelnictwa. W Szamotulskim nie było dużego zainteresowania problematyką regionalnego bibliotekarstwa, prócz kilku wymienionych już opracowań jubileuszowych dotyczących bibliotek publicznych na Ziemi Szamotulskiej.⁶

Praca dotycząca książki i bibliotek na Ziemi Szamotulskiej jest pierwszą próbą przedstawienia tematu dziejów książki, bibliotek i bibliotekarstwa szamotulskiego od czasów najdawniejszych do roku 2005, w której wykorzystano dostępne materiały archiwalne, publikacje oraz badania własne. Praca ta nie wyczerpuje całego tematu, brak tutaj dokładnego omówienia problematyki sytuacji bibliotek i książki w latach międzywojennych.⁷ Przygotowanie rozprawy było poprzedzone kilkuletnim okresem zbierania, badania i analizowania dostępnych materiałów, które autor poddał selekcji. Niezwykle pomocne okazały się zbiory dokumentów z Muzeum Zamku Górków w Szamotułach, różnego rodzaju wydawnictwa okolicznościowe, archiwalne roczniki miejscowej „Gazety Szamotulskiej” za lata 1926-1936 i 1995-2005, oraz zbiory regionalistów poszczególnych bibliotek – przede wszystkim Biblioteki Publicznej Miasta i

⁴ M. Wawrzyniak-Zdziebkowa, dzięki staraniom której światło dzienne ujrzały takie opracowania jak: Biblioteka Publiczna w Dusznikach 1946-1996, Duszniki 1999; Duszniki dzisiaj i w przeszłości, Duszniki 2007; również autor pracy doktorskiej opublikował kilka artykułów przyczynkarskich dotyczących bibliotekarstwa szamotulskiego: Początki kultury książki na Ziemi Szamotulskiej, w: Pęczkowski R. (red. nauk.) Polski system edukacji po reformie 1999 roku: T. 3 Stan, perspektywy, zagrożenia Poznań–Warszawa 2005, s. 324-325; Biblioteki i regionaliści Ziemi Szamotulskiej, w: A. Kusztełak (red. nauk.) Edukacja dla bezpieczeństwa życia, nauki, pracy. Poznań 2005, s. 261-264; Informatyzacja bibliotek Powiatu Szamotulskiego. Program IKONKA. w: A. Kusztełak, A. Zduniak (red. nauk.) Kształcenie zawodowe w teorii i praktyce edukacyjnej T. 2 Kształcenie zawodowe. Poznań 2006, s. 434-438.

⁵ M. Sobkowiak, Biblioteka Publiczna w Kaźmierzu do roku 2000, Toruń 2001, praca magisterska napisana pod kier. prof. dr. hab. Jana Sójki w Zaocznym Studium Bibliotekoznawstwa i Informatyki w Wydziale Nauk Historycznych Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu.

⁶ R. Krygier, 25 lat bibliotek op. cit.; Tenże, (oprac.) 35 [trzydzieści pięć] op. cit.

⁷ Problematykę bibliotek i książki w czasach międzywojennych w Polsce omawia Z. Gaca-Dąbrowska w: Bibliotekarstwo II Rzeczypospolitej, Warszawa 2007; Chwastek A., Polskie biblioteki więzienne w okresie międzywojennym w: Roczniki Bibl. 1977 s. 369-389; Muszkowski J., Biblioteki oświatowe w Polsce. w: Książka w pracy oświatowej, red. Dąbrowska W., Kobyliński Z., Muszkowski J., Warszawa 1935, s. 26-47; Falkowska M., Z dziejów polskich bibliotek szkolnych, Warszawa 1966; Walendowska-Garczarczyk A., Biblioteki szkolne w latach 1918-1939, Poznań 1978 (powiel.)

Gminy w Szamotułach, która po reformie administracyjnej w roku 1975 przejęła zbiory dawnej Powiatowej Biblioteki Publicznej w Szamotułach. Dokładna analiza i selekcja materiałów we współpracy z pracownikami z Muzeum Zamku Górków pozwoliła uzyskać w miarę dokładny obraz sytuacji książki i bibliotek na Szamotulszczyźnie i wyróżnić kilka okresów w dziejach ich rozwoju i oddziaływania.

W pracy zastosowano następujące metody badawcze, wynikające z jej specyfiki: metodę historyczną, analizę źródeł historycznych, metodę bibliologiczną w części pierwszej, oraz techniki statystyczne w części drugiej, dotyczącej współczesności. Obecny stan badań nad szamotulską książką i biblioteką nie jest imponujący, kilka prac dotyczących tego zagadnienia powstało w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych ubiegłego wieku oraz w latach 2001-2007.⁸

W pracy „Dzieje książki i bibliotek w kulturze Ziemi Szamotulskiej” zastosowano podział na dwie główne części: część dotyczącą historii regionu: wieki XIV do XVIII, oraz drugą, omawiającą czasy od wieku XIX do współczesności. Część pierwsza „Dzieje Szamotuł i Ziemi Szamotulskiej” zawiera rys historyczny Szamotulszczyzny oraz nakreśla tło do późniejszych rozważań autora nt. książki i bibliotek na Ziemi Szamotulskiej. Część druga przedstawia sytuację książki i bibliotek na Szamotulszczyźnie od wieku XIX do współczesności. W części tej uwypuklono sytuację Szamotuł pod zaborem pruskim, zwrócono w niej uwagę na zasłużone instytucje i organizacje; miejscową drukarnię Józefa Kawalera i Towarzystwo Czytelni Ludowych, dzięki którym w trudnym okresie zaborów sytuacja książki nie była taka ciężka. Część ta oparta jest głównie na wydaniach archiwalnych Gazety Szamotulskiej oraz publikacjach historycznych. W dalszym ciągu drugiej części zostały omówione lata 1918-1939 oraz okres II wojny światowej na Ziemi Szamotulskiej, w oparciu o opracowania historyczne dotyczących Wielkopolski i Szamotulszczyzny. Ostatni fragment części drugiej przedstawia obraz kultury książki i bibliotek szamotulskich w latach 1945-2005, który oparty jest głównie na materiałach ankietowych i dokumentach opracowanych na potrzeby Głównego Urzędu Statystycznego przez biblioteki gminne, także na sprawozdaniach z działalności bibliotek, kronikach bibliotecznych. Rozprawę zamykają: bibliografia, indeksy T. 2: Aneksy, zawierające

⁸ K. Cybulka, *Działalność Pedagogicznej Biblioteki Powiatowej w Szamotułach (1953-1976)*, Poznań 1980, praca dyplomowa napisana pod kier. dra Janisława Osieglowskiego w Podyplomowym Studium Bibliotekoznawstwa w Poznaniu; M. Sobkowiak, *Biblioteka Publiczna op. cit.*; M. P. Urbański, *Początki kultury, op. cit.*; Tenże, *Biblioteki i regionaliści op. cit.*; Tenże, *Informatyzacja bibliotek, op. cit.*

tabele oraz ilustracje, przede wszystkim kopie znaków własnościowych (pieczęci) używanych we wszystkich bibliotekach gminnych na terenie powiatu szamotulskiego w okresie powstawania bibliotek i rozwoju bibliotekarstwa.

Zasięg terytorialny ograniczony jest do terenu powiatu szamotulskiego oraz województwa wielkopolskiego, zakres chronologiczny obejmuje ponad 700 lat – od pierwszej wzmianki o mieście – w roku 1231 do roku 2005. Kilkusetletni okres podzielony został na kilka okresów: średniowiecze, czasy nowożytne XVII-XVIII w., okres zaborów, okres I Rzeczypospolitej (1918-1939), lata po II wojnie światowej, w obrębie których wyróżniono okres PRL (1945-1989) i czas od roku 1990 do lat współczesnych.

Autor postanowił przyjrzeć się bliżej historii książki i bibliotek oraz w ogólności historii regionu z kilku powodów. Sam jest pracownikiem Powiatowej Biblioteki Publicznej w Szamotułach, zdaje więc sobie sprawę z małej ilości opracowań omawiających interesujące go zagadnienia, po drugie, co jest bardzo pocieszające, nastąpił wzrost zainteresowania regionalizmem oraz małymi Ojczyznami, a co za tym idzie wzrosło zapotrzebowanie na opracowania dotyczące także regionu szamotulskiego.

Zarówno Szamotuły, jak i cały region jest odnoszony do stolicy Wielkopolski – Poznania i całego województwa wielkopolskiego, ma to na celu unaocznienie skali pewnych zjawisk zachodzących na terenie Szamotuł. Powiat szamotulski jest powiatem prężnym gospodarczo, leżącym na ważnym szlaku komunikacyjnym, oddziałuje to również na szeroko pojętą kulturę całej Wielkopolski.

WPROWADZENIE

Szamotuły i Ziemia Szamotulska, położenie geograficzne, nazwy, herby miasta i powiatu, gospodarka

Szamotuły są miastem powiatowym, położonym na północny zachód od Poznania - stolicy Wielkopolski. Miasto to leży nad rzeką Samą, która jest lewym dopływem Warty. Rzeka Sama przecina miasto, stąd często Szamotuły nazywa się grodem nad Samą. Otaczają je drumliny - podłużne, niewysokie pagórki pochodzenia lodowcowego zbudowane z gliny zwałowej, piasku i żwiru; drumliny występują zwykle gromadnie, tworząc charakterystyczny krajobraz.⁹ Gród nad Samą rozłożył się na dwóch dawnych, suchych kępach wśród moczarów i wód. Pozostały po nich dziś łąki i parki, które otaczają centrum miasta. Duża liczba strumieni wlewa się do Samy pod Szamotułami. Większość z nich nie ma nazwy. Ludność miejscowa nadała tym wszystkim bezimiennym strumieniom wspólną nazwę: „samotuły”, stąd powstała w tym miejscu osadę nazwano Samotuły, a później Szamotuły. Tak wywodzi genezę nazwy miasta Ludwik Józef Gomolec¹⁰ — znany historyk i regionalista Wielkopolski. Jedno z podań ludowych mówi, że księżniczka, córka dziedzica okolicznych włości, pokochawszy młodzieńca ubogiego stanu, opuściła dom rodzicielski. W niedostatku i nędzy długo tułała się po okolicy, aż schwymano ją. Za karę w czarnej masce została uwięziona w baszcie przyzamkowej. Teren ten, od długiego jej tułania, nazwano Samotuła, później Samotuły — Szamotuły.¹¹

Językoznawcy przychylają się do twierdzenia, że nazwa miasta pierwotnie brzmiała „Samotuły” i pochodzi od przezwiska złożonego „samotuła”. Człon pierwszy nazwy osobowej został utworzony od „samo”, człon drugi od czasownika „tulić”. Można więc wywnioskować z tej nazwy, że miasto Szamotuły przytuliło się do rzeki Samy. W

⁹ R. Krygier, P. Mordal, *Vademecum Krajoznawcze Ziemi Szamotulskiej*, Szamotuły 2002, s. 15

¹⁰ R. Krygier, *Szamotulanie znani i mniej znani*, Szamotuły 1992, s. 55-56

¹¹ Ł. Bernady, *Królewna na dnie studni: podania, opowieści, baśnie i legendy ludowe powiatu szamotulskiego*, Szamotuły 2000; O. Kolberg, *Dzieła wszystkie*, T. 15, W. Ks. Poznańskie, Część VII, Wrocław; Poznań 1982

dokumentach występują jeszcze inne nazwy miasta: Samter, Samotul, Schamothule, Samptur, Czampthur, Zampter.¹²

Aktywność osadnicza w tym rejonie sięga kilka tysięcy lat. Na obszarze dzisiejszego powiatu szamotulskiego znajdowano i są znajdowane ciekawe znaleziska archeologiczne, które odkopano w takich miejscowościach jak: Biezdrowo¹³, Bytyń¹⁴, Gorszewice, Kaźmierz, Niewierz, Witkowice, Słopanowo, Chojno. Już 2,5 tys. lat temu przez teren powiatu przebiegał jeden z najważniejszych szlaków handlowych, tzw. **szlak bursztynowy**, stwarzający dogodne warunki dla handlu bursztynem pomiędzy wybrzeżem Bałtyku a południem Europy.¹⁵ Sprzed 4 tys. lat pochodzą znalezione w Bytyniu figurki wołków w jarzmie¹⁶ – jedno z dwóch poza Francją tego typu znalezisko w Europie – wykonane z brązu na terenie dzisiejszej Syrii. O rozległych kontaktach mieszkańców Ziemi Szamotulskiej oraz ich zamożności świadczą również późniejsze odkrycia między innymi: skarb srebrny z drugiej połowy X w. zawierający monety rzymskie, bizantyjskie, arabskie, tureckie, perskie oraz indyjskie, znalezione na terenie Obrzycka. Od zamierzchłych czasów ziemie dzisiejszego powiatu szamotulskiego zamieszkiwały plemiona słowiańskie. Wzniesione przez nich grodziska, częściowo zachowane do dziś, usytuowane są między innymi w: Obrzycku¹⁷, Niewierzu, Nojewie, Młynkowie, Rudkach i Ostrolesiu.

¹² Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, wyd. pod red. F. Sulimierskiego, B. Chlebowskiego, J. Krzywickiego i W. Walewskiego, Warszawa 1890, T. 11, s. 777-786

¹³ S. D. Kozierowski, Szematyzm historyczny ustrojów parafjalnych dzisiejszej Archidiecezji Poznańskiej, Poznań 1935, s. 19-21; J. Kohte, Verzeichnis der Kunstdenkmäler der Provinz Posen: dritten band: Die Landkreise des Regierungsbezirks Posen: Lieferung I: Posen-Ost und –West, Obornik, Samter, Grautz und Neutomischel, Berlin 1895, s. 38

¹⁴ S. D. Kozierowski, Szematyzm historyczny, op.cit, s. 45-46; J. Kohte, Verzeichnis der Kunstdenkmäler der Provinz Posen, op. cit., s. 39; F. Jaškowiak, Województwo poznańskie. Szkic monograficzny, Warszawa; Poznań 1980, s. 94-95.

¹⁵ T. Malinowski, Faktoria na szlaku bursztynowym z IX-VIII wieku przed naszą erą w Komorowie, Kaźmierz 2007

¹⁶ Ilustracja znaleziska zob. Aneks Nr 1, Ilustracja Nr 1, Aneksy, s. 4; więcej o znalezisku: K. Szamałek, U. Narożna-Szamałek, Z najdawniejszej przeszłości okolic Kaźmierza, Poznań, Kaźmierz 1995

¹⁷ Słownik geograficzny, op. cit., T. 7, 1886, s. 354-355; M. Gumowski, Pieczęcie i herby miast wielkopolskich, Poznań 1932, s. 221-222; S. D. Kozierowski, Szematyzm historyczny, op. cit., s. 259-261; A. Chomicki, Herby miast i ziem polskich, Warszawa 1939, s. 66; J. N. Bobrowicz, Opisanie historyczno-statystyczne Wielkiego Księstwa Poznańskiego, Lipsk 1846, s. 367-368; J. Kohte, Verzeichnis der Kunstdenkmäler der Provinz Posen, op. cit., s. 40-43; K. Kościnski, Przewodnik po Poznaniu i Wielkiem Księstwie Poznańskim: z mapą, planem i rycinami, Poznań 1909, s. 159-161; F. Jaškowiak, Województwo poznańskie, op. cit., s. 195-197.

W pierwszych latach państwowości polskiej ziemia regionu szamotulskiego stanowiła własność rodu Nałęczów¹⁸, który piastując szereg znaczących stanowisk – wojewodów, kasztelanów, starostów – aktywnie uczestniczył w sprawach państwowych. Z początkiem XI w. Szamotulscy znikają z widowni dziejowej a w historii regionu szamotulskiego obok Ostrorogów pojawia się przede wszystkim możny ród Górków. Górkowie, oprócz spraw państwowych, zasłużyli się także jako dziedzice Szamotuł. Łukasz Górka¹⁹ rozbudował do obecnych kształtów zamek istniejący tutaj do dziś oraz kościół. W Szamotułach też jako jedna z pierwszych w Wielkopolsce powstała drukarnia z inicjatywy braci czeskich. W tym samym okresie, kiedy powstała drukarnia, osiedliło się wielu prześladowanych w swoich rodzinnych krajach protestantów - głównie wspomniani wcześniej bracia czescy, którzy znaleźli opiekę wśród Ostrorogów i Górków. Szamotuły i Ostroróg stały się wówczas ważnymi ośrodkami reformacji w Wielkopolsce. Rozwijało się rzemiosło i handel.

W 1818 roku zostaje po raz pierwszy utworzony powiat szamotulski w granicach zbliżonych do tych, w jakich istnieje także dziś. Stolica regionu została ustanowiona w najsilniejszym ośrodku regionu – w Szamotułach. W końcu 1837 roku powiat szamotulski należał do najzamożniejszych powiatów w Wielkim Księstwie Poznańskim i zajmował pod tym względem szóstą lokatę.

Powiat szamotulski jako jednostka administracyjna graniczył od północy z powiatem czarnkowskim, od wschodu z powiatem obornickim i poznańskim, od południa z powiatem nowotomyskim, a od zachodu z powiatem międzychodzkiem. Główną rzeką przepływającą przez powiat jest rzeka Warta, która pełniła funkcje komunikacyjne i na której znajdowały się dwa mosty: pod Obrzyckiem i pod Wronkami. Liczba ludności zamieszkująca powiat szamotulski w 1837 roku wynosiła 37386 - z czego 9465 stanowiła ludność miejska, a 27921 ludność wiejska, zaś w roku 1885 wzrosła do 53113. Głównym zajęciem mieszkańców powiatu była uprawa roli i hodowla bydła, rzadziej drobny przemysł i handel. Pod względem narodowościowym i religijnym struktura społeczna

¹⁸ Koleje losów właścicieli Szamotuł: rodów Nałęczów, Szamotulskich, Świdwów opisane są w następujących opracowaniach: T. Jurek, Średniowieczne Szamotuły i ich dziedzice, w: Szamotuły: karty z dziejów miasta, s. 11-63. Szamotulskie Zeszyty Muzealne T. 1 Szamotuły 2006; S. Zagórska, Halszka z Ostroga: między faktami a mitami, Warszawa 2006; J. Pakulski, Nałęcz Wielkopolscy w średniowieczu, Warszawa 1982; J. Gąsiorowski, Wielkopolscy Ostrorogowie, Ostroróg 1998; A. Kulikowski, Wielki herbarz rodów polskich, Warszawa 2005, s. 248-249

¹⁹ Polski Słownik Biograficzny [dalej PSB] T. 8, Wrocław [i in.] 1959-1960, s. 412-414; Wielkopolski Słownik Biograficzny [dalej WSB], Warszawa [i in.] 1981, s. 220-221; A. Kulikowski; Wielki herbarz ,op. cit., s. 244-245.

powiatu była zróżnicowana – w 1885 roku na terenie powiatu mieszkało 37 774 katolików, 2327 żydów i 13012 ewangelików. W połowie XIX w. znajdowało się tutaj dwanaście parafii katolickich, pięć protestanckich i pięć synagog. Na przełomie XIX i XX w. obszar powiatu szamotulskiego obejmował pięć miast: Szamotuły, Wronki, Pniewy, Obrzycko, Ostroróg. Początkowo było sześć miast – w momencie tworzenia powiatu prawa miejskie posiadał jeszcze Nowy Most – obecnie Wartosław, który jednak w połowie XIX w. je utracił, oraz 203 wsie i osady. Stolicą powiatu były Szamotuły. Tutaj mieściła się siedziba landrata powiatowego, sądu okręgowego, urzędów stanu cywilnego i komendy batalionu landwery krajowej.²⁰ Obecnie w skład powiatu szamotulskiego wchodzi jeszcze: Kaźmierz²¹ i Duszniki.²²

Herb Szamotuł²³ stanowi regularnie wyrzeźbioną tarczę, na której na niebieskim tle widnieje głowa króla w koronie, a pod nią dwa klejnoty. Z górnej części wychodzą końce wstęgi z liczbami 14 z lewej, a 55 z prawej strony. Nad tarczą znajduje się korona królewska. Marian Gumowski²⁴ stwierdził, że tak ukształtowany herb Szamotuł wystąpił dopiero na pieczęciach miejskich począwszy od XVIII w. Jednak herb taki, choć skromniejszy i mniej ozdobny znany już był w XVI w. W okresie II Rzeczypospolitej w Szamotułach używano herbu miasta z przedstawionymi wyżej elementami. Wszystkie dokumenty Zarządu Miejskiego w Szamotułach w okresie międzywojennym i w początkowych latach powojennych opatrywano pieczęciami z tradycyjnym herbem miasta. Utrwalony został on także w wielu przedwojennych publikacjach regionalnych, jak również na umeblowaniu, np. w Urzędzie Stanu Cywilnego, niektórych sprzętach Urzędu Miasta i Gminy. Tradycyjny herb wisi także w gabinecie Burmistrza Szamotuł i na tylnej ścianie sali sesyjnej, ale bez wstęgi. Obecnie obowiązuje przedwojenny herb Szamotuł – tylko bez wstęgi i z datą 1455.²⁵

²⁰ M. Romanowska – Pietrzak, J. Stiller, Powiat szamotulski na dawnej pocztówce: 1897-1945, Szamotuły 2002 s.7-8; Słownik geograficzny, op. cit., T. 11, 1890, s. 783-784.

²¹ Słownik geograficzny, op. cit., T. 3, 1882 s. 922-924; S. D. Kozierowski, Szematyzm historyczny, op. cit., s.138-139; J. Kohte, Verzeichnis der Kunstdenkmaler der Provinz Posen, op. cit., s. 39-40; F. Jaškowiak, Województwo poznańskie, op. cit., s. 141-143.

²² Słownik geograficzny, op. cit., T. 2, 1881, s. 232; S. D. Kozierowski, Szematyzm historyczny, s. 91-92; J. Kohte, Verzeichnis der Kunstdenkmaler der Provinz Posen op. cit., s. 39; F. Jaškowiak, Województwo poznańskie, op. cit., s. 106-107.

²³ Zob. Aneks Nr 2, Ilustracja Nr 2, Aneksy, s. 5.

²⁴ M. Gumowski, Pieczęcie op. cit., s. 342-344; inne oprac. tego autora dot. heraldyki wielkopolskich miejscowości: Herby miast polskich, Warszawa 1960; biogram zob. WSB, op. cit., s. 239; A. Chomicki, Herby miast op. cit., s. 82.

²⁵ R. Krygier, P. Mordal; Vademecum Krajoznawcze, op. cit., s. 19.

Natomiast zupełnie inaczej przedstawia się herb powiatu szamotulskiego.²⁶ Jest to tarcza o kroju tarczy późnogotyckiej. W czerwonym polu tarczy umieszczony jest orzeł srebrny ukoronowany złotą otwartą koroną, o złotym dziobie, złotych łapach i pazurach, ze złotą przepaską na skrzydłach i o złotym pierścieniu spinającym ogon. Na piersiach orła tarcza późnogotycka w czerwonym polu, której pomłóść²⁷ srebrna w krąg o końcach zakładanych prawa na lewą. W drukach seryjnych srebro jest odwzorowane barwą białą, złoto zaś barwą żółtą. Identycznie w materii - we flagach. Inna też jest flaga terytorialna powiatu szamotulskiego. Samorządowa flaga terytorialna powszechnego stosowania dla powiatu szamotulskiego stanowi poziomy prostokątny płat materii o proporcji szerokości do jej długości, co ma się jak 5 : 8. Flagą składa się z trzech poziomych pasów barwnych, umieszczonych jeden ponad drugim w kolejności: pas pierwszy górny - barwa biała, pas środkowy, drugi - barwa czerwona, pas trzeci, dolny - barwa złota. Gdy poziomy płat materii podzielimy na sześć poziomych pasów – jeden ponad drugim – to na pas biały składają się cztery pasy poziome umieszczone ponad sobą. Pozostałe dwa pasy to w wyżej określonej kolejności pas czerwony i pas złoty. Inaczej – w poziomym prostokątnym płacie materii znajdują się trzy pasy barwne w kolejności ponad sobą: biały, czerwony i złoty. Pas czerwony i pas złoty mieszczą się sześciokrotnie w płacie materii – każdy. Pas biały jest czterokrotnością pasa czerwonego lub pasa złotego. We flagach drukowanych seryjnie barwę złotą zastępuje barwa żółta.²⁸

²⁶ Zob. Aneks Nr 3, Ilustracja Nr 3, Aneksy, s. 6.

²⁷ W średniowiecznych zapiskach sądowych godło herbowe określane jest jako pomłóść, czyli wić z wymłóconego zboża (powrósło) – za A. Kulikowski, Wielki herbarz, op. cit., s. 249.

²⁸ Źródło: Biuro Rady Powiatu Szamotulskiego.

CZĘŚĆ I Dzieje Szamotuł i Ziemi Szamotulskiej do końca XVIII w.

Rozdział 1 Historia Szamotuł i Ziemi Szamotulskiej.

Szamotuły miały **cztery** kolebki. Najstarsze dzieje związane są z Osówką, wczesnośredniowiecznym grodziskiem typu stożkowatego z XI w., które powstało wśród błotnistych łąk na morenowym wzgórzu, około 1 km na południe od centrum dzisiejszego miasta. Pod tym grodziskiem w okresie przed XII w. powstały dwa ludne podgrodzia. Nałęcz Szamotulscy z Gałowa pod koniec XIV w. umocnili jeszcze to ziemne grodzisko dwoma murami. W 1384 r. Sędziwój Nałęcz ufortyfikował się tutaj w czasie wojny domowej (1383 -1384) Nałęczów z Grzymalitami w Wielkopolsce, tu bronił się i z tej warowni podejmował swoje niszczycielskie napady na przeciwników.²⁹

Drugą kolebką miasta była osada targowa, zwana Szamotuły. Leżała na prastarym szlaku handlowym Poznań – Drezdenko - Szczecin, 2,5 km na północ od dzisiejszego centrum, na prawym brzegu Samy, naprzeciw obecnej wsi Szczuczyn. W tej osadzie targowej wzniesiono na przełomie XI i XII w. kościół parafialny pod wezwaniem św. Trójcy. Właścicielami osady byli Szamotulscy, którym Szamotuły zawdzięczają swe powstanie. Głowa św. Jana Chrzciciela na misie była herbem tej osady. Nazwano ją później Starymi Szamotułami lub Starym Miastem. Osada przetrwała do początku XIX w. Trzecią kolebką współczesnego centrum Szamotuł, tzw. Nowych Szamotuł, były tereny położone wokół dzisiejszego Rynku. Istniał tu kościół św. Stanisława, o którym pierwszą wzmiankę zanotowano w 1306 r.³⁰

Czwartą kolebką przyszłych Szamotuł był gród Świdlin-Ostrówek na prawym brzegu Samy. Tutaj na przełomie XIV i XV w. Szamotulscy wzniesli zamek z kamienia polnego i cegły. Pod nim szybko wyrosło podgrodzie, które stanowiło zaczątek dzisiejszych Szamotuł. Nazwa „Świdlin” pochodzi od drzew i krzewów derenia — świdwy, którymi dość obficie zarośnięte były brzegi Ostrówka wzdłuż doliny Samy, strumieni i brzegów jeziora. Z nasion świdwy można było wytłaczać olej do oświetlania. Świdwa stała się więc podstawą powstania w Szamotułach przemysłu olejarskiego w XIV w. Zamek Świdwów Szamotulskich w połowie XVII w. przebudowano na zespół

²⁹ R. Krygier, P. Mordal; *Vademecum Krajoznawcze*, op. cit., s. 16.

³⁰ Op. cit., s. 16.

klasztorny reformatów. Na Świdlinie był również niegdyś folwark, który pod koniec XIX w. uległ likwidacji na skutek szybkiego rozrastania się Szamotuł.³¹

Najstarsza wzmianka źródłowa o Szamotułach pochodzi z 1231 r.³², kiedy to Przemysł I nadał osadzie prawo targów. Przywilej Przemysła I w 1284 r. potwierdził książę wielkopolski Przemysł II w dokumencie przekazanym właścicielowi Szamotuł — Tomisławowi³³, kasztelanowi poznańskiemu, który uzyskał od księcia zwolnienie Nowych Szamotuł wraz z jedenastoma okolicznymi wsiami od opłat targowych oraz przywilej lokowania tych osad na prawie zachodnim. Nie można dokładnie ustalić daty otrzymania praw miejskich przez Szamotuły. Mogły je otrzymać za króla Kazimierza Wielkiego, w latach 1364–1368, w oparciu o prawa nadane przez książąt wielkopolskich; stać się to mogło również za króla Ludwika Węgierskiego w latach 1373-1382, jako forma zjednania poparcia Nałęczów. Dokumenty z 1383 r. wymieniają już Szamotuły jako miasto. Można także przypuszczać, że Nałęczowie sami te prawa nadali, a po wojnie między Nałęczami i Grzymalitami, w której Szamotuły w latach 1383-1384 zostały spalone i złupione, starali się o potwierdzenie tych praw przez króla, co nastąpiło w latach 1394-1398. Zniszczenie Starych Szamotuł oraz powstanie szlaku handlowego na południe od ówczesnego miasta, prowadzącego z Poznania przez Świdlin i Gałowo, spowodowało przesunięcie miasta na obecne miejsce. O ile spalone Stare Szamotuły podupadały systematycznie i właściwie przestawały istnieć, prócz kościoła, parafii zlikwidowanej w pierwszej połowie XIX w. i folwarku Stare Miasto, który przetrwał do początku XIX w. - to Nowe Szamotuły zaczynają się dynamicznie rozwijać. Dzięki staraniom właścicieli Nowe Szamotuły uzyskały w 1420 r. prawa miejskie od króla Władysława Jagiełły. Przywilej lokacyjny ponowił dwukrotnie król Kazimierz Jagiellończyk w latach 1450 i 1455. Dla upamiętnienia ta ostatnia data znalazła się w herbie miasta Nowych Szamotuł.³⁴

W latach 1423-1431 zbudowano murowaną świątynię gotycką na miejscu drewnianego kościoła z 1292 r. Szamotuły w tym czasie otoczone były murami i miały kształt wrzecionowaty. Przecinały je dwie arterie: dzisiejsza ul. Poznańska i Wroniecka.

³¹ R. Krygier, Szamotulskie, op. cit., s. 44-45.

³² Ostatnie odkrycia archeologiczne wskazują na wcześniejszy okres powstania osady szamotulskiej – zob. A. Skoczek, J. Małecka; Odnaleziono zaginione miasto pod ziemią w: Dzień Szamotulski z dn. 16.03.2007, s. 3; P. Bojarski, Średniowieczne miasto odkryte z lotu ptaka w: Gazeta Wyborcza z dn. 16.03.2007 s. 17 fot. osady – zob. Aneksy Nr 4, Ilustracje Nr 4a i 4b, Aneksy, s. 7 i 8.

³³ WSB, op. cit., s. 768.

³⁴ R. Krygier, Szamotulskie, op. cit., s. 46.

Krzyżowały się one w Rynku, gdzie stał ratusz. Szamotyły posiadały prócz kolegiaty jeszcze trzy kościoły: św. Ducha (ul. Poznańska), św. Barbary (ul. Sukiennicza) i św. Marcina (ul. Wroniecka). Nowe Szamotyły powstały na szlaku handlowym Poznań-Wronki – Wieleń - Szczecin. Ze względu na duży ruch handlowy na wspomnianym szlaku, ustanowiono później (1519 r.) w Szamotulach królewską komorę celną. Od tego czasu datuje się ich intensywny rozwój gospodarczy. Rozwinął się tu przemysł olejarski, z którego miasto słynęło w całej niemal Polsce w XV i XVI w. W XV w. miasto stało się również poważnym ośrodkiem przemysłu sukienniczego, garncarskiego i powroźniczego. Pomyślnie rozwijał się handel. Liczba jarmarków wzrosła z dwóch w 1450 r. do dwunastu. Kilka z nich łączono z targami bydła.

Wraz z rozwojem gospodarczym Szamotyły rozwijały się intelektualnie. Właściciel Szamotul, Dobrogost Świdwa Szamotulski³⁵, kasztelan poznański, starosta generalny Wielkopolski, założył w 1445 r. szkołę parafialną, nad którą patronat sprawował magistrat, a nie — jak to było powszechnie przyjęte — miejscowy proboszcz. Wielką zasługą tej szkoły było wykształcenie wielu wybitnych szamotulan, których wkład do skarbnicy kultury polskiej jest bardzo poważny. Jej wychowankami byli m.in. późniejsi profesorowie Akademii Krakowskiej, których postacie zostaną szerzej omówione w dalszej części pracy.

W okresie między XV a XVII w. miasto było poważnym ośrodkiem przemysłu olejarskiego, sukienniczego, garncarskiego i powroźniczego. W XVI w. stanowiło jedno z aktywniejszych ośrodków renesansu i reformacji w Wielkopolsce. Reformacji sprzyjali ówcześni właściciele miasta: Jan Świdwa Szamotulski i Łukasz III Górka.³⁶ W 1551 r. w oficynie zamku Górków bracia czescy założyli pierwszą w Wielkopolsce drukarnię. Tłoczyła głównie czeskie druki religijne, m.in. wydała jeden z ważniejszych zabytków czeskich: "Pyesnie chwał boskich"³⁷ (1561). Drukarnią kierował w latach 1558-1561 Czech Aleksander Augezdecki.³⁸ W XVII w. Szamotyły wydały wybitnego myśliciela i uczonego, lekarza, przyrodnika i filozofa Jana Jonstona³⁹ (1603-1675), autora wielu dzieł

³⁵ R. Krygier; *Ich ślad*, op. cit., s. 142-143; WSB, op. cit., s. 726-727.

³⁶ WSB, op. cit., s. 220-221.

³⁷ E. VIII, s. 50.

³⁸ WSB, op. cit., s. 31.

³⁹ R. Krygier; *Ich ślad*, op. cit., s. 55; PSB T. 11, s. 268-270; WSB, op. cit., s. 302; J. Chodera, F. Kiryk, *Słownik biograficzny historii Polski*, T. 1 A-K, Wrocław [i in] 2005, s. 632; H. Kaczmarek, Jan Jonston z

naukowych. Przełom XVI i XVII w. był bardzo pomyślny dla rozwoju Szamotuł. Po wojnach szwedzkich podupadłe miasto ożywiło się ponownie dopiero na początku XIX w. Od 1815 r. Szamotuły wchodziły w skład Wielkiego Księstwa Poznańskiego. W 1818 r. utworzono powiat szamotulski, który z małymi korektami granic przetrwał do 1975 r. W czasie zaboru pruskiego szamotulanie czynnie przeciwstawiali się naporowi germanizacyjnemu. Wielu z nich brało udział we wszystkich powstaniach narodowych, począwszy od kościuszkowskiego w 1794 r. W latach 1918-1919 Szamotuły stanowiły jeden z ważniejszych ośrodków powstania wielkopolskiego.⁴⁰ Okupacja hitlerowska trwała tu od 7 września 1939 r. do 26 stycznia 1945 r.

Przemysł miasta w dużym stopniu pracował na bazie rolniczego zaplecza. Do głównych zakładów przemysłowych należały: cukrownia (1895), fabryka mebli (1897), młyny zbożowe (1905 i 1927), wytwórnia pasz treściwych (1962). W ramach Wielkopolskich Zakładów Przemysłu Tłuszczowego (olejarnia - 1910), od 1989 r. pracuje duża i nowoczesna fabryka margaryny. Szamotulski folklor upowszechnia kilka zespołów regionalnych, głównie Zespół Folklorystyczny "Szamotuły" działający już ponad 60 lat.⁴¹

Szamotuł: u początków polskich zainteresowań starożytnym Egiptem, Poznań 2002 w: Szkice z dziejów egiptologii polskiej, Poznań 2002.

⁴⁰ R. Krygier, Powstanie wielkopolskie w regionie szamotulskim w: Gazeta Szamotulska Nr 7 1992 s. 10; P. Matusik, Powstanie Wielkopolskie w Szamotulach w: A. Gąsiorowski (red.) Szamotuły. Karty z dziejów miasta, Szamotuły 2006, s. 127-184.

⁴¹ Strój szamotulski jest jednym z charakterystycznych strojów ludowych Wielkopolski zob. E. Piskorz-Branekova, Strój szamotulski w: Polskie stroje ludowe, Warszawa 2004, s. 74-81 oraz tej samej autorki Region szamotulski w: Polskie hafty i koronki: zdobienie stroju ludowego, Warszawa 2005, s. 134-143; O. Kolberg, Dzieła, op. cit., T. 9, Część 1, s. 65; ilustracje stroju szamotulskiego – zob. Aneksy Nr 5, Ilustracja Nr 5, Aneksy, s. 9.

Rozdział 2 Oświata i kultura Szamotuł i Ziemi Szamotulskiej.

Szamotuly i Ziemia Szamotulska

Oświata na Ziemi Szamotulskiej (czyli przede wszystkim szkolnictwo) była związana nieodłącznie z Kościołem, nie tylko wyznania katolickiego, ale również protestanckiego (luteranie, bracia czescy).

Szkoła w Szamotułach, jako jedno z nielicznych miast, gdzie założycielem szkoły był nie proboszcz, ale kolator, Dobrogost Świdwa Szamotulski, kasztelan poznański, który w roku 1445 lokował na ten cel na dobrach Kępa 12 ówczesnych grzywien rocznego dochodu dla rektora szkoły. Nałożył również obowiązek na mieszczan szamotulskich zapewnienie wiktowi rektorowi szkoły itp. Inne dochody rektora i bakałarza szkoły były następujące: zobowiązano proboszcza kolegiaty do przekazywania im co roku 4 grzywny. W roku 1610 obywatel Szamotuł, Jan Sołtysik zapisał szkole 100 ówczesnych złotych. Kilkaset złotych zostało legowane przez Sebastiana Ożego, oficjała bydgoskiego. Oprócz tego, co kwartał były pobierane od uczniów na rzecz rektora i bakałarza opłaty zwane "kwartalnym".⁴² **Szkoła w Dusznikach** istniała już w XV w., jednak pierwsza wzmianka pochodzi z relacji wizyty Stanisława Syrokomli Karońskiego, kanonika poznańskiego, który przeprowadzał wizytę w imieniu Kajetana Gliszczyńskiego w 1785, o **szkole w Ostrorogu** jest wzmianka w wizycie Jana Braneckiego z 1641 r., który opisał dokładnie, kto, za ile, i za co pobierał opłaty, podczas wizyty K. Gliszczyńskiego w 1785 r. osobnej szkoły w Ostrorogu już nie było, dzieci uczono w domu organisty, jeśli chodzi o **szkołę w Pniewach**, J. Branecki w 1641 r. odnotowuje jej brak i zaleca wystawienie szkoły przez magistrat i sprowadzenie nauczyciela. Zalecenia te spełniono, ponieważ wizyta Franciszka Libowicza w 1725 r. wspomina o nauczycielu, utrzymywanym przez magistrat. **Szkoła w Biezdrowie** istniała na pewno w połowie XVII w. – zauważa ją J. Branecki; niestety późniejsze wizytacje już o niej nie wspominają.

⁴² J. Łukaszewicz, Krótki opis historyczny kościołów parochialnych, kościółków, kaplic, klasztorów, szkółek parochialnych, szpitali i innych zakładów dobroczynnych w dawnej dyecezyi poznańskiej. T.1, Poznań 1858, s. 298-306.

Poznań

Oświata i życie kulturalne (szkoły, drukarnie, księgarnie, biblioteki) promieniowało na okoliczne ziemie wielkopolskie ze stolicy Wielkopolski, czyli z Poznania. Pierwsza szkoła w Poznaniu istniała przy katedrze powstałej w roku 968, jej pierwsze ślady (szkoły) zauważamy w wieku XIII.⁴³ Kolejną szkoła była **szkoła miejska przy kościele p.w. św. Marii Magdaleny**.⁴⁴ Początkowo był tylko sam kościół założony w XIII w., dopiero wiek później założono tam szkołę.

W XVI w. założono słynne **Kolegium Lubrańskiego**⁴⁵ (zwane też akademią, szkołą akademicką). Kolejną szkoła godną uwagi było **Kolegium jezuickie** założone przez jezuitów 25 czerwca 1573 r.⁴⁶ W XVIII w. powstała w Poznaniu **Szkoła narodowa**.⁴⁷

Szkoła katedralna aż do pocz. XVI w. była równocześnie **seminarium duchownym**⁴⁸, do chwili, aż sobór trydencki nakazał zakładać osobne szkoły dla duchownych przy kościołach katedralnych. Utworzono takie seminarium w Poznaniu w pierwszej poł. XVI w., a uposażył je na 2,5 tys. dukatów w roku 1572 biskup poznański Adam Konarski.

Prócz szkół Kościoła katolickiego istniały też w Poznaniu szkoły innych wyznań, wyznań protestanckich. **Szkoła publiczna Lutrów** w Poznaniu została założona przez Zacharyasza Rydta, kupca i seniora zboru poznańskiego.⁴⁹ Kolejną szkoła protestantów była **szkoła braci czeskich**,⁵⁰ wiadomo, że istniała już w roku 1553, była to szkoła prywatna, po roku 1555 bracia czescy założyli też szkołę publiczną, zarówno dla dziewcząt i chłopców.

⁴³ J. Łukaszewicz, *Obraz historyczno-statystyczny miasta Poznania w dawniejszych czasach*. T. 2 Poznań 1998, wydanie przygot. J. Wiesiołowski, s. 5-7.

⁴⁴ Tamże, s. 8-9.

⁴⁵ J. Łukaszewicz, *Obraz historyczno-statystyczny miasta Poznania*, op. cit., s. 9-16; B. i M. Kosmanowie, *Sylwetki Wielkopolan*, Poznań 1988, s. 130-144.

⁴⁶ J. Łukaszewicz, *Obraz historyczno-statystyczny miasta Poznania*, op. cit., s. 16-19.

⁴⁷ Op. cit., s. 19-20.

⁴⁸ Op. cit., s. 20-21.

⁴⁹ Op. cit., s. 21-22.

⁵⁰ Op. cit., s. 22-24.

Rozdział 3 Życie religijne w Szamotuł i Ziemi Szamotulskiej.

Szamotuly

- **Kościół p.w. św. Marcina**⁵¹ – wiadomo, że istniał już w 1487 r., w tym roku biskup poznański, Uriel Górka na prośbę Andrzeja Górki z Szamotuł wcielił go do kolegiaty. Zawalił się drugiej połowie XVIII w. W miejscu, gdzie stał kościół, Jan Iwański – kanclerz katedralny, proboszcz szamotulski, w roku 1755 murował tzw. mur pruski.

- **Kościół p.w. św. Ducha**,⁵² wspomina się o nim w dokumencie z roku 1510 (księga *beneficjów*). W latach 1596-1620, świątynia znajdowała się w rękach braci czeskich. Uległa zawaleniu w pierwszej połowie XVIII w. Dziekan kolegiaty szamotulskiej, ks. Kazimierz Siciński w r. 1726 zaczął na jej miejscu stawiać nowy kościół, został on ukończony dopiero 53 lata później, bo w 1779 r.

- **Kościół p.w. św. Mikołaja**⁵³, jego założycielem był Mikołaj Piotr z Szamotuł, proboszcz wroniecki (1521), przekazał go pod zarząd kustosa kolegiaty. Była to budowla drewniana, która została rozebrana na pocz. XVIII w. (1726 r.). Trzydzieści jeden lat później (1757) postawiono na jego miejscu figurę.

- **Kościół i klasztor ojców Reformatorów**⁵⁴, Klasztor p.w. św. Krzyża założył według Bazylego Malinowskiego, kasztelan kaliski – Jan Łacki. Klasztor powstał po przebudowie zamku Szamotulskich ok. 1676 roku. Swoje udziały w powstaniu budowli miał mieć też Jan Ulatowski, podstoli dobrzyński.

- **Kaplica p.w. św. Barbary**⁵⁵ powstała ze składek wiernych, zniszczona przez pożar w roku 1634, szpital istniał do 1634 r. przy kaplicy p. w. Św. Barbary, po pożarze został przeniesiony obok kościoła p.w. św. Ducha. Był utrzymywany przez mieszczan szamotulskich.

Po raz pierwszy parafię katolicką w Szamotułach⁵⁶ wymienia się w źródłach pisanych w końcu XIII w., przede wszystkim w dokumencie biskupa Andrzeja Zaremby,

⁵¹ J. Łukasiewicz, Krótki opis, op. cit., T. 1, Poznań 1858, s. 304.

⁵² Op. cit., s. 304.

⁵³ Op. cit., T. 1, Poznań 1858, s. 304-305.

⁵⁴ Op. cit., T. 1, s. 305; P. Małuśkiewicz, Barokowe kościoły Wielkopolski, Poznań 2006, s. 280-281; Tenże, Zabytkowe klasztory w Wielkopolsce, Poznań 2006, s. 282-283.

⁵⁵ J. Łukasiewicz, Krótki opis, op. cit., T. 1, Poznań 1858, s. 304.

⁵⁶ R. Krygier, Kolegiata szamotulska: przewodnik, Szamotuly 2001 s. 5-14. R. Krygier bazuje na opracowaniu: Lutyński K., Powstanie Kapituły Kolegiackiej w Szamotułach w: Poznańskie Studia Teologiczne T. 2, Poznań 1976, s. 289-303.

wydanym 31 stycznia 1298 r. w sprawie podziału dawnego archidiakonu poznańskiego na trzy archidiakonaty okręgowe (regionalne). Wśród kościołów regionalnego archidiakonu poznańskiego wymieniono Szamotuły. Pierwotna parafia szamotulska obejmowała rozległy teren. W jej skład wchodziły m.in. Stare Szamotuły, Osowo, Piotrkówko, Sycyn, Grabówiec, Nowa Wieś (pod Nowymi Szamotułami), miasto Nowe Szamotuły, Kąsinowo, Kępa, Baborówko, Popowo, Popówko, Gąsawy, Jastrowo, Szczepankowo, Śmiłowo, Szczuczyn, Gaj Mały. Pierwotna parafia związana była z kościołem św. Marcina, który stał na terenie dawnej osady targowej, zwanej później Starymi Szamotułami. Kościół ten prawdopodobnie powstał już w XII w.⁵⁷ Przed 1257 r. w momencie lokacji Nowych Szamotuł i wybudowania kościoła pod wezwaniem św. Stanisława życie parafialne Szamotuł zaczęło się skupiać wokół nowego kościoła. Patronat św. Stanisława świadczy o tym, że świątynię wzniesiono po roku 1253, czyli po kanonizacji św. Stanisława. Z zachowanych dokumentów i wzmianek wynika, że w miejscu obecnej kolegiaty w latach 1298-1423 stał kościół drewniany. W okresie, gdy doszło do erekcji prepozytury i kolegium mansjonarskiego⁵⁸, w 1423 r. przystąpiono do budowy świątyni murowanej. Starania w tej sprawie poczynili Dobrogost - kasztelan poznański i Wincenty - kasztelan międzyrzecki, ówczesni właściciele Szamotuł, wywodzący się z rodu Świdwów Szamotulskich. Budowa kościoła św. Stanisława z fundacji braci Dobrogosta i Wincentego trwała dziewięć lat – w latach 1423-1431. Nowy kościół jednonawowy wybudowano z cegieł w stylu gotyku nadwiślańskiego. Znaczenie tej nowej świątyni poważnie wzrosło. Prepozyt kierował duszpasterstwem w parafii i stał na czele kolegium kapłanów oraz kolegium mansjonarzy, których obowiązkiem było stałe zamieszkiwanie przy kościele. W nowej świątyni zwiększyły się możliwości duszpasterskie, a celem głównym było poszerzenie kultu Bożego. Z inicjatywy Piotra Świdwy Szamotulskiego w latach 1458-1467 powstała fundacja kościelna, która powołała do życia Zespół Śpiewaczy Kapłanów Trójcy Świętej (Cappella Cantorum Sanctissimae Trinitatis). Fundację tę zatwierdził papież Sykstus IV w 1475 r. W momencie podziału miasta na dwie części pomiędzy dwa rody, Świdwów Szamotulskich i Górków, świątynia znalazła się w części miasta należącej do Górków. W latach 1513-1542 nastąpił okres gruntownej przebudowy kościoła

⁵⁷ Był to najstarszy szamotulski kościół, jako siedziba parafii wspomniany po raz pierwszy pod koniec XIII w. Kościół św. Marcina w 1487 r. włączył do parafii kościoła św. Stanisława Uriel Górka – biskup poznański na prośbę Andrzeja z Szamotuł – dziedzica Szamotuł. W poł. XVIII w. świątynia uległa zniszczeniu – za R. Krygier, Kolegiata, op. cit., s. 40.

⁵⁸ Mansjonarz (mansjonarz) – tak się nazywają kapłani, którzy mają obowiązek oficjum Panny Maryi codziennie śpiewać w katedrach, kolegiatach lub prepozytualnych kościołach. Za M. S. B. Linde, Słownik Języka Polskiego, T. 3, M-O, Warszawa 1951, s. 40.

staraniem nowego właściciela rezydencji Górków, Łukasza II Górki, głównego fundatora kapituły szamotulskiej, starosty generalnego Wielkopolski. Wówczas zwężono i podwyższono prezbiterium, zwężono też nawę główną, wybudowano dwie nawy boczne, wzniesiono nowe filary i arkady międzynawowe oraz sklepienia. Nad ostatnim przęsłem zachodnim nawy południowej dobudowano wysoką wieżę - dzwonnice, która w dolnej części była murowana, a w górnej drewniana. Na początku XVI w. w szamotulskim kościele parafialnym funkcjonował zespół 13 kapłanów (prepozyt, 8 mansjonarzy, 2 wikariuszy i 2 kaznodziejów). Tak liczna grupa księży na stałe zaangażowanych do pracy duszpasterskiej w Szamotulach tworzyła z miasta silny ośrodek kościelny oddziałujący i promieniujący na okolicę. Ważnym wyróżnieniem dla Szamotul okazało się podniesienie 20 lutego 1542 r. kościoła św. Stanisława do godności kolegiaty. Biskup poznański Sebastian Branicki wystawił w tym dniu dokument, w którym określił przywilej erygujący w Szamotulach nową prałaturę, kantorę oraz 10 kanoników. Tym przywilejem biskup postanowił erygować w Szamotulach kapitułę, a kościół podnieść do rzędu kolegiat.⁵⁹ W tym okresie na terenie diecezji poznańskiej wyróżniono w ten sposób tylko czternaście kościołów.

Wiek XVII-XVIII

Od połowy XVII w. Szamotuły przeżywały upadek gospodarczy i kulturalny. Duży pożar miasta w 1634 r., wojny szwedzkie, wyludnienie i zubożenie okolicznych wsi, to wszystko spowodowało największy upadek miasta, który trwał blisko 150 lat. Dopiero pod koniec XVIII w. Szamotuły zaczęły się powtórnie rozwijać i podnosić z upadku. Ziemia Szamotulska zawdzięcza swój rozwój kulturalny i duchowy nie tylko możnym i szlachcie, ale również, a może przede wszystkim Kościołowi, nie tylko zresztą katolickiemu. Przy świątyni istniała **biblioteka**, o której autor wspomni w dalszej części pracy. Przy kolegiacie działała nie tylko biblioteka, ale również i **szkoła**. Przywilej erekcyjny wydany 12 listopada 1423 r. przez wikariusza generalnego i kanonika poznańskiego Mikołaja Kickiego stanowił, że jeden z kaznodziejów powinien być magistrem biegłym w sztukach wyzwolonych. Szamotulską szkołę parafialną ufundował w 1445 r. Dobrogost Świdwa Szamotulski. On też od 1451 r. przeznaczał 100 florenów dla biednych studentów mieszkających w bursie krakowskiej, gdzie wielu adeptów

⁵⁹ R. Krygier, Kolegiata, op. cit., s. 7.

szamotulskiej szkoły przykolegiackiej kontynuowało naukę. Szamotulska szkoła częściowo była utrzymywana także przez społeczeństwo. Dbano w niej szczególnie o wysoki poziom nauczania w zakresie muzyki i śpiewu. W 1534 r. pojawiła się pierwsza regionalna fundacja utworzona przez Grzegorza Snopka zatwierdzona 5 sierpnia 1534 r. przez biskupa Piotra Tomickiego. Fundacja Grzegorza Snopka zapoczątkowała szereg lokalnych fundacji stypendialnych dla młodzieży z różnych miast i okolic kraju. Pojawiło się ich wiele w XVI i XVII w. Wkrótce nie było w Rzeczypospolitej większego ośrodka miejskiego bez własnego funduszu stypendialnego.

W XVI w. zrodziła się reformacja, która objęła swym zasięgiem dużą liczbę państw Europy Zachodniej i Środkowej, również Polska nie uniknęła jej wpływu. W wyniku tego Kościół katolicki zareagował kontrreformacją. Zmiany te nie ominęły Szamotuł. Łukasz III Górka po przejściu na luteranizm oddał kolegiatę szamotulską w ręce innowierców za aprobatą Jana Świdwy Szamotulskiego. W 1569 r. świątynię zajęli luteranie, a w latach 1573-1594 była w rękach braci czeskich.

Łukasz III Górka stał się głową luteranizmu w Wielkopolsce. Sprzyjał też braciom czeskim i kalwinom. Był bardzo gorącym zwolennikiem zjednoczenia wyznań protestanckich. Dlatego wówczas chętnie w Szamotułach osiadali Czesi, Szkoci i Niemcy, których w ich krajach prześladowano za poglądy religijne.

W tej sytuacji kler katolicki został zmuszony do zmiany miejsca rezydowania. Księża osiedli przy kościele św. Marcina w Starych Szamotułach. Następcy Górków - Gostyńscy - po śmierci Łukasza III Górki pragnęli zwrócić kolegiatę katolikom. Napotkali jednak opór Jana Świdwy Szamotulskiego, który osadził przy kolegiacie ministra braci czeskich. Na skutek wielkich protestów duchowieństwa rzymskokatolickiego zawarto ostatecznie ugodę, która uwzględniała odprawianie nabożeństw dla obydwu wyznań na przemian i podział dochodów. W 1596 r. kolejny właściciel Szamotuł – Jakub Rokossowski - zwrócił kolegiatę szamotulską katolikom. Bracia czescy znaleźli wtedy schronienie przy kościele Ducha Świętego. W 1835 r. - po śmierci ostatniego z mianowanych kanoników - kapituła kolegiacka formalnie przestała istnieć. Ponad 100 lat po tym fakcie, w 1938 r., zgodnie z prawem kanonicznym, świątynia utraciła godność kolegiaty. Mimo to nazwa kolegiata funkcjonowała nadal, przez wiele lat. Już w okresie zaboru pruskiego, w latach 1884-1890 dokonano gruntownego remontu świątyni. Wnętrze zmodernizowano, głównie w części środkowej nawy południowej, na zewnątrz

dobudowano kruchtę i zlikwidowano wieżę-dzwonnicę. Przy wejściu na cmentarz przykościelny postawiono ceglana bramę, która spełniała funkcję dzwonnicy. Po wybuchu II wojny światowej okupujący Szamotuły hitlerowcy w 1941 r. zamknęli kościół i zrabowali najcenniejsze zabytki. Wywieźli do III Rzeszy Niemieckiej wiele cennych obrazów, a także spiszową płytę nagrobną Andrzeja Szamotulskiego (powróciła do Szamotuł w 1991 r.). Cudowny Obraz Matki Bożej Pocieszenia udało się bezpiecznie ukryć i przechować kościelnemu, Henrykowi Ciężkiemu.⁶⁰

W styczniu 1945 r. miasto zostało oswobodzone przez Armię Czerwoną. Szamotulska kolegiata wróciła do wiernych. W 1952 r., podczas remontu kościoła i jego regotyżacji, ściany pokryto polichromiami. Polichromię otrzymały także wnęki częściowo zamurowanych okien w nawie głównej oraz sklepienia gwiazdzone. Polichromie w całym kościele wykonano według projektu artysty malarza profesora Wacława Taranczewskiego (1903-1987). Projekt realizowali artyści malarze: Józef Fliger i Alojzy Gielniak. Przywracając kościołowi charakter gotycki, odkryto na sufitach charakterystyczne żebrowania, a na filarach pionowe ceglane kryzy.

20 września 1970 r. odbyła się uroczystość koronacji obrazu Matki Bożej Pocieszenia „Szamotuł Pani”. Niedaleko kościoła kolegiackiego ustawiono duży ołtarz polowy. Teren między kolegiatą a cmentarzem - na łąkach - zajęli wierni. Uroczystość zgromadziła około 50 tysięcy rozmodlonych ludzi. Przybyły do Szamotuł Prymas Tysiąclecia ksiądz kardynał Stefan Wyszyński dokonał koronacji obrazu koronami papieskimi. Z inicjatywy ks. prałata Albina Jakubczaka od tego momentu kolegiata szamotulska jest pod wezwaniem Matki Bożej Pocieszenia i św. Stanisława Biskupa i Męczennika. W latach 1978-1984, w czasie kolejnego remontu kolegiaty, wzmocniono ściany i dach. Odnowiono także witraże, a niektóre z nich zastąpiono nowymi, wykorzystując projekty Leonarda Brzezińskiego, Mariana Schwartza i Józefa Oźmina. W latach 1998-2000 przeprowadzono renowację wnętrza kościoła. Wcześniej zrekonstruowano ołtarz „Szamotuł Pani”. Dzieła tego dokonał szamotulski malarz i rzeźbiarz Henryk Hagel. Następnie odrestaurowano ołtarze boczne, ambonę, stacje Drogi krzyżowej i nagrobek Jakuba Rokossowskiego. Zakupiono elektroniczne organy. Kościół został też całkowicie odmalowany.⁶¹ W dniu 26 kwietnia 2008 doszło do kolejnej wspaniałej uroczystości w murach Kolegiaty, mianowicie zgodnie z wcześniejszą obietnicą

⁶⁰ R. Krygier, Kolegiata op. cit., s. 32.

⁶¹ Op. cit., s. 5-11.

abpa krakowskiego, kardynała Karola Wojtyły, późniejszego papieża Jana Pawła II, sprowadzono z Krakowa i umieszczono w jej murach relikwie św. Stanisława⁶², mszę koncelebrował arcybiskup krakowski i długoletni przyjaciel Jana Pawła II – kard. Stanisław Dziwisz.

Biezdrowo⁶³

O **kościelach** założonym przez rodzinę Biezdrowskich wspomina sam J. Łukaszewicz, świątynia istniała już w XV w., zapiski w księdze biskupiej wspominają o nim pod datą ostatniego sierpnia 1439 r., początkowo drewniany, w wieku XVII już murowany – wizyta J. Braneckiego w 1641 wspomina o nim jako budowli murowanej, jednak po pewnym czasie remontowanej; wizyta K. Gliszczyńskiego z roku 1785 zauważa nowe fundamenty. O **szpitalu** J. Branecki wspomina jako o budowlu wystawionej przez Andrzeja Odalikowskiego, dziedzica Biezdrowa, jednak była to budowla nietrwała, ponieważ F. Libowicz opisuje budynek w roku 1725 jako nowy, z jedną ogrzewaną izbą⁶⁴.

Kolejną miejscowością w Szamotulskim jest **Bytyń**⁶⁵, **kościół** w Bytyniu stał już w r. 1510, księga *beneficjów* o nim wzmiankuje, początkowo drewniany, w połowie wieku XVII murowany, wizytacja J. Braneckiego (1641 r.) tak go opisuje. F. Libowicz potwierdza informacje o murowanej świątyni w 1725 r. Księgi kościelne prowadzone od 1705 r.⁶⁶

Duszniki były własnością biskupów poznańskich, pierwsza wzmianka o **kościelach** pochodzi z księgi biskupów poznańskich z roku 1442, a w księdze *beneficjów* z 1510 r. jest wyszczególniony dochód świątyni. Stawiana jako budowla drewniana, później zamieniona na murowaną. Wizyta J. Braneckiego z roku 1641, wykazuje że był już murowany. Kolejna wizyta, tym razem F. Libowicza w 1725 r. zostawia opis świątyni, jako bardzo dobry, tylko dach wymagał naprawy. W 1758 r. pożar strawił drewniany ołtarz N.M.P., naprawiony w dwa lata później przez miejscowego plebana Kazimierza Frobena. Ślady pożaru były jeszcze widoczne podczas wizyty K. Gliszczyńskiego w 1785. Jego księgi

⁶² I. Karczewska, Wypełniła się obietnica kard. Wojtyły, w: Gazeta Szamotulska Nr 17, 2008, s. 1,16; T. Cylka, Na świętego Stanisława czekali 30 lat, w: Dzień z dn. 2 maja 2008, s. 8-9.

⁶³ Słownik geograficzny, op. cit., T.1, 1880, s. 23-224.

⁶⁴ J. Łukaszewicz, Krótki opis, op. cit., T. 2, Poznań 1859, s. 448-450; P. Maluśkiewicz, Gotyckie kościoły w Wielkopolsce, Poznań 2008, s. 12-13.

⁶⁵ Słownik geograficzny, op. cit. T. 1 1880, s. 521.

⁶⁶ J. Łukaszewicz, Krótki opis, op. cit. T. 2, Poznań 1859, s. 418-419; P. Maluśkiewicz, Gotyckie, op. cit., s. 18-19.

wizytacyjne zaczynają się od roku 1748. **Szpital**. Wzmiankują o nim dwie wizyty – wizyta F. Libowicza z 1725 r. wykazuje dom nowy, z jedną wielką ogrzewaną izbą i o pięciu komorach, natomiast wizyta K. Gliszczyńskiego z 1785 r. wspomina, co następuje: zbudowany w roku 1770, zawiera jedną dużą izbę i cztery osobne komory. W roku 1785 szpital posiadał dwa własne ogrody.⁶⁷

Kaźmierz to kolejna miejscowość w Szamotulskim, kościół był już wzmiankowany przez bpa Andrzeja Szymonowicza w roku 1298, początkowo drewniany, murowany w 1494 r. i poświęcony Narodzeniu N.M.P. Pod koniec XVIII w. Zaczął się chylić ku upadkowi, jednak dzięki staraniom ówczesnego dziedzica – Bolesława Moszeńskiego upadek świątyni został powstrzymany (1738). W 1629 r. powstało Bractwo św. Anny, założone przez Jana Niegolewskiego. Księgi kościelne prowadzone od 1754 r., wcześniejsze zaginęły.⁶⁸

Kościół w **Obrzycku** istniał już w 1298 r., wspomina o nim biskup poznański Andrzej Szymonowicz, który ustanawiał swoją diecezję archidiaconalną. Przez kilkaset lat był drewniany; w roku 1720 wznoszony był z cegły przez ówczesnego właściciela Władysława Radomickiego, kasztelana poznańskiego; niestety nie dokończył budowy świątyni. Dopiero sześćdziesiąt lat później, w roku 1780 Józef Mielżyński ukończył dzieło. Księgi kościelne zachowane od roku 1730, wcześniejsze zaginęły.⁶⁹

Kościół w Otorowie⁷⁰ jest wspominany już przez biskupa A. Szymonowicza w 1298 r., następnie wzmiankowany przez F. Libowicza w 1725 r., pisze o nim, że jest „murowany, sklepiony, dachówką pokryty”⁷¹, bractwo różańcowe założone w 1640 r., księgi prowadzone od 1695 r.

Świątynia w Ostrorogu⁷² - wiadomo o niej, że istniała już na początku XVI w., księga *beneficjów* z 1510 r. o niej wspomina, w czasie reformacji, w latach 1555-1639⁷³

⁶⁷ J. Łukaszewicz, Krótki opis, op. cit., T. 2, Poznań 1859, s. 424-426; P. Maluškiewicz, Gotyckie, op. cit. s. 40-41.

⁶⁸ J. Łukaszewicz, Krótki opis, op. cit., T. 1, Poznań 1858, s. 298; P. Maluškiewicz, Gotyckie kościoły, op. cit. s. 94-95.

⁶⁹ J. Łukaszewicz, Krótki opis, op. cit., T. 1, Poznań 1858, s. 307-308; P. Maluškiewicz, Barokowe kościoły op. cit., s. 186-187.

⁷⁰ Słownik geograficzny, op. cit., T. 7, 1886, s. 760-761.

⁷¹ J. Łukaszewicz, Krótki opis, op. cit., T. 2, Poznań 1859, s. 417-418; P. Maluškiewicz, Gotyckie kościoły, op. cit., s. 172-173.

⁷² Słownik geograficzny, op. cit., T. 7, Warszawa 1886, s. 694-695; M. Gumowski, Pieczęcie i herby op. cit., s. 230-232; A. Chomicki, Herby miast op. cit., s. 67; S. D. Kozierowski, Szematyzm historyczny, op. cit., s. 272-274; J. N. Bobrowicz, Opisanie historyczno-statystyczne op. cit., s. 368-369; J. Kohte, Verzeichniss der Kunstdenkmaler der Provinz Posen op. cit., s. 42; K. Kościnski, Przewodnik po Poznaniu, op. cit., s. 163-164.

był w rękach braci czeskich. Świątynia została im przekazana przez ówczesnego właściciela Jakóba Ostroroga. **Szpital w Ostrorogu**. Były dwa szpitale, jeden przy kościele farnym, wspomina o nim wizyta J. Braneckiego w roku 1641. Wizytator pisze o nim, że stał blisko drogi publicznej w kierunku Szamotuł, był to dom o jednej wielkiej izbie ogrzewanej i kilku komorach. Wizyta F. Libowicza w 1725 r. wspomina już o dwóch wielkich izbach ogrzewanych i czterech komorach. Podczas wizytacji K. Gliszczyńskiego w 1785 szpitala tego już nie było. Drugi przy kościele p.w. św. Jakuba, wspomniany przy wizycie K. Gliszczyńskiego z 1785 r.; budynek blisko kościoła, stary i drewniany.⁷⁴

Wieś Ostroróg należała najpewniej do parafii Piaskowo, uposażenie której stanowiły m. in. trzy łany w Ostrorogu, o czym informuje wzmianka z 1424 r. Nie wiemy, czy nadania tego dokonali bracia Grochołowie, czy też Sędziwój⁷⁵, syn Dzierśława Grochoły.⁷⁶ Wspomniany Sędziwój zrealizował swoje plany wobec Ostroroga, polegające na przekształceniu wiejskiej siedziby w miasto i w jego centrum parafii. Parafię w Ostrorogu erygowano albo współcześnie z lokacją miasta, która nastąpiła przed 1411 r., albo niedługo potem, gdyż pierwsza wzmianka źródłowa o kościele parafialnym pochodzi z 1419 r. Nie zachowały się ani dokument Sędziwoja, w którym uposażył on kościół w Ostrorogu (wybudowany najpewniej w miejscu, gdzie i obecnie stoi kościół parafialny), ani wystawiony przez biskupa poznańskiego, niewątpliwie na prośbę Sędziwoja, przywilej erekcyjny nowej parafii. Przypuszczać można, że początkowo parafia Ostroróg obejmowała tylko miasto, nie naruszając praw starszej parafii w Piaskowie. Pod opieką wpływowego fundatora parafia Ostroróg rychło poszerzyła swe granice. W 1432 r. zlikwidowana została parafia w Piaskowie, którą włączono, wraz z jej uposażeniem obejmującym m. in. 2 łany w Rudkach i wspomniane 3 łany w Ostrorogu, do kościoła parafialnego w Ostrorogu, a kościół św. Jakuba w Piaskowie stał się filialnym w stosunku do kościoła parafialnego w Ostrorogu. W latach następnych parafia Ostroróg obejmowała kolejne wsie. Źródła wymieniają jako należące do niej: od 1466 r. Kluczewo, od 1508 r. Piaskowo, Wielinie, Dobrojewo, Bienino (od 1603 r. w parafii Biezdrowo), Rudki, Oporowo, Bobolczyn i Szczepankowo (od 1787 także Szczepy i Zapust).⁷⁷

⁷³ W tym czasie dwukrotnie ulegał pożarom i za każdym razem był odbudowywany (1555 r. i 1595 r.).

⁷⁴ J. Łukaszewicz, *Krótki opis*, op. cit., T. 2, Poznań 1859, s. 409-414; P. Maluśkiewicz, *Gotyckie kościoły* op. cit., s. 168-169.

⁷⁵ A. Gąsiorowski (red.) *Wielkopolscy Ostrorogowie*, Ostroróg 1998, s. 59-64.

⁷⁶ Op. cit., s. 55-58.

⁷⁷ G. Rutkowska, *Miasto Ostroróg w: A. Gąsiorowski (red.) Wielkopolscy*, op. cit., s. 26-41.

W 1432 roku Sędziwój podniósł rangę kościoła w Ostrorogu i skupił przy nim duchowieństwo liczniejsze niż w zwykłych kościołach parafialnych, a zarazem uatrakcyjnił kult. Ufundował bowiem przy kościele w Ostrorogu kolegium mansjonarzy, erygowane przez biskupa poznańskiego Stanisława Ciołka dnia 17 listopada tego roku. Od tej chwili był to kościół prepozyturalny⁷⁸, w źródłach określany niekiedy nieściśle kolegiatą lub kolegium, z kolei mansjonarzy nazywano bezpodstawnie kanonikami. Wprawdzie nie zachował się dokument fundacyjny Sędziwoja i przywilej biskupa, ale w 1432 r. erygowano co najmniej kilka prebend mansjonarskich, gdyż w źródłach w różnych latach mowa jest o kilku mansjonarzach. Na prebendarzy nałożono z pewnością zwykle obowiązki mansjonarskie, a więc zobowiązanie do stałej i osobistej rezydencji przy ich kościele, codzienne odprawianie uroczystej wotywy z udziałem nauczyciela-kantora i śpiewaka-ucznia (o nich jest wzmianka w wizytacji kościoła z 1641 r.), codzienne oficjum chórowe o NMP lub - zależnie od woli fundatora - o Męce Pańskiej albo o Eucharystii, także z pewnością odprawianie mszy za fundatora i jego rodzinę. Zarazem do prepozytury włączono beneficjum plebańskie, jako że był to kościół parafialny. Niewykluczone, że kolegium mansjonarzy erygowano ku czci Wniebowzięcia NMP i stąd późniejsza zmiana wezwania kościoła. W latach 1419-1506 kościół nosił wezwanie św. Jana Chrzciciela, ale w wizytacji z 1641 r. mowa jest o kościele pod wezwaniem Wniebowzięcia NMP, św. Jana Chrzciciela, Jana Ewangelisty i Andrzeja Apostoła.⁷⁹

Powagę kościoła w Ostrorogu ugruntowała bulla papieża Pawła II z 1467 r., nadająca mu odpusty na uroczystości Wniebowzięcia MP 15 sierpnia i dedykacji kościoła, tj. na dzień Narodzenia Św. Jana Chrzciciela (24 czerwca). Przywilej odpustowy kościół bez wątpienia zawdzięczał kasztelanowi międzyrzeckiemu Janowi Ostrorogowi (zm. 1501), który w latach 1466-67 przebywał jako poseł królewski w Rzymie. Bulla ta stwarzała szansę powołania lokalnego centrum odpustowego (brak danych, czy została wykorzystana) oraz zapewniała świątyni dodatkowe dochody, gdyż odpusty wiązały się ze składaniem jałmużny i datków przez pielgrzymów odwiedzających w te święta kościół. W XV i XVI w. kościół zyskał bogate uposażenie, na które składały się, oprócz nadania fundatora oraz dziesięcin i mesznego⁸⁰ ze wsi parafialnych, także zapisy dokonywane

⁷⁸ G. Rutkowska, Miasto Ostroróg w: A. Gąsiorowski (red.) Wielkopolscy, op. cit., s. 36.

⁷⁹ Op. cit., s. 36.

⁸⁰ Op. cit., s. 36; Meszne – dochody za msze, dziesięcina w ziarnie dawana, nie snopowa. Meszne, mszowe – missale, początek- przy układzie z plebanem o dziesięcinę, pleban brał obowiązek odprawiana mszy. Za: M.S.B. Linde, Słownik Języka Polskiego, T. 3, op. cit., s. 71.

przez szlachtę okoliczną, a niekiedy i przynależną do odległych parafii. Wśród darczyńców przeważała szlachta średnia i drobna, pozostająca niewątpliwie w strefie wpływów kolejnych dziedziców Ostroroga (klientela) i z tego powodu wspierająca kościół ostroroski. Brak natomiast informacji o materialnym wspieraniu świątyni ostroroskiej przez mieszczan, co sugeruje ich nie najlepszą kondycję ekonomiczną. Wśród pierwszych ofiarodawców byli bliscy współpracownicy wojewody Sędziwoja: Bogusław z Koszut koło Kórnika w 1419 r. zapisał altarii Trzech Króli 2 grzywny czynszu rocznego na wsi Górka w parafii Objezierze, Mikołaj z Baborowa - w 1425 r. zapisał tejże altarii 5 grzywien czynszu na Bininie, a także Szymon z odległych Pomorzanowic koło Pobiedzisk, który w 1443 r. darował na cele budowlane kościoła 3 łany w swej wsi. W latach 1450-1536 zapisywali także czynsze roczne na swych wsiach na rzecz mansjonarzy: w 1450 r. Mikołaj i Arkembold z Oporowa koło Ostroroga (5 złotych węgierskich), przed 1468 r. dziedzice z Rudek koło Ostroroga (2 grzywny), w 1494 r. Jan Oporowski i Mikołaj Bytyński (po 1 kopie groszy każdy), w 1495 r. Piotr z Ordzina koło Ostroroga (1,5 grzywny), bracia z Bobolczyna koło Ostroroga (2 grzywny) oraz Serafin Grot z Urbanowa Nowego (obecnie Urbanowo) i Urbanowa Starego koło Opalenicy (8 złotych węgierskich), w 1501 r. bracia z Niemieczkowa koło Obornik 7 grzywien, a w 1536 r. Feliks z bliżej nieznanym Sokolnik 6 wiardunków.⁸¹ Wśród ofiarodawców wyróżnia się - z racji swego pochodzenia i wysokości nadania - sąsiad Ostrorogów, Jan Starszy, wywodzący się z możnego i utytułowanego rodu Świdwów Szamotulskich, który w 1462 r. zapisał 8 grzywien i 16 groszy czynszu na wsi Szczepankowo.

Uposażenie kościoła parafialnego określa dokument z 1569 r., w którym Jan i Wacław Ostrorogowie zatwierdzili oddanie świątyni (ok. 1555 r.) braciom czeskim przez swego zmarłego ojca Jakuba (kościół pozostawał w ręku Jednoty do 1636 r.). Wymienione przy tej okazji uposażenie z pewnością oddaje nadanie Sędziwoja, fundatora kościoła: domki i szkoła należące do plebanii i położone na Kisach, ogrody przy tychże domkach i plebanii, ślad roli na gruncie miejskim wraz z przyległymi łączkami, łąka Bielawa pod

⁸¹ Wiardunek, wiardunk, czwartak, ferton, fetto; z niem. Viertung, Fetting, czwarta część dawnej grzywny, równa 12 groszom szerokim Kazimierza Wielkiego; średniowieczna moneta obrachunkowa równa czwartej części grzywny. Używany w Polsce i krajach Europy Środkowej. W XIV i XV w. odpowiadał 12 groszom. Również średniowieczna jednostka wagowa stosowana w Niemczech i Polsce - wiardunek (około 49 gram) odpowiadał 1/4 grzywny i dzielił się na 4 łuty. Za: Z. Gloger, Encyklopedia staropolska ilustrowana, T.4, Warszawa, Wyd. 5, 1985, s. 4-9, 424; A. Brueckner, Encyklopedia staropolska, T.2, Wyd. 1 fotooffsetowe, Warszawa 1990, s. 874; <http://www.e-numizmatyka.pl/serwis/home/numikopedia/haslo/601/wiardunek.html> (18.08.2008).

Młynikiem w Wieluniu za strugą Młynarską, ogród w Piaskowie, jezioro koło jeziora Mormin, łąka przy Kluczewie, wreszcie dziesięciny z miasta Ostroróg i wsi Kluczewo, Wielinie oraz Bienino.⁸²

Nie jest znany wygląd najstarszego kościoła parafialnego w Ostrorogu. Wiadomo jedynie, że od początku był tu ołtarz Trzech Króli, jako że wymieniany jest w źródłach już od 1419 r. Kolejny ołtarz, św. Marii Magdaleny, wspominany jest od 1461 roku. Ponieważ jednak jego kolatorem był wówczas wójt ostroroski (a po 1462 r. burmistrz i rajcy), niewykluczone, że była to fundacja starsza. Podobnie ołtarz św. Jana Chrzciciela, który pojawia się w znanych źródłach dopiero od 1467 r., istnieć mógł nawet już od chwili erygowania kościoła, jako że jego kolatorami byli Ostrorogowie. Po 1821 r. do kościoła parafialnego przeniesiono słynący łaskami obraz św. Jakuba z rozebranego kościoła filialnego w Piaskowie. W 1506 r. wymieniony jest domek (*dormicullum*), przylegający do kościoła, a stojący przy ogrodzeniu cmentarza. Kościół trzykrotnie odbudowywali bracia czescy po zniszczeniach spowodowanych przez pożary (w latach: 1555, 1589, 1595). Według wizytacji kościelnej z 1785 r., kościół w Ostrorogu był cały murowany, czworokątny i od nowa zbudowany („totaliter novo sublata ac restaurata”) w 1776 r. przez ówczesnego dziedzica Ostroroga Adama Kwileckiego, późniejszego kasztelana przemęckiego (1782-93). J. Łukaszewicz zarzucił A. Kwileckiemu nie tylko to, że kazał mury gotyckiej budowy do połowy niemal rozebrać i z pięknego gmachu średniowiecznego utworzył niekształtną i niepozorną świątynię, ale i wyrzucenie z niej nagrobków Ostrorogów, wystawionych przez Jakuba Ostroroga (zm. 1568). Nie znamy źródła informacji J. Łukaszewicza. O nagrobkach tych milczą kolejne wizytacje kościelne, jak i inne znane źródła. Na nagrobkach tych miały znajdować się epitafia Ostrorogów (Sędziwoja, jego synów Stanisława, Dobrogosta i wnuka Jana oraz syna Jana - Stanisława), opublikowane przez Szymona Starowolskiego w dziele *Monumentum Sarmatorum* (1655).⁸³ Uważa się (A. Gąsiorowski), że epitafia te mogą być tworem samego Starowolskiego lub jego informatora, a wiadomości w nich zawarte o Ostrorogach, wraz z błędnymi informacjami o śmierci Sędziwoja nad Worskłą i o uczestnictwie Dobrogosta Ostroroga w bitwie nad Warną, zaczerpnięto z opublikowanych herbów

⁸² G. Rutkowska, *Miasto Ostroróg w: A. Gąsiorowski (red.) Wielkopolscy, op. cit., s. 37.*

⁸³ E. VIII, s. 293.

rycerstwa polskiego Bartłomieja Paprockiego.⁸⁴ Epitafia powstać mogły po 1519 r. po śmierci ostatniego wymienionego w nich Ostroroga - Jana. Nagrobki mógł wystawić albo - tak jak pisze J. Łukaszewicz - Jakub Ostroróg, lub znany z zamiłowań literackich jego syn Waclaw⁸⁵ (zm. 1574). Niewątpliwie jednak kościół w Ostrorogu służył Ostrorogom za miejsce ich spoczynku. W źródłach są informacje o pochówkach w Ostrorogu: w 1501 r. Jana, dnia 17 III 1583 r. Katarzyny, córki Waclawa Ostroroga i w 1624 r. Sędziwoja. Z czasów władania miastem przez Ostrorogów znamy następujące osoby związane z kościołem parafialnym: 1419-22 Stanisław pleban; 1424 Marcin wikariusz (dzierzawca dochodów kościoła parafialnego w Piaskowie); 1450 Seweryn mansjonarz; 1457-58 Andrzej Rudzki mansjonarz; 1462 Paweł mansjonarz; przed 1462?, przed 1468 Mikołaj Pośrodek mansjonarz (wł. 1468-72 pleban w Kęszycy); 1499-zm. 1506, Hieronim Otorowski prepozyt (w 1499 r. przebywał we Włoszech, od 1500 r. pleban w Otorowie); 1499 Jan i Piotr Bielak mansjonarze; 1499-1514 Tomasz ze Sławna Sławieński, mansjonarz do 1506 r. i prepozyt 1506-14 (w 1499 r. komendarz kościoła w Ostrorogu pod nieobecność Hieronima Otorowskiego); 1500 Wojciech mansjonarz (w 1500 r. otrzymał w zarząd kościół w Otorowie k. Szamotuł); 1506 Wawrzyniec mansjonarz; 1516 Jan i Mikołaj starsi mansjonarze; 1539-43 Piotr Żółtowski prepozyt (w 1543 r. też altarysta ołtarza św. Marcina w katedrze poznańskiej); 1549 Piotr Gołembowski prepozyt; 1549 Paweł mansjonarz (w tym roku prezentowany na prepozyta); 1552 Łukasz mansjonarz (jest to ostatnia wzmianka o mansjonarzach w Ostrorogu, po przerwie spowodowanej reformacją fundacja upadła i nie została reaktywowana). W latach następnych kościołem zarządzili ministrowie braci czeskich.

Kościół w Pniewach założyli prawdopodobnie Pniewscy, początkowo był drewniany. Kościół z 1852 r. zbudowany został w XV w., spłonął na początku XVII w., powtórny pożar nastąpił w 1772 r. Poświęcony po pierwszym pożarze przez Jana Bajkowskiego, sufragana poznańskiego ok. 1630/1640 r. p.w. św. Wawrzyńca. Przy kościele p. w. św. Wawrzyńca istniało bractwo ubogich Wniebowzięcia N.M.P (założone przed 1641) i bractwo różańcowe (założone w 1650 r.). Księgi kościelne prowadzone od 1767 r., wcześniejsze uległy zniszczeniu w pożarze kościoła w 1772 r.

⁸⁴ B. Paprocki, Herby rycerstwa polskiego przez Bartosza Paprockiego zebrane i wydane r. p. 1584; wydanie Kazimierza Józefa Turowskiego, Kraków 1858.

⁸⁵ M. B. Topolska-Piechowiak w: A. Gąsiorowski (red.) Wielkopolscy, op. cit., s. 92-94.

Kościół p. w. św. Ducha – wzmiankuje o nim wizyta K. Gliszczyńskiego z 1785 r. Był to budynek murowany, dzięki staraniom ks. Wawrzyńca Kosińskiego, jeden wielki ołtarz nie był poświęcony. Wizyta F. Libowicza z 1715 wspomina o nim, że był jeszcze drewniany. **Szpital** znajdował się przy kościele p.w. św. Ducha założony razem z kościołem w 1450 r. przez Jana Pniewskiego. Jest wzmiankowany przy okazji wizyty F. Libowicza (1725 r.) jako budynek drewniany, w dobrym stanie, o dwóch izbach ogrzewanych i ośmiu komorach, oraz K. Gliszczyńskiego (1785) – wspomina on, że jest to zupełnie inny budynek, nowy, z siedmioma komorami i dwiema izbami ogrzewanymi.⁸⁶

Psarskie⁸⁷, **kościół** założony w wieku XV, akt erekcyjny opiewa na okres przed rokiem 1462, wizyta J. Braneckiego o nim wspomina, początkowo drewniany, w roku 1628 wzniesiony z cegły palonej, w 1736 r. naprawiany, w roku 1785 jak zauważa K. Gliszczyński został odnowiony. O kościele i szpitalu brak wiadomości u J. Łukaszewicza.⁸⁸

Wilczyna⁸⁹, **kościół** parafialny istniał już w XIII w. – wspomina o nim biskup poznański A. Szymonowicz z wizytacji w 1298 r., jest również wzmiankowany w księdze biskupiej z przed 1445 r.⁹⁰ oraz w księdze *beneficjów* z 1510 r. Początkowo, jak wszystkie kościoły parafialne był drewniany, później murowany – wizytacja J. Braneckiego z 1641 r. zauważa, że kościół jest już murowany. Jednak nie dbano o niego, bo w roku 1725 F. Libowicz opisał wielkie spustoszenia w kościele, które były tak poważne, że groziły jego upadkiem (kościół murowany, ale stan dachu i fundamentów był fatalny), dopiero Franciszek Florentowski, ówczesny miejscowy pleban doprowadził go do stanu używalności. Księgi kościelne prowadzone od roku 1674.⁹¹

⁸⁶ J. Łukaszewicz, Krótki opis, op. cit., T. 2, Poznań 1859, s. 431-433; P. Maluśkiewicz, Gotyckie kościoły op. cit., s. 176-177, Tenże, Barokowe kościoły, op. cit., s. 212-213.

⁸⁷ Słownik geograficzny, op. cit., T. 9, 1888, s. 244-245.

⁸⁸ J. Łukaszewicz, Krótki opis, op. cit., T. 2, Poznań 1859, s. 416-417; P. Maluśkiewicz, Gotyckie kościoły op. cit., s. 216-217.

⁸⁹ Słownik geograficzny, op. cit., T. 13, 1889, s. 461.

⁹⁰ Słownik geograficzny, op. cit., T.13 wspomina o roku 1439.

⁹¹ J. Łukaszewicz, Krótki opis, op. cit., T. 2, Poznań 1859, s. 420-423; P. Maluśkiewicz, Gotyckie, op. cit., s. 274-275.

Wronki,⁹² kościół we Wronkach istniał już w 1298 r. – wspomniany został przez A. Szymonowicza, księga z 1510 r. wymienia jego dochody. W wieku XVI był w rękach protestantów, dowodzi tego skarga przeciw księdzu apostacie Maciejowi w Gostyniu i księdzu Piotrowi w Pniewach, którzy głosili, że Łukasz Górka (dziedzic Wronek) srebra z kościoła wronieckiego zabrał (z dn. 11 lipca 1558 r.). Wizyta J. Braneckiego z 1641 r. wspomina o kościele p. w. św. Katarzyny, który był murowany. Wizyta F. Libowicza w 1725 r. podkreśla też, że kościół jest murowany, pokryty dachówką, ale w złym stanie, poświęcony przez sufragana poznańskiego Macieja Kurskiego dnia 4 listopada 1660 r. p.w. św. Katarzyny Panny i Męczenniczki. Jego kolatorem był w tym czasie Jan Korzbok Łącki, kasztelan kaliski. Bractwo św. Anny zaczęło działać w pierwszej połowie XVII w. Księgi kościelne prowadzone są od 1756 roku.

Kościół i klasztor dominikanów.

Miał potwierdzenie dwóch przywilejów Przemysła, jedno z roku 1279, drugie z 1280 r. przez Jana Alberta z roku 1493. Według J. Łukaszewicza obydwie te przywileje zostały sfalszowane przez zakonników, podaje on, że dominikanów do końca XV w. we Wronkach nie było. Inna wersja głosi, że zakonnicy zostali sprowadzeni przez Władysława Jagiełłę w 1406 r. J. Łukaszewicz kieruje się ku tezie, że klasztor dominikanów powstał w XV w. Założony przez ówczesnych właścicieli był on tak ubogi, że w 1618 został dołączony do konwentu poznańskiego dominikanów. Wronki, prócz tych dwóch kościołów, posiadały też kaplicę.

Szpital - o szpitalu wspominają wizyty F. Libowicza (1725), miał to być budynek drewniany i o dwóch izbach ogrzewanych i dwóch komorach, uposażony na tysiąc złotych polskich, K. Gliszczyńskiego (1785), który wspomina również o dwóch izbach, ale już o czterech komorach. Wspomina też o organistrze, który zamieszkiwał szpital i był nauczycielem szkoły parafialnej.⁹³

Wiek XIII - XVI

⁹² Słownik geograficzny, op. cit., T. 14, 1895, s. 52-53; M. Gumowski, Pieczęcie i herby op. cit., s. 371-372; A. Chomicki, Herby miast op. cit., s. 89; S. D. Kozierowski, Schematyzm historyczny, op. cit., s. 448-450; J. N. Bobrowicz, Opisanie historyczno-statystyczne, op. cit., s.366-367; J. Kohte, Verzeichnis der Kunstdenkmaler der Provinz Posen, op. cit., s. 59; M. Orłowicz, Ilustrowany przewodnik po Poznaniu (w granicach z przed Traktatu Wersalskiego), Lwów; Warszawa 1920, s. 148-150; K. Kościnski, Przewodnik po Poznaniu, op. cit., s. 207.

⁹³ J. Łukaszewicz, Krótki opis, op. cit., T. 2, Poznań 1859, s. 405-409; P. Maluskiewicz, Gotyckie, op. cit. s. 282-283; Tenże, Barokowe, op. cit. s., 322-323; Tenże, Zabytkowe, op. cit., s. 310-311.

W średniowieczu książęta i zakonnicy odgrywali znaczną rolę we wszystkich dziedzinach życia społecznego. Poszczególni władcy, aby zaskarbić sobie zbawienie wieczne hojnie szafowali darowiznami i przywilejami na rzecz duchowieństwa i Kościoła. Takim szafarzem był książę Przemysław II, który dokumentem z dnia 21 listopada 1279 nadał dominikanom, zwanym też Zakonem Kaznodziejskim, pewien obszar ziemi we Wronkach na pobudowanie klasztoru, wzmacniając nadanie specjalnymi przywilejami.

Następny dokument Przemysła II z roku 1280 nadał dominikanom wieś erygowaną na prawie niemieckim Piotrowo (Pochunowo) wraz z całkowitym dochodem „w potrójnym ziarnie jak i w pieniądzu” (z wyłączeniem podwoły, zastrzeżonej dla księcia) oraz dalsze przywileje: przydział ziemi na wybudowanie cegielni oraz założenie sadu i ogrodu, zezwolenie na dowolne eksploatowanie napotkanych złóż żwiru i kamieni dla potrzeb klasztoru, prawo wycinania z lasu książęcego drzew dla własnego użytku, zwolnienie wozów i statków z wszelkich opłat i danin.

Dominikanie strzegli swoich przywilejów i domagali się od następnych władców ich potwierdzenia. Między innymi potwierdził ich przywileje Władysław Jagiełło w roku 1406 oraz Jan Olbracht w roku 1493. Dominikanie jako członkowie zakonu żebraczego utrzymywali się przede wszystkim z ofiar składanych im w pieniądzu i naturze. Głównym ich celem było oddziaływanie swoimi kazaniem i umacnianie wpływów Kościoła katolickiego. Niezależnie od umartwiania się i pracy duszpasterskiej zajmowali się pracami gospodarczymi i oddziaływali swoimi umiejętnościami na bliższą i dalszą okolicę. Znali się na rolnictwie, ogrodnictwie, sadownictwie i bartnictwie. Umieli wypalać cegły i stawiać z nich budynki. Znali się też na leczeniu chorych i przygotowywaniu lekarstw. Zbudowany przez dominikanów kościół nie był jedynym kościołem we Wronkach. Prawdopodobnie od wieku XI istniał już kościół farny, o którym dowiadujemy się z dokumentu biskupa poznańskiego Andrzeja Szymonowicza z roku 1298. Biskup podzielił w tym dekrete diecezję poznańską na 3 archidiakonaty: **poznański**, **śremski** i **pszczewski**. Wronki zostały przydzielone do archidiakonatu pszczewskiego. Stolica tego archidiakonatu znajdowała się w XIV wieku także przejściowo we Wronkach lub w sąsiednim Wierzchocinie.⁹⁴

W wiekach XIII-XV średniowieczna kultura kościelna wyciskała swe piętno nie tylko w formie nauk i obrzędów religijnych, ale także decydowała o poziomie szkolnictwa,

⁹⁴ C. Grot, Wronki. Z dziejów miasta. Od czasów najdawniejszych do 1945 roku, Wronki 1987, s. 25.

o rozwoju architektury i kultury muzycznej. Przy kościele farnym istniała **szkoła**, która początkowo ograniczała się do uczenia pacierza, śpiewu kościelnego oraz czytania i pisania po łacinie. Nauka pisania i czytania potrzebna była przede wszystkim księżom i zakonnikom do odprawiania nabożeństw, a poza tym niezbędna była dla notariuszy, sekretarzy miejskich, kupców i nauczycieli szkoły miejskiej. Stopniowo rozszerzał się program nauczania. Obok nauki śpiewania psalmów w języku łacińskim i czytania tekstów związanych z praktykami religijnymi wprowadzano pewne elementy tzw. siedmiu sztuk wyzwolonych (gramatyka łacińska, dialektyka, retoryka, muzyka, arytmetyka, geometria, astronomia). Pod względem prawnym cały zarząd szkoły parafialnej należał początkowo do plebanów, którzy zarządzali mieniem szkoły, powoływali nauczycieli i innych pracowników, przyjmowali uczniów itp. Ciężar budowy szkoły spadał na patrona i parafian. Patronowie przerzucali znowu świadczenia na rzecz szkoły oraz opłacanie nauczycieli na władze miejskie, które z tego tytułu rościły sobie prawo ingerencji w sprawy szkolne. Na tym tle doszło we Wronkach w roku 1420 nawet do procesu między plebanem a radą miejską o wyłączne prawo powoływania nauczyciela szkoły parafialnej⁹⁵. Nie jest wykluczone, że także przy klasztorze powstała szkółka przeznaczona głównie dla zakonników, a dostępna także dla duchowieństwa świeckiego. Dominikanie kładli w swoich szkołach szczególny nacisk na kaznodziejstwo. Wielu z braci zakonnych znało rzadką w owych czasach sztukę czytania i pisania. Im też zawdzięczamy cenne zapisy w rocznikach i kronikach klasztornych. Pisali je jednak ludzie o różnych horyzontach umysłowych i tak, jak je rozumieli, jak je na swój sposób pojmowali. Nie wszystkie też zapisy można przyjmować jako ślady obiektywnych zdarzeń historycznych, szczególnie jeśli były pisane z pewnej perspektywy dziejowej, na podstawie relacji ustnych, wiele lat po danych wydarzeniach historycznych. Tak np. należy traktować zapis w kronice klasztoru mówiący o tym, że w roku 1280 Saraceni napadli na Wronki, spalili je, a zakonników częściowo wymordowali, częściowo rozpędzili.⁹⁶

Kościół wybudowany przez dominikanów w XIII wieku nie był okazały i wyglądał raczej biednie. Posiadał prostokątny, jednonawowy korpus, do którego przylegał wydłużony, wieloprzęsłowy, sklepiony chór.

⁹⁵ C. Grot, Wronki. Z dziejów miasta, op. cit., s. 26

⁹⁶ Op. cit., s. 26

Również kancelaria miejska stała się w tym czasie ważnym ośrodkiem - tu sporządzano zapisy o znaczeniu kronikarskim i praktycznym. Tu wystawiano dokumenty dla potrzeb obywateli i zapisywano się przebieg i wyniki rozpraw sądowych. Pisarzem był często duchowny, posiadający obywatelstwo miejskie albo nauczyciel szkoły parafialnej.

Wiek XVI-XVIII

W omawianym okresie ludność miasta dzieliła się na trzy grupy wyznaniowe: **katolicką, ewangelicką i żydowską**. Każda z tych grup miała własne domy modlitwy, własnych duchownych i właściwy swojej religii system wierzeń i obrzędów religijnych.

Największe znaczenie miała **parafia katolicka**, do której należały Wronki i sześć okolicznych wsi. Podstawę materialną egzystencji probostwa stanowiły m.in. ogrody i pola przynależne bezpośrednio do plebanii: 2 łany roli i ogród w Nowawsi, dwa ogrody na przedmieściu Wronek oraz cały szereg świadczeń. I tak na początku XVI wieku proboszcz we Wronkach pobierał „z miasta i z przedmieść — stołowe, z 5 łanów — dziesięcinę, z dwóch ogrodów — meszne, z młynów — meszne i stołowe, z browaru — grzywnę czynszu, z Sokolnik — grzywnę czynszu, z Obrowa — od kmieci dziesięcinę w snopach”. Uposażona była także altaria „erygowana (...) w roku 1482 z fundacji kanonika poznańskiego i kustosza gnieźnieńskiego Wojciecha Skory z Gaju i mieszczanina Mikołaja Dzemara”.⁹⁷ W roku 1710 wybudowano przytułek dla chorych i starców, którzy zobowiązani byli do codziennych modłów za dusze fundatorów i do zmiatania kościoła.

W wieku XVI, w czasach reformacji, Kościół katolicki doznał bardzo poważnego wstrząsu. Za panowania Zygmunta Augusta i jego następców — spośród wielu kierunków reformatorskich niektóre dotarły do Wronek i okolicy. Do gorliwych zwolenników i opiekunów innowierców należeli Górkowie. Przez pewien czas miejscowy kościół był w ich rękach, a Łukasz Górka jako patron kościoła przywłaszczył sobie wówczas monstrancje, kielichy i inne kosztowności. Kościół we Wronkach w tym czasie bardzo podupadł i uległ dewastacji do tego stopnia, że woda lała się na ołtarz. W roku 1560 odebrano dysydyntom kościół, który spłonął w czasie pożaru miasta w pierwszej połowie XVII wieku, a po odbudowie został na nowo poświęcony w roku 1660 przez sufragana poznańskiego Mateusza Mariana Kurskiego.⁹⁸

⁹⁷ C. Grot, Wronki. Z dziejów miasta, op. cit., s. 47.

⁹⁸ Op. cit., s. 47.

Również kościół i klasztor dominikanów był według wizytacji z roku 1603 w gruzach, a ich mienie w rękę patrona. Dominikanie popadli w nędzę i w roku 1618 przenieśli się do Poznania. Wrócili do Wroniek po zupełnym zwycięstwie kontrreformacji. Ruch reformacyjny wywarł też decydujący wpływ na organizację i siedzibę dekanatu. Począwszy od XVII wieku dekanat nazywał się lwóweckim i obejmował dwadzieścia siedem parafii. Na wybór nowej siedziby dekanatu wpłynęło niewątpliwie poważne osłabienie katolicyzmu w dobie reformacji w majątnościach Górków, właścicieli m.in. miasta Wroniek. Dopiero spadkobiercy Górków, Czarnkowscy przywrócili katolicyzm.

Kolejna fala **protestantów** napłynęła do Wroniek pod koniec wojny trzydziestoletniej, trwającej od roku 1618 do 1648. Przywędrowali przeważnie ze Śląska, ale po krótkim pobycie opuścili miasto z powodu prześladowania ich przez ludność katolicką. Jedną z najstarszych wiadomości o ewangelikach mamy z roku 1642. Mianowicie ówczesny właściciel Wroniek, Kostka, przywilejem z dnia 27 maja 1642 roku zwolnił wszystkich protestantów od dotychczas wymaganego obowiązku ubiegania się o specjalne pozwolenie na pochowanie zmarłego na miejscowym cmentarzu. W czasie potopu szwedzkiego w latach 1655—1660 protestanci cieszyli się specjalnymi względami u najeźdźców. Zamieszkali we Wronkach Niemcy, którzy byli wyznania **ewangelickiego**, zachowywali się w czasie wojny wzorowo. Fakt ten uwypuklił ówczesny dziedzic Jan Korzbok Łącki, wystawiając ewangelikom miejscowym pochlebne świadectwo, że w czasie wojny szwedzkiej dochowali wierności królowi polskiemu Janowi Kazimierzowi i nie dopuścili się zdrady. W nagrodę za to właściciel Wroniek zezwolił ewangelikom na odprawianie nabożeństw w wyznaczonym domu modlitwy. Pismo to z datą 10 czerwca 1661 roku kończy się wezwaniem do zgodnego współżycia wszystkich mieszkańców miasta i do zachowania pokoju.⁹⁹ Na początku **XVIII** wieku liczba ewangelików szybko wzrosła w związku z rozprzestrzenianiem się w tej okolicy tzw. kolonizacji holenderskiej. Ołędrzy byli to pierwotnie osadnicy z Fryzji i Niderlandów, najczęściej wyznania mennonickiego, którzy w XVI-XVII wieku zakładali wsie w Prusach Królewskich, wzdłuż Wisły i jej dopływów, na Kujawach, Mazowszu i w Wielkopolsce. Posiadali umiejętność melioracji i reprezentowali wysoką kulturę rolną. Byli wówczas najzamożniejszą grupą chłopów. Zachowywali wolność osobistą, własną religię i przekonania. Po I rozbiórce Polski, częściowo wyemigrowali na Ukrainę. W późniejszym okresie (aż do poł. XIX w.)

⁹⁹ C. Grot, Wronki. Z dziejów miasta, op. cit., s. 48.

mianem Olędrów określano osadników różnej narodowości (gł. Polaków i Niemców, czasem Szkotów, Czechów i Węgrów), którzy korzystali z pewnych przywilejów wynikających z prawa stosowanego przez fryzyjskich i niderlandzkich kolonistów, np. wolności osobistej, wieloletniej bądź wieczystej dzierżawy gruntów, możliwości przekazania gruntów spadkobiercom. Najważniejszą jednak cechą była zbiorowa, solidarna odpowiedzialność całej gminy olęderskiej za powinności wobec pana oraz szczególny charakter samorządu gminnego. Dlatego wyróżnikiem osadnictwa olęderskiego są kwestie prawne, a nie etniczne, religijne czy gospodarcze, zaś słowo olęder nie jest tożsame z osadnikiem holenderskim. Według dotychczasowych badań w latach 1527/1547 do 1864 na obszarze I Rzeczypospolitej (następnie w trzech zaborach) powstało co najmniej 1700 osad olęderskich, z czego w przynajmniej 300 przypadkach osadnikami byli etniczni Holendrzy. Ślady po osadnictwie widoczne są do dziś, zarówno w architekturze wiejskiej, układach przestrzennych wsi, jak i w nazwach miejscowości Holendry, Olędry, Olendry.¹⁰⁰

Koloniści, których osadzano tu na bardzo dobrych warunkach i obdarzano specjalnymi prawami i przywilejami, zajmowali się przeważnie osuszaniem okolicznych bagien i karczowaniem lasów. Zamieszkali w zwartych grupach w Łubowie, Popowie, Rzecinie, Kruczu, Jasionnie, Obelzankach i w Bielawach. Początkowo ewangelicy udawali się na nabożeństwa w niedziele i święta do sąsiedniego Piotrowa, gdzie był jedyny na całą okolicę zbor luterński. Korzystając z uchwały sejmu warszawskiego z roku 1763, która zapewniała zupełną swobodę religijną i równouprawnienie dysydentów z katolikami, miejscowi ewangelicy rozpoczęli starania o utworzenie parafii we Wronkach. W wyniku tych starań konsystorz we Wschowie powołał komisję, która w roku 1778 załatwiła potrzebne formalności i utworzyła parafię ewangelicką we Wronkach. Data 1778 roku figurowała odtąd na wszystkich pieczęciach używanych przez pastorów ewangelickich do czasów najnowszych. Pierwszym pastorem został Grieser, wybrany 15 września 1779 roku. W tym samym dniu opracowano matrykulę (wzór), na podstawie której ustalano dochody z miasta Wronek oraz z sąsiednich gmin wiejskich (Obelzanki, Bielawy, Rzecin, Popowo). Do tego doszły dobrowolne datki od współwyznawców z dalszej okolicy, a także z Łubowa, które od roku 1785 zostało włączone do parafii we Wronkach. Nabożeństwa odbywały się początkowo w prowizorycznie urządzonym domu modlitwy przy ulicy

¹⁰⁰ A. Pelczyk, *Budownictwo olęderskie na Równinie Nowotomyskiej*, Sanok, Lednica 1997; *Budownictwo holenderskie* w: T. Czerwiński, *Budownictwo ludowe w Polsce*, Warszawa 2006, s. 316-321; <http://pl.wikipedia.org/wiki/Ol%C4%99drzy> (21.08.2007).

Ogrodowej (obecnie Kościuszki). W kilka lat później (1788 r.) powstała gmina miejska Wartosław, dokąd pastor z Wronek dojeżdżał co kwartał celem załatwiania miejscowych spraw kościelnych.¹⁰¹

Ludność żydowska stanowiła odrębną gminę wyznaniową. Podstawą prawną jej egzystencji były specjalne przywileje zarówno królewskie, jak i właścicieli miasta. Jeden z takich przywilejów wydała m.in. w roku 1607 Zofia z Fulsztyna Czarnkowska, „kasztelanka międzyrzecka, świecka, starościna na Wieleniu, Wronkach, Pani dziedziczka”, która zezwoliła Żydom wronieckim murować sobie bóżnicę na tym miejscu, na którym z dawna drewnianą miesali. W dalszej treści pisma dziedziczka ostrzega, „żeby się żaden, wiedząc w tej mierze wolę moją onym przeszkody czynić nie ważył”.¹⁰²

Żydzi podporządkowani byli jurysdykcji pańskiej i miejskiej. Korzystali oni z niej nawet w sprawach związanych z administracją synagogi. Na tle ściągania różnych opłat przychodziło niekiedy między współwyznawcami do ostrych zatargów, które kończyły się rozprawą przed sądem wójtowskim. W zapisie z roku 1719 widnieje „Inkwizycja uczyniona między stronami żydowskimi to jest między Starszymi, których Zwierzchność Pańska postanowiła, a z drugiej strony - różnych rebeliantów przeciwko Starszym”. Z treści zapisu wynika, że niektórzy Żydzi nie zapłacili starszym synagogi wyznaczonych składek. W celu wymuszenia uiszczenia tych należności starsi rzucili na dłużników klątwę i zabronili im wejścia do synagogi. Na tym tle doszło do gorszącego zajścia w bóżnicy, gdzie kłótnia przerodziła się w bijatykę, która znalazła swój epilog przed sądem wójtowskim.

Inny zapis z roku 1789 dotyczy oryginalnej skargi starszych synagogi na podrabina w formie manifestu. „Za urzędu sławetnego Krzysztofa Milki, wójta i ławników przysięgłych osobiście stanąwszy Starsi synagogi wronieckiej Mosie Mojer, Mosie Sądek, Jachym Jakob, Lowek Zelek - wszyscy czynią jak najsoleńniejszy manifest przeciw Lewkowi Chrzanowi, podrabinkowi, jako on namówił i zbuntował kilkunastu gospodarzy z pospólstwa przeciw Starszym tejże synagogi (...) prawnie nie mając żadnej przyczyny,

¹⁰¹ C. Grot, Wronki. Z dziejów miasta, op. cit., s. 49.

¹⁰² Opracowania dot. historii Żydów w Wielkopolsce: Żydzi w Wielkopolsce na przestrzeni dziejów pod red. J. Topolskiego, K. Modzelewskiego, Wyd. 2, Poznań 1999; S. Kemlein, K. Makowski, Z. Chodery-Leow, Żydzi w Wielkim Księstwie Poznańskim 1815-1848: przeobrażenia w łonie żydostwa polskiego pod panowaniem pruskim, Poznań 2001.

zarzucając im złodziejstwo i falsyfikację rejestrów, jak i gwałtem bezprawnie ze starszeństwa srucił" (...).¹⁰³

Pniewy¹⁰⁴

Kościół parafialny w średniowiecznym mieście był zobowiązany do prowadzenia szkoły, w której mogłaby uczyć się młodzież. O istnieniu takiej instytucji przy kościele św. Wawrzyńca w Pniewach w XIV i XV w. jednak nic nie wiadomo. O szkole tutejszej wspominają dopiero późniejsze źródła.

Za ważną przyczynę nienajlepszego stanu oświaty i kultury umysłowej można przyjąć fakt, że Nałęczycy Pniewscy, właściciele miasta, nie poświęcali tym kwestiom tyle uwagi, jak to na przykład czynili ich współherbowcy z pobliskich Szamotuł. Również Nałęczycy z Ostroroga, spokrewnieni z Pniewskimi, przywiązywali wielkie znaczenie do kultury w swoim rodowym mieście. Na znaczenie kulturalne Pniew wpływ miała także zamożność członków wspólnoty municypalnej, a miasto pod tym względem nie należało do czołówki w zachodniej Wielkopolsce.

O oświacie i kulturze w miasteczku w XV-XVI w. zachowało się niewiele wzmianek źródłowych. Wspomnieć tu wypada Piotra Drogosławica, dziekana poznańskiego i jurystę z końca XIII i początków XIV stulecia, profesora w Awinionie w latach 1321-1325 (?), odnotowanego w 1324 r. jako *in curia Romana decretorum doctor actu legens*.¹⁰⁵

Synowie mieszczan pniewskich pojawili się w murach Uniwersytetu Krakowskiego w pierwszej połowie XV w. Pierwszym reprezentantem tego miasta był Wawrzyniec, wpisany w 1419 r., następnym zaś odnotowany rok później Jan, syn Piotra. Kolejnych studentów z Pniew metryka Uniwersytetu Krakowskiego odnotowała po kilku dalszych latach - w 1425 r. Jana, syna Skarbka de Pnyow, w 1429 r. Piotra, syna Jana, i w 1430 r. Klemensa, syna Marcina de Pnow.¹⁰⁶

¹⁰³ C. Grot, Wronki. Z dziejów miasta, op. cit., s. 47-50.

¹⁰⁴ Słownik geograficzny, op. cit., T. 9, 1888, s. 334-337; M. Gumowski, Pieczęcie i herby, op. cit., s. 248-250; A. Chomicki, Herby miast, op. cit. s. 70; S. D. Kozierowski, Szematyzm historyczny, op. cit., s. 293-295; J. N. Bobrowicz, Opisanie historyczno-statystyczne, op. cit., s. 367-368; J. Kohte, Verzeichnis der Kunstdenkmaler der Provinz Posen, op. cit., s. 45-46; K. Kościński, Przewodnik po Poznaniu, op. cit., s. 168-169; F. Jaškowiak, Województwo poznańskie, op. cit., s. 210-213; Z. i K. Zierhofferowie, Nazwy miast, op. cit., s. 117-118.

¹⁰⁵ B. Polak (pod red.) Dzieje Pniew, Poznań 1998, s. 23.

¹⁰⁶ Op. cit., s. 24.

Po kilku latach nieobecności w Krakowie mieszczenie pniewscy w murach Uniwersytetu Krakowskiego znaleźli się po zakończeniu wojny trzynastoletniej z zakonem krzyżackim (1454-1466). Być może przeszkodą w dotarciu do Krakowa były kłopoty finansowe tutejszego mieszczaństwa, spowodowane nałożeniem na miasta poważnych podatków w związku z kosztami działań militarnych w tym okresie. Metryka Uniwersytetu Krakowskiego wymienia następujących mieszczan z Pniew: Jana, syna Piotra, który wpłacił 2 grosze (1467), Wojciecha, syna Jakuba (1469), Jakuba, syna Bartłomieja (1472), Szymona, syna Stanisława (1475), Piotra, syna Stanisława (1484) oraz Markusza, syna Jakuba (1488). Wspomnianego Piotra z Pniew, studenta krakowskiego w latach 1484-1492, popierał Piotr z Ostroroga, wikariusz we Lwówku.¹⁰⁷

Wpisując się w poczet słuchaczy uczelni krakowskiej mieszczenie pniewscy, podobnie jak i studenci pochodzący z innych regionów kraju, wpłacali sumy od 2 do 6 groszy. Tę ostatnią sumę zapłacił tylko Szymon, syn Stanisława. Dodać wypada, że najwyższa opłata wynosiła 8 groszy, a bardzo często studenci byli w ogóle zwolnieni z wpisowego. Te kwoty świadczą o przeciętnej zamożności obywateli Pniew w drugiej połowie XV stulecia.¹⁰⁸ Liczba 11 studentów z tego miasta kształcących się w Krakowie w latach 1419-1488, zestawiona z podobnymi danymi dotyczącymi innych miast wielkopolskich mniej więcej takiej samej wielkości, wcale nie świadczy źle o intelektualnych aspiracjach tutejszych mieszkańców. W tym samym czasie z dużych miast, jakimi były Konin i Gniezno, odnotowano tylko odpowiednio 9 i 25 studentów, a przecież w wypadku tego ostatniego miasta, przy kościele katedralnym funkcjonowała dobrze prowadzona szkoła. Do końca XV w. na liście studentów krakowskiej uczelni znaleźli się jeszcze trzej synowie mieszczan pniewskich: Maciej, syn Bartłomieja w 1490 r. oraz Mikołaj, syn Mikołaja, i Szymon, syn Jana w 1491 r. W pierwszej połowie następnego wieku w gronie studentów krakowskich wymieniono Pawła, syna Jakuba (1503) i Jakuba, syna Jana (1535), a w 1556 r. został zapisany na studia Florian, syn Stanisława, który zapłacił tylko 1 grosz wpisowego. Liczba sześciu studentów z Pniew w Krakowie w latach 1490-1556 w porównaniu np. z 19 studentami z pobliskich Szamotuł niezbyt korzystnie świadczy o ówczesnym obrazie kultury i oświaty w Pniewach, co też potwierdza milczenie źródeł o tutejszej szkole parafialnej.¹⁰⁹

¹⁰⁷ B. Polak (pod red.), *Dzieje*, op. cit., s. 24.

¹⁰⁸ Op. cit., s. 25.

¹⁰⁹ Op. cit., s. 25.

Interesujące są losy jednego z potomków mieszczan z Pniew, mianowicie Wojciecha. Uważa się go za syna Jakuba Secula, burmistrza odnotowanego w dokumencie z 1435 r. Wojciech wykształcenie w zakresie trivium z elementami quadrivium otrzymał zapewne w szkole katedralnej w Poznaniu. W 1469 r. wstąpił w mury uczelni krakowskiej (za czasów rektoratu Marcina Byliny) i wpłacił 2 grosze. Księga promocji wydziału artium, czyli nauk wyzwolonych, pod 1472 r. wymienia go wśród wielu osób, którym nadano tytuł bakałarza. Wojciech po promocji poświęcił się karierze naukowej. Za czasów dziekana wydziału artium Mikołaja z Latowic, w 1477 r., uzyskał magisterium. W 1483 r. był seniorem Bursy Jerozolimskiej. Z 1487 r. pochodzi spis jego wykładów na tym wydziale krakowskiego studium generale, świadczący o jego zainteresowaniach naukowych (prowadził je do 1495 r.). Wykładał zagadnienia związane z astronomią - pisał J. A. Spież - i komentował Arystotelesa.¹¹⁰ Przez dwa następne lata widnieje w liber diligentiarum wymieniany tylko jako członek Collegium Maius, którym był od r. 1489; o wykładach natomiast w tym czasie źródło milczy. Skądinąd wiemy jednak, że od r. 1495 był bakałarzem teologii, a więc wykłady głosił już zapewne na tym wydziale. Stopień doktora teologii uzyskał, mimo zakazu uniwersytetu, w Rzymie, gdzie przebywał na przełomie lat 1495-1496. Władze uniwersytetu w Krakowie początkowo nie chciały zgodzić się na zatwierdzenie tytułu naukowego zdobytego przez Wojciecha w Rzymie; uczyniły to dopiero po dwukrotnym wstawiennictwie królewicza Fryderyka Jagiellończyka¹¹¹.

Wojciech z Pniew uzyskał także tytuł bakałarza praw (dekretów), najpóźniej w 1489 r. O jego zainteresowaniach intelektualnych świadczy także jeden z zachowanych kodeksów, przechowywany w Bibliotece Jagiellońskiej pod sygnaturą 2458.¹¹² Ukoronowaniem kariery naukowej było wybranie go na rektora tejże uczelni (na kadencję 1500/1501 r.). Natomiast w karierze duchownej warto odnotować godność kanonika kapituły św. Floriana w Krakowie. Zmarł 23 stycznia 1504 r.

Pozostali studenci z Pniew, zapewne jak większość osób wywodzących się ze środowisk mieszczańskich, kończyli studia na takim etapie, że nie otrzymywali nawet stopnia bakałarza. Do kręgu pochodzących stąd ludzi wykształconych zaliczyć można także dominikanina Mikołaja z Pniew, którego w 1419 r. mianowano wikariuszem

¹¹⁰ B. Polak (pod red.), *Dzieje*, op. cit., s. 26.

¹¹¹ Op. cit., s. 26.

¹¹² BJ, sygn. 2458.

provincji polskiej Zakonu Kaznodziejskiego. Wyznaczony na to stanowisko, został najprawdopodobniej w tym samym roku obrany przez kapitułę prowincjałem. Jak przypuszcza J. Kłoczowski, z tych obowiązków został uwolniony dopiero w 1431 r. i to z powodu złego stanu zdrowia.¹¹³

Do grona ludzi wykształconych dołączyć należy również Piotra Pniewskiego, kanonika i oficjała gnieźnieńskiego, będącego potomkiem protoplasty rodziny właścicieli Pniew - Wincentego, kasztelana radzimskiego z końca XIV w. Wiadomo bowiem, że od prałatów i kanoników katedralnych wymagano przy nominacji nie tylko urodzenia szlacheckiego, ale i uzdolnień intelektualnych.¹¹⁴

Poznań

Pisząc o życiu religijnym w Szamotułach i na Ziemi Szamotulskiej nie można pominąć tak ważnego ośrodka, jakim był Poznań, należy tu wspomnieć o następujących świątyniach jak: kościół katedralny p.w. św. Piotra i Pawła¹¹⁵, kolegiata p.w. św. Marii Magdaleny¹¹⁶, kolegiata p.w. św. Mikołaja¹¹⁷, kolegiata p.w. N.M.P.¹¹⁸, kościół parafialny p.w. św. Wojciecha¹¹⁹, kościół parafialny p.w. św. Marcina¹²⁰, kościół parafialny p.w. św. Małgorzaty¹²¹, kościół parafialny p.w. św. Barbary¹²², kościół parafialny p.w. św. Rocha¹²³, kościół parafialny p.w. św. Sebastiana¹²⁴, kościół parafialny p.w. św. Anny¹²⁵,

¹¹³ B. Polak (pod red.), *Dzieje op. cit.*, s. 26.

¹¹⁴ *Op. cit.*, s. 27.

¹¹⁵ J. Łukaszewicz, *Krótki opis op. cit.*, T. 1, Poznań 1858, s. 3-60; Tenże, *Obraz historyczno-statystyczny miasta Poznania T. 2, op. cit.*, s. 80-89.

¹¹⁶ J. Łukaszewicz, *Krótki opis op. cit.*, T. 1, Poznań 1858, s. 78-87; Tenże, *Obraz historyczno-statystyczny miasta Poznania T. 2, op. cit.*, s. 89-95.

¹¹⁷ J. Łukaszewicz, *Krótki opis op. cit.*, T. 1, Poznań 1858, s. 62-63; Tenże, *Obraz historyczno-statystyczny miasta Poznania T. 2, op. cit.*, s. 98-99.

¹¹⁸ J. Łukaszewicz, *Krótki opis op. cit.*, T. 1, Poznań 1858, s. 60-62; Tenże, *Obraz historyczno-statystyczny miasta Poznania T. 2, op. cit.*, s. 99-100.

¹¹⁹ J. Łukaszewicz, *Krótki opis op. cit.*, T. 1, Poznań 1858, s. 174-177; Tenże, *Obraz historyczno-statystyczny miasta Poznania T. 2, op. cit.*, s. 95-96.

¹²⁰ J. Łukaszewicz, *Krótki opis op. cit.*, T. 1, Poznań 1858, s. 155-156; Tenże, *Obraz historyczno-statystyczny miasta Poznania T. 2, op. cit.*, s. 96-97.

¹²¹ J. Łukaszewicz, *Krótki opis op. cit.*, T. 1, Poznań 1858, s. 68-71; Tenże, *Obraz historyczno-statystyczny miasta Poznania T. 2, op. cit.*, s. 97-98.

¹²² J. Łukaszewicz, *Krótki opis op. cit.*, T. 1, Poznań 1858, s. 63-64; Tenże, *Obraz historyczno-statystyczny miasta Poznania T. 2, op. cit.*, s. 104.

¹²³ J. Łukaszewicz, *Krótki opis op. cit.*, T. 1, Poznań 1858, s. 75-78; Tenże, *Obraz historyczno-statystyczny miasta Poznania T. 2, op. cit.*, s. 104-105.

¹²⁴ J. Łukaszewicz, *Krótki opis op. cit.*, T. 1, Poznań 1858, s. 65; Tenże, *Obraz historyczno-statystyczny miasta Poznania T. 2, op. cit.*, s. 105.

¹²⁵ J. Łukaszewicz, *Krótki opis op. cit.*, T. 1, Poznań 1858, s. 159; Tenże, *Obraz historyczno-statystyczny miasta Poznania T. 2, op. cit.*, s. 107.

kościół p.w. Wszystkich Świętych¹²⁶, kościół p.w. św. Jana Jerozolimskiego¹²⁷, kościół szpitalny p.w. św. Ducha¹²⁸, kościół szpitalny p.w. św. Krzyża¹²⁹, kościół szpitalny p.w. św. Łazarza¹³⁰, kościół szpitalny p.w. św. Wawrzyńca¹³¹, kościół szpitalny p.w. św. Stanisława¹³², kościół szpitalny p.w. św. Walentego¹³³, kościół p.w. św. Gertrudy.¹³⁴

¹²⁶ J. Łukaszewicz, Krótki opis op. cit., T. 1, Poznań 1858, s. 153; Tenże, Obraz historyczno-statystyczny miasta Poznania T. 2, op. cit., s. 107.

¹²⁷ J. Łukaszewicz, Krótki opis op. cit., T. 1, Poznań 1858, s. 72-74; Tenże, Obraz historyczno-statystyczny miasta Poznania T. 2, op. cit., s. 100-104.

¹²⁸ J. Łukaszewicz, Krótki opis op. cit., T. 1, Poznań 1858, s. 179-180; Tenże, Obraz historyczno-statystyczny miasta Poznania T. 2, op. cit., s. 105-106.

¹²⁹ J. Łukaszewicz, Obraz historyczno-statystyczny miasta Poznania T. 2, op. cit., s. 106.

¹³⁰ J. Łukaszewicz, Krótki opis op. cit., T. 1, Poznań 1858, s. 158; Tenże, Obraz historyczno-statystyczny miasta Poznania T. 2, op. cit., s. 106.

¹³¹ J. Łukaszewicz, Krótki opis op. cit., T. 1, Poznań 1858, s. 64-65; Tenże, Obraz historyczno-statystyczny miasta Poznania T. 2, op. cit., s. 106.

¹³² J. Łukaszewicz, Krótki opis, op. cit., T. 1, Poznań 1858, s. 87; Tenże, Obraz historyczno-statystyczny miasta Poznania T. 2, op. cit., s. 107.

¹³³ J. Łukaszewicz, Krótki opis, op. cit., T. 1, Poznań 1858, s. 158; Tenże, Obraz historyczno-statystyczny miasta Poznania T. 2, op. cit., s. 107.

¹³⁴ J. Łukaszewicz, Krótki opis, op. cit., T. 1, Poznań 1858, s. 88; Tenże, Obraz historyczno-statystyczny miasta Poznania T. 2, op. cit., s. 107.

Rozdział 4 Ważne postacie Szamotuł i Ziemi Szamotulskiej

Dla kultury oraz szkolnictwa Szamotuł zasłużyło się wielu wybitnych ludzi nauki, byli to m. in.: **Jan Ostroróg**¹³⁵, który urodził się około 1436 r. w swoim rodzinnym mieście - Ostrorogu jako syn Stanisława¹³⁶, wojewody poznańskiego i Beaty z Bystrzycy. Otrzymał staranne wykształcenie. Studiował w Wiedniu (w 1450 r.), Erfurcie (w latach 1453-1455) i Bolonii (1458-1460). Tam w 1459 r. był rektorem ultramontanów, tzn. zwolenników kierunku postulującego podporządkowanie polityki Kościoła katolickiego w różnych krajach władzy watykańskiej. Uzyskał doktorat obojga praw. Po ukończeniu studiów rozpoczął służbę dyplomatyczną u króla Kazimierza Jagiellończyka. Na początek został członkiem komisji orzekającej o włączeniu części Mazowsza do Korony. Jako sekretarz króla brał udział w wojnie trzynastoletniej i wielokrotnie posłował, m. in. dwa razy do Rzymu. W służbie dyplomatycznej naraził się nawet na uwięzienie przez węgierskiego króla w latach 1476-1477. Dostał najwyższych godności państwowych. Był kasztelanem międzyrzeckim (1465-1472) i poznańskim (1474-1500), starostą generalnym Wielkopolski (1493-1498), wojewodą poznańskim (1500-1501) oraz podskarbis wielkim koronnym (1472-1474). Zmarł w lecie 1501 r. między 3 czerwca a 25 sierpnia. Jan Ostroróg w 1464 r. ożenił się z księżniczką raciborską Heleną, wnuczką Wincentego Szamotulskiego. Po jej śmierci poślubił w 1494 roku Dorotę Wrzesińską. Z każdego z tych małżeństw miał po dwoje dzieci: Stanisława i Wacława oraz Poliksenę i Hektora. J. Ostrorogowi przypisywane jest autorstwo słynnego „Memoriału w sprawie uporządkowania Rzeczypospolitej”, dzieła napisanego po łacinie.¹³⁷ Niektórzy uczeni twierdzą, że memoriał powstał najprawdopodobniej w latach 1455-1459 lub 1475-1477, inni uważają, że nieznanym jest czas napisania tego dzieła, a współczesny jego kształt pochodzi z około 1530 r., a więc już po śmierci Jana Ostroroga. Autor memoriału postuluje w nim niezależność państwa od papieża i podporządkowanie Kościoła kontroli państwowej, zniesienie opłat na rzecz Rzymu. Broni

¹³⁵ R. Krygier; *Ich ślad*, op. cit., s. 101; WSB, op. cit., s. 537-538; A. Gąsiorowski (red.) *Wielkopolscy*, op. cit., s. 71-76; J. Chodera, F. Kiryk, *Słownik biograficzny historii Polski*, T. 2 L-Ż, Wrocław [i in.] 2005, s. 1095.

¹³⁶ WSB, op. cit., s. 538-539.

¹³⁷ *Pro reipublicae ordinatione congestum*, dostępna w: A. Pawiński.; *Jana Ostroroga żywot i pismo o naprawie Rzeczypospolitej: studyum z literatury politycznej XV wieku*, Warszawa 1884, s. 128-209; B. i M. Kosmanowie, *Sylwetki*, op. cit., s. 185-192; E. XIX w., *Wyd. 1*, III, s. 326.

¹³⁷ R. Krygier; *Ich ślad*, op. cit., s. 107.

silnej władzy królewskiej, zasady powszechnego płacenia podatku i udziału w obronie kraju. Domaga się ograniczenia przywilejów żywołu niemieckiego wśród mieszczaństwa i kleru, występuje w obronie języka polskiego.

Ziemia Szamotulska uczciła pamięć Jana Ostroroga, stawiając mu w 1953 r. pomnik-obelisk w jego rodzinnym mieście. Tu też w 1966 r. oddano do użytku nowy gmach Szkoły Podstawowej, która otrzymała imię Jana Ostroroga.

Kolejną osobą zasłużoną dla miasta jest **Jan z Szamotuł zwany Paterkiem**¹³⁸ (ok. 1480-1519). Urodził się ok. 1480 r. w Szamotułach w rodzinie mieszczańskiej. Ukończył zapewne szamotulską szkołę parafialną, powstałą z inicjatywy Dobrogosta Świdwy Szamotulskiego w 1445 r. W 1500 r. zapisał się na Akademię Krakowską, w dwa lata później otrzymał tytuł bakałarza. W 1504 r. został magistrem sztuk wyzwolonych. Następnie wstąpił do klasztoru bernardynów (1504-1505). Po odbyciu nowicjatu opuścił klasztor, powrócił do Krakowa i został profesorem Akademii Krakowskiej na wydziale artium. Wykładał wtedy m. in. poetykę i filozofię, objaśniał listy J. Sakrana z Oświęcimia. Od 1506 r. był także kaznodzieją uniwersyteckiego kościoła św. Anny w Krakowie. Po studiach teologicznych i prawniczych w 1513 r. uzyskał stopień doktora prawa kanonicznego.

Jan Paterek jest autorem trzech „Kazań o Maryi Pannie Czystej”, które stanowią zabytek języka polskiego. Są to kazania o narodzeniu i Niepokalanym Poczęciu Maryi Panny, w których łączy wykład teologiczny z elementami apokryficznymi, np. idealny portret Maryi oparty jest na zasadach fizjonomiki. Kazania te napisane są piękną polszczyzną, świadczą o dużej wiedzy i erudycji autora. Rękopisy tych kazań mariologicznych J. Paterka przechowuje Książnica im. Mikołaja Kopernika w Toruniu.¹³⁹ Napisał też „Żywot Maryi” (zaginiony). Pod koniec życia J. Paterek otrzymał prebendę w parafii w Pobiodrze koło Wadowic. Zamordowany został w sporze o dziesięcinę z tego kościoła - 9 stycznia 1519 roku w Rusocicach pod Czernichowem, niedaleko Krakowa. Znaczna część literatury źródłowej ogranicza się tylko do przytoczenia znanych faktów -

¹³⁸ R. Krygier, *Ich ślad*, op. cit., 107; Religia. Encyklopedia PWN, T. 5, s. 157, Warszawa 2003; WSB, op. cit., s. 283; PSB, op. cit., T. 10, Z. 4, s. 482-483; Przydomek „Paterek” zyskał z powodu pobytu w zakonie bernardynów (historyczne odgałęzienia franciszkanów; nazywane tak tylko w Polsce). Przydomek wynikał z przywileju franciszkanów zamiany kolejnych godzin kanonicznych, czyli modlitwy brewiarzowej na odpowiednią ilość modlitwy Ojciec Nasz (Pater noster), przywilej początkowo dotyczył tylko braci nieumiejących czytać oraz tych, którzy byli w drodze. Aktualny do dzisiaj i nadal nazywany „paterki” albo odmawiać „na paterkach”.

¹³⁹ Ksiądz Jana z Szamotuł Paterkiem zwanego Kazanie o poczęciu Maryjej Panny Czystej (ok. 1520) pod red. J. Hauppenthal, St. Frankowski, Toruń 1999.

Paterek ginie z rąk szlachcica Rusockiego, który udusił go, ogłuszywszy przedtem głównią szabli. Z dokumentów archiwalnych wynika, że szlachcic Rusocki, który dopuścił się tej okrutnej zbrodni, oprócz szlachectwa nie posiadał niczego.

Jakub Ostroróg¹⁴⁰ (1516-1568) jest osobą, która koniecznie trzeba wymienić przy omawianiu historii miasta. Był synem Wacława i Urszuli z Kutna. W czasie studiów w Lipsku i Wittemberdze zetknął się z reformacją i jej przywódcami. W 1553 r. przyjął wyznanie braci czeskich, stając się ich protektorem i obrońcą. Jednota otrzymała od niego liczne kościoły i budynki w jego dobrach - Ostrorogu i Koźminku. Był zwolennikiem jedności Kościołów protestanckich oraz silnej władzy królewskiej i reform w państwie. W latach 1566-1568 był starostą generalnym Wielkopolski. Brał również udział w szlacheckim ruchu egzekucyjnym. Jako poseł znany był w Sejmie ze śmiałych wystąpień. Pod wpływem ideologii braci czeskich interesował się losem chłopów. Zmarł w Poznaniu 22 marca 1568 r. Żonaty był z Barbarą Stadnicką, miał dwóch synów i trzy córki.

Wacław z Szamotuł Szamotulczyk¹⁴¹ (ok.1520-1560) to postać, której nie sposób pominąć opisując historię miasta. Urodził się ok. 1520 r. w Szamotułach. Początkowo nauki pobierał w miejscowej szkole parafialnej, potem studiował sztuki wyzwolone w poznańskiej Akademii Lubrańskiego. W 1538 r. przeniósł się do Krakowa, gdzie na Uniwersytecie Krakowskim studiował języki klasyczne; otrzymał dyplom doktora filozofii tej uczelni. Według Szymona Starowolskiego, o czym pisał w „Setniku pisarzy polskich”,¹⁴² Wacław Szamotulczyk był prawdziwym człowiekiem renesansu o wszechstronnych zainteresowaniach i możliwościach. Był równie biegły w muzyce, jak i matematyce oraz prawie. Znał tajniki filozofii i sztuki poetyckiej. Nie mamy pewności, czy Wacław posiadał istotnie wszystkie te zdolności. Był jednak z pewnością nie tylko kompozytorem i muzykiem, lecz także poetą. Jego utwory w języku łacińskim i polskim, głównie jednak łacińskie wiersze okolicznościowe, ukazywały się w Krakowie w rozmaitych drukarniach od 1539 r. W tym czasie artysta pełnił funkcję sekretarza u kasztelana trockiego, hetmana litewskiego Hieronima Chodkiewicza. Z dniem 6 maja 1547 r. Wacław został członkiem założonej przez króla Zygmunta I Kapeli Rorantystów na Wawelu. Pełnił tu rolę kompozytora utworów chóralnych. Wkrótce otrzymał tytuł

¹⁴⁰ R. Krygier; Ich ślad, op. cit., s. 101; WSB, op. cit., s. 537; M. B. Topolska-Piechowiak, Jakub, + 1568 w: A. Gąsiorowski (red.) Wielkopolscy, op. cit., s. 83-87, PSB, op. cit., T. 24, s. 500-502.

¹⁴¹ R. Krygier; Ich ślad, op. cit., s. 136-140; WSB, op. cit., s. 765; J. Chodera, F. Kiryk, Słownik biograficzny, op. cit., T. 2 L-Ż, 2005, s. 1592; A. Chodkowski (red.) Encyklopedia Muzyki, wyd. 2 popr., Warszawa 2001 s. 931; G. Mizgalski (oprac.) Podręczna encyklopedia muzyki kościelnej, Poznań; Warszawa; Lublin, 1959, s. 480-481.

¹⁴² S. Starowolski, J. Starnawski (tł.), Setnik pisarzy polskich albo pochwały i żywoty najznamienszych pisarzy polskich, Kraków 1970, s. 137-139, 293-294.

nadwornego kompozytora Zygmunta Augusta. S. Starowolski w swym dziele wspomina też, iż „król uczynił go przełożonym nad kapelą dworską”.¹⁴³ Waclaw wraz z dworem królewskim odbywał dalekie podróże. W 1554 r. zaniemógł i został wysłany do jakiejś zagranicznej miejscowości kuracyjnej, dokąd posyłano mu pieniądze z królewskiej szkatuły. W 1555 r. działał w kapeli księcia Mikołaja Krzysztofa Radziwiłła Czarnego, na dworze litewskim. Pozostał tam jako muzyk książęcy do końca życia. Zmarł ok. 1560 r.

W słynnej krakowskiej drukarni Łazarza Andrysowicza ukazała się w 1553 r. pierwsza kompozycja Waclawa. Były to „Lamentacje Jeremiasza Proroka”¹⁴⁴, napisane na cztery różne głosy. Kolejne dzieła Waclawa to dwu chórowa msza ośmiogłosowa, msza pięciogłosowa, dwa oficja (czterogłosowe i sześciogłosowe), trzy psalmy, panegiryk na cześć królowej Elżbiety Rakuszanki, małżonki Zygmunta Augusta¹⁴⁵ i pieśń pogrzebowa napisana po śmierci Elżbiety, datowana na 15 czerwca 1545 r.¹⁴⁶ Powstały one w okresie pobytu Waclawa na dworze królewskim w Krakowie.

Z zachowanych dzieł, jednym z najbardziej znanych, jest czterogłosowy motet do słów trzydziestego psalmu: „In Te Domine speravi” (1554). Całość liczy 168 taktów, podzielona jest na dwie części. Jest to pierwsze dzieło Waclawa wydrukowane za granicą.¹⁴⁷ Drugim motetem jest „Ego sum pastor bonus”¹⁴⁸ (1564), jest to motet wielkanocny, liczący 73 takty. Dzieła te wchodziły w skład obszernych zbiorów, zawierających utwory najsłynniejszych ówczesnych kompozytorów. Ok. 1550 r. Waclaw Szamotulczyk zwrócił się ku ideom reformacji. Z tego okresu pochodzą jego pierwsze pieśni pisane do reformacyjnych kancjonałów. Na wileńskim dworze M. K. Radziwiłła, patrona polskich kalwinów kontynuował twórczość pieśniarską dla obrządku Kościoła reformowanego. Wszystkie znane dziś pieśni Waclawa pochodzą z tamtych lat. Teksty kompozytor czerpał z twórczości wybitnych poetów, związanych z obozem reformacyjnym. Byli wśród nich mistrzowie tej miary, co Mikołaj Rej, Andrzej Trzeciński czy Jakub z Ilży. Ze względów praktycznych Waclaw uprościł

¹⁴³ Wg S. Starowolskiego Waclaw miał grać w kapeli w latach 1547-1555, zob. S. Starowolski, tł. J. Starnawski, *Setnik pisarzów*, op. cit., s. 293.

¹⁴⁴ Tyt. oryg. *Lamentationes Hieremiae Prophetae*; E. XXX, s. 202.

¹⁴⁵ *In nuptis Sigism. Aug. et. Elis.* (1543). Crac. Ungler; E. XXX, s. 202; H. Przybylski, *Waclaw z Szamotuł. Nadworny kompozytor króla Zygmunta Augusta*, Szamotuły 1935, s. 15.

¹⁴⁶ *In funera Elisabethae* (1545). Crac. Ungler; E. XXX, s. 201; H. Przybylski, *Waclaw z Szamotuł*, op. cit., s. 15.

¹⁴⁷ Zostało wydane w Norymberdze w roku 1554 w dziele „*Psalmorum Selectorum a Praestatntissimus humus nostri temporis in arte musica artificibus in harmonia quatuor, quinque et sex vocum redectorum... Tomus Quartus. Norymberga in officina Joannie Montani et Ulrich Neuberi. Anno salutis MDLIII* (1554). Za H. Przybylski, *Waclaw z Szamotuł*, op. cit., s. 36; E. XXX, s. 202.

¹⁴⁸ To dzieło ukazało się również w Norymberdze w roku 1564 w wydawnictwie Montana pt. *Thesaurus musicus continens selectissimas octo-quator vocum Harmonia, tam a veteribus quam recentioribus Symphonistis compositas et ad omnis generi instrumenta musica accomodatas. Norimbergae excudebat Johannes Montanus et Ulirus Neuberus college. Anno Christi Immanuelis nostri nati M.D. LXIII* (1564). Za H. Przybylski, *Waclaw z Szamotuł*, op. cit., s. 37.

nieco swój warsztat kompozytorski, rezygnując ze zbyt skomplikowanej polifonii. Pomimo to nie można mówić o jakiejś monotonii czy osłabieniu inwencji. Pieśni Wacława stanowią szczytowe osiągnięcia liryki staropolskiej. Niektóre z nich to: modlitwa „Gdy dziatki”¹⁴⁹, „Alleluja”¹⁵⁰ (sł. M. Rej), „Już się zmierzcha” (sł. A. Trzeciecki) i „Ach, mój niebieski Panie” (sł. A. Trzeciecki). Ukazały się one wraz z innymi reformacyjnymi pieśniami czterogłosowymi w Krakowie w latach 1549-1558 („Pochwalmyż wszyscy społem” - sł. Jakub z Iłży, „Błogosławiony człowiek” - sł. A. Trzeciecki, „Nakłoń, Panie” - sł. M. Rej).¹⁵¹

Wacław z Szamotuł był kompozytorem bardzo wysokiej rangi, mógł równać się z wybitnymi twórcami jemu współczesnymi. W swoich kompozycjach z zadziwiającą swobodą posługiwał się różnymi technikami. Był przedstawicielem niderlandzkiego stylu polifonicznego, mistrzem polifonii imitacyjnej. Charakteryzuje go monumentalizm budowy kompozycji. Nawet w pieśniach przeznaczonych do domowego użytku wyposażał głosy w bogatą figurację na wzór motetowy. Współcześni bardzo wysoko cenili Wacława; m. in. Stanisław Orzechowski, Andrzej Trzeciecki, Szymon Starowolski. W 1568 r. A. Trzeciecki¹⁵² ogłosił w swym zbiorze pt. „Sylvarum liber primus” elegię na śmierć Wacława: „Ciebie, o gwiazdo muzyków, ciebie najlepszy wieszczu, ciebie Wacławie, główna część naszego serca, tak szybko wrywa nam złośliwa Parka. Po całym królestwie, które dzierży król polski, smutny tłum muzyków rozbrzmiewa ciągłym jękiem”. A. Trzeciecki nazywa go księciem i światłem muzyków, najlepszym wieszczem, którego śmierć opłakiwała cała Polska. S. Starowolski twierdzi, że Polska podobnego kompozytora dotychczas nie miała¹⁵³. Wysoko cenią go również polscy historycy muzyki, jak Henryk Opieński, Wacław Gieburowski, Adolf Chybiński. Pierwszą próbę opracowania monografii Wacława z Szamotuł podjął Henryk Przybylski.¹⁵⁴

Spółeczeństwo Szamotuł ufundowało mu w 1947 r. obelisk z piaskowca dłuta Bazylego Wojtowicza i Czesława Woźniaka. Jego imię nosi sala kameralna Państwowej Szkoły Muzycznej i sala koncertowa Muzeum Zamku Górków w Szamotułach oraz hala sportowa. W jego rodzinnym mieście jest ulica Wacława Szamotulczyka. Dziś najlepszymi

¹⁴⁹ E. XXX, s. 202.

¹⁵⁰ Op. cit., s. 202.

¹⁵¹ Archiwum i Biblioteka Krakowskiej Kapituły Katedralnej w Krakowie posiada rękopis psalmu „Nakłoń Panie ku mnie ucho swoje”, gł.: DATB, k.6, sygn. KkI.214; w zbiorze rękopisów znajduje się również rękopis In Te Domine speravi, nie jest on jednak utożsamiany z Wacławem z Szamotuł – informacje uzyskane dzięki uprzejmości p. Elżbiety Macioł.

¹⁵² E. VIII, s. 58.

¹⁵³ S. Starowolski, Setnik pisarzów, op. cit., s. 138.

¹⁵⁴ H. Przybylski, Wacław z Szamotuł. Nadworny kompozytor króla Zygmunta Augusta, Szamotuły 1935.

wykonawcami kompozycji Wacława są m. in. chóry poznańskie stworzone przez Stefana Stuligrosza i Jerzego Kurczewskiego.

W pierwszej połowie XV w. powstał w Szamotułach najstarszy list miłosny. Jest to w ogóle najstarszy odnaleziony polski list. Odbiega on treścią od większości listów miłosnych — nie jest bowiem listem oświadczykowym, lecz pożegnalnym. Pierwsze pisane po polsku listy miłosne powstały w XV w. Wśród nich jest list, który pochodzi z pierwszej połowy tego wieku i napisany został w Szamotułach. List ten ma charakter prywatny, miłosny, intymny.¹⁵⁵ Został napisany przez Marcina z Międzyrzecza, sekretarza biskupa poznańskiego Stanisława Ciołka¹⁵⁶, jest on datowany na 1429 r. W XVI w. Szamotuły były jednym z aktywniejszych ośrodków renesansu i reformacji w Wielkopolsce. Stało się tak głównie dlatego, że ostatni z rodu Szamotulskich, Jan Świdwa, był protektorem braci czeskich, Łukasz III Górka sprzyjał zaś protestantom. Chętnie osiadali w Szamotułach Czesi, Szkoci i Niemcy. Byli to uchodźcy ze swych krajów — bracia czescy, kalwini i luteranie, których prześladowano za poglądy religijne. Właściciele Szamotuł nie tylko im sprzyjali, ale otaczali ich swą możliwą opieką, nadając wiele przywilejów. Osiedleni w 1548 r. bracia czescy, przy pomocy Łukasza III Górki, założyli w Szamotułach w 1551 r. pierwszą drukarnię w Wielkopolsce, o której dziejach napisano w dalszej części pracy.

Szkoci szamotulscy w wielkim stopniu przyczynili się do rozwoju handlu, ponieważ bogatsi z nich zakładali duże, jak na owe czasy, domy towarowe i warsztaty sukiennicze. Dobrobyt mieszczan szamotulskich sprawił, że wielu z nich posyłało swych synów na wyższe studia do Krakowa. Szamotuły w epoce Odrodzenia należały do tych miast w Wielkopolsce, które — poza Poznaniem i Kościanem — dały Akademii Krakowskiej najwięcej, bo ponad 110 studentów.¹⁵⁷ W poczet wybitnych wychowanków krakowskiej uczelni zaliczyć należy — prócz wyżej wymienionych także: Grzegorza Snopka¹⁵⁸ z Szamotuł, pierwszego profesora prawa rzymskiego na Uniwersytecie Krakowskim, rektora tej uczelni w latach 1537-1538, fundatora dwóch

¹⁵⁵ Jest on obecnie przechowany w Bibliotece Uniwersytetu Jagiellońskiego, treść listu wraz z komentarzem zob. Aneksy Nr 6, Aneksy, s. 6; BJ sygn. 2503

¹⁵⁶ WSB, op. cit., s. 117-118.

¹⁵⁷ A. Gąsiorowski, Szamotulscy studenci na krakowskim uniwersytecie w XV i XVI w. w: Szamotuły. Karty z dziejów miasta, Szamotuły 2006, s. 65-97; H. Przybylski, Szamotulanie z XV i XVI wieku na studiach w Uniwersytecie Jagiellońskim, Szamotuły 1945.

¹⁵⁸ R. Krygier; Ich ślad, op. cit., s. 125; PSB, op. cit., T. S. 90-91; WSB, op. cit., s. 236.

stypendiów dla niezamożnych studentów Uniwersytetu Krakowskiego pochodzących z Szamotuł i okolicy, rektora Akademii Lubrańskiego w Poznaniu.

Grzegorz Snopek urodził się ok. 1485 r. w Szamotułach. Był synem mieszczanina. Jako 14-letni chłopiec w 1499 r. zapisał się na studia na Uniwersytecie Krakowskim w Krakowie. W 1501 r. został bakałarzem, w 1506 r. uzyskał tytuł magistra sztuk wyzwolonych.¹⁵⁹ Przez dwa lata (1507-1509) był rektorem szkół katedralnych w Gnieźnie, a od 1510 r. w Krakowie. W latach 1509-1513 był też docentem Uniwersytetu Krakowskiego. W 1514 r. udał się do Włoch, gdzie w 1517 r. uzyskał stopień doktora prawa kanonicznego. Wrócił do Krakowa, został profesorem na wydziale prawniczym Uniwersytetu Krakowskiego (1517-1533). W latach 1534-1536 wykładał prawo w Akademii Lubrańskiego w Poznaniu. W okresie 1537-1538 był rektorem Uniwersytetu Krakowskiego. Sprawował także opiekę nad 12 szkołami parafialnymi w Krakowie. Następnie powrócił do Poznania na stanowisko profesora i rektora Akademii Lubrańskiego. Zmarł 11 lub 12 lipca albo 15 sierpnia 1541 r. w Poznaniu. Spuścizna naukowa Grzegorza Snopka obejmuje dziesięć ksiąg drukowanych w Krakowie w latach 1524-1541.¹⁶⁰ Kilka z nich za życia autora doczekało się dwóch lub nawet trzech wydań. Są to przeważnie dzieła prawnicze. Największym powodzeniem cieszył się jego podręcznik kanonicznego prawa procesowego (1524).¹⁶¹

Grzegorz Snopek w Krakowie otrzymał kilka niższych godności kościelnych. W Poznaniu w 1533 r. powołany został na archidiakonę przy katedrze, nadano mu prebendę kanoniczną, w 1538 r. został wikariuszem generalnym. Zwalczał reformację i niekarność duchowieństwa, tępił w obu uczelniach prądy humanistyczne i reformacyjne. Grzegorz Snopek w sposób szczególny zasłużył się dla swego rodzinnego miasta. Stworzył pierwszą regionalną fundację stypendialną w Polsce. 5 sierpnia 1534 r. zatwierdził ją biskup Piotr Tomicki¹⁶² (1464-1535). Wynosiła 16 grzywien czynszu rocznego od kwoty 600 zł polskich. Takie stypendium przeznaczył Grzegorz z Szamotuł dla dwóch biednych, zdolnych studentów wywodzących się z rodzinnego miasta lub okolicy. Mogli z niego korzystać przez okres trzech lat. Wybór stypendystów i nadzór nad fundacją zastrzegł Grzegorz dla siebie i swego brata Szymona - doktora medycyny. Po ich śmierci (Szymon zmarł w

¹⁵⁹ H. Przybylski, Szamotulanie, op. cit., s. 10.

¹⁶⁰ E. XXX, s. 194-201.

¹⁶¹ E. VIII, s. 18; E. VIII, s. 23 i E. XXX, s. 197; Indeksy katalogów Oddziału Rękopisów BJ wykazały dwa rękopisy związane z osobą Grzegorza Snopka z Szamotuł: sygn. BJ 2408 i BJ 2539. Zawierają one komentarze do pism prawniczych, oba pisane są jego ręką, pierwszy pochodzi z lat 1520-1522, drugi z 1518-1540. Informacja dzięki uprzejmości p. Ewy Malickiej z Oddziału Rękopisów BJ

¹⁶² WSB, op. cit., s. 767-768.

1544 r.) nadzór nad fundacją sprawował najstarszy z Uniwersytetu Krakowskiego doktor lub magister rodem z Szamotuł, korzystając z pomocy i rady proboszcza kolegiaty szamotulskiej oraz burmistrza Szamotuł. Jak na owe czasy fundacja Grzegorza Snopka była dość znaczna. W Wielkopolsce można było wówczas kupić za nią przeszło 200 wołów.¹⁶³

Fundacja Grzegorza z Szamotuł zapoczątkowała szereg lokalnych fundacji stypendialnych dla młodzieży z różnych miast i okolic Polski. Pojawiło się ich wiele w XVI i XVII w., nie było wówczas większego ośrodka bez własnego funduszu stypendialnego. Grzegorz w tym samym czasie stworzył drugą fundację. Wynosiła ona 13 grzywien rocznego czynszu od kapitału 500 zł polskich. Fundacja dotyczyła spraw materialnych Akademii Krakowskiej.¹⁶⁴ W 1540 r. Grzegorz zapisał 1000 grzywien na rzecz szpitala - przytułku w Szamotułach. Szamotuły nadały jednej z ulic miasta imię Grzegorza Snopka.

Marcin Cichosz, Mateusz Krypa, Szymon z Szamotuł, Mateusz Kmita — to także profesorowie Akademii Krakowskiej w XV i XVI w., wywodzący się z Szamotuł. Cała plejada wybitnych humanistów, matematyków, przyrodników, astronomów, prawników i profesorów Akademii Krakowskiej pochodziła z grodu nad Samą. Mówiono o Szamotułach, że są miastem uczonych i artystów.

Mateusz Krypa wywodził się z rodziny **Krypów**¹⁶⁵, która wydała oprócz niego również Alberta i Wojciecha. Albert Krypa z Szamotuł był uczniem szkoły parafialnej w Szamotułach. Następnie udał się do Krakowa, gdzie podjął studia na Uniwersytecie Krakowskim. Po ich ukończeniu został profesorem tej uczelni, wykładowcą astronomii. Z czasem został wybitnym astronomem. Był nauczycielem Mikołaja Kopernika.

Wojciech Krypa z Szamotuł¹⁶⁶ (zm. 1507 r.) pierwsze nauki pobierał w szkole parafialnej w Szamotułach. W 1483 r. immatrykulował się w Akademii Krakowskiej. W 1485 r. został bakałarzem, w 1488 r. - magistrem sztuk wyzwolonych (filozofii). Jego mistrzem był humanista Jan Biel. Uczył się także u Wojciecha z Brudzewa. Został astronomem. Następnie na Wydziale Filozoficznym Akademii Krakowskiej jako profesor wykładał filozofię Arystotelesa. Był także dziekanem tego wydziału. Do 1504 r. był

¹⁶³ Jedna grzywna miała wartość 48 groszy, tygodniowe utrzymanie studenta w Krakowie wynosiło 12 groszy. Baran kosztował 10-12 gr, 100 jaj - 7 gr. Za 15 grzywien można było nabyć całe gospodarstwo łącznie z zabudowaniami i inwentarzem. Za: R. Krygier, *Ich ślad*, op. cit., s. 126-127.

¹⁶⁴ R. Krygier, *Ich ślad*, op. cit., s. 127.

¹⁶⁵ R. Krygier; *Ich ślad na Ziemi Szamotulskiej: wybór biogramów*, edycja 3, Szamotuły 2001, s. 69.

¹⁶⁶ PSB, op. cit., T. 15, 1970, s. 472-473; Rkp BJ 7914: Akta listy i drobne autografy profesorów. Materiały do dziejów Uniwersytetu, w tym na k. 2 zapiska Wojciecha Krypy z Szamotuł. Informacja dzięki uprzejmości p. Ewy Malickiej z Oddziału Rękopisów BJ

nadwornym lekarzem króla Aleksandra, z którym często wybierał się w dalekie podróże zagraniczne. Był także lekarzem królowej Elżbiety Habsburskiej. Zmarł 26 maja 1507 r., w młodym wieku. Kilku poetów napisało wiersze na jego cześć. Zapisał swój majątek Akademii Krakowskiej, częściowo także rodzinie, domownikom, przyjaciołom. Część przeznaczył na jałmużny dla kościołów, przytułków i szpitali.

Mateusz Krypa z Szamotuł (1491-1528) urodził się w Szamotułach w 1491 r. jako syn Wojciecha Krypy z Szamotuł. Uczył się w szkole parafialnej w Szamotułach. W 1509 r. zapisał się do Akademii Krakowskiej. W 1511 r. uzyskał tytuł bakałarza. Po dalszych trzech latach studiów został magistrem astronomii i geografii (1514 r.). Był uczniem Jana ze Stobnicy (ok. 1470-1530), geografą i filozofa, profesora Akademii Krakowskiej w latach 1504-1514. Mateusz Krypa od 1524 r. w dokumentach występuje jako doktor dekretów. W latach 1514-1525, będąc profesorem Uniwersytetu Krakowskiego, wykładał astronomię, astrologię i geografę. W 1522 r. wydał drukiem w transkrypcji dzieło Jana z Hollywood de Sacrobosco o obrotach ciał niebieskich¹⁶⁷ - z własnym komentarzem. M. Krypa jako astronom twierdził, że „Ziemia jest okrągła, a woda wypukła”. Był mistrzem Samuela Maciejowskiego (1499-1550) - sekretarza królewskiego, podkanclerzego i biskupa, kanclerza wielkiego koronnego. S. Maciejowski był doradcą królów: Zygmunta Starego i Zygmunta Augusta, mecenasem kultury i sztuki. Mateusz Krypa jakiś czas był także profesorem Akademii Lubrańskiego w Poznaniu. Zmarł w 1528 r.

W XVII w. Szamotuły wydały wybitnego myśliciela i uczonego, **Jana Jonstona**¹⁶⁸ (1603- 1675), syna emigranta szkockiego, tutaj osiadłego. Sławy europejskiej przysporzył XVII-wiecznym Szamotułom Jan Jonston, jako znakomity lekarz, przyrodnik, pedagog, filozof i poliglota, typowy polihistor swej epoki. Był potomkiem starego, możnego rodu szkockiego, osiadłego w południowej Szkocji. Ojciec Jana, Szymon, wraz ze swym bratem Franciszkiem z nieznanых bliżej powodów wyemigrowali w 1596 r. ze swej ojczyzny i po kilku latach osiedlili się w Polsce - w Szamotułach. Tutaj w 1601 r. Szymon poślubił Niemkę Annę Becker, córkę mieszczanina i burmistrza szamotulskiego. Z tego to właśnie małżeństwa urodził się 3 września 1603 r. Jan Jonston, który tak jak ojciec został kalwinem. Do ósmego roku życia przebywał wraz ze swym młodszym bratem Aleksandrem

¹⁶⁷ E. VIII, s. 16.

¹⁶⁸ R. Krygier, *Ich ślad*, op. cit., s. 55; PSB, op. cit., T. 11, Wrocław, s. 268-270; WSB, op. cit., s. 302; J. Chodera, F. Kiryk, *Słownik biograficzny*, op. cit., T. 1 A-K, s. 632; H. Kaczmarek, *Jan Jonston z Szamotuł: u początków polskich zainteresowań starożytnym Egipcem*, Poznań 2002 w: *Szkice z dziejów egiptologii polskiej*, Poznań 2002.

w domu rodzinnym w Szamotułach. W latach 1611-1614 uczęszczał do znanej szkoły braci czeskich w Ostrorogu, a następnie do sławnego gimnazjum klasycznego w Bytomiu nad Odrą. Tutaj młody J. Jonston uczył się logiki, wymowy, teologii, etyki, historii, muzyki i języka greckiego. Naukę w Bytomiu przerwała niespodziewana śmierć matki (1617 r.) i ojca (1618 r.). Sierotą z początku zaopiekowali się nauczyciele bytomscy, a następnie stryj Franciszek, który wiosną 1619 r. wysłał swego bratanka, już wówczas odznaczającego się niezwykle pracowitością (pracował nawet do wczesnych godzin rannych), na dalszą naukę do protestanckiego gimnazjum w Toruniu, które ukończył w 1622 r. W Toruniu uczył się m. in. języka hebrajskiego, fizyki, etyki, polityki i metafizyki. Następnie wyjechał do Szkocji, gdzie 20 stycznia 1623 r. immatrykulował się w najstarszym i najslawniejszym uniwersytecie szkockim w Saint Andrews, gdzie przez dwa lata studiował filozofię, teologię i hebrajski. W języku hebrajskim J. Jonston miał tak celować, że czyniono mu nawet pewne nadzieje otrzymania w przyszłości katedry tego przedmiotu. Swoją gorliwością i zapałem w zdobywaniu wiedzy J. Jonston niebawem zwrócił na siebie uwagę wybitnych i wpływowych osób Szkocji. Prymas i zarazem Kanclerz Szkocji przyjął go nawet w poczet 12 alumnów królewskich, co było dla Jonstona niewątpliwie dużym wyróżnieniem i zaszczytem. Już jednak w roku 1625, prawdopodobnie ze względów majątkowych, J. Jonston musiał opuścić Szkocję, by po bardzo niebezpiecznej podróży morskiej powrócić do Szamotuł. Po uporządkowaniu swych spraw rodzinnych zamierzał powrócić do Szkocji, ale szalejąca wówczas w Polsce zaraza inaczej pokierowała jego losem. J. Jonston przyjął niebawem stanowisko nauczyciela domowego synów szlacheckiej rodziny Korzbok-Zawadzkich w Lesznie. Przebywał tam do 1628 r., oddając się w wolnych chwilach studiom z dziedziny medycyny i przyrodoznawstwa. W latach 1628-1631 z młodymi Zawadzkiemi odbył podróż po Europie (Niemcy, Holandia, Anglia). W podróży J. Jonston nie zaniedbywał własnej pracy naukowej. Po powrocie do Polski objął stanowisko nauczyciela Bogusława Leszczyńskiego, syna Rafała, wojewody bełskiego. W latach 1632-1636 ze swoim wychowankiem odbył podróż po Europie Zachodniej (Niemcy, Dania, Norwegia, Anglia, Holandia, Francja i Włochy). W tym czasie J. Jonston studiował na różnych uczelniach. W 1634 r. w Lejdzie uzyskał stopień doktora medycyny, który zatwierdzono mu w Cambridge. W drodze powrotnej do kraju - w Wenecji doszła ich nieoczekiwanie wiadomość o śmierci wojewody Rafała Leszczyńskiego. Przez Austrię i Morawy udali się do Lublina, by w końcu czerwca wziąć tam udział w uroczystościach pogrzebowych. W

październiku 1636 roku przybyli do Leszna, kończąc tu swą kilkuletnią wędrówkę po Europie. J. Jonston zajmował się odtąd pracą naukową i lekarską. Został lekarzem nadwornym Leszczyńskich i lekarzem miejskim. W 1637 r. J. Jonston zawarł związek małżeński z Krystyną, córką aptekarza Samuela Hortensiusa ze Wschowy. Po rychłej śmierci żony powtórnie ożenił się w 1638 r. z Anną Rozyną, córką nadwornego lekarza królewskiego Mateusza Vechnera. Z drugą swą żoną uczony żył w wielkiej harmonii, a oboje dożyli późnej starości. Anna była kobietą zapobiegliwą i doskonale rozumiejącą swego męża. Niewątpliwie dzięki niej miał J. Jonston możność tak wytrwale i płodnie pracować naukowo. Z czworga dzieci, urodzonych z tego małżeństwa, troje wcześniej zmarło, a jedyna córka - Anna Regina wyszła później za patrycjusza wrocławskiego. J. Jonston był przyjacielem Jana Amosa Komeńskiego (1592-1670) - pedagoga, filozofa i poety. Korespondował z wieloma wybitnymi uczonymi europejskimi. Był czynnym pedagogiem leszczyńskiego gimnazjum, interesował się sprawami Kościołów reformowanych. W czasie wojen szwedzkich w 1656 r. J. Jonston opuścił Leszno, krótko zamieszkał w dobrach swego współwyznawcy w Siedliskach, a następnie osiedlił się na Dolnym Śląsku - w swej posiadłości w Składowicach koło Legnicy, gdzie przebywał aż do śmierci. Składowice J. Jonston zakupił w 1652 r.

Lata spędzone przez J. Jonstona w Składowicach to okres niezwykle płodny, czas realizacji pomysłów już wcześniej naszkicowanych, a także powstania i realizacji nowych zamierzeń. Z równowagi wyprowadzały go praktyki nieuczciwych wydawców, wykorzystujących popularność dzieł J. Jonstona dla ciągnięcia z faktu ich wydawania, w tym i nielegalnego, zysków dla siebie. W dodatku publikacje te roily się od błędów i zniekształceń, co nie przysparzało J. Jonstonowi przecież dobrej sławy, a autor był bezsilny. Bezwzględna, długotrwała choroba spowodowała, że zmarł w Składowicach 8 czerwca 1675 r. Pochowany został na własne życzenie w Lesznie. Mimo obcego pochodzenia znany był z patriotyzmu, uważał się zawsze za Polaka, dodając przy nazwisku słowo Polonus. J. Jonston był uczonym o niepośledniej umysłowości, bogatej wiedzy z zakresu przyrodoznawstwa, medycyny, astronomii, mineralogii, botaniki, zoologii, filozofii, teologii, pedagogiki, historii, geografii, filologii. Był więc polihistorem i mógł śmiało uchodzić za encyklopedystę. Na podstawie badań jego twórczości i działalności współcześni uczeni nazwali Jana z Szamotuł Jonstona chlubą naukową XVII w. Osiągnięcia pisarskie, jego dorobek naukowy zawarty w księgach drukowanych i rękopisach jest ol-

brzymi.¹⁶⁹ J. Jonston był obdarzony wspaniałą pamięcią, żywym umysłem i dociekliwą naturą. Jego wiedza nagromadzona w okresie młodości, konfrontowana z osiągnięciami współczesnymi, była uzupełniana, rozszerzana, co można stwierdzić przez porównanie dalszych edycji jego dzieł, które w okresie jego największej popularności były powszechnie znane na uniwersytetach europejskich. Jan Jonston był wybitnym myślicielem i uczone. Nie było niemal dziedziny nauki, w której nie pozostawiłby trwałej spuścizny. Znał 12 języków obcych. W przeciwieństwie do Jana Długosza, J. Jonston bardzo trafnie określił groby popielnicowe jako groby przedhistoryczne. W ośmiu tomach zawarł kompletny pogląd na ówczesną wiedzę medyczną. Opublikował także traktat o naturalnych wodach leczniczych. Przyrodzie poświęcił 35 tomów. Stawia się go dziś obok Barucha Spinozy (1632-1677) - wielkiego filozofa holenderskiego, który zresztą czerpał wiele myśli z dzieł J. Jonstona. W związku z 300. rocznicą śmierci J. Jonstona jedna z ulic Szamotuł otrzymała jego imię.

¹⁶⁹ E. XVIII, s. 613-620.

Rozdział 5 Drukarnie Szamotuł i Ziemi Szamotulskiej

Drukarnia Aleksandra Augezdeckiego

Pierwszą z drukarni działających na Ziemi Szamotulskiej była drukarnia założona przez braci czeskich.¹⁷⁰ Szamotuły, obok Leszna były w XVI w. najważniejszym skupiskiem braci czeskich w Wielkopolsce; w Lesznie dzięki protektoratowi Leszczyńskich, a w Ostrorogu dzięki poparciu rodziny Ostrorogów. Bracia czescy przybyli do Ostroroga w roku 1555, wygnani ze Śląska, tułając się po całej Wielkopolsce schronienie znaleźli ostatecznie na ziemiach Jakuba Ostroroga.¹⁷¹ Był on ich zamożnym opiekunem, a równocześnie żarliwym wyznawcą. Jakub Ostroróg nadał im osobny przywilej, który w roku 1569 jego syn – Jan Ostroróg potwierdził.¹⁷² Osiedleni w 1548 r. bracia czescy, przy pomocy Łukasza III Górki (1533-1573), założyli w Szamotułach w 1551 r. pierwszą drukarnię w Wielkopolsce.¹⁷³ Drukarnia miała swe pomieszczenia w oficynie zamku Górków. Z Szamotuł rozchodziły się traktaty teologiczne, pobożne rozmyślania, podręczniki szkolne, zbiory modlitw, śpiewniki, katechizmy i ulotne druki religijne. Publikacje te drukowano w językach: czeskim, polskim i łacińskim. Drugim ośrodkiem, w którym powstawały druki szamotulskie, była kolonia braci czeskich w Lesznie. Tam też zostały odnalezione ich dalsze druki pochodzące z lat 1554-1563. Zapiski w poznańskich aktach konsystorskich z 1556 r. potwierdzają, że dysydenci („heretycy”) drukują w Szamotułach swe książki, także w języku polskim. W latach 1558-1561 drukarnią Łukasza Górki kierował drukarz czeski Aleksander Augezdecki, który w tym czasie był promotorem wszystkich druków szamotulskich.¹⁷⁴ Spod jego ręki, w czasie pobytu w Szamotułach wyszło 10 druków¹⁷⁵, natomiast ilość arkuszy można podać tylko do 9 pozycji, które się zachowały.¹⁷⁶ Dużą rolę w sprowadzeniu drukarza do Szamotuł miał Eustachy Trepka – nauczyciel Łukasza Górki. Z Królewca sprowadził bogaty zapas czcionek, także nutowych.

¹⁷⁰ J. Sowiński, *Polskie drukarstwo*, Wrocław [i in.] 1988, s. 51.

¹⁷¹ A. Gąsiorowski, *Wielkopolscy*, op. cit., s. 44-51.

¹⁷² Tekst przywileju – zob. Aneks Nr 7, Aneksy, s. 12; Za: C. Draheim, *Bracia Czescy w Ostrorogu*, w: *Z grodu Halszki* 1932 Nr 9 s. 10-11.

¹⁷³ J. Dostatni, *Drukarnia Braci Czeskich w Szamotułach*, w: *Gazeta Szamotulska* 1933 Nr 99 s. 2.

¹⁷⁴ *Encyklopedia Wiedzy o Książce*, Wrocław; Warszawa; Kraków 1971, kol. 85; *Słownik Pracowników* op. cit., s. 21; *WSB*, op. cit., s. 31; Krygier R., *Szamotulanie*, op. cit., s. 18; J. N. Bobrowicz, *Opisanie historyczno-statystyczne* op. cit., s. 456; A. Brueckner (oprac.) *Encyklopedia*, op. cit., T.1, s. 111; A. Kawecka-Gryczowa, *Aleksander Augezdecki: Królewiec – Szamotuły 1549-1561. Wstęp – wykaz druków*, Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk 1972.

¹⁷⁵ Między innymi *Kancjonał ewangel.* (wyd. 2) z 1561 r.; E. VIII, s. 49.

¹⁷⁶ A. Kawecka-Gryczowa, K. Krotajowa, J. Sójka, *Drukarze dawnej Polski od XV do XVIII wieku*, T. 3, Cz. 1: Wielkopolska, s. 239.

W Szamotułach wydał 8 pozycji książkowych o objętości 260 arkuszy. Wydawał też mniejsze druki. Pewne druki oficyny szamotulskiej posiadają biblioteki toruńskie.¹⁷⁷ W *Bibliografii polskiej* Karola Estreichera pod datą 1558 odnotowano dwie książki drukowane w szamotulskiej drukarni braci czeskich: Wawrzyńca Krzyszkowskiego „*O prawdziwym i gruntownym używaniu zbawienia w zaspokojonem człowieka sumieniu. Rozmowa czterech braci Zakonu Chrystusowego z czeskiego języka przełożone*”¹⁷⁸ i Eustachego Trepki „*O zwierzchności papieskiej*”.¹⁷⁹ W tym miejscu warto wyjaśnić, że W. Krzyszkowski był znanym kaznodzieją XVI wieku, później działającym na Litwie, natomiast E. Trepka to nauczyciel synów Andrzeja Górki (ok. 1500-1551), jeden z czołowych protestantów w Wielkopolsce. W 1561 r. wytłoczono w Szamotułach: **kancjonał czeski — Pyesnie chwał boskich**.¹⁸⁰ Te książki nie wyczerpują listy publikacji drukowanych w XVI w. w Szamotułach. Po opuszczeniu miasta przez A. Augezdeckiego w 1561 r. działalność wydawnicza zaczęła zamierać. Przymuszczalnie od 1563 r. drukarnią nie kierowali już bracia czescy, choć przetrwała ona do 1575 r. Wiadomo z historii regionalnej, że bracia czescy osiedli w Ostrorogu ok. 1555 r. i tu prowadzili później seminarium **duchowne, archiwum, bibliotekę i drukarnię**. Autor artykułu Jerzy Dostatni twierdzi, że szamotulska drukarnia „ożyła dopiero w Lesznie w r. 1629 r., dokąd przywiózł ją hr. Rafał Leszczyński”. Warto także przytoczyć dwa przypisy redakcyjne do tego artykułu: „W niektórych dokumentach spotykamy, że Aleksander Augezdecki sprowadzony został przez Łukasza Górkę w roku 1557” i „Drukarnia istniała najprawdopodobniej w pobliżu Zamku, na terenie zamkowym”.¹⁸¹ Drukarnia Łukasza Górki i braci czeskich w Szamotułach funkcjonowała więc w okresie 1551-1575, przez 25 lat. Fakt założenia drukarni braci czeskich w Szamotułach w 1551 r. udokumentował krótko przed II wojną światową szamotulanin Stanisław Maćkowiak w swej monograficznej pracy magisterskiej, której promotorem był prof. dr Roman Pollak (1886-1972) z Katedry Literatury Staropolskiej Uniwersytetu im. A. Mickiewicza w Poznaniu. Pracę tę po odpowiednim zredagowaniu planowano opublikować

¹⁷⁷ Książnica Kopernikańska posiada jeden druk z XVI wieku wydany w Szamotułach, konkretnie z 1558 roku i jest to: Kuchler, Jacob Epithalamion de nvptiis illvstris et magnifici Domini... Andree comitis etheredis in Gorka... et Dominae... Barbarae de Folsteyn.... authore Iacobo Kuchlero Hirsbergense. - Impressvm Schamotvli: per Alexandrum Bohemum, anno 1558, 20. Octobris.

¹⁷⁸ E. VIII, s. 46 i E. XX, s. 335.

¹⁷⁹ E. VIII, s. 46 i E. XXXI, s. 303.

¹⁸⁰ Zob. Aneks Nr 8, Aneksy, s. 14; E. VIII, s. 50.

¹⁸¹ J. Dostatni, *Drukarnia Braci Czeskich w Szamotułach*, w: *Gazeta Szamotulska* 1933 Nr 99, s. 2.

w Szamotułach, ale wybuch wojny, a później śmierć Stanisława Maćkowiaka w hitlerowskim obozie koncentracyjnym uniemożliwiły jej wydanie.

Poznań

Pierwszą drukarnią w Poznaniu była drukarnia Jana z Sącza, która została przez niego założona przed rokiem 1539¹⁸², kolejną drukarnia Piotra Sextilisa¹⁸³, funkcjonowała ona prawdopodobnie w latach 1550-1560. Od roku 1577 działała w Poznaniu drukarnia Melchiora Neryngka¹⁸⁴. Założycielem kolejnej poznańskiej, znanej drukarni – drukarni Wolrabów¹⁸⁵, był Jan Wolrab. Drukarnia przechodziła kolejno z rąk do rąk w obrębie rodziny: pierwszym właścicielem był Jan, po jego śmierci przeszła w ręce wdowy – Barbary, na krótko objął w posiadanie drukarnie – Marcin, starszy syn Jana, następnie Jan Wolrab, młodszy syn Jana założyciela (ojca). W tym samym czasie co drukarnia Wolrabów, funkcjonowała drukarnia Jana Rossowskiego¹⁸⁶. Założył ją ok. 1620 r. w Poznaniu, po wydrukowaniu kilkudziesięciu książek, w trzy lata po założeniu drukarni, Rossowski przeniósł się do Warszawy. Kolejną działającą drukarnią w Poznaniu, była drukarnia Regulusów, która wg Łukaszewicza¹⁸⁷ była kontynuatorką tradycji drukarni Wolrabów. Drukarnię swoją posiadało również Kolegium Lubrańskiego. Była to oficyna ks. Laktańskiego, która została przeniesiona do gmachu Kolegium w roku 1689 i od tego samego roku zaczęła wydawać. Również jezuici posiadali własną drukarnię.¹⁸⁸ Została założona w drugiej połowie XVII w.

¹⁸² J. Łukaszewicz, *Obraz historyczno-statystyczny*, op. cit., s. 24.

¹⁸³ Op. cit., s. 24-25.

¹⁸⁴ Op. cit., s. 25.

¹⁸⁵ Op. cit., s. 25-27.

¹⁸⁶ Op. cit., s. 27-28.

¹⁸⁷ Op. cit., s. 28-30.

¹⁸⁸ Op. cit., s. 31-32.

Rozdział 6 Biblioteki: kościelne, zakonne, różnowiercze, szkolne, prywatne

Wraz z kościołami powstały również biblioteki. Początki biblioteki przykolegiackiej¹⁸⁹ w Szamotułach sięgają XV w., kiedy ówczesny prepozyt (proboszcz) Stanisław Mysznar (zwany Stanisławem z Szamotuł) potwierdził odbiór 24 dzieł. Stanisław z Szamotuł ukończył studia na Uniwersytecie Krakowskim z tytułem magistra w roku 1444, tytuł bakałarza uzyskał w roku 1437.¹⁹⁰ Najprawdopodobniej 3 lata później powrócił do Szamotuł i objął stanowisko prepozyta kolegiaty szamotulskiej. Dzięki jego zabiegom i poparciu finansowemu Dobrogosta Świdwy, kasztelana poznańskiego, doszła do skutku fundacja szkoły przykolegiackiej. W dniu 3 grudnia 1457 roku sprowadził do Szamotuł partię ksiąg, która miała służyć jako załączek przyszłej biblioteki kolegiackiej: „Ja Stanisław, prepozyt kościoła kolegiaty św. Stanisława w Szamotułach niniejszym rewersem, wpisanym w akta bieżące, stwierdzam, że w trzecim dniu Saturna, miesiąca grudnia przyjąłem do zachowania [zatrzymania] z rąk czcigodnego męża, księdza Jakuba Piotra z Wigorowa, doktora dekretów, scholastyka i oficjała kościoła poznańskiego, do rąk pewnych z uwzględnieniem numeru i tytułów niżej wymienione książki i złożyłem je w Szamotułach w domu i moim kościele wyżej uwarunkowanym. Tytuły tych książek występują pod taką postacią i ceną: najpierw *Passionalis* – wartości 7 marek; potem *Codex legum* – wartości 12 florenów; dalej *Instituta legum* – wartości 12 florenów; potem *Casus sumarum decreti* – wartości 4 florenów; dalej *Casus in terminis decretalium papiri* – wartości 3 marek; dalej *Casus in terminis et sententia Johannis in pergameno* – wartości 10 florenów; dalej *Decretalis* wartości 8 florenów; dalej *Psalterium cum glossis* – wartości 4 florenów; dalej *Tria volumina Sentenciarum super decretis ad morem Italicum ligata* – wartości 12 florenów; dalej *Exameron cum Dionisia* – wartości 56 florenów; dalej *Petrus Bleszensis* – wartości 2 florenów; dalej *Normisda Orosii* – wartości 5 florenów; dalej *2 volumina super sentenciarum nigro cultu* – wartości 5 florenów; dalej *Liber Scola* – wartości 10 florenów; dalej *Liber antiquus sermonum* – wartości 1 florena; dalej *Matheus* – wartości 3 florenów; dalej *Libri ecclesiasticae historiae in quinternis*; dalej *Excerpta sentenciarum super questiones in parvo modo* – wartości 2 florenów; dalej *Sermones rustici in parvo modo*; dalej *Super Decem precepto et noster Gloriosa* – wartości 2

¹⁸⁹ O bibliotece wspomina M. Dereżyński w: M. Dereżyński (red.) Kalendarz Gazety Szamotulskiej 1931, Szamotuły 1931, s. 80.

¹⁹⁰ H. Przybylski, Szamotulanie, op. cit., s. 7.

florenów; dalej *Libellus pergamenus exorcismorum cum vocabularis iuris canonici* – wartości 9 florenów, które to książki sam czcigodny ksiądz Jakub doktor dekretów własnoręcznie zapisał, a ich wykaz w obecności zacnego księdza Szymona konsystorza, swego notariusza, wręczył mu [dłużnikowi] wraz z uznaniem długu dwudziestu florenów. Poznań Ant. Cinsistor, epales Actu I. 1457.”¹⁹¹

W 1933 r.¹⁹² biblioteka kolegiacka posiadała pokaźny księgozbiór. Mieścił się nad zakrystią i zawierał białe kruki. Biblioteka liczyła wówczas 1680 woluminów. Można tu było znaleźć dzieła wydane w XVI w., począwszy od 1507 r. Biblioteka kolegiacka zawierała sporo nieznanych manuskryptów. W 1941 r. część księgozbioru została wywieziona z Polski przez hitlerowców.

Jak widać z powyższych rozważań, Szamotuły i ich okolice w wiekach średnich można było zaliczyć do elity intelektualnej nie tylko Wielkopolski, ale również i Polski. Sytuacja ta była możliwa dzięki pozycji zarówno świeckich, rodów władających okolicznymi ziemiami, jak i polityki ludzi Kościoła, nie tylko katolickiego.

¹⁹¹ Dokument w tłumaczeniu Adama Muszyńskiego, ówczesnego asystenta muzeum gorzowskiego; Za H. Przybylski, *Dawna książka w Szamotułach w: Almanach szamotulski*, Poznań 1966, s. 58-60.

¹⁹² W roku 1931 biblioteka kolegiacka liczyła 1680 tomów, wydanych między innymi w Bazylei, Antwerpii. Najstarsze dzieło w posiadaniu biblioteki z roku 1507 zapisane było pod sygnaturą L 1367, w języku polskim były między innymi pozycje: X. Stanisław Grodzicki: *Kazanie na pogrzebie Katarzyny z Tęczyna Radziwiłłowej*, wydane drukiem gotyckim w Wilnie w roku 1592 r.- E. VIII, s. 92 i E. XVII, s. 389-390, posiadała również dzieła bezpośrednio dotyczące Szamotuł, np. X. Benedykta Roszkowskiego, *Kazanie na pogrzebie śp. J. Łackiego w Szamotułach datowane na rok 1771*, a wydane w Poznaniu – E. IX, s. 398 i E. XXVI, s. 385. Za W.M. *Szamotulska biblioteka kolegiacka w: Gazeta Szamotulska* 1933 Nr 99 s. 2-3.

Część II Szamotuły i Ziemia Szamotulska od XIX w. do współczesności

Rozdział 1 Szamotuły i Ziemia Szamotulska pod zaborem pruskim

1.1 Dzieje miasta i Ziemi Szamotulskiej

Szamotulszczyzna w wyniku drugiego rozbioru Polski 23 stycznia 1793 roku utraciła swoją suwerenność i została włączona do terytorium Prus.¹⁹³ Germanizacja miasta rozpoczęła się na szerszą skalę po upadku Powstania Kościuszkowskiego w 1794 r. Wtedy to zorganizowano przyjazd pierwszych rodzin niemieckich, dla nich to Stanisław Mycielski¹⁹⁴; ówczesny dziedzic Szamotuł wydał 12 czerwca 1795 r. przywilej fundacyjny parafii ewangelickiej, oraz na budowę szkoły dla dzieci niemieckich osadników. Miasto w pierwszych latach zaboru pruskiego przeżywało rozkwit, paradoksalnie dzięki napływowi osadników niemieckich oraz ludności żydowskiej, która zaczęła tworzyć na większą skalę przemysł i handel. W latach 1807-1815 Ziemia Szamotulska znalazła się w Księstwie Warszawskim utworzonym przez cesarza Napoleona Bonaparte. Po upadku Księstwa Warszawskiego Szamotulszczyzna (wchodząca w skład w Wielkiego Księstwa Poznańskiego) ponownie znalazła się pod panowaniem pruskim, a konkretnie weszła w skład rejencji poznańskiej.

Wielkie Księstwo Poznańskie¹⁹⁵ utworzono na mocy Kongresu Wiedeńskiego, było to autonomiczne księstwo, wchodzące w skład Prus, które pozostawało poza Związkiem Niemieckim. W roku 1818 utworzono powiat szamotulski.¹⁹⁶ Powiat szamotulski w tym okresie graniczył z powiatem międzychodzkiem¹⁹⁷ na zachodzie, na wschodzie z powiatem obornickim¹⁹⁸ i poznańskim¹⁹⁹, na północy z powiatem czarnkowskim²⁰⁰ i na południu z powiatem bukowskim.²⁰¹ Był on powiatem rolniczym,

¹⁹³ Miasto liczyło wówczas 1120 mieszkańców, oraz 149 domów – z tego dwa murowane, reszta była drewnianych. Za: R. Krygier, Szamotuły w latach 1793-1944 (szkic monograficzny), Szamotuły 1966-1974 (praca nie publikowana). Ze zbiorów Biblioteki Miasta i Gminy im. Edmunda Calliera w Szamotułach.

¹⁹⁴ R. Krygier, Szamotulanie znani i mniej znani, op. cit., s. 120.

¹⁹⁵ J. N. Bobrowicz, Opisanie historyczno-statystyczne, op. cit.; B. Kosmanowa, Biblioteki polskie w Wielkim Księstwie Poznańskim, Poznań 1982

¹⁹⁶ J. N. Bobrowicz, Opisanie historyczno-statystyczne op. cit., s. 362-374.

¹⁹⁷ Op. cit., s. 249-262.

¹⁹⁸ Op. cit., s. 273-284.

¹⁹⁹ Op. cit., s. 326-346.

²⁰⁰ Op. cit., s. 442-454.

²⁰¹ Op. cit., s. 192-202.

należał do najbogatszych z jedenastu wówczas powiatów Wielkiego Księstwa Poznańskiego (zajmował szóste miejsce). Ludność Ziemi Szamotulskiej liczyła 37.573 osoby lub 37.386 osób.²⁰²

W powiecie istniało trzynaście parafii katolickich: kościoły parafialne w Ostrorogu, Obrzycku, Pniewach, Wronkach, we wsiach Biezdrowo, Bytyń, Duszniki, Kaźmierz, Otorowo, Psarskie, oraz filialny Słopanowo, Wilczyna, Zajączkowo, pięć protestanckich; kościoły parafialne w Obrzycku, Pniewach, Piotrowie, Szamotułach i we Wronkach. Było też pięć synagog: Obrzycku, Nowym Moście, Pniewach, Szamotułach i we Wronkach.

Wielkie Księstwo Poznańskie dzieliło się na dwa Okręgi Regencyjne: Okręg Regencyjny Poznański i Okręg Regencyjny Bydgoski; powiat szamotulski wchodził w skład Okręgu Regencyjnego Poznańskiego.

Na terenie Wielkiego Księstwa Poznańskiego wg J. N. Bobrowicza²⁰³ było ok. **piętnastu** liczących się **bibliotek**: biblioteka założona przy Gimnazjum św. Marii Magdaleny (uzupełniona zbiorami z miasta Śremu i arcybiskupa Wolickiego), biblioteka seminaryjna posiadająca ok. 3 tys. tomów, Biblioteka Raczyńskich, posiadająca ówczesnie ok. 30 tys. książek, z tego 5 tys. polskich i 300 rękopisów, księży kanoników regularnych w Trzemesznie (jej zbiory zostały przetrzebione przy sekularyzacji), biblioteka księży filipinów w Gostyniu fundacji rodziny Mycielskich, Biblioteka Tytusa Działyńskiego w Kórniku²⁰⁴, biblioteka Edwarda Raczyńskiego w Rogalinie²⁰⁵, biblioteka Dzieduszyckiego w Nowawsi, biblioteka Leona Mielżyńskiego w Pawłowicach, **biblioteka w Kolegiacie Szamotulskiej**, biblioteka gostyńska księży filipinów, biblioteka towarzystwa kasynowego w Gostyniu, biblioteka przy kościele protestanckim we Wschowie, biblioteka przy kościele parafialnym w Wolsztynie, biblioteka nowowiejska. Na uwagę zasługuje również biblioteka Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, która powstała wraz z

²⁰² Hoffman podał liczbę pierwszą, liczba druga pochodzi ze spisu regencyjnego, za: J. N. Bobrowicz, *Opisanie historyczno-statystyczne* op. cit., s. 363.

²⁰³ J. N. Bobrowicz, *Opisanie historyczno-statystyczne* op. cit., s. 160-161.

²⁰⁴ B. Kosmanowa, *Biblioteki polskie*, op. cit., s. 45-47; S. Kubiak (red. nauk.), *Biblioteki Wielkopolski*, Poznań, 1983, s. 152-169, *Biblioteki województwa poznańskiego w latach 1945-1954*, Warszawa 1956, s. 124-134; E. Jabłońska, *Biblioteka Kórnicka skarbnicą zbiorów Działyńskich i Zamoyskich. Ocena stanu zachowania starodruków i rękopisów z XIX/XX wieku. Problemy konserwacji i restauracji*, Toruń 2005; biogram zob. WSB, op. cit., s. 168-169; *Słownik pracowników*, op. cit., s. 192-193; W. Jakóbczyk (pod red.), *Wielkopole XIX wieku*, T. 1, Poznań 1966, s. 41-73.

²⁰⁵ Edward Raczyński otworzył Bibliotekę Raczyńskich w Poznaniu z przeznaczeniem dla udostępniania publicznego w roku 1829, była to pierwsza biblioteka publiczna w Wielkopolsce, posiadał też bibliotekę z księgozbiorem prywatnym w Rogalinie; *Biblioteki województwa* op. cit., s. 51-56; S. Kubiak (red. nauk.), *Biblioteki Wielkopolski*, op. cit., s. 232-244, biogram zob. WSB, op. cit., s. 607-608; *Słownik pracowników*, op. cit., s. 736; W. Jakóbczyk (pod red.), *Wielkopole* op. cit., T. 1, s. 9-39.

Towarzystwem. Od samego początku założenia biblioteki zaczęły napływać dary, przykład dał Jan Konstanty Żupański.²⁰⁶ Pisząc o bibliotekach nie sposób wspomnieć o jednej z najstarszych bibliotek, jaką jest biblioteka kapituły gnieźnieńskiej.²⁰⁷

Oprócz bibliotek, instytucjami zajmującymi się obiegiem i wprowadzaniem książki w okręg czytelniczy były **księgarnie**. Księgarń w Wielkim Księstwie Poznańskim wg J. N. Bobrowicza²⁰⁸ było ogółem **dwadzieścia pięć**, z czego w Poznaniu **jedenaste**: Księgarnia Kamińskiego²⁰⁹ i spółki, Stefańskiego (1839 r.)²¹⁰, Księgarnia Nowa Łukaszewicza (1841 r.)²¹¹, Mitlera E.S., braci Szerków, Jana Konstantego Żupańskiego (1839 r.)²¹², J. J. Hejne, księgarnia Rejznera, J. Lisnera, oraz księgarnie Lippmana i Susmana, po jednej w Rawiczu, Lesznie, Bydgoszczy, oraz jedenaście w różnych mniejszych miastach. W roku 1866 w Poznaniu działało dziesięć firm polskich, sześć niemieckich i żydowskich. Oprócz tego księgarnie działały w takich miastach jak: Gniezno, Pleszew, Leszno, Ostrów.

Od 1820 r. wzrosła imigracja osadników niemieckich, w tym samym okresie nastąpiło znaczne zmniejszenie ludności polskiej.²¹³ Po upadku powstania listopadowego dziedzice Szamotuł – Mycielscy musieli oddać swoje włości w ręce niemieckie²¹⁴, dokładniej miasto zostało sprzedane przez Annę Mycielską.²¹⁵ Sytuacja pomiędzy Polakami a Prusakami uległa poprawie w roku 1840, po ogłoszeniu przez Fryderyka Wilhelma IV amnestii politycznej. Na przełomie lat czterdziestych i pięćdziesiątych XIX wieku wybudowano jako pierwszą w Wielkopolsce linię kolejową Poznań - Szczecin, na trasie której znalazły się również Szamotuły.

W roku 1838 powstało Kasyno Obywatelskie, które powstało na wzór podobnych działających w Gostyniu i Gnieźnie, a w dwa lata później - w roku 1840 powstało pierwsze

²⁰⁶ B. Kosmanowa, Biblioteki polskie, op. cit., s. 49-51; S. Kubiak (red. nauk.), Biblioteki Wielkopolski op. cit., s. 170-179, Biblioteki województwa poznańskiego, op. cit., s. 119-124.

²⁰⁷ M. Kosmanowa, Biblioteki polskie, op. cit. s. 42-44; S. Kubiak (red.) Biblioteki Wielkopolski, op. cit., s. 186-197.

²⁰⁸ J. N. Bobrowicz, Opisanie historyczno-statystyczne op. cit., s. 161.

²⁰⁹ B. Kosmanowa, Biblioteki polskie, op. cit. s., 34.

²¹⁰ Op. cit., s. 34.

²¹¹ Op. cit., s. 34.

²¹² Op. cit., s. 34; biogram zob. WSB, op. cit., s. 888; Słownik pracowników, op. cit., s. 1035-1036; W. Jakóbczyk (pod red.), Wielkopole, op. cit., s. 125-149.

²¹³ Wpływ na to miała obowiązkowa 5-letnia służba wojskowa dla Polaków wprowadzona w roku 1815.

²¹⁴ Zostały one zakupione przez następcę tronu pruskiego – Fryderyka Wilhelma, który był w rzeczywistości pośrednikiem. Włości szamotulskie przeszły następnie w kolejno w ręce szambelana von Brandta (1837-1842), następnie Albrechta Karola von Lethe (1842-1862), by w ostateczności zostać własnością ostatnich właścicieli Szamotuł – rodziny książęcej von Sachsen-Coburg-Gotha (1863-1918). Za: R. Krygier, Szamotuły w latach, op. cit., s. 7-8.

²¹⁵ K. Kościński, Przewodnik po Poznaniu, op. cit., s. 196.

w Polsce towarzystwo archeologiczne – Towarzystwo Zbieraczyw Starożytności Krajowych, o którym szerzej napisano w dalszej części pracy.

Po upadku „Wiosny Ludów” akcja germanizacyjna nabrała rozpędu i siły. Polacy w obronie swojej tożsamości narodowej utworzyli Ligę Polską, która to miała też swoją ligę lokalną w Szamotulskim - powołaną jesienią 1848 r.²¹⁶

W 1865 parafia protestancka wybudowała w Szamotulach zbór protestancki dla protestantów oraz została zbudowana bożnica dla ludności żydowskiej.

Po upadku powstania styczniowego w roku 1863²¹⁷ szamotulanie zaczęli koncentrować się na działalności oświatowej i ekonomicznej, w roku 1866 utworzony został w Szamotulach Bank Ludowy, jego głównym zadaniem było udzielanie pożyczek polskim rolnikom. Po 1870 r. Wielkie Księstwo Poznańskie zostało włączone do Rzeszy Niemieckiej. Nasiliła się i tak już mocno aktywna akcja germanizacyjna, odpowiedzią Polaków na Ziemi Szamotulskiej (Szamotuły, Wronki, Pniewy) było zorganizowanie placówek spółdzielczych „Rolnik”.

Na przełomie wieków XIX i XX na Ziemi Szamotulskiej powstały następujące zakłady przemysłowe: Zakłady Przemysłu Ziemniaczanego we Wronkach²¹⁸ (1886 r.), fabryka kafli (ok. 1890 r.), cukrownia²¹⁹ (1895 r.) została założona przez spółkę powstałą w 1892 r., jej pierwsza kampania cukrownicza trwała od 02.10.1895 do 01.01.1896 r., następnie fabryka mebli (1897 r.), olejarnia (1910 r.). Prócz obiektów przemysłowych zaczęły pracować również: rzeźnia (1884 r.), elektrownia (1904 r.), wodociągi²²⁰ (1906 r.). W latach 1910-1913 założono kanalizację w mieście.

²¹⁶ R. Krygier, Szamotuły w latach, op. cit. s. 11.

²¹⁷ Znany szamotulaninem w walce o niepodległość w powstaniu styczniowym był Edmund Callier, pułkownik, naczelnik sił zbrojnych woj. mazowieckiego; biogram zob. WSB, op. cit., s. 90; J. Chodera, F. Kiryk, Słownik biograficzny, op. cit., T. 1 A-K, 2005, s. 188; W. Jakóbczyk (pod red.), Wielkopole XIX wieku T. 2, Poznań 1969, s. 289-299.

²¹⁸ C. Grot (oprac.), 80 lat Zakładów Przemysłu Ziemniaczanego we Wronkach 1886-1966, Wronki 1966; fot. Zakładu – zob.: Pamiętnik jubileuszowy Związku Straży Pożarnych Powiatu Szamotulskiego z okazji 75-lecia istnienia Wronieckiej Ochotniczej Straży Pożarnej i Święta strażackiego we Wronkach w dniach 4 i 5 czerwca 1932 r., Szamotuły 1932, s. 104.

²¹⁹ Koło Zakładowe Stowarzyszenia Techników Cukrowników przy Cukrowni Szamotuły (IS), 75 lat cukrowni „Szamotuły”, Szamotuły 1975; C. Łuczak, Przemysł wielkopolski w latach 1871-1914, Poznań 1960; Spis cukrowni Rzeczypospolitej Polskiej. Liste des Fabriques de Sucre de la Republique Polonaise. Sugar Factories in Poland, Warszawa 1926, s. 32-33 i 165-166, fot. cukrowni z r. 1933 – zob.: Pamiętnik jubileuszowy Związku Straży Pożarnych op. cit., s. 95.

²²⁰ Ł. Bernady, P. Orlik, Rys historii wodociągów szamotulskich: 1906-2006, Szamotuły 2006; mapa miasta wykonana na zlecenie spółki wodnej z 1906 r. – zob. Aneks Nr 9, Aneksy, s. 15; mapa powiatu szamotulskiego – zob. Aneks Nr 10, Aneksy, s. 16.

Do ochrony zabudowań przed pożarem w roku 1860 została utworzona Obywatelska Straż Pożarna, a siedemnaście lat później Niemcy i Polacy mieszkający w Szamotułach powołali Ochotniczą Straż Pożarną²²¹. W roku 1904 uchwalona została „ustawa osadnicza”, która była skierowana głównie przeciw osadnictwu polskiemu i Polakom – uzależniała ona budowę domu od zgody administracyjnej. Trzy lata później – w roku 1907 zostaje założony w Szamotułach Związek Zawodowy Polski, którego jak sama nazwa wskazuje działalność była przeznaczona dla polskich robotników, dla niemieckich natomiast powstał Związek Cieśli i Murarzy z siedzibą w Hamburgu²²².

We wrześniu 1906 roku wybuchły strajki szkolne na znak protestu przeciwko nauczaniu religii w języku niemieckim, trwały one do lipca roku następnego. Uczniowie biorący udział w strajkach otrzymywali na świadectwach ukończenia szkoły adnotację: ”HAT SICH AM SCHULSTREIK BETEILIGT” – brał udział w strajku szkolnym²²³.

Lata 1914-1918 to lata I wojny światowej, która również i na Ziemi Szamotulskiej odcisnęła swoje piętno. Ważnym momentem dziejowym w Szamotulskim był wybuch Powstania Wielkopolskiego (1918-1919), Ziemia Szamotulska była ważnym ośrodkiem walk o niepodległość.²²⁴

1.2 Szkolnictwo i życie kulturalne (Krajowe Towarzystwo Zbieraczy Starożytności)

Pierwszą elementarną szkołę ludową w Szamotułach powołano 12 stycznia w roku 1808. Powołano ją na zasadach określonych jeszcze przez Komisję Edukacji Narodowej.²²⁵ Kolejne szkoły powstawały w: Dusznikach, gdzie powszechną ludową szkołę elementarną założono w czerwcu 1808 r. z inicjatywy ks. kanonika Teofila Wolickiego²²⁶, we Wronkach założono Publiczną Szkołę Powszechną, jej budynek powstał w roku 1884²²⁷, Szkołę Filialną we Wróblewie wybudowano w 1850 r.²²⁸, Szkoła Podstawowa nr 2 im.

²²¹ R. Krygier (oprac.) Program obchodu 100-lecia Ochotniczej Straży Pożarnej w Szamotułach, Szamotuły 1978; Pamiętnik jubileuszowy Związku Straży op. cit.; 75 lat Ochotniczej Straży Pożarnej BRODZISZEWO. Z kart historii 1923-1998, Poznań 1998.

²²² R. Krygier, Szamotuły w latach op. cit. s. 16.

²²³ Op. cit., s. 41.

²²⁴ P. Matusik, Powstanie wielkopolskie, op. cit., s. 127-184; A. Hanyż, Ziemia Szamotulska w walce o wolność 1793-1919, Szamotuły 1939; P. Prus, M. Szczepański, Udział Szamotulan w walkach narodowyzwoleńczych, Szamotuły 1989.

²²⁵ N.N. (oprac.) *125- lecie szkoły ludowej w Szamotułach* w: Z grodu Halszki Nr 2 1932, s. 17-18.

²²⁶ M. Wawrzyniak-Zdziebkowa, H. Boberowa, Duszniki dzisiaj i w przeszłości, od czasów najdawniejszych do roku 2000, Duszniki 2007, s.151-171.

²²⁷ I. Fowie (oprac.) 115 lat Szkoły Podstawowej nr 1 we Wronkach, Wronki 2000.

²²⁸ I. Fowie (pod red.) Wronki. Kompendium wiedzy, Wronki 2004, s. 340

Kornela Makuszyńskiego powstała w roku 1890 jako szkoła dla dzieci niemieckich²²⁹, pierwszy budynek szkoły podstawowej w Nowawsi powstał już w roku 1814²³⁰, natomiast pierwsze wiadomości o Szkole Podstawowej w Chojnie pochodzą z roku 1832.²³¹

We wrześniu 1848 roku powołano w Poznaniu **Towarzystwo Pedagogiczne Polskie**, którego celem było: "budzenie w szerokich kołach potrzeby wychowania i oświaty"²³², początkowo liczone tylko, że terenem jego działalności będzie Poznań i jego najbliższe okolice, jednak w wyniku zainteresowania ludzi oświatą, Towarzystwo rozszerzyło swoją działalność na teren całego Wielkiego Księstwa Poznańskiego, posiadało dwadzieścia osiem ogniw powiatowych, jego oddziaływanie dotarło nawet na Górny Śląsk i do Prus Zachodnich. Utworzone Koło filialne Towarzystwa w Szamotułach liczyło 21 członków, przewodniczącym został ks. Wincenty Taszarski. Zebrania Towarzystwa w Szamotułach odbywały się raz na kwartał. W razie potrzeby jej przewodniczący zwoływał nadzwyczajne spotkanie. Wszelkie uchwały Towarzystwa zapadały większością głosów, nieobecność podczas zebrania była karana finansowo w wysokości 3 złotych polskich, składka członkowska wynosiła 1 złoty polski miesięcznie i była przeznaczona na **zakup książek dla biblioteki** koła. Członkowie Towarzystwa byli również zobowiązani do przekazywania swoich własnych, przeczytanych już książek do **biblioteki** TPP. Szamotulska filia istniała do roku 1850.

Historia szkolnictwa w Szamotułach i na ziemi szamotulskiej

SZKOŁA PODSTAWOWA NR 1 W SZAMOTUŁACH²³³

Chcąc zapoznać się z przeszłością Szkoły Podstawowej nr 1 w Szamotułach od 1912 r. warto sięgnąć po kronikę, którą zaczęto pisać w roku 1928. Przedstawia ona historię tej placówki, ale również jest dokumentem prezentującym problemy oświaty powiatu szamotulskiego w okresie międzywojennym. W czasie wojny kronikę Szkoły Podstawowej nr 1 uratował od zniszczenia ówczesny woźny – S. Sroka. Z kroniki tej można dowiedzieć się wielu ciekawych informacji dotyczących przeszłości szkoły i miasta Szamotuł.

²²⁹ I. Vowie (pod red.) Wronki. Kompendium wiedzy, Wronki 2004 s. 346.

²³⁰ Op. cit., s. 351.

²³¹ Op. cit., s. 352.

²³² R. Krygier, Szamotuły w latach, op. cit., s. 35.

²³³ Kronika Szkoły Podstawowej Nr 1 w Szamotułach; Dokument elektroniczny, protokół dostępu [11 marca 2007]: <http://sp2szamotuly.szkoły.interklasa.pl/>.

W dniu 4.V.1912 r. udało się miastu nabyć teren należący wówczas do majątku Szamotuły-Zamek. Na tym terenie znajduje się obecnie Szkoła Podstawowa nr 1. Sprawa budowy szkoły stanęła jednak na jakiś czas w martwym punkcie. Dopiero 21 VII 1921 r. poruszył ją pierwszy inspektor szkolny Andrzej Rosochowicz, wnosząc projekt nowoczesnego budynku. Kuratorium szkolne zatwierdziło tę uchwałę. W tym samym też roku przystąpiono do budowy sali gimnastycznej. Jej otwarcie miało nastąpić 16 października 1921 roku. Terminu dokończenia prac niestety nie dotrzymano. Z dokumentu (kroniki) nie wynika, kiedy ostatecznie oddano ją do użytku. Budynek szkolny na ówczesne czasy był obiektem nowoczesnym. Szkoła posiadała sale przedmiotowe, m.in. rysunkową i prac ręcznych. Wszyscy wypowiadali się bardzo pozytywnie o Szkole Podstawowej nr 1. W lutym 1937 r. uruchomiono natryski. Na początku marca 1938 r. przystąpiono do radiofonizacji szkoły. Zarząd Miejski zakupił nowy pięciolampowy odbiornik radiowy z dwoma dodatkowymi głośnikami, które umieszczono na korytarzach.

W okresie międzywojennym do szkoły uczęszczały zarówno dzieci z miasta, jak również z okolicznych wsi. Ich liczba systematycznie wzrastała. W roku 1930 do szkoły uczęszczało 493 uczniów, a w 1938 r. 684. Liczba oddziałów wahała się od 9 do 14. Maksymalnie nauczało w tej placówce 13 nauczycieli. W okresie międzywojennym bardzo aktywnie działał komitet rodzicielski, który co roku organizował gwiazdkę dla dzieci, kolonie, półkolonie i współorganizował wycieczki nad morze. Także co roku w szkole urządzano uroczyste akademie z okazji urodzin Marszałka Józefa Piłsudskiego.

W 1904 r. władze pruskie zdecydowały o rozbudowie szkoły znajdującej się przy ul. Kapłańskiej. Jednak niewielki teren koło szkoły uniemożliwiający rozbudowę wywołał konieczność szukania nowej działki. W 1912 r. władze Szamotuł nabyły teren pod budowę szkoły (jest to działka, na której obecnie znajduje się szkoła). W 1921 r. pierwszy polski inspektor szkolny A. Rosochowicz zapowiedział budowę nowej szkoły. Cztery lata później, tj. w 1925 r. rozpoczęto budowę, która była finansowana przez państwo polskie i powiat szamotulski. Budowa została przerwana, by w roku 1927 r. kontynuować przerwane prace budowlane, które były finansowane przez władze miasta. Budowa zakończyła się w roku 1928, w tym samym roku, 10 września rozpoczęła się nauka w nowym budynku szkolnym. W następnym tygodniu – 18 września dokonano poświęcenia szkoły, zwanej później Publiczną Szkołą Powszechną im. Stanisława Staszica. Od 5 listopada 1928 r. szkoła stała się szkołą dla chłopców, natomiast dziewczęta uczęszczały

do szkoły w budynku przy ul. Kapłańskiej. Kierownikiem obu placówek był Leon Gierszewski. Z dniem 1 lutego 1929 r. Publiczna Szkoła Powszechna im. Stanisława Staszica została szkołą męską, a szkoła żeńska przy ul. Kapłańskiej została nazwana Publiczną Szkołą Powszechną im. Marii Konopnickiej; każda placówka miała swojego kierownika. W latach 1929-39 szkoła przeznaczyła jedną izbę dla oddziału niemieckiego, który podlegał jej w sprawach szkolno-administracyjnych (uczęszczało do niej 58 dzieci niemieckich, nauczycielami byli Polacy, uczyli oni języka polskiego, historii, geografii). W roku 1939 r. nastąpiła radiofonizacja szkoły, 5- lampowy radioodbiornik został ofiarowany przez zarząd miasta.

Wraz z wybuchem II wojny światowej we wrześniu 1939 r. szkoła została zamknięta. Niemcy zniszczyli zgromadzone w niej polskie książki, dokumenty, znaki narodowe. Zabezpieczone przez woźnego szkolnego S. Srokę w jego prywatnym mieszkaniu polskie książki zabrane ze szkoły na przechowanie zniszczono. Cudem ocalała schowana przez żonę woźnego kronika szkolna ukrywana, z narażeniem życia, w szafie na bieliznę.

W budynku szkoły początkowo mieścił się niemiecki Arbeitsamt (Urząd Pracy), później szkoła niemiecka, a pod koniec wojny niemiecki zakaźny szpital dziecięcy. Na strychu szkoły zorganizowano pokoiki dla pielęgniarek i higienistek, lekarza umieszczono w mieszkaniu woźnego. Wielu nauczycieli wywieziono do GG (Generalnej Guberni), gdzie angażowali się w tajne nauczanie. Nauczyciele, którzy uniknęli wywózki prowadzili tajne nauczanie na terenie Szamotuł np. Eleonora Jasiewicz, Bronisława Jasiewicz, Wiktoria Babczyńska. Nauczyciel Józef Scholl był dwukrotnie w czasie wojny aresztowany za działalność polityczną i osadzony w więzieniu szamotulskim oraz w poznańskim forcie VII. W obozie koncentracyjnym Gross Rosen zginął nauczyciel, artysta grafik Stanisław Zgaiński.

W **1945** roku, kilka miesięcy przed zakończeniem wojny, 27 stycznia nastąpiło wyzwolenie Szamotuł spod okupacji niemieckiej. Na terenie miasta i powiatu zaczęła się organizować władza. Wyzwalająca ziemie polskie armia radziecka pozostawiała swoich przedstawicieli, którzy nadzorowali tworzenie się nowych władz w Polsce. We władzach Szamotuł znaleźli się też nauczyciele: Józef Scholl jako starosta powiatowy, Henryk Przybylski, Gerard Karczmarek.

11 lutego 1945 r. nowe władze powierzyły Wojciechowi Piątkowi, kierownikowi szkoły w Małym Gaju, zorganizowanie po okupacyjnej przerwie w budynku szkoły Publicznej Szkoły Powszechnej. Wielu ludzi ochotniczo przywracało budynek do stanu używalności, szukając ławek, szaf i innych niezbędnych sprzętów. Niektóre z nich przyniesiono ze stojącego obok szkoły baraku będącego siedzibą niemieckiego Arbeitsamtu. Łącznie umeblowano 8 izb lekcyjnych. Prowadzono również zapisy dzieci z roczników 1931-1937, których zarejestrowano 623. Dzieci podzielono wg roczników i umiejętności. Uczestnicy tajnego nauczania zdawali egzaminy do klas odpowiadających wiekowi, pozostałe dzieci kwalifikowano do klasy pierwszej. Naukę rozpoczęto 19 lutego, utworzono: osiem klas I, cztery klasy II, dwie klasy III, jedną klasę IV. Rada Pedagogiczna składała się z następujących nauczycieli: Wojciech Piątek - kierownik, Mieczysław Konieczny, Felicja Magnuszewicz, Jan Niedźwiedź, Roman Ciesielski, Stefan Garczyk, Czesław Dorna, Zofia Kaczmarek, Hieronim Safian, Tadeusz Mikołajczak (zginął tragicznie w lipcu 1945 r.), Antoni Nowak, Wiktoria Babczyńska, Michał Kawka, Celina Kasprzak. W kwietniu 1945 roku zorganizowano egzamin dla młodzieży starszej celem ukończenia kl. VII i zorganizowania szkoły wieczorowej dla dorosłych (w szkole przeprowadzano podobne egzaminy dla dorosłych). W maju 1945 r. szkoła otrzymała 1336 zł. na cele szkolne za przeprowadzone na jej terenie kursy przez Izbę Rzemieślniczą. W czerwcu 1945 r. - wykwalifikowani pracownicy oświaty przeprowadzili kurs dla tzw. "sił pomocniczych", gdyż wielu nauczycieli w czasie wojny zginęło. W szkole utworzono również Koło Rodzicielskie, które w grudniu zorganizowało dożywianie 245 dzieci, oraz gwiazdkę. W kolejnych latach rodzice ufundowali pomoce naukowe, wagę lekarską, aparat filmowy, nastrojenie i naprawę pianina, książki do biblioteki, oraz dla tzw. "przodowników nauki".

Wiosną 1946 r. w szkole uczyło się 738 dzieci w: trzech kl. I, czterech kl. II, czterech kl. III, dwóch kl. IV, po jednej kl. V i VI. Pracę rozpoczęli nowi nauczyciele: Bolesław Szczerkowski, Zenobia Hornicka, Łucja Bałaniak, Czesław Messlin, Jan Pawłowski. W styczniu tego roku wystawiono trzy razy popołudniowe przedstawienia "Jasełka polskie", rok później przedstawienie zatytułowano "Wielka Nowina" (takie jasełka można było wystawiać w polskiej szkole tylko w pierwszych latach po wojnie, a powróciły do szkoły dopiero po 1990 r., w III Rzeczpospolitej).

Rok szkolny 1946/1947 zapoczątkował trwające do 1957 r. trudności szkoły. Ze względu na dużą ilość dzieci utworzono trzecią szkołę podstawową i ulokowano ją na pierwszym piętrze szkoły. Publiczna Szkoła nr 1 liczyła wówczas 488 dzieci (zajmowała I piętro). Publiczna Szkoła nr 3 liczyła 432 dzieci (zajmowała II piętro). Dyrektorem został Emil Krutki. Od do grona nauczycieli dołączyli Maria Messlinowa, F. Urbaniakówna, ks. Wojciech Anosz. W szkole funkcjonowała **biblioteka**, przedwojenne zbiory spalili Niemcy, nową uruchomiono w 1946 r., posiadała 440 książek znajdujących się w szafach poszczególnych sal lekcyjnych. W 1957 r. szkoła otrzymała etat bibliotekarki została nią p. Maria Jandy. Wygospodarowano salę wypożyczeń oraz "kącik czytelniczy". Książki pochodziły z różnych źródeł: dary osób prywatnych, Komitetu Rodzicielskiego, przydziały Ministerstwa Oświaty (2810 książek w 1957 r.). Biblioteka była dumna z tzw. aktywu bibliotecznego (kl. V-VIII), oraz prenumerowała: "Płomyczka", "Płomyka" i "Świerszczyka". Biblioteka corocznie w maju uczestniczyła w ogólnopolskich Dniach Oświaty Książki i Prasy pod różnymi hasłami: likwidacja analfabetyzmu (1948 r.), upowszechnienia książki, zwiększenie czytelnictwa. Początkowo średnio na ucznia przypadało 10, a w 1969 r. 36 książek. W 1967 r. na stanie biblioteki było 1120 książek.

W szkole była tradycja muzykowania i śpiewania: zespół muzyczny: 12 skrzypiec i akordeon prowadzony przez Bolesława Szczerkowskiego, chór szkolny z licznymi sukcesami Alojzego Ziółka, zespół śpiewaczy Bożeny Kujawskiej, w latach pięćdziesiątych.

SZKOŁA PODSTAWOWA NR 2 W SZAMOTUŁACH²³⁴

Szkoła Podstawowa nr 2 jest uważana za spadkobierczynię założonej ponad 550 lat temu, w 1445 r. szkoły parafialnej, którą ufundował Dobrogost Świdwa Szamotulski, kasztelan poznański. Ówczesna szkoła, o czym już napisano, znajdowała się w pobliżu kolegiaty, naprzeciwko obecnego budynku szkolnego. Wyszło z niej wielu uczonych, m.in. Wacław z Szamotuł - nadworny kompozytor króla Zygmunta Augusta, Wojciech Krypa - nadworny lekarz króla Aleksandra, Jan Paterek - autor kazań o Matce Bożej, Grzegorz Snopek - rektor Akademii Krakowskiej, Jan Jonston - lekarz, przyrodnik i filozof, Edmund Callier - naczelnik sił zbrojnych w powstaniu styczniowym. W 1634 r. w Szamotułach wybuchł pożar, w wyniku którego spłonęło prawie całe miasto, w tym również szkoła. W

234 Dokument elektroniczny, protokół dostępu [11 marca 2007]: <http://www.galmartext.pl/sp3/historia.html>.

czasie odbudowy przesunięto mury miejskie, zlikwidowano osadę Rybaki, która mieściła się, w miejscu, gdzie obecnie jest park im. Sobieskiego. Nie ma żadnej wzmianki o istnieniu szkoły w tym okresie. Zachowały się natomiast uwagi powizytacyjne o szkole, które pochodzą z lat 1783, 1789, 1790. Mowa w nich, że szkoła jest w pełni zorganizowana i funkcjonuje należycie. Z dokumentów datowanych na 1808 r. wynika, że przy ul. Sukienniczej w domu p. Janowicza mieściła się elementarna szkoła ludowa. Funkcjonowała na zasadach określonych przez Komisję Edukacji Narodowej i liczyła 128 uczniów. W latach zaboru szkoła była podporządkowana władzom pruskim, które zabraniały posługiwać się językiem polskim. W roku 1906 wybuchł w Szamotułach strajk dzieci szkolnych. Maria Konopnicka, autorka "Roty"- pieśni narodowej Polaków, a także przepięknych utworów dla dzieci, została później patronką szkoły. W roku 1974 wręczono sztandar, a w 1980 ufundowano jej popiersie. Na ścianie frontowej budynku jest wkomponowana mozaika z wizerunkiem poetki oraz słowa "Roty": "Nie rzucim ziemi skąd nasz ród." Rok wcześniej, w 1979 r. otwarto w szkole Izbę Pamięci Narodowej. Zebrane eksponaty obejmują dokumenty i pamiątki z czasów: Powstania Wielkopolskiego, lat II wojny światowej i pierwszych lat powojennych. Opiekunem Izby Pamięci Narodowej była Maria Trafas, a obecnie jest Hanna Durak. Od roku 1981 do 1992 w budynku szkoły mieścił się Oddział Szkoły Specjalnej – SP 5. W latach 1994-2001 samorząd uczniowski pod opieką Marii Trafas wydawał gazetę szkolną "Echo Szkoły". W roku 1999 zaczął działać pod kierunkiem Marii Tomkowiak zespół teatralny Koszałki - Opalki. W latach 2001-2003 wydawana była gazeta szkolna "Wieści z Dwójki", redagowana przez uczniów klasy teatralno-dziennikarskiej prowadzonej przez Marię Tomkowiak. W roku szkolnym 2004-2005 szkoła zrealizowała program Lego, Cogito, Ago i uzyskała certyfikaty potwierdzające zdobycie tych sprawności. We wrześniu 2005 roku szkoła zdobyła tytuł *Szkoła z klasą*.

SZKOŁA PODSTAWOWA NR 3 W SZAMOTUŁACH²³⁵

Wspominając początki szkoły, trzeba sięgnąć do roku 1946. Wówczas bowiem powstała Szkoła Podstawowa nr 3, ale z siedzibą w Szkole nr 1, gdzie zajmowała piętro. Od roku 1952/53, ze względu na szybki przyrost dzieci roczników powojennych, sytuacja

²³⁵ Dokument elektroniczny, protokół dostępu [11 marca 2007]: <http://www.zss-szamotuly.com/historia.html>
Autor tekstu: Anna Bekasiak.

we wszystkich szkołach szamotulskich zaczyna się pogarszać. Mimo iż wprowadzono naukę dwuzmianową, problemu nie rozwiązano. Obliczono, że w roku 1957 będzie w mieście ponad 2000 dzieci w wieku szkolnym, co uniemożliwi zorganizowanie pracy w szkołach. W związku z tym ówczesny kierownik Wydziału Oświaty - Emil Krutki przekonywał miejscowe władze o konieczności budowy nowej szkoły. I tak 7 stycznia 1953 roku na sesji Miejskiej Rady Narodowej podjęto uchwałę o budowaniu nowej szkoły przy ul. Szczuczyńskiej. Powołano też Komitet Budowy Szkoły, który zajął się zbieraniem potrzebnych funduszy na pokrycie kosztów dokumentacji i wstępnych prac. Ogółem zebrano ok. 70 tys. złotych przez zorganizowanie zbiórek ulicznych, imprez artystycznych, loterii, itd. Szkołę zaczęto budować w sierpniu 1955 r., a ukończono 10 września 1957 r. Dnia 13 września 1957 r. przekazano ją do użytku, a 16 września tegoż roku rozpoczęło w niej naukę 713 dzieci. Już w 1956 roku obchodzonym jako Rok Mickiewiczowski, z inicjatywy Społecznego Komitetu Budowy Szkoły, podjęte zostają też starania o nadanie szkole imienia Adama Mickiewicza. Dwa lata później kierownictwo szkoły wraz z Komitetem Rodzicielskim występuje z wnioskiem w tej sprawie do Miejskiej Rady Narodowej, która rozpatruje go pozytywnie i przekazuje do Ministerstwa Oświaty z prośbą o zatwierdzenie. Ostatecznie Kuratorium Okręgu Szkolnego Poznańskiego pismem z kwietnia 1964 roku nadaje szkole nazwę w następującym brzmieniu: **Szkoła Podstawowa nr 3 im. Adama Mickiewicza w Szamotulach.**

Szkoła z dumą nosi to imię do dziś, a co roku w dniu śmierci poety - 26 listopada - czci pamięć swego Patrona. Równie ważnym momentem w życiu szkoły było otrzymanie sztandaru. Decyzję w tej sprawie podjęło Prezydium Komitetu Rodzicielskiego w dniu 22 kwietnia 1967 roku. Zwrócono się wówczas z prośbą do zakładu opiekuńczego, Obornickich Fabryk Mebli, o wsparcie finansowe. I tak, 7 października 1967 roku podczas obchodów dziesięciolecia szkoły przewodniczący Komitetu Rodzicielskiego - inż. H. Wojtczak, z-ca przewodniczącego - inż. W. Martin i skarbnik - M. Zieliński wręczyli sztandar kierownikowi szkoły Alojzemu Ziółkowi, a on przekazał go pocztowi sztandarowemu. Z chwilą powstania szkoły powołano w niej szereg kółek zainteresowań i organizacji. Prężnie działa ZHP, wielkie sukcesy odnotowuje SKS (zajmując wysokie lokaty w olimpiadach i zawodach na szczeblu powiatowym, wojewódzkim, a nawet centralnym).

Zespół Szkół Specjalnych im. Jana Brzechwy w Szamotułach ²³⁶

Z.SZ.S. istnieje już od dziesięciu lat. Jej początki przypadają na rok 1990, kiedy powołano Szkołę Podstawową Specjalną Nr 5 z siedzibą przy ulicy Wojska Polskiego 1. Kierowanie nowo powstałą placówką powierzono mgr Teresie Kupczyk. Od 1995 roku dyrektorem Szkoły jest mgr Grażyna Wolińska. Siedzibę szkoły od września 2004 r. przeniesiono do budynku przy ulicy Kołłątaja 1. W ramach Zespołu Szkół Specjalnych działają następujące jednostki: Szkoła Podstawowa i Gimnazjum dla dzieci z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim i głębszym, a także Oddział Przynależający do Pracy. Prowadzona jest również rewalidacja indywidualna dzieci z głębokim stopniem upośledzenia umysłowego. Zespół Szkół Specjalnych jest placówką liczącą około 100 uczniów, zatrudniającą 20 nauczycieli i 4 osoby obsługi administracyjnej. Dzieci mają zapewnioną opiekę wykwalifikowanej kadry pedagogów, psychologa, logopedy, rehabilitanta ruchowego, higienistki. Ważną rolę w naszej placówce spełnia świetlica szkolna. Uczniowie mogą korzystać z działających w ramach zajęć pozalekcyjnych kółek zainteresowań: informatycznego czy teatralnego.

Gimnazjum nr 1 im. Powstańców Wielkopolskich w Szamotułach ²³⁷

Gimnazjum nr 1 w Szamotułach to szkoła, która działa od pierwszego września 1999 r. Mieści się w budynku dotychczasowej Szkoły Podstawowej nr 4 im. gen. Karola Świerczewskiego w Szamotułach przy ulicy Piotra Skargi 2. Gmach szkoły zbudowany został w II połowie XIX w. Był w swych początkach siedzibą niemieckiej szkoły rolniczej aż do I wojny światowej, kiedy w budynku mieścił się szpital. Wraz z odzyskaniem niepodległości nastąpiły kolejne zmiany i szkołę rolniczą przekształcono w styczniu 1920 r. na "Progimnazjum im. Piotra Skargi". Ze względu na trudności lokalowe zaczęto ówczesny gmach rozbudowywać do wyglądu obecnego (salę gimnastyczną zbudowano dopiero w 1929 r.). W czasie kolejnej wojny i okupacji hitlerowskiej w budynku ówczesnego liceum mieściła się szkoła niemiecka, a w końcowej fazie wojny szpital dla żołnierzy rekonwalescentów. Następny rozdział historii obecnej siedziby rozpoczął się po

²³⁶ Dokument elektroniczny, protokół dostępu [11 marca 2007]: <http://www.zss-szamotuly.com/historia.html>.

²³⁷ Dokument elektroniczny, protokół dostępu [11 marca 2007]: http://gim1_szamotuly.webpark.pl/. Oprac. mgr Andrzej Kukawka.

1945 r., kiedy to w nowej rzeczywistości kontynuowało swoją pracę liceum. Lata mijały i budynek mimo wielu modernizacji stał się zbyt mały i ciasny dla ciągle wzrastającej liczby uczniów. Kłopoty lokalowe dotyczyły jednak nie tylko gmachu liceum. Wzrastała liczba uczniów poziomu podstawowego i podjęto decyzję o utworzeniu kolejnej "podstawówki" z lokalizacją przy ul. A. Mickiewicza - w będącym w trakcie budowy obiekcie, miała mieścić się Szkoła Podstawowa nr 4. W końcowej fazie prac dokonano jednak zmiany i nowo wybudowany gmach przeznaczono dla Liceum Ogólnokształcącego. Stary budynek gimnazjum przy ul. Piotra Skargi 2 miał być przeznaczony, w związku z rozbudową szpitala, na szkołę dla pielęgniarek. Wielkie plany zweryfikowała rzeczywistość. Ze względu na nie ukończenie nowego gmachu licealnego przy ul. A. Mickiewicza "ogólniak" pozostał w starym miejscu. Konieczność powstania nowej szkoły podstawowej zrealizowano lokalizując ją również przy ul. Piotra Skargi. Rok szkolny 1975/1976 był rokiem wyjątkowo trudnym, w jednym budynku mieściły się dwie szkoły. W roku 1999, wraz z wprowadzeniem w życie reformy oświaty, do budynku wróciło znowu gimnazjum. Szkoła żyje i pracuje w budynku, który liczy ponad 100 lat i znajduje się w rejestrze zabytkowych budowli Szamotuł.

Lata 1919-1945 - Zespół Szkół - Gimnazjum i Liceum im. ks. Piotra Skargi jest najstarszą szkołą średnią w powiecie szamotulskim. Jej początki sięgają 15 września 1919 r., kiedy to władze miejskie Szamotuł przekształciły niemiecką wyższą szkołę rolniczą (powstała w 1877 r. we Wschowie, a przeniesioną 7 kwietnia 1880 r. do Szamotuł) w "Państwowy zakład średni (wyższy) naukowy dla chłopców", który 1 października 1919 r. został upaństwowiony. Zakład obejmował wówczas 4 klasy gimnazjalne oraz 2 najwyższe klasy szkoły rolniczej, która zakończyła swoją działalność w 1921 r. Dnia 21 stycznia 1920 r. zakład otrzymał nazwę "Progimnazjum im. Piotra Skargi", a od 1 września 1921 r. wprowadzono naukę w klasach koedukacyjnych. W szkole realizowano program 8-letniego gimnazjum humanistycznego (ustalony jeszcze przez władze byłej prowincji pruskiej), a od roku szkolnego 1926/1927 według planów Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Pierwszy egzamin dojrzałości w gimnazjum odbył się 4 czerwca 1924 r., a zdało go tylko 10 osób. Reforma Janusza Jędrzejowicza z 11 marca 1932 r. objęła również szamotulską szkołę. Od września 1933 r. zamiast 8-letniego gimnazjum wprowadzono czteroletnie gimnazjum ogólnokształcące, kończące się tzw. małą maturą i dwuletnie liceum profilowane, kończące się tzw. dużą maturą. W liceum

utrzymano profil humanistyczny. Pierwsi absolwenci zreformowanego gimnazjum i liceum opuścili mury szkoły w czerwcu 1939 r. Byli to jednocześnie ostatni absolwenci. Ogółem w latach 1924-1939 szkołę ukończyło i zdało egzamin dojrzałości 286 absolwentów. W okresie okupacji w budynku szkoły mieściła się szkoła niemiecka, a od grudnia 1944 r. do końca stycznia 1945 r. szpital wojskowy dla żołnierzy rekonwalescentów.

Lata 1945-2001. Z inicjatywy starosty szamotulskiego - Józefa Scholla, w dniu 19 lutego 1945 r. przystąpiono do uruchomienia Państwowego Gimnazjum i Liceum im. ks. Piotra Skargi. Zajęcia lekcyjne rozpoczęły się 25 lutego 1945 r., a 1 marca 1945 r. uroczysta inauguracja pierwszego po wojnie roku szkolnego. Naukę rozpoczęło 328 uczniów w wieku od 13 do 25 i więcej lat, w klasach gimnazjalnych i licealnych oraz w tzw. oddziałach przyspieszonych klas gimnazjalnych. Pierwsza matura odbyła się już 10 i 11 lipca 1945 r. (28 absolwentów zdało egzamin dojrzałości, a 27 zdało tzw. małą maturę), a kolejna w styczniu 1946 r. (39 absolwentów). W 1946 r. nauka w liceum była prowadzona w oddziałach o profilu humanistycznym i matematyczno-fizycznym. W roku szkolnym 1948/1949 przeprowadzono pierwszą powojenną reformę szkolnictwa. Zlikwidowano czteroletnie gimnazja i dwuletnie licea, tworząc jednolite czteroletnie szkoły średnie, tzw. państwowe szkoły ogólnokształcące stopnia licealnego. Z roku na rok zwiększała się liczba absolwentów opuszczających mury szkolne, a jednocześnie stabilizowała się liczba uczniów (w latach pięćdziesiątych było 8 oddziałów szkolnych). W roku 1957 decyzją Ministerstwa Oświaty i Wychowania liceum nadano numer 54 (przed II wojną światową szkoła miała nr 790). We wrześniu 1970 r. utworzono w szamotulskim liceum klasę z poszerzonym programem wychowania fizycznego, a od 1972 roku przywrócono profilowanie klas, wprowadzając trzy profile: matematyczno-fizyczny, biologiczno-chemiczny oraz podstawowy. Przeprowadzona w 1975 r. reforma administracyjna kraju (wprowadzenie 49 województw) spowodowała dezaktualizację numeracji liceów; szkoła funkcjonowała jako Liceum Ogólnokształcące w Szamotułach. Wzrastająca od połowy lat sześćdziesiątych liczba uczniów (w roku szkolnym 1965/1966 uczyło się 588 uczniów) oraz szczupłość bazy dydaktycznej w dotychczasowym budynku liceum przy ul. P. Skargi były powodem podjęcia przez władze oświatowe decyzji o budowie nowego obiektu szkolnego. Inauguracja roku szkolnego 1976/1977 odbyła się już w nowym budynku przy ul. A. Mickiewicza 9. W nowym obiekcie liceum zaczęło się prężnie rozwijać. W ciągu 12 lat wzrosła liczba oddziałów z 12 do 20, a liczba uczniów

wróciła do poziomu połowy lat sześćdziesiątych. W dniu 10 grudnia 1980 r. Liceum nadano imię gen. Jarosława Dąbrowskiego, a 12 grudnia 1981 r. szkoła otrzymała swój pierwszy sztandar. Potrzeby wielkopolskiej oświaty w zakresie przygotowania wykwalifikowanej kadry nauczycielskiej były przyczyną przekształcenia szamotulskiego liceum (decyzja Kuratora Oświaty i Wychowania w Poznaniu z dnia 11 lipca 1983 r.) w Zespół Szkół im. gen. Jarosława Dąbrowskiego, w skład którego wchodziły: Liceum Ogólnokształcące i Studium Nauczania Początkowego, przekształcone od 1 września 1984 r. w Studium Nauczycielskie (SN). Studium przygotowywało nauczycieli wychowania przedszkolnego, nauczania początkowego oraz pracy-techniki. Wzrastająca liczba uczniów i studentów oraz konieczność uruchomienia nowych pracowni przedmiotowych, szczególnie na potrzeby SN, były powodem podjęcia decyzji o rozbudowie obiektu szkolnego. We wrześniu 1988 r. szkoła wzbogaciła się o kolejne sześć sal dydaktycznych i szatnie uczniowskie. Rozbudowano także **bibliotekę szkolną z czytelnią**. W dniu 9 czerwca 1990 r. podczas Zjazdu Absolwentów szamotulskiego liceum odczytano decyzję Kuratora Oświaty w Poznaniu o przywróceniu szkole, po 33 latach przerwy, pierwszego (przedwojennego) patrona, ks. Piotra Skargi. Uczestnicy Zjazdu pożegnali dotychczasowy sztandar szkoły z podobizną J. Dąbrowskiego, a jednocześnie zainicjowali zbiórkę funduszy na nowy, z podobizną Piotra Skargi, który uroczyście wręczono szkole w dniu 2 maja 1991 r. Zespół Szkół funkcjonował do 31 sierpnia 1992 r., kiedy to, zgodnie z decyzją Kuratora Oświaty w Poznaniu, rozwiązano Studium Nauczycielskie. Od 1 września 1992 r. do 31 sierpnia 2001 r. Liceum Ogólnokształcące im. ks. Piotra Skargi funkcjonowało jako samodzielna placówka oświatowa. W latach 1945-2001 szamotulskie liceum opuściło 5.128 absolwentów. Od 2001 r. funkcjonuje Zespół Szkół - Gimnazjum i Liceum im. ks. Piotra Skargi. W kwietniu 2001 r. Rada Powiatu Szamotulskiego podjęła uchwałę o utworzeniu w powiecie szamotulskim trzech gimnazjów. Jedno z nich powołano przy szamotulskim liceum, tworząc Zespół Szkół (od 1.09.2002 r. - Zespół Szkół nr 1), któremu nadano historyczną (z roku 1933) nazwę: Gimnazjum i Liceum im. ks. Piotra Skargi w Szamotułach. Od dnia 1 września 2001 r. w ramach zespołu szkół funkcjonują: Publiczne Gimnazjum nr 3 w Szamotułach i Liceum Ogólnokształcące w Szamotułach. Gimnazjum nr 3 jest szkołą publiczną w rozumieniu art. 7 ustawy o systemie oświaty, o trzyletnim okresie nauczania, na podbudowie programowej sześcioletniej szkoły podstawowej, dla którego organem prowadzącym jest powiat szamotulski. Organ

prowadzący tworząc Gimnazjum nr 3 nie określił dla niego obwodu szkolnego, zgodnie z obowiązującym wówczas stanem prawnym. W wyniku postępowania kwalifikacyjnego 1 września 2001 r. utworzono trzy oddziały klasy pierwszej gimnazjum, do których uczęszczała młodzież z miasta i gminy Szamotuły, a także z miasta i gminy Ostroróg i gminy Obrzycko. Na podobnych zasadach przebiegał nabór do gimnazjum na rok szkolny 2002/2003. Wiosną 2003 r. Rada Miasta i Gminy w Szamotulach określiła dla Gimnazjum nr 3 obwód szkolny, który obejmuje swym zasięgiem część Szamotul ograniczoną ulicami: Odległą, Nowowiejskiego, Lipową (od nr 1 do nr 12), Aleją Jana Pawła II i Obornicką oraz wieś Ludwikowo.

Zespół Szkół nr 2 w Szamotulach im. Stanisława Staszica²³⁸

Początki szkoły szamotulskiej sięgają roku 1877. Wtedy właśnie powstała we Wschowie niemiecka średnia szkoła rolnicza, którą finansował rząd. Jednakże z braku kandydatów szkołę przeniesiono 7 kwietnia 1880 r. do Szamotul. Przez dwa kolejne lata mieściła się w domu rodziny Sroczyńskich przy dzisiejszej ulicy Poznańskiej, potem w nowo wybudowanym przez miasto budynku przy ulicy Piotra Skargi. Szkoła wychowywała przyszłych rolników i starała się dać im równocześnie wykształcenie ogólne. Początkowo zakładano, że szkoła będzie kształcić synów mało- i średniorolnych chłopów na samodzielnych gospodarzy i częściowo tylko urzędników gospodarczych dla większej własności ziemskiej. Do szkoły napływała jednak przeważnie młodzież mieszczańska i inteligencka, która uległa odsiewom w szkołach ogólnokształcących. Pod względem organizacji i poziomu nauczania szkoła w Szamotulach przypominała szkołę realną o sześciu klasach. Trzy pierwsze klasy miały charakter przygotowawczy, dawały wiedzę ogólną i odpowiadały zakresem materiału niższym klasom gimnazjum lub szkoły realnej. W ostatnich trzech klasach, zwanych zawodowymi wykładane były między innymi zagadnienia związane z produkcją roślinną, produkcją zwierzęcą i organizacją gospodarstw. Duży nacisk położony był w tych klasach również na nauczanie przedmiotów przyrodniczych, stanowiących podstawę wykształcenia rolniczego, jak botanika, zoologia, fizyka, chemia i mineralogia. W klasie programowo najwyższej wykładano także naukę o gospodarstwie, naukę o przedsiębiorstwie oraz wprowadzono mierzenie pola i rysowanie planów. W roku 1880, czyli w chwili przeniesienia szkoły do

²³⁸ Dokument elektroniczny, protokół dostępu [11 marca 2007]: <http://www.zsnr2-szamotuly.pl/index.htm>.

Szamotoł, zakład otrzymał uprawnienia do wystawiania świadectwa dojrzałości Zaborcy usiłowali uczynić z szamotulskiej szkoły ostoję germanizacji. Większość uczniów stanowili Niemcy. Do 1905 r. język polski był przedmiotem nadobowiązkowym, później usunięto go zupełnie. Na wniosek Rady Ludowej i Żołnierskiej 4 grudnia 1918 r. wprowadzono w szkole wykłady religii w języku polskim i powołano komisję szkolną. Dzięki niej 10 lutego 1919 r. polscy uczniowie zaczęli uczyć się swego języka ojczystego w wymiarze 3–4 godzin tygodniowo. Ustąpił wtedy ostatni niemiecki dyrektor szkoły dr Bunger, a jego miejsce zajął Antoni Bonin. Dzięki staraniom magistratu 15 września 1919 r. przekształcono szkołę rolniczą na państwowy zakład średni /wyższy/ naukowy dla chłopców. Dnia 1 października 1919 r. szkoła przeszła na własność państwa, a z dniem 21 stycznia 1920 r. otrzymała nazwę „Progimnazjum im. ks. Piotra Skargi”. Ostatni egzamin dojrzałości uczniów szkoły rolniczej odbył się 13 czerwca 1921 r. i w tym dniu przestała istnieć. W roku 1946 w ówczesnym majątku ziemskim Szamotoły–Zamek założono Szkołę Gospodarstwa Wiejskiego. W tym samym czasie w Edwardowie koło Poznania powołano do życia Państwowe Męskie Liceum Gospodarstwa Wiejskiego, które w dwa lata później przeniesiono do Szamotoł. Szkoła przyjmowała kolejno nazwy: Liceum Produkcji Roślinnej i Liceum Hodowlane. Bazę szkolenia praktycznego stanowiło ówczesne gospodarstwo Szamotoły–Zamek i Mutowo (z folwarkiem Ludwikowo) o łącznej powierzchni 630 hektarów. W latach 1950-1956 istniało Państwowe Technikum Hodowlane, a od 1956 r. powołano na tej samej bazie Państwowe Technikum Rolnicze. Ostatni absolwenci tegoż technikum opuścili szkołę w 1975 r. Przez cztery lata, począwszy od 1954 r. prowadzono Korespondencyjne Kształcenie Rolnicze. W roku 1969 powstało 5-letnie Państwowe Technikum Ochrony Roślin kształcące chemizatorów rolnictwa dla kilku ościennych województw. Równocześnie istniała i rozwijała się szkoła zasadnicza pierwotnie jako Dwuzimowa Szkoła Rolnicza, później tzw. SPR, tj. Szkoła Przysposobienia Rolniczego, aż po Zasadniczą Szkołę Rolniczą, która działała do 1994 roku. 2 września 1974 r. na mocy decyzji władz wojewódzkich utworzono Powiatową Szkołę – Centrum Kształcenia Rolniczego. W skład tej szkoły weszła nie tylko Zasadnicza Szkoła Rolnicza w Szamotołach, ale także takie same szkoły w Nowawsi, Pamiątkowie i Dusznikach. Z chwilą likwidacji powiatów zasadnicze szkoły w Nowawsi i w Dusznikach przeszły do innych zespołów szkół, a szkołę w Pamiątkowie zlikwidowano. Od 1 września 1976 r. – zgodnie z zarządzeniem Ministra Rolnictwa z dnia 11 czerwca 1976 r. w sprawie

tworzenia zbiorczych zakładów szkolnych - technikum i szkoła zasadnicza zostają połączone i przekształcone w Zespół Szkół Rolniczych. Ważnym wydarzeniem w życiu szkoły było nadanie jej w 1977 r. imienia Stanisława Staszica, człowieka związanego z Wielkopolską i sprawami rolnictwa. Sztandar ufundowały gminne zakłady produkcji rolnej. Organizowano w latach: 1972–76 Policealne Studium Weterynaryjne, 1975-80 Policealne Studium Ochrony Roślin, zaś od 1977–82 Policealne Studium Drobiarstwa. Od roku 1965 do 1980 istniał Ośrodek Szkolenia Rolniczego. W ramach pracy Ośrodka prowadzono kursy kwalifikacyjne kursy na prawo jazdy. Szamotulski Ośrodek jako pierwszy w Wielkopolsce prowadził kursy kombajnistów na Vistulach. Od roku 1974 nieprzerwanie działa Wieczorowe Technikum Rolnicze dla Pracujących (późniejsza nazwa – Technikum Rolnicze dla Dorosłych, dziś – Technikum nr 1 dla Dorosłych) oraz od 1977 Wieczorowe Technikum Mechanizacji Rolnictwa (Technikum Mechanizacji Rolnictwa dla Dorosłych). Zespół Szkół nr 2 w Szamotułach jest samodzielną placówką edukacyjną utworzoną 1 września 2002 r. w oparciu o bazę Zespołu Szkół Rolniczych. Liczy ponad 1000 uczniów, zatrudnia blisko 70 nauczycieli. Tradycjami sięga do otwartej w 1877 r. średniej szkoły rolniczej. Strukturę organizacyjną tworzą: Gimnazjum nr 4, II Liceum Ogólnokształcące, o profilach humanistycznym i biologiczno-chemicznym, Technikum nr 1 kształcące w zawodach: technik agrobiznesu, technik rolnik, technik technologii żywności, technik żywienia i gospodarstwa domowego oraz Technikum Uzupełniające nr1 (technik rolnik) i Liceum Ogólnokształcące Uzupełniające.

Szkoła realizuje naukę zawodu prowadzoną w ramach zajęć praktycznych i praktyk zawodowych, korzystając z własnej bazy szkoleniowej, a także w zakładach przetwórczych, rolniczych i gospodarstwach licencyjnych. Najlepsi uczniowie odbywają praktyki zagraniczne w Niemczech, Szwajcarii, Holandii oraz Wielkiej Brytanii.

Zespół Szkół Nr 3 im Hugona Kollątaja²³⁹

W roku 1945 Kuratorium Okręgu Szkolnego Poznańskiego powołuje Zawodową Szkołę Doksztalającą. Początkowo siedziba szkoły znajdowała się w budynku Szkoły Podstawowej im. Stanisława Staszica w Szamotułach W 1950 roku Zasadnicza Szkoła Doksztalająca zmienia swą siedzibę. Władze miejskie przyznały jej budynek przy ulicy Poznańskiej 16. W tym czasie zostaje również powołana przez władze wojewódzkie,

²³⁹ Dokument elektroniczny, protokół dostępu [11marca 2007]:
http://www.zs3.szkoła.pl/index_pliki/historia.htm.

Zasadnicza Szkoła Zawodowa, dla której warsztaty mieściły się przy ulicy Dworcowej. W 1960 roku został oddany do użytku szkolnego budynek przy ulicy Kołłątaja 1. Tutaj znalazły się izby lekcyjne, sala gimnastyczna i nowe pomieszczenia warsztatowe (są tam do dziś). W 1976 roku decyzją Kuratorium Oświaty i Wychowania w Poznaniu został powołany Zespół Szkół Zawodowych, w skład którego weszły: Liceum Zawodowe, Zasadnicza Szkoła Zawodowa oraz Zasadnicza Szkoła Zawodowa Doksztalcząca. 9 maja 1987 roku społeczność szkolna przeżyła ważną uroczystość - nadano szkole imię **Hugona Kołłątaja** - wybitnego działacza epoki oświecenia, orędownika reformy ustrojowej w kraju 2002 roku szkoła przeniosła swą siedzibę do nowego, nowoczesnego budynku przy ulicy Mickiewicza. Zmieniła też nazwę na **Zespół Szkół nr 3 im. Hugona Kołłątaja**. W 2006 roku nastąpiło otwarcie nowoczesnej hali widowiskowo - sportowej.

Gimnazjum im. Powstańców Wielkopolskich w Dusznikach²⁴⁰

Powstało w 1999 roku i jest zlokalizowane w dwóch obiektach, w których znajduje się 12 sal lekcyjnych oraz sala komputerowa. W roku szkolnym 2005/2006 uczęszcza do niego 259 uczniów, z których znaczna część (ok. 62 %) dowożonych jest autobusami szkolnymi z 9 wsi (Młynkowo, Niewierz, Podrzewie, Sędziny, Sędzinko, Sękowo, Wilczyna, Zalesie, Zakrzewko). Młodzież uczy się w 10 oddziałach. Aktualnie zatrudnionych jest 22 nauczycieli.

Zespół Szkół nr 2 we Wronkach im. S. Konarskiego²⁴¹

W 1962 roku powołana została Zasadnicza Szkoła dla Pracujących. W tym samym roku powstała Zasadnicza Szkoła Zawodowa dla Pracujących przy Fabryce Maszyn i Urządzeń Przemysłu Spożywczego we Wronkach. Zajęcia szkolne odbywały się w budynku Szkoły Podstawowej nr 1 przy ulicy Mickiewicza. Cztery lata później, tj. w 1966 powołano Zasadniczą Szkołę Zawodową Doksztalcząca. W 1971 r. siedzibą szkoły został budynek przy FMiU "Spomasz" ul. Powstańców Wlkp. 25. W roku 1977 funkcjonowały Zasadnicza Szkoła Zawodowa i Zasadnicza Szkoła Przyzakładowa przy Fabryce Maszyn i Urządzeń "Spomasz". Pięć lat później, tj. w roku 1982 powstała Szkoła Przynasabiająca

²⁴⁰ Dokument elektroniczny, protokół dostępu [11 marca 2007]: <http://www.gimduszniki.net/>.

²⁴¹ Dokument elektroniczny, protokół dostępu [11 marca 2007]: <http://www.zs2wronki.vel.pl/>.

do Zawodu. Dnia 1 września 1992 roku Kurator Oświaty w Pile wydał akt założycielski dla Zespołu Szkół Zawodowych nr 2 we Wronkach, w którego skład wchodziły następujące szkoły: liceum zawodowe, zasadnicza szkoła zawodowa, szkoła przysposabiająca do zawodu. W 1998 r. utworzono liceum ekonomiczne, a rok później liceum techniczne. W roku 2000 powołano liceum handlowe oraz liceum ogólnokształcące dla dorosłych. W 2002 r. miała miejsce reforma programowa i strukturalna w szkolnictwie ponadpodstawowym. W związku z reformą dnia **1 września 2002 roku** Zespół otrzymuje nazwę Zespołu Szkół nr 2 we Wronkach, w skład którego wchodzi: Technikum nr 2 (4 lata nauki), II Liceum Profilowane (3 lata nauki), Zasadnicza Szkoła Zawodowa, 2 lub 3 lata nauki. Z dniem 1 września 2005 r. otwarto nowy kierunek kształcenia - Liceum dla dorosłych.

Zespół Szkół Nr 1 im. Powstańców Wielkopolskich we Wronkach²⁴²

Wroniecka szkoła na ul. Leśnej istnieje od 1948 roku. Najczęściej mówi się o niej „technikum na Leśnej” albo po prostu „technikum”. Mało kto pamięta, że z początku było to Gimnazjum Przemysłowego Przetwórstwa Ziemniaczanego. Później wielokrotnie zmieniała się nazwa szkoły, zmieniały się kierunki i specjalności kształcenia, przybywały filie. Inicjatorami otworzenia szkoły byli: inż. Alojzy Cieszkowski (dyr. Wydziału Technicznego Zjednoczenia Przemysłu Ziemniaczanego w Poznaniu) i inż. Wacław Plewko (dyr. Działu Szkolenia Zawodowego Centralnego Zarządu Przemysłu Ziemniaczanego w Warszawie). Szkołę postanowiono zlokalizować we Wronkach ze względu na mieszczącą się tu wytwórnię wyrobów ziemniaczanych oraz na istnienie centralnych warsztatów naprawczych przemysłu spożywczego. Ministerstwo Przemysłu, pismem z dn. 19 sierpnia 1948 r., zatwierdziło uruchomienie szkoły (należącej do typu szkół gimnazjalnych podległych Ministerstwu Przemysłu i Handlu) i ustaliło jej nazwę: **Gimnazjum Przemysłowego Przetwórstwa Ziemniaczanego we Wronkach**. Na dyrektora Ministerstwo Przemysłu i Handlu powołało Wacława Napierałę, nauczyciela miejscowej szkoły zawodowej (funkcję pełnił do grudnia 1969 r.). Pierwsze posiedzenie Rady Pedagogicznej odbyło się 14 września.

Z chwilą rozpoczęcia nauki szkoła nie miała własnego budynku szkolnego ani internatu. Nauka odbywała się tymczasowo w świetlicy OSP, a internat mieścił się w willi

²⁴² Dokument elektroniczny, protokół dostępu [11 marca 2007]: <http://www.szkolanalesnej.edu.pl>, oprac. Robert Dorna.

dyrektorskiej na terenie ZPZ. Dzięki staraniom dyrektora Gimnazjum i pomocy Dyrekcji Zjednoczenia Przemysłu Ziemniaczanego, udało się na własność nabyć dla Szkoły budynek byłego miejscowego Towarzystwa Strzeleckiego przy ul. Leśnej 15 na Zamościu. Po wykwaterowaniu lokatorów budynek przystosowano dla potrzeb szkoły w lutym 1949 r. Pierwszego grudnia 1949 r. Szkoła zawarła umowę z gwardianem klasztoru O.O. Franciszkanów, ks. Stefanem Hawlickim, na podstawie której wydzierżawił szkole 10 pomieszczeń dla potrzeb internatu. Zajmowane pomieszczenia obejmowały łącznie 397 m². Odtąd internat zajmował pomieszczenia w trzech budynkach: w ZPZ, klasztorze i szkole.

Od lutego 1949 r., nie przerywając zajęć szkolnych, zaczęto rozbudowę budynku szkolnego. W efekcie szkoła zyskała dodatkowe sale lekcyjne, pomieszczenia dla administracji, stołówkę, kuchnię oraz pomieszczenie gospodarcze. Pismem Ministerstwa Przemysłu Rolnego i Spożywczego z dnia 15 lipca 1950 r. w szkole zostaje otwarte technikum pod nazwą: Państwowe Technikum Przemysłu Ziemniaczanego we Wronkach. Zatem Szkoła od roku szkolnego 1950/51 kształciła uczniów w Gimnazjum Przetwórstwa Ziemniaczanego, Technikum Przemysłu Ziemniaczanego i Szkole Zawodowej Przemysłu Ziemniaczanego.

W roku szkolnym 1952/53 Szkoła otrzymała nowy statut. Zarządzeniem Centralnego Urzędu Szkół Zawodowych z dnia 14 marca 1952 r. nadano Szkole nazwę Technikum Przemysłu Spożywczego, a Szkoła miała pozostać w administracji Przemysłu Rolnego i Spożywczego. W myśl tego statutu przyjmowano do kl. I kandydatów, którzy ukończyli 14 rok życia oraz wykazali się wykształceniem w zakresie VII kl. szkoły podstawowej. Rozporządzeniem Rady Ministrów, z dniem 10 września 1956 r. Szkoła, podlegająca dotychczas Ministerstwu Przemysłu Spożywczego, została przejęta przez Ministerstwo Oświaty.

W latach 1957-61 w technikum utworzono, oprócz istniejących wydziałów - technologii przetwórstwa ziemniaczanego i elektroenergetyki - również wydział mechaniczny (1960/61), a także Zasadniczą Szkołą Zawodową Handlową. Otworzono również wydział Technikum dla Pracujących. W 1961 r. szkoła zmieniła nazwę na Technikum Mechaniczno-Elektryczne. W roku szkolnym 1962/63 szkoła kształciła w 6 kierunkach: technikum - wydziały: technologiczny, elektryczny i mechaniczny; technikum

dla pracujących - wydział mechaniczny; Technikum Więzienne; Zasadnicza Szkoła Zawodowa (tokarz); Zasadnicza Szkoła Zawodowa Handlowa. W roku szkolnym 1962/63 Szkoła liczyła ponad 600 uczniów; a dzierżawione pomieszczenia internatu w budynku klasztornym nie mogły już pomieścić wychowanków, nawet przy wprowadzeniu łóżek piętrowych. Dnia 26 października 1962 r. Dyrektor Szkoły wobec całej młodzieży szkolnej dokonał uroczystego wmurowania aktu erekcyjnego. Rozpoczęto budowę nowego internatu z funduszy Skarbu Państwa, przydzielonych Ministerstwu Oświaty i Kuratorium Okręgu Szkolnego Poznańskiego. Na wiosnę 1965 r. budowa internatu dobiegła końca.

W roku 1988 utworzono w zespole wydział chemiczny - nabór odbył się w dwóch kolejnych latach; wydział chemiczny istniał do 1994 roku. Dalszy rozwój nastąpił w roku szkolnym 1992/93. Kolejna decyzja władz oświatowych spowodowała utworzenie w Szkole Liceum Ogólnokształcącego. W roku 1999 w skład Szkoły - Zespołu wchodziło: Technikum Mechaniczno-Elektryczne, Technikum Elektroniczne, Liceum Ogólnokształcące, 3-letnie Technikum Mechaniczno-Elektryczne dla Pracujących, Policealne Studium Informatyczne, Zasadnicza Szkoła Rolnicza i 3-letnie Technikum Rolnicze dla pracujących (w Nowawsi).

W czasie wakacji 1999 roku z inicjatywy Towarzystwa Miłośników Ziemi Wronieckiej (TMZW) na wzgórzu w pobliżu Szkoły postawiono pomnik. Aktywność członków TMZW do podjęcia takiego działania wyzwoliły dwie rocznice: 80 rocznica Powstania Wielkopolskiego i 60 rocznica wymarszu Kompanii Obrony Narodowej "Wronki" na II wojnę światową. Siedemnastego września 1999 roku, w czasie wieczornego capstrzyku pomnik poświęcono w obecności wielu gości i mieszkańców Wroniek. TMZW zwróciło się do dyrekcji szkoły z prośbą o objęcie patronatu nad tym pomnikiem przez uczniów szkoły. Rada Pedagogiczna z inicjatywy dyrektora Zenona Zachciała zaczęła rozważać fakt przyjęcia przez szkołę imienia Powstańców Wielkopolskich. Po zaakceptowaniu tego faktu przez Radę szkoła wystąpiła do Starostwa Powiatowego i Rady Powiatu o podjęcie decyzji odnośnie nadania szkole tego imienia. Wyłoniony został komitet organizacyjny imprezy.

W czwartek, 19 lutego, na XIII Sesji Rady Powiatu (pierwszej w nowym 2000 roku) Radni w drodze głosowania podjęli decyzję o nadaniu Zespołowi Szkół

Zawodowych nr I imienia zaproponowanego przez Radę Pedagogiczną, Radę Rodziców i Samorząd Uczniowski. Z pełnego brzmienia dotychczasowej nazwy usunięto przymiotnik zawodowych, ponieważ szkoła od kilku lat prowadzi także klasy liceum ogólnokształcącego. Pełna nazwa szkoły od momentu uroczystości brzmi:

ZESPÓŁ SZKÓŁ NR I IM. POWSTAŃCÓW WIELKOPOLSKICH WE WRONKACH.

W sobotę, 8 kwietnia 2000 roku miała miejsce uroczystość nadania szkole imienia i wręczenia sztandaru.

Jedną z najbardziej zasłużonych dla rozwoju życia kulturalnego organizacji w XIX w. na Szamotulszczyźnie było **Towarzystwo Zbieraczy Starożytności Krajowych w Szamotulach (1840-1846)**.²⁴³ Prawie wszystko, co wiadomo o Towarzystwie Zbieraczy Starożytności Krajowych, działającym w Szamotulach ponad 150 lat temu, zawdzięczamy wspomnieniom jednego z członków-założycieli, Emila Kierskiego.²⁴⁴ Opublikował je w 1867 r. na łamach wydawanego przez siebie czasopisma „Przegląd Wielkopolski”.²⁴⁵ Wykorzystał przy tym akta Towarzystwa, a przede wszystkim jego Statuty i sprawozdania z badań archeologicznych przeprowadzonych w latach 1841-1842. Ponieważ bliżej nieokreślona ilość „woluminów” akt Towarzystwa zaginęła w czasie II wojny światowej, poza wymienionymi dokumentami znanymi ze wspomnień E. Kierskiego niewiele źródeł udało się odnaleźć do historii tego Towarzystwa.

Założenie Towarzystwa i jego Statuty

Założycielem Towarzystwa był Jędrzej Moraczewski²⁴⁶, on również opracował Statuty Towarzystwa Zbieraczy Starożytności Krajowych w Szamotulach. Zostały przyjęte z nielicznymi poprawkami przez walne zgromadzenie członków prawdopodobnie późną jesienią 1840 r. i wkrótce zatwierdzone przez naczelnego prezesa prowincji poznańskiej, urzędującego jeszcze wówczas Edwarda Flottwella.²⁴⁷ Wydrukowano je w

²⁴³ R. Marciniak, *Towarzystwo Zbieraczy Starożytności Krajowych w Szamotulach (1840-1846)* w: Kronika Wielkopolski Nr 2, R. 2002, s. 21-36; Z. Jasiewicz, *Towarzystwo Zbieraczy Starożytności Krajowych w Szamotulach* w: Almanach op. cit., s. 83-87.

²⁴⁴ WSB, op. cit., s. 330; PSB, op. cit., T. 12/3, s. 427-428; R. Krygier, *Szamotulanie znani i mniej znani. Wybór biogramów*, edycja 1, Szamotuły 1992, s. 84-85.

²⁴⁵ E. Kierski, *Wspomnienie o byłym Towarzystwie Starożytności w Szamotulach* w: *Przegląd Wielkopolski*, 1867 r. Za: *Towarzystwo Starożytności w Szamotulach* w: *Gazeta Szamotulska* 1931 Nr 126, s. 10, Tamże, 1931 Nr 127, s. 1.

²⁴⁶ WSB, op. cit., s. 492-493; PSB, op. cit., T. 21/4, s. 682-684.

²⁴⁷ J. Kozłowski, *Wielkopolska pod zaborem pruskim w latach 1815-1915*, Poznań 2006, s. 79.

końcu 1840 r. i rozproszano w początkach następnego roku, zapewne wśród okolicznych ziemian. Rok później Statuty ukazały się ponownie, tym razem w redagowanym przez Antoniego Woykowskiego²⁴⁸ poznańskim „Tygodniku Literackim”.

Według Statutów Towarzystwo obejmowało swą penetracją badawczą obszar w promieniu 10 mil polskich od Szamotuł, czyli mniej więcej 70 km: na północy po Wałcz, na zachodzie prawie po Międzyrzecz, na południu po Kościan i Śrem, na wschodzie po Gniezno. Gdyby ktoś z dalszej okolicy został przyjęty do Towarzystwa, miał otrzymać status członka korespondenta (Statuty, punkt 5). Przyjęcie do Towarzystwa odbywało się przez balotowanie, czyli tajne głosowanie przez obecnych na posiedzeniu dotychczasowych członków Towarzystwa za pomocą galek czarnych i białych. Zebrania miały odbywać się dwa razy w roku: 1 kwietnia i 1 października, a nadto wówczas, kiedy uznają to za konieczne dyrektor bądź połowa członków. Towarzystwem kierował wybierany co dwa lata Zarząd składający się z dyrektora, jego zastępcy i sekretarza, któremu polecono opiekować się zbiorami, prowadzić korespondencję, utrzymywać kasę i w ogóle strzec całkowitej własności Towarzystwa (Statuty, punkt 9).

Członkowie Towarzystwa

Na pierwszą kadencję dyrektorem Towarzystwa został Jędrzej Moraczewski, jego zastępcą - Emil Kierski, a sekretarzem - Apolinary Klemens Żółtowski z Kąsinowa.

Razem z wymienionymi wyżej osobami, tworzącymi Zarząd, pod Statutami Towarzystwa podpisało się 18 członków; w późniejszym czasie ich liczba wzrosła do 38. Niestety, nie da się z całą pewnością ustalić ani kim byli członkowie założyciele, ani ci, którzy później przybyli. Tylko co do dwu osób można orzec z pewnym prawdopodobieństwem, że wchodziły one w skład Towarzystwa. Byli to płk Andrzej Niegolewski²⁴⁹ i ks. Wincenty Taszarski²⁵⁰, proboszcz szamotulski, których jako członków

²⁴⁸ I. Treichel (pod red.) Słownik Pracowników Książki Polskiej, Warszawa, Łódź 1972, s. 986-987; WSB, op. cit., s. 843.

²⁴⁹ WSB, op. cit., s. 511-512; PSB, op. cit., T. 22/4, s. 756-758.

²⁵⁰ Urodził się w 1809 r. w Mrowińcu pod Łeknem. Świecenia kapłańskie przyjął w 1833 r., trzy lata później został proboszczem kolegiaty szamotulskiej. W roku 1848, kiedy w Poznaniu założono Towarzystwo Pedagogiczne Polskie z Ewarystem Estkowskim na czele, ks. W. Taszarski objął przewodnictwo liczącej 21 osób filii tegoż Towarzystwa w Szamotułach. W tym samym roku został wybrany z powiatu szamotulskiego na posła do pierwszego sejmiku pruskiego w Berlinie. Tam też w tymże roku wziął udział w zebraniu organizacyjnym Ligi Polskiej. Wkrótce jednak wycofał się z działalności politycznej, prawdopodobnie ze względów zdrowotnych. Z jego inicjatywy zaczęło wychodzić w 1849 r. pierwsze w Szamotułach regionalne pismo periodyczne: redagowany przez Antoniego Kosidowskiego „Tygodnik Szamotulski”. Książd

założycieli wymienia, nie wiadomo, na jakiej podstawie, nieżyjący już regionalista szamotulski Tadeusz Bak. Wśród członków Towarzystwa można także umieścić z dużą dozą prawdopodobieństwa gen. Emilianą Węgierskiego. Urodził się w Poznaniu w 1787 r. i wziął udział w wojnach napoleońskich w stopniu pułkownika. W powstaniu listopadowym dosłużył się stopnia generała, pełniąc nawet przez kilka miesięcy urząd ministra wojny. Ożenił się z Teodorą Cielecką i mieszkał w jej rodzinnym majątku w Rudkach. Zmarł w 1841 r. i pochowany został w kościele w Ostrorogu. Jest wielce prawdopodobne, że to on wciągnął do pracy w Towarzystwie płk. Maksymiliana Mlickiego, z którym parę lat wcześniej zakładał Kasyno w Szamotułach. Pułkownik Mlicki zmarł w 1844 r., w 63. roku życia, i pochowany został w Kaźmierzu. Żoną jego była Marianna Moszczeńska. Jedną z ich córek, Paulina, wyszła w 1836 r. za mąż za hr. Aleksandra Bnińskiego, zamieszkałego w Popówku. Kiedy urodziła się im w 1838 r. córka Wincentyna, na rodziców chrzestnych poproszono sędziego Jana Żółtowskiego i pułkownicową Mlicką.²⁵¹

Można domniemywać, że udzielał się w Towarzystwie również brat i spadkobierca Apolinarego Żółtowskiego, Edmund Żółtowski, właściciel Myszkowa oddalonego kilka kilometrów od Szamotuł. Urodził się w 1812 r. w Kaścinowie. Łączyły go silne związki z Niegolewskimi, przez matkę Emilię i żonę Felicję (1818-1879), córkę płk. Andrzeja Niegolewskiego, z którą wziął ślub w 1842 r. W latach czterdziestych był szczególnie czynny w pozyskiwaniu składek dla Towarzystwa Naukowej Pomocy im. Karola Marcinkowskiego. W 1857 r. został członkiem Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk. Zmarł w 1884 r.²⁵²

Do Towarzystwa weszło - jak napisał Emil Kierski²⁵³ - kilka osób władających piórem, wśród których znajdowali się przynajmniej niektórzy z wyżej wymienionych, a z dalszych najpewniej Cyprian Łukasz Jarochocki²⁵⁴ (1796-1863). Dziewięciu wyżej wymienionych prawdopodobnych członków stanowiło tylko część grona Towarzystwa.

Wincenty Taszarski zmarł w Szamotułach 7 sierpnia 1859 r. i został pochowany na miejscowym cmentarzu. Za: R. Marciniak, *Towarzystwo Zbieraczy*, op. cit., s. 23-24.

²⁵¹ Biblioteka Kórnicka, Teki Dworzaczka, (CD-ROM, Kórnik 1997), Metrykalia nr 50364 (parafia Ostroróg).

²⁵² Biblioteka Kórnicka, Teki Dworzaczka, (CD-ROM, Kórnik 1997), Metrykalia nr 42973 (parafia Kaźmierz), nr 22483 (parafia Szamotuły).

²⁵³ R. Marciniak, *Towarzystwo Zbieraczy*, op. cit., s. 26-27.

²⁵⁴ Studiował na uniwersytetach w Berlinie i we Wrocławiu, wziął udział w powstaniu listopadowym jako adiutant gen. Tomasza Łubieńskiego; odznaczony został Krzyżem Złotym Orderu Wojskowego Polskiego (Virtuti Militari). Po powrocie do Księstwa gospodarował w majątku Sokolniki Małe, położonym 10 km na południowy zachód od Szamotuł. Po śmierci pierwszej żony, Zofii Mieleckiej, ożenił się w 1827 r. ponownie

Prace Towarzystwa

Towarzystwo Zbieraczy Starożytności Krajowych gromadziło się w Szamotułach, w domu stojącym przy Rynku (dawniej nr 40, dziś nr 10), zbudowanym krótko po roku 1835, jeszcze dla Koła Towarzyskiego, które przekształciło się w 1838 r. w Kasyno. Tam, w sali na pierwszym piętrze, odbywały się zebrania Towarzystwa i tam też stała wielka oszklona szafa, mieszcząca w sobie zbiory i akta tej organizacji.

Zadania Towarzystwa Zbieraczy Starożytności Krajowych zostały wyraźnie określone w **Statutach**, które dzieliły się na **4 rozdziały**, te zaś na **31 punktów**. Cel ogólny Towarzystwa zapisano w punkcie pierwszym **rozdziału I** jako: gromadzenie zabytków starożytnych, już to w ziemi ukrytych, już też po kątach poniewieranych; powiększenie spisów druków rzadkich i zebranie obrazów życia dawniejszego; poznanie rozsypanych po kraju pomników i zapisanie miejscowych podań ludowych. Cele szczegółowe sformułował Jędrzej Moraczewski w poszczególnych punktach kolejnych rozdziałów. Statuty w **rozdziale 2** głosiły: O Gabinecie: postanawiały, że Towarzystwo będzie zbierało rzeźby, urny, numizmaty, kości zwierząt przedpotopowych, obrazy dawne lub też sceny dawnego życia przedstawiające. W Gabinecie miano zbierać modele starej mechaniki oraz odlewy gipsowe posągów i płaskorzeźb. **Planowano utworzenie biblioteki, która gromadziłaby: rękopisy, stare druki, ale również książki i mapy do wiadomości o rzeczach starożytnych krajowych przydatne**, a dalej: ryciny zdjęte z natury, m.in. nagrobków, pałaców, zbroi, oręża, rzędów, ubiorów i zgoła wszystkiego, co tylko przed naszym wiekiem posiadano szczególnego, tak z pola sztuk, jak techniki. W **rozdziale 3** zapisano: O badaniach pomników nieruchomych zadanie poznawania rozsypanych po kraju pomników objaśniano w następujący sposób: Każdy członek mający na swojej ziemi grodzisko, kopiec bardzo znacznej wielkości, szzańce popolicie szwedzkimi zwane, smętarz przedchrześcijański czyli żal lub mogiłę, albo jakie rozwaliny starego zamku [...] obowiązany jest o tym donieść. J. Moraczewski kładł tutaj nacisk na rejestrację grodzisk i innych obiektów przedhistorycznych, przewidując w przyszłości ich planową eksplorację. To - jak nazywał w Statutach - wewnętrzne śledzenie przez kopanie ma się odbywać na koszt Towarzystwa (punkty 17-19). Ale też i przedmioty wydobyte

z Konstancją Trąpczyńską, córką Wojciecha i Marcjanny z Niezychowskich. Świadkiem na ich ślubie był m.in. Maksymilian Mlicki. Jarochowski był członkiem-założycielem Koła Towarzyskiego w Szamotułach, a także posłem na sejmy prowincjonalne Wielkiego Księstwa Poznańskiego w latach 1843 i 1845. W latach 1839-1851 pełnił funkcję dyrektora Ziemstwa Kredytowego w Poznaniu. Za: R. Marciniak, *Towarzystwo Zbieraczy*, op. cit., s. 21-36.

miały stać się (w zasadzie) własnością Towarzystwa (punkt 21).²⁵⁵ W **rozdziale 4: O zbieraniu opisów rzeczy starożytnych i podań ludu** Statuty mówiły m.in. o **powiększaniu spisów druków rzadkich**, ale również o zbieraniu inskrypcji widocznych na pomnikach i tablicach pamiątkowych oraz o spisywaniu w terenie podań ludowych.

Zadania, które nakreślił Towarzystwu Jędrzej Moraczewski, wpisywały się doskonale w ogólny nurt działalności ówczesnych polskich stowarzyszeń we wszystkich trzech zaborach. Wielką wagę przywiązywano do wiadomości statystycznych; celem poznania stosunków krajowych rozsyłano kwestionariusze. Każde towarzystwo naukowe i każde towarzystwo rolnicze rozpoczynało od przygotowania i rozsyłania obszernych kwestionariuszy. Od połowy tego roku zaczęto **omawiać rzadkie i dawne druki polskie, zamieszczając przy tym ich faksymile**. Można się domyślać, że ten ostatni nurt w cytowanym czasopiśmie wiązał się ze zmianą na stanowisku redaktora. Po śmierci bowiem Jana Poplińskiego²⁵⁶, redaktorem „Przyjaciela Ludu” został Józef Łukaszewicz²⁵⁷, wówczas bibliotekarz Biblioteki Raczyńskich w Poznaniu, mający dostęp do najwartościowszych wytworów polskiej typografii. Jędrzej Moraczewski, obserwując te wysiłki pojedynczych osób w gromadzeniu przedmiotów starożytnych, wydobywaniu urn z cmentarzysk przedchrześcijańskich, kopiowaniu pomników czy zbieraniu podań ludowych we wszystkich dzielnicach Polski, mógł łatwo dostrzec korzyści z zespolenia wysiłków na tym polu poprzez utworzenie dla znacznej części Wielkopolski towarzystwa starożytniczego.²⁵⁸

Sprawozdanie z działalności Towarzystwa z 15 listopada 1841 r. przyniosło omówienie najważniejszych jego dokonań w pierwszym roku działalności.²⁵⁹ Pozwala ono jednocześnie na skonfrontowanie zamierzeń z osiągnięciami. Nie wypadły one zbyt imponująco. Wielka w **zamierzeniu biblioteka liczyła zaledwie kilka książek, a wszystkie zbiory Towarzystwa mieściły się w jednej szafie**. Przechowywano w niej m.in. urny i „łzawnice” z grobów ciałopalnych, trochę numizmatów i fragmentów starych zbroi. Do najcenniejszych obiektów należał order wręczony Bene Merentibus konfederatom barskim na Jasnej Górze 2 lutego 1771 r. przez Kazimierza Pułaskiego, kilka dni po zwycięskim odparciu wojsk rosyjskich Iwana Grigoriewicza Drewicza spod

²⁵⁵ R. Marciniak, *Towarzystwo Zbieraczów*, op. cit., s. 30.

²⁵⁶ WSB, op. cit., 583.

²⁵⁷ Op. cit., s. 438; PSB, op. cit., T. 18/4, s. 542-544.

²⁵⁸ R. Marciniak, *Towarzystwo Zbieraczów*, op. cit., s. 30.

²⁵⁹ „Tygodnik Literacki” 1841 Nr 50, s. 417-419.

Częstochowy. Order darował Towarzystwu gen. Emilian Węgierski, którego żona otrzymała go w spadku po swoim stryju, szambelanie króla Stanisława Augusta, Teodorze Cieleckim, ten zaś - być może - po swoim bracie, konfederacie barskim Andrzeju Cieleckim.²⁶⁰

Najważniejsze prace wykonało Towarzystwo na polu archeologii, podejmując się rejestracji grodzisk i cmentarzysk pogańskich z terenu Wielkopolski. Wyniki poszukiwań znalazły się we wspomnianym wyżej sprawozdaniu jako prace Jędrzeja Moraczewskiego.²⁶¹ Naukowy opis odnalezionych przez J. Moraczewskiego obiektów, z powołaniem się na drukowane Sprawozdanie Towarzystwa z 1841 r. i na późniejsze Wspomnienie E. Kierskiego, przygotował niemal sto lat później Władysław Kowalenko.²⁶²

Podobną do pracy J. Moraczewskiego rejestrację kilkudziesięciu wielkopolskich kopców i grodzisk wykonał nie należący do Towarzystwa Wojciech Morawski. Odpowiedział on jednak na apel Towarzystwa i przysłał sprawozdanie z poszukiwań, które przeprowadził w południowej Wielkopolsce. Jak zapisał E. Kierski: „W poszukiwaniu [...] pomników przeszłości okazał Wojciech Morawski wiele gorliwości i udał się do różnych władz i znajomych mu jeometrów, celem zasięgnięcia od nich w tej mierze wskazówek i wiadomości. Objechał on w tym celu dwa powiaty: wschowski (siedem obiektów) i krobowski (osiem)”. Poza tym podał, że w powiecie kościańskim znajdują się trzy grodziska, w odolanowskim - również trzy. Morawski oglądane obiekty opisał jednak znacznie mniej dokładnie niż J. Moraczewski, nie podając ani ich wymiarów, ani położenia według mapy.²⁶³

W historiografii polskiej prace archeologiczne Towarzystwa zostały wysoko ocenione. Podniesiono w pozytywnej ocenie m.in. liczbę 43 zabytków zidentyfikowanych w terenie przez Jędrzeja Moraczewskiego i Wojciecha Morawskiego, podkreślono stosowanie w badaniach archeologicznych metody naukowej. Józef Kostrzewski uznał Towarzystwo za pierwsze nie tylko w Wielkopolsce, ale w całej Polsce - stowarzyszenie

²⁶⁰ *Ordery w Polsce* w: Tygodnik Literacki 1841 Nr 25 s. 204-205.

²⁶¹ Sprawozdanie to zostało przedrukowane i trochę poprawione przez Emila Kierskiego w: *Wspomnienie o byłem*, op. cit., s. 219-226.

²⁶² W. Kowalenko, *Grody i osadnictwo grodowe Wielkopolski wczesnohistorycznej (od VII do XII wieku)*, Poznań 1938, s. 176-330; biogram W. Kowalenki WSB, op. cit., s. 366.

²⁶³ Sprawozdanie to zostało opublikowane przez Emila Kierskiego w: *Wspomnienie o byłem*, op. cit., s. 223-225.

archeologiczne. Przecież dopiero dziesięć lat później zorganizował się Wydział Archeologiczny Krakowskiego Towarzystwa Naukowego.²⁶⁴

Choć w 1841 r. Towarzystwo szamotulskie liczyło ponad 30 członków, to w pierwszym roku działalności wygłoszono na forum Towarzystwa tylko jeden referat: o przeszłości Szamotuł. Nie ukazał się ani jeden numer projektowanego w Statutach (punkt 31) „Rocznika”. Przypisuje się Towarzystwu wydanie własnym nakładem w polskim tłumaczeniu *Starożytności słowiańskich* Pawła Szafarzyka.²⁶⁵ Tekst *Starożytności* z czeskiego przetłumaczył Polak mieszkający we Francji, dr Henryk N. Bońkowski. Polskie tłumaczenie wychodziło zeszytami w latach 1841-1844 w Poznaniu nakładem i drukiem Walentego Stefańskiego. Niezrealizowanie przez kilka lat wielu z zamierzeń wywołało w 1845 r. ironiczne uwagi anonimowego autora artykułu o kasynach wielkopolskich, umieszczonego w „Gazecie Wielkiego Księstwa Poznańskiego”. Z przekąsem pisał tam o „towarzystwie starożytności, które nic starożytniejszego jeszcze nie odkryło prócz dwóch rumowisk pogańskich i czterech panien trochę młodszych w okolicy”.²⁶⁶

Likwidacja Towarzystwa

Wykrycie w początkach 1844 r. przez władze pruskie przygotowań do powstania w Wielkim Księstwie Poznańskim spowodowało zaostrzenie kursu antypolskiego. W końcu stycznia 1845 r. minister spraw wewnętrznych w rządzie Prus, Adolf Heinrich von Arnim, upoważnił Moritza Beurmana, naczelnego prezesa prowincji poznańskiej, do poddania nadzorowi policyjnemu kasyn polskich i towarzystw agronomicznych, które według władzy pruskiej stały się środkiem do podbudzania i ożywienia uczucia narodowego polskiego, nieprzyjaznego pruskiej reencji. Naczelnym prezes miał, gdyby zaszła taka potrzeba, rozwiązać owe towarzystwa. W konsekwencji, po kolejnej fali aresztowań spiskowców również w północnych powiatach Księstwa, landrat szamotulski, pochodzący z polskiej szlacheckiej rodziny Wojciech Haza z Radlic (1798-1872), był zmuszony wydać z polecenia wyższej władzy zakaz działalności tak szamotulskiego kasyna, jak innych organizacji polskich. Członkowie Towarzystwa z trudem uzyskali zezwolenie na odbycie ostatniego zebrania, na którym postanowiono m.in. przenieść wielką szafę ze zbiorem

²⁶⁴ W. Kowalenko, Grody, op. cit., s. 6; J. Kostrzewski, Dzieje polskich badań prehistorycznych, Kraków 1948, s. 8.

²⁶⁵ J. E. Kaczmarek, Organizacja badań i ochrona zabytków archeologicznych w Poznaniu (1720-1958), Poznań 1996, s. 28-30.

²⁶⁶ Gazeta Wielkiego Księstwa Poznańskiego 1845 Nr 217, s. 1497.

starożytności do kolegiaty w Szamotułach. Nie wiadomo, na jakiej zasadzie ówczesny proboszcz ks. W. Taszarski uznał później zdeponowane zbiory za swoje. Rozwiązane Kasyno w Szamotułach sprzedało zapewne swój dom przy Rynku. Dom miał przejść, według danych Tadeusza Baka²⁶⁷, najpierw na własność Polaka Borkowskiego, a od niego nabył go Richard Memelsdorf. Nowy właściciel otworzył w budynku „Hotel de Giełda” z restauracją i salą imprezową. Nazwa francusko-niemiecko-polska miała wskazywać, że mieści się tu giełda, czyli dom transakcji handlowych i bankierskich. Pod koniec I wojny światowej, 1 maja 1918 r., hotel zakupiło kilku okolicznych ziemian, a po odzyskaniu niepodległości przez Polskę urządzono w nim dom parafialny. Wtedy też na frontonie budynku umieszczono skuty dziś napis „Ognisko”.²⁶⁸

W październiku 1859 r., a więc już kilka miesięcy po śmierci ks. W. Taszarskiego, jego siostrzeniec i spadkobierca, Władysław Kozłowski z Szamotuł, od 1862 r. profesor Szkoły Realnej w Poznaniu, przekazał wszystkie pozostałe po Towarzystwie zbiory Poznańskiemu Towarzystwu Przyjaciół Nauk. Najpóźniej w grudniu tego roku przywiózł też szafę, w której starożytności były przechowywane w Szamotułach. Wśród przekazanych przedmiotów „Wykaz darów”, które nadesłali do dnia 1 stycznia 1860 r. Towarzystwu Przyjaciół Nauk w Poznaniu, podaje m.in. 16 przedmiotów żelaznych, po większej części starożytnych zbroi, 35 urn i łzawnic, 17 monet, 2 papierowe z r. 1794, 2 medale, **2 książki, kilka zwojów akt byłego Towarzystwa Szamotulskiego i szafę do książek**. Nie ulega wątpliwości, że zbiory te dostały się do PTPN dzięki inicjatywie Emila Kierskiego, który akurat w tych miesiącach (wrzesień-listopad) 1859 r. pełnił funkcję bibliotekarza PTPN.²⁶⁹

Towarzystwo Czytelni Ludowych w Wielkopolsce²⁷⁰

Towarzystwo Czytelni Ludowych było kontynuacją Towarzystwa Oświaty Ludowej, które zostało założone w 1872 r. w Poznaniu. Niestety – działalność TOL-u zakończyła się sześć lat po jego utworzeniu. Celem Towarzystwa Oświaty Ludowej było propagowanie polskiego słowa drukowanego – polskiej książki i prasy. Założyciele TOL-u

²⁶⁷ Za: R. Marciniak, *Towarzystwo Zbieraczy* op. cit., s. 35.

²⁶⁸ Z notatek T. Baka – regionalisty szamotulskiego – ze zbiorów Muzeum Zamek Górków w Szamotułach, oraz M. Romanowska-Pietrzak, *Szamotuły na dawnej pocztówce: 1898-1939, Szamotuły 2000*,

²⁶⁹ A. Koehlerówna, *Biblioteka Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk 1857-1957*, Poznań 1957, s. 23.

²⁷⁰ Podział administracyjny poznańskiego w latach 1887-1918 – zob. Aneks Nr 11, podział administracyjny poznańskiego w latach 1887-1918, T. 2 Aneksy, s. 17.

mieli bardzo ambitne plany – między innymi obniżyć ceny książek tak, aby były one bardziej dostępne dla ludzi mniej zamożnych. Na jego czele stanął Jan Rymarkiewicz – nauczyciel w poznańskich gimnazjach: Fryderyka Wilhelma i św. Marii Magdaleny. Miał on jednak opinię liberała, co spowodowało wycofanie poparcia przez polski Kościół katolicki, które wydał kardynał Mieczysław Ledóchowski. Kolejną przeszkodą do rozwijania działalności TOL-u był wyrok sądowy w 1878 r. wydany przez władze pruskie, spowodowany tym, iż władze Towarzystwa włączyły się do akcji organizowania masowych wieców pod hasłem obrony wiary i narodowości. W Poznaniu utworzono centralną składnicę wydawnictw TOL-u, zostały opracowane zestawy kompletów liczące po 128 pozycji dla małych bibliotek. W roku 1875 rozesłano książki (nie tylko ich komplety) do 96 bibliotek na wsi i 8 bibliotek w miastach. Razem zostało wysłanych ok. 4 tys. tomów. Po kilku latach działalności TOL-u działało ok. sto takich biblioteczek.²⁷¹

Towarzystwo Czytelni Ludowych²⁷² powstało 11 listopada 1880 roku w Poznaniu, na zebraniu w „Bazarze”, do jej pierwszego zarządu (dyrekcji) zostali wybrani: Mieczysław Łyskowski, Stanisław Jurzykowski, Bolesław Kapuściński, Witold Skarżyński, Henryk Berendes oraz Wiktor Czarnecki.²⁷³ Do Towarzystwa pozyskano 1750 członków płacących składki oraz uzyskano przychylną hierarchii kościelnej – wśród działaczy TCL było wielu duchownych – jednym z nich był ks. Antoni Ludwiczak²⁷⁴ – sprawny organizator, a jego duże zdolności organizacyjne spowodowały, że w 1912 r. został sekretarzem generalnym TCL. TCL rozwijało się bardzo prędko na terenie ówczesnego zaboru pruskiego, jako organizacja edukacyjno-oświatowa. Powołane do życia w wyjątkowo trudnych czasach stowarzyszenie stawiało sobie za cel obronę społeczeństwa polskiego przed skutkami polityki germanizacyjnej władz niemieckich.

Sieć czytelni podzielona na powiaty obejmowała teren Wielkiego Księstwa Poznańskiego, Śląsk, Mazury, Warmię oraz Pomorze Gdańskie.²⁷⁵ Swoją centralę oraz składnicę książek TCL miało w Poznaniu, jak również komisje do spraw doboru książek.

271 J. Kozłowski, Wielkopolska, op. cit., s. 209; B. Bieńkowska, H. Chamerska, Zarys dziejów książki, Warszawa 1987, s. 322.

272 Fot. strony tytułowej książki i znaku własnościowego będącej własnością TCL Poznaniu wraz z apelem o poszanowanie książki – zob. Aneks Nr 12, Aneksy, s. 18.

273 Słownik Pracowników, op. cit., wymienia tylko Bolesława Kapuścińskiego s. 369.

274 WSB, op. cit., s. 429; Słownik pracowników, op. cit., s. 529; PSB, op. cit., T.18/1, s. 93-94.

275 U. Bzdawka, Towarzystwo Czytelni Ludowych, w: Poradnik Bibliograficzno-Metodyczny Nr 4, Poznań 2000, s. 24.

Głównym sposobem realizacji tego zadania było zakładanie bibliotek i czytelni oraz organizowanie prelekcji i odczytów dla mieszkańców wsi oraz małych miast i miasteczek. W latach 1880-1883 rozdzielono ok. 78 tys. tomów książek łącznie, założono 390 nowych biblioteczek wiejskich oraz 85 miejskich.²⁷⁶ Przez pierwsze 10 lat – a więc do 1890 r. liczba biblioteczek TCL sięgnęła tysiąca. Rozkolportowano ok. 20 tys. elementarzy polskich, akcją zakładania bibliotek objęto Górny Śląsk - tam założono w sumie 295 bibliotek w latach 1881-1906 (z tego 97 zlikwidowano, a przetrwały 198), ale wobec dużej urbanizacji terenu liczba bibliotek była zbyt mała w stosunku do potrzeb polskiej ludności na Pomorzu Gdańskim, Warmii i Mazurach – oraz ludności polskiej zamieszkującej w głębi terytorium Niemiec.²⁷⁷

Towarzystwo Czytelni Ludowych propagując czytelnictwo w małych środowiskach kładło szczególny nacisk na kształtowanie dojrzałej postawy religijnej i patriotycznej. Z czasem TCL dorobiło się własnych czasopism, były to: „Czytelnia Ludowa” – od 1906 r., oraz od 1910 r. „Przegląd Oświatowy”. Na początku XX wieku na ziemi poznańskiej działało 716 polskich bibliotek, zaś na całym terenie zaboru pruskiego ich liczba wynosiła 1662. Przed pierwszą wojną światową funkcjonowało 12 bibliotek miejskich w Poznaniu, ok. 1022 w całej Wielkopolsce i 663 na pozostałych ziemiach.²⁷⁸ Ważne dla rozwoju TCL walne zebrania odbyły się w roku 1906 oraz 1909; do władz centralnych Towarzystwa zostali włączeni ludzie młodszy, z nowym spojrzeniem na działalność TCL. Ich nowy punkt widzenia zaowocował zmianą repertuaru udostępnianej literatury, drugą ważną zmianą był wzrost liczby bibliotek i ilość książek w Poznańskim.²⁷⁹

Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości w 1918 roku Towarzystwo Czytelni Ludowych poszerzyło swoją dotychczasową działalność o nowe formy i metody pracy. W dwudziestolecie międzywojennym TCL działało na terenie trzech zachodnich województw: poznańskiego, śląskiego i pomorskiego. Wg sprawozdania za lata 1925-1926 w skład zarządu wchodził między innymi: A. Ludwiczak, W. Celichowski, Cz. Kędziński.²⁸⁰

²⁷⁶ W. Jakóbczyk (red.), *Dzieje Wielkopolski*, T. 2. Lata 1793-1918, Poznań 1973, s. 582.

²⁷⁷ W 1913 r. tematyka książek rozprowadzanych pod szyldem TCL przedstawiała się następująco: religijne, historyczno-literackie, geograficzne, prawne i społeczne, przyrodnicze, z medycyny i higieny, rolnictwa, beletrystyka, poezja, liter. dla młodzieży oraz pozostałe. Za: W. Jakóbczyk (red.) *Dzieje*, op. cit., T. 2, s. 583-584.

²⁷⁸ U. Bzdawka, *Towarzystwo*, op. cit., s. 24.

²⁷⁹ W. Jakóbczyk (red.) *Dzieje*, op. cit., T. 2, s. 584.

²⁸⁰ A. Ludwiczak, *Sprawozdanie Towarzystwa Czytelni Ludowych w Poznaniu za czas od 1-go lipca 1925 r. do 30-go czerwca 1926, Grudziądź 1926*, s. 3.

W latach 1923-1926 można zauważyć spadek czytelników o prawie 10 tys., z 36995 na 26998, ilość bibliotek spadła natomiast z 934 do 710 – w woj. poznańskim. Biblioteki TCL działały w 40 miejscowościach poznańskiego. W woj. pomorskim również spadła ilość czytelników; natomiast wzrosła liczba bibliotek – z 263 w latach 1923/1924 do 287 w latach 1925/1926. Również tam działały biblioteki w 40 miejscowościach. W woj. pomorskim miejscowości, w których działały biblioteki było tylko 18.²⁸¹ Od 1928 r. oprócz Dyrekcji w Poznaniu działały sekretariaty dla Śląska – w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów), dla Pomorza – w Grudziądzu. W roku 1936 TCL liczyło 357 kół oraz 1651 bibliotek: w tym 342 biblioteki stałe, resztę stanowiły biblioteki ruchome. Wraz z wybuchem II wojny światowej musiało jednak zaprzestać swojej działalności. Również okres powojenny okazał się niesprzyjający dla TCL-u. Wszelkie próby reaktywowania Towarzystwa skutecznie udaremniały władze komunistyczne, likwidując je ostatecznie w 1950 roku.

Towarzystwo Czytelni Ludowych na Ziemi Szamotulskiej

Zorganizowaną działalność czytelniczą w Szamotułach możemy zauważyć dopiero w roku 1910 – według protokółarza Komitetu Oświatowego miasta Szamotuł. Było to na wiecu oświatowym w dniu 27 listopada 1910 r., który został zwołany przez dr. Lassocińskiego, jego głównym prelegentem był dr Meissner z Poznania omawiający cele Towarzystwa Czytelni Ludowych.²⁸² Prezesem Komitetu Oświatowego niemal przez cały czas istnienia był proboszcz szamotulskiej parafii ks. Kaźmierski, jego sekretarzem Zygmunt Ciesielski - do 1925 TCL działało w całej Wielkopolsce, organizacyjnie było podzielone na powiaty i okręgi.

W powiecie szamotulskim Towarzystwo podzieliło powiat na dwa okręgi: pniewski oraz szamotulski. Na czele okręgu stał Komitet Oświatowy, który pełnił funkcje zarządu. Na jednym z posiedzeń dokonano wyboru Komitetu Wykonawczego, który składał się z prezesa, sekretarza, skarbnika, **głównego bibliotekarza** i ławników - byli to przedstawiciele poszczególnych obwodów. Okręg dzielił się na sześć obwodów wg parafii, a więc miasta: Szamotuły, Wronki, Ostroróg, oraz parafie: Biezdrowo, Obrzycko i Otorowo. W każdym obwodzie funkcjonowało po kilka bibliotek, odpowiedników

²⁸¹ Sprawozdanie Towarzystwa, op. cit., s. 11.

²⁸² F. Brzeskwiniowicz, Czytelnictwo w powiecie szamotulskim w latach 1910-1939 w świetle protokołów TCL, w: Almanach szamotulski, Poznań 1961, s. 98.

dzisiejszych punktów bibliotecznych. Mieściły się w nich komplety szafkowe po 100 książek każdy. Z protokółarza z 1920 r. wiemy, że istniały biblioteki w następujących miejscowościach: Szamotuły, Wronki, Ostroróg i wsiach: Biała, Baborowo, Biezdrowo, Piotrkówko, Chojno, Dobrojewo i inne. Działalność okręgu szamotulskiego obrazuje zachowany protokółarz z lat 1910-33. Okręg składał się z sześciu obwodów wg parafii. W trzech obwodach miejskich działało po kilka bibliotek, których zbiory liczyły po 100 woluminów.²⁸³ Sieć bibliotek w powiecie była dość dobrze rozbudowana – liczyła ok. 70 bibliotek, niestety nie pracowały one najlepiej. Ks. A. Ludwiczak – dyr. TCL skarżył się, „że tak mało zainteresowania do czytania książek i to tym gorzej, że powiat szamotulski jest jednym z najbardziej polskich powiatów”.²⁸⁴ Trudne czasy przypadły na okres pierwszej światowej, potem w 1918 r. nastąpiło ożywienie, by w latach 1925-1928 znów popaść w stagnację. W roku 1918 Czytelnia w Szamotułach posiadała 1195 książek dla dorosłych oraz 156 książek dla dzieci.²⁸⁵ W roku 1920 było 48 szafek po sto książek, by w roku 1925 spaść do 41 szafek. Książki były wypożyczane na okres jednego roku, kompletami, po tym czasie następowała zmiana. Na początku września komplety z bibliotek wysyłano do Szamotuł, natomiast z końcem tego miesiąca odbierano nowy komplet.

Ze sprawozdania z dnia 23 marca 1925 roku dowiadujemy się, że „przez (...)brak należytej opieki ze strony bibliotekarzy wiele książek zaginęło(...). Postanowiono mniej dbałym bibliotekarzom szafy poodbierać”.²⁸⁶ Z kolejnych protokółarzy dowiadujemy się, że zainteresowanie zebraniem TCL było bardzo małe.²⁸⁷

TCL w Szamotułach prowadziło również jeszcze jedną, osobną Czytelnię im. H. Sienkiewicza. Książki wypożyczane były w środy i niedziele. Wiadomo o niej z protokołów z lat 1913-1914.²⁸⁸ W roku 1932 przeszła reorganizację, powierzono ją St. Zgaińskiemu, który był nauczycielem. Czytelnia działała cały tydzień w godzinach popołudniowych: od 15 do 18, z podziałem: od 15 do 17 dla kobiet, od 17 do 18 dla mężczyzn. Niestety nie działała ona zbyt długo, bo już w styczniu 1933 r. jej nie było.

²⁸³ F. Brzeskwiniwicz, Czytelnictwo, op. cit., s. 99-100.

²⁸⁴ Op. cit., s. 100.

²⁸⁵ Sprawozdanie z dnia 7 VI 1918, Za: F. Brzeskwiniwicz, Czytelnictwo, op. cit., s. 101.

²⁸⁶ Sprawozdanie z walnego zebrania z dnia 23 III 1925, Za: F. Brzeskwiniwicz, Czytelnictwo, op. cit., s. 100.

²⁸⁷ Protokół z dnia 16 I 1928 r., Za: F. Brzeskwiniwicz, Czytelnictwo, op. cit., s. 100.

²⁸⁸ F. Brzeskwiniwicz, Czytelnictwo op. cit., s. 102; R. Krygier, Szamotuły w latach, op. cit., s. 42.

Towarzystwo organizowało nie tylko czytelnie, ale urządzało też inne akcje związane z czytelnictwem: odczyty, obchody, wiece oświatowe, na którzy byli zapraszani prelegenci z poza Szamotuł, dla bibliotekarzy i kolektorów organizowało różnego rodzaju szkolenia czy kursy²⁸⁹. Ich tematyka związana była przede wszystkim z bibliotekarstwem – wypożyczaniem książek, zbieraniem składek, sprawozdawczości. By utrzymać swoje placówki, TCL werbowało w swe szeregi członków wpłacających składki, zwykle groszowe - wysokość składek nie była zbyt duża – od 15 do 20 fenigów, a po roku 1918 – 2 marki, urządzało także zbiórki pieniężne, przyjmowało darowizny.²⁹⁰ Część składek była przesyłana do Poznania, do Zarządu Głównego.

Mimo wielu ambitnych założeń TCL w Szamotulskim nie rozwinęło swojej działalności, nie objęło swym zasięgiem szerokiego zasięgu społeczeństwa, zasługą jednak TCL jest stworzenie podwalin pod budowę sieci bibliotek publicznych w powojennej Polsce.²⁹¹ W sprawozdaniu za rok 1912 wykazano istnienie 27 bibliotek, które posiadały 2.589 książek oraz 1.161 czytelników i w sumie wypożyczyły 13.873 woluminy. W 1919 r. w 30 bibliotekach było 3.506 książek. Towarzystwo Czytelni Ludowych organizowało także odczyty, obchody rocznic, wiece oświatowe, wystawy.

Koło Towarzystwa Czytelni Ludowych w Kaźmierzu²⁹² powstało dzięki staraniom ks. proboszcza Wacława Faustmanna. Jego inauguracja nastąpiła w dniu piętnastego kwietnia 1934 r. Na zebraniu organizacyjnym TCL zapisało się 28 osób. W Zarządzie znaleźli się: ks. W. Faustmann²⁹³ – prezes, Antonina Łubieńska – wiceprezes, Leon Oses i Józef Obst – bibliotekarze oraz Felicja Budzianka – skarbnik. Na rozpoczęcie działalności zakupiono w centrali TCL w Poznaniu 200 książek. Na koniec roku 1934 Koło Kaźmierskie TCL liczyło 59 członków, w roku 1937 ich liczba spadła do 54, stan książek wynosił 367 tomów, a czytelników było 167.²⁹⁴

Działalność TCL można było również zauważyć obok Szamotuł i Kaźmierza, w Dusznikach, we Wronkach i Obrzycku. W **Dusznikach** istniała biblioteczka TCL w latach 1917 – 1921, miała swój lokal w szpitalu dla ubogich. Była prowadzona przez Pelagię

²⁸⁹ R. Krygier, Szamotyły w latach, op. cit., s. 42.

²⁹⁰ Przy każdej bibliotece funkcjonował tzw. kolektor, który był odpowiedzialny za zbieranie składek i werbowanie nowych członków. W roku 1932 Szamotyły dzieliły się na 6 kolektorskich obwodów – tzw. rewirów.

²⁹¹ R. Krygier, Tradycje szamotulskiego bibliotekarstwa w: Głos Ziemi Szamotulskiej 1991 Nr 10, s. 5.

²⁹² Fot. strony książki będącej własnością TCL Koło Kaźmierz i znaku własnościowego – zob. Aneksy Nr 13, Aneksy, s. 19.

²⁹³ R. Krygier, Szamotulnie znani, op. cit. s. 47.

²⁹⁴ Dane na rok 1937 Za: Wł. Swoboda; Dzieje kościoła w Kaźmierzu (pozn). Kaźmierz 1937.

Kurlus. Biblioteka działała jeden dzień w tygodniu, w niedzielę po nieszporach. Wiadomo, że w latach dwudziestych XX wieku nastąpił kryzys TCL w Dusznikach. Dał temu wyraz anonimowy autor kryjący się pod pseudonimem „Pędziwiatr”.²⁹⁵ W roku 1935 starosta powiatowy wydał zezwolenie na przeprowadzenie kwesty w dniach 3-9 maja na cele TCL.²⁹⁶ O **Wronkach**²⁹⁷ wiadomo natomiast, że TCL powstało w 1882 r., jej pierwszym założycielem był M. Sroczyński. Jednak nie „usadowiło” się ono zbyt mocno w świadomości wronczan. Działalność wronieckiego TCL wznowiono w 1913 r., w skład Komitetu weszły następujące osoby: ks. Putz, państwo Sokołowscy, pani Rosińska.²⁹⁸ Natomiast w **Obrzycku** wiadomo, że TCL istniało pod koniec pierwszej dekady XX w., a konkretnie działał punkt biblioteczny TCL, który był prowadzony przez panię Ziętkiewiczówny²⁹⁹.

1.3 Drukarnie, księgarnie

W czasie zaboru pruskiego w Szamotułach działała drukarnia niemieckiego drukarza Wilhelma Kruegera, został on sprowadzony przez władze pruskie ok. roku 1850. W. Krueger był wydawcą miejscowej gazety wydawanej od 1854 pt.: „Samter’sches Kreis=blatt”³⁰⁰, jej tytuł po polsku brzmiał: „Dziennik Powiatu Szamotulskiego”. Gazeta ta do roku 1870 była redagowana dwujęzycznie: po niemiecku i polsku. Drukarnia została sprowadzona głównie w celach propagandowych, tzn. działalność jej drukarni była wybitnie antypolska i silnie germanizacyjna. Na jej łamach była prowadzona ostra retoryka antypolska przeciw posłom polskim zasiadającym w parlamencie niemieckim oraz pruskim sejmie. W roku 1860 drukarnia poszerzyła swoją działalność, tworząc dział litograficzny. Po śmierci W. Kruegera drukarnia przeszła w ręce jego syna, który prowadził ją do roku 1918. Prócz tej drukarni, na Ziemi Szamotulskiej działała jeszcze jedna oficyna – braci Bernsteinów, która powstała w połowie XIX wieku. Posiadali oni drukarnię, księgarnię i sklep papierniczy. Od 1894 r. wydawali oni gazetę, „Kreis=Zeitung und General Anzeiger fuer den Kreis Samter und angrenzende Kreise”, która ukazywała

²⁹⁵ *Potrzeba Czytelnia Ludowej w Dusznikach* w: *Gazeta Szamotulska* 1928 Nr 21, s. 2.

²⁹⁶ M. Wawrzyniak–Zdziebkowa, Boberowa H.; *Duszniki dzisiaj i w przeszłości: od czasów najdawniejszych do roku 2000*, Duszniki 2007.

²⁹⁷ Fotografia pieczęci TCL we Wronkach – zob. Aneks Nr 14, Aneksy, s. 19.

²⁹⁸ C. Grot; *Wronki: z dziejów miasta: od czasów najdawniejszych do 1945 roku*, Wronki 1987, s. 76.

²⁹⁹ *Almanach Obrzycki: 1238-1998: 750 lat Obrzycka*, Obrzycko 1998 s. 21.

³⁰⁰ Strona tytułowa gazety – zob. Aneks Nr 15, Aneksy, s. 20; M. Romanowska-Pietrzak, J. Stiller, *Szamotuły na dawnej pocztówce: 1898-1939*, Szamotuły 2000, s. 120.

się trzy razy w tygodniu. W tym samym roku ukazał się pierwszy numer „Tygodnika Szamotulskiego”, jednak nie utrzymał się on długo na rynku, po wydaniu kilku numerów zaprzestano druku.³⁰¹ W tym samym okresie ukazywał się tygodnik, jego wydawcą był Karol Hesse – „Kreisblatt Der Staedte Samter, Wronke, Obrzycko Und Pinne Sowie Des Kreiss Samter”.

1.4 Biblioteki kościelne, zakonne, stowarzyszeń

Biblioteka zakonna franciszkanów we Wronkach

Od początku pobytu franciszkanów we Wronkach, tj. od 1868 roku, kiedy przejęli tutejszy kościół poddominikański³⁰², istniały plany przeznaczenia klasztoru na dom studiów filozoficznych. Budynek ukończono w 1875 roku, jednakże plany nie zostały zrealizowane z powodu kasaty zakonów przez rząd pruski 31 maja tegoż roku. Ponownie franciszkanie pojawili się we Wronkach w roku 1924, a już rok później utworzono w klasztorze Niższe Seminarium Duchowne (Kolegium Serafickie) – placówkę na poziomie szkoły średniej o profilu humanistycznym, przygotowującą kandydatów do kapłaństwa. Rektorem tej szkoły był o. Benedykt Kolon OFM. W roku 1931 we Wronkach urządzono Studium Teologiczne; wcześniej znajdujące się w Miejskiej Górcie, a Kolegium Serafickie przeniesiono do Kobylina. Formacją i studiami w tych latach kierowali najpierw ojciec Antoni Galikowski (1931-1938), a następnie ojciec Edward Frankiewicz (1938-1939). Pomimo prób podjęcia studiów w roku akademickim 1939/1940, franciszkanie musieli zrezygnować z powodu wojny – bracia zostali odesłani do innych placówek naukowych lub do domów rodzinnych.

W latach powojennych budynek klasztorny w poważnej części był zajmowany najpierw przez Wojsko Polskie, później przez Technikum Przemysłu Spożywczego na internat, a w końcu przez Państwowy Dom Dziecka. W roku akademickim 1949/1950 podjęto pierwszą powojenną próbę wskrzeszenia uczelni – Studium Filozoficznego. Jego przełożonymi byli o. Stefan Hawlicki i o. Damascen Janosz. Franciszkanie nie odzyskali jednak całości budynku, po roku Studium przeniesiono do Katowic-Panewnik.

Po raz kolejny wroniecki klasztor znalazł się w centrum uwagi wyższych przełożonych Zakonu na początku lat dziewięćdziesiątych. W związku z powstaniem 19 marca 1991 roku nowej, piątej polskiej prowincji franciszkanów, konieczne było założenie

³⁰¹ R. Krygier, P. Mordal, *Vademecum Ziemi Szamotulskiej*, op. cit. s., 44.

³⁰² P. Maluśkiewicz (red.), *Zabytkowe klasztory w Wielkopolsce*, Poznań 2006, s. 310-311.

seminarium dla tejże prowincji. W ciągu kilku miesięcy, pomimo wielkiej niepewności, co do odzyskania budynku, udało się wykonać najniezbędniejsze czynności pozwalające na inaugurację działalności seminarium. W pierwszym roku działalności, 1991/1992 we Wronkach studiowały tylko roczniki I-IV, natomiast V-VI w Poznaniu. Od następnego roku już wszystkie roczniki kleryków mieszkały i studiowały we wronieckim klasztorze.

Jeśli chodzi o **bibliotekę**, to trudno cokolwiek powiedzieć na temat kształtu, charakteru, zbiorów z czasów przedwojennych – znając wydawaną w tym czasie literaturę teologiczną, religijną czy piękną, można jedynie przypuszczać, jakie książki mogły znajdować się w zbiorach biblioteki. Obecnie, na żadnej z wydanych przed 1939 rokiem książek nie ma sygnatur seminarium wronieckiego. Na pewno była to biblioteka wyłącznie na potrzeby Studium Teologicznego. W latach powojennych, tak jak to jest wymagane w przez przepisy partykularne Zakonu, w klasztorze znajdowała się biblioteka na potrzeby zakonników. Jej zasoby w 1991 roku przeszły na własność Biblioteki Seminaryjnej. Na podstawie poprzednich sygnatur można bardzo dokładnie określić zasoby biblioteki klasztornej z lat 1945-1991. Są one swoistym świadectwem minionej epoki, są tu książki teologiczne i religijne wydawane przez PAX, ZNAK, Księgarnię św. Wojciecha, Pallottinum, KUL, w późniejszych latach przez Więź, Księgarnię św. Jacka, ATK, Wydawnictwo Sióstr Loretanek. Obok nich sporo literatury popularno-naukowej wydawanej w ówczesnych latach przez PWN, Wiedzę Powszechną i Książkę i Wiedzę, beletrystyki z Czytelnika, Iskier, PIW-u, Wydawnictwa Literackiego.

O początkach Biblioteki Seminaryjnej wymownie świadczy kronika Seminaryjna, która w swym pierwszym tomie mieści zapisek z 22 maja 1991 roku: „Diakon Chryzostom (obecnie o. Chryzostom Jarosław Fryc - przyp. autorki) po skończonych studiach w Panewnikach podejmuje się zebrania książek i zorganizowania biblioteki seminaryjnej, dając jej podwaliny”. Pierwsze pomieszczenie biblioteczne znajdowało się na pierwszym piętrze, w miejscu, gdzie obecnie znajduje się salka rekreacyjna. W miarę adaptacji pomieszczeń biblioteka została przeniesiona na parter, do pomieszczeń po kuchni i zmywaku. W kolejnych latach zajmowano na magazyn biblioteczny kolejne pomieszczenia po lewej stronie korytarza, jak również utworzono czytelnię, również na parterze. Pierwszym dyrektorem biblioteki był o. dr Erwin Stanisław Urbaniak OFM (1991-1994), kolejnymi o. mgr Chryzostom Jarosław Fryc OFM (1994-1998), o. mgr Natalis Arkadiusz Walkowiak (1998-2000), o. mgr Justynian Jerzy Kurth OFM (2000-2003), o. dr Florencjan

Piotr Szymański OFM (2003-2004). Od października 2004 roku w bibliotece na stanowisku bibliotekarza została zatrudniona osoba świecka - mgr Magdalena Jankowiak. Stanowisko dyrektora biblioteki zostało zniesione, odtąd biblioteka pozostaje w gestii rektora Seminarium. Od 1991 roku biblioteka jest dostępna dla osób z zewnątrz. Od samego początku biblioteka posiadała katalog komputerowy, stworzony w oparciu o program autorstwa Magdaleny Turzyńskiej z Katowic. Identyczny program używała biblioteka Seminarium w Katowicach-Panewnikach. W marcu 2006 korzystając z tego, że wronieckie Seminarium jest obecnie sekcją Wydziału Teologicznego Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, w bibliotece zainstalowano program HORIZON. Jednak biblioteka Seminarium nadal korzysta równolegle z programu M. Turzyńskiej, choć docelowa jest całkowita rezygnacja z niego, z programu HORIZON oraz tworzy bazę danych w programie Microsoft Excel. Księgozbiór biblioteki na dzień 31 grudnia 2007 roku liczył: 29821 woluminów wydawnictw zwartych, około 12.000 czasopism. Czasopisma nie są skatalogowane. Biblioteka prenumeruje 99 czasopism krajowych i 2 zagraniczne. W większości są to czasopisma fachowe z dziedziny teologii, filozofii, prawa kanonicznego i dziedzin pokrewnych. Głównym źródłem pozyskiwania książek są zakupy oraz darowizny zarówno od osób prywatnych, jak i dublety, księgozbiory likwidowanych instytucji itd. Z oczywistych względów w księgozbiorze dominują pozycje związane ze studiami teologicznymi i realizowanymi w ich trakcie programem. Z tego powodu obok dużej ilości pozycji religijnych i teologicznych można znaleźć wiele książek z dziedziny psychologii, pedagogiki, dydaktyki, socjologii, historii, historii sztuki i filozofii. Biblioteka posiada również pokaźny zbiór dzieł klasyki polskiej i obcej oraz współczesnych utworów literackich i dzieł popularno-naukowych. Biblioteka jest otwarta dla czytelników z zewnątrz, bez ograniczeń wiekowych i miejsca zamieszkania.³⁰³

³⁰³ M. Jankowiak - bibliotekarz w Bibliotece Wyższego Seminarium Duchownego Zakonu Braci Mniejszych-Franciszkanów pw. Bł. Jana Dunsza Szkota we Wronkach – oprac. na podstawie: B. J. Sowiński OFM, Seminarium Duchowne Zakonu Braci Mniejszych-Franciszkanów we Wronkach – artykuł oddany do druku w 2002 roku w Słowniku historii chrześcijańskiej edukacji w Polsce pod red. ks. dr A. Kryńskiego i prof. dr hab. M.J. Żmichrowskiej, który dotąd się nie ukazał;
O. K. Bik, Wronki i klasztor wroniecki, Szkoła Seraficka, Zeszyt 11, Listopad 1926, R. (I) XIX, s. 2;
W. Piechota, O. F. Czoska, Zarys dziejów kościoła pod wezwaniem Zwiastowania NMP we Wronkach, Wronki 1979, maszynopis w bibliotece seminaryjnej, s. 18;
Wronki, Szkoła Seraficka, zeszyt 12, grudzień 1931 R. (VI) XXIV, s. 390;
W. Piechota, Klasztor w czasie okupacji, cz. 1, Wronieckie Sprawy, 31(211) 2002, s. 8-9;
W. Piechota, Klasztor po wojnie, Wronki 2002, maszynopis w bibliotece seminaryjnej, s. 10;
O. E. Siekierka OFM, Geneza i organizacja Wyższego Seminarium Duchownego Prowincji Św. Franciszka w Polsce, Słońce Asyżu, nr 13, 2001, s. 28-29, 45.

1.5 Czasopisma polskie

W XIX w. można zauważyć rozwój prasy i ogromny wzrost zainteresowania nią. Początkowo, jako zjawisko elitarne, w krótkim czasie stała się dostępna dla ogółu społeczeństwa, stała się też narzędziem edukowania tegoż, między innymi poprzez drukowanie książek w odcinkach, a więc trafiały one do czytelnika, zanim jeszcze zostały wydrukowane w całości. Podnosiły one poziom oświaty wśród społeczeństwa polskiego.

Na terenie Wielkiego Księstwa Poznańskiego ukazywały się między innymi następujące tytuły: po roku 1815 zaczął ukazywać się tytuł „Gazeta Wielkiego Księstwa Poznańskiego”, częstotliwość wydania wzrosła z początkowych dwa razy w tygodniu, po kilku latach na wydanie codzienne, oprócz niedziel i świąt; kolejny tytuł wart uwagi to „Przyjaciel Ludu” Ignacego Danielewskiego, od 1834 r. ukazywał się w Lesznie, w 1861 r. w Chełmnie, w latach 1882-1911 w Poznaniu (jego prawie 700 tys. nakład rozchodził się w głównie w Poznańskiem)³⁰⁴, był on skierowany głównie do kół inteligencji, do chłopów natomiast przeznaczona była „Szkółka Niedzielną” ks. Tomasza Borowicza (lata wydawania 1838-1852 lub 1837-1851).³⁰⁵ Dla ziemiaństwa przeznaczony był natomiast miesięcznik „Przewodnik Rolniczo-Przemysłowy”(wydawany w Lesznie w latach 1836-1845 w nakładzie 600 egz.).³⁰⁶ Inne tytuły ukazujące się w tym okresie w Wielkim Księstwie Poznańskim to: „Wiarus” (1849-1850) i „Wielkopolanin” (1848-1850) ks. Aleksego Prusinowskiego, „Orędownik” (1871-1939) Romana Szymańskiego, „Przewodnik Katolicki”(od 1895) ks. Józefa Kłosa.³⁰⁷

³⁰⁴ B. Kosmanowa, Biblioteki polskie, op. cit., s.32, zob. też: M. Kosman (red.) Z dziejów prasy wielkopolskiej XIX-XX wieku, T. 2, Poznań 1995, s. 31.

³⁰⁵ Pierwsza data podawana jest w publikacji B. Kosmanowej, Biblioteki polskie, op. cit, s. 32, druga data natomiast w M. Kosman, Z dziejów prasy op. cit., s. 31.

³⁰⁶ Za B. Kosmanowa, Biblioteki polskie, op. cit., s. 32.

³⁰⁷ M. Kosman, Z dziejów prasy, op. cit., s. 31.

Rozdział 2 Lata 1918-1939 i okres II wojny światowej

2.1 Historia miasta i Ziemi Szamotulskiej w latach 1918-1939

Szamotuły po odzyskaniu niepodległości rozpoczęły odbudowę polskości od usuwania urzędników niemieckich umieszczając w urzędach Polaków – dawniejszych pełnomocników Powiatowej Rady Ludowej. Pierwszego lutego 1919 przeorganizowano policję, zwolniono pruskich żandarmów, przyjmując Polaków. Najwyższym urzędnikiem pruskim, który najdłużej utrzymał się na swoim stanowisku był starosta Classen – aż do marca 1919 r., jego następcą został Polak – Podkomorski.

Ustrój miejski Szamotuł aż do roku 1933 opierał się na pruskiej ustawie samorządowej z 1853 r., która kilkakrotnie był zmieniana. Nowa ustawa samorządowa weszła w życie 23 marca 1933 roku i wprowadziła w miejsce dawnego magistratu jako organu wykonawczego samorządu miejskiego, nowy, polski Zarząd Miejski.

Szamotuły były siedzibą nie tylko starostwa i zarządu miasta, ale również między innymi: Sądu Powiatowego, Komendy Powiatowej Policji Państwowej (od 1926 r.), Urzędu Skarbowego Podatków i Opłat Skarbowych, Kasy Skarbowej, Urzędu Katastralnego, Państwowego Urzędu Monopoli Spirytusowego, Powiatowej Komendy Uzupełnień.³⁰⁸

Pisząc o latach 1918-1939 nie sposób ominąć tak ważkiego zagadnienia, jakim jest powstanie wielkopolskie na Ziemi Szamotulskiej. Szamotulszczyzna i jej ludność zapisali się w pamięci Wielkopolan złotymi zgłoskami, jeśli chodzi o udział w powstaniu wielkopolskim.³⁰⁹

Jedną z organizacji kulturalnych okresu międzywojennego, która wywarła niemały wpływ na życie intelektualne i kulturalne Szamotuł, był **klub artystyczno-literacki „Wietrzne Pióro”**, który powstał w roku 1932 z inicjatywy młodzieży akademickiej i zawodowo pracującej w szkolnictwie i dziennikarstwie. Zasadniczą ideą przyświecającą członkom klubu było naświetlenie niektórych zjawisk kulturalnych, artystycznych, poznanie nowych problemów sztuki, zaznajomienie społeczeństwa z nowym nurtem

³⁰⁸ Za: S. Kowal, Życie gospodarcze Szamotuł w okresie międzywojennym w: Szamotuły. Karty z dziejów miasta. op. cit., s. 185-204.

³⁰⁹ P. Matusik, Powstanie wielkopolskie w Szamotułach, w: Szamotuły. Karty op. cit., s.127-184; M. Skiba, Szamotuły w Powstaniu Wielkopolskim 1918-1919, Szamotuły 1923.

artystycznym. Obok tego zagadnienia silnie zarysowała się tendencja bliższego poznania historii i folkloru Ziemi Szamotulskiej. Niepoślednią rolę grały w „Wietrznym Piórze” publiczne wieczory literackie połączone z prelekcjami, wieczory autorskie, konkursy literackie i poetyckie, wystawy książek, w których uczestniczyły najpoważniejsze firmy wydawnicze, a także akademie poświęcone S. Wyspiańskiemu, C. K. Norwidowi, H. Sienkiewiczowi i M. Konopnickiej. Organizowano również koncerty i przedstawienia teatralne. Na imprezy te zjawiała się cała inteligencja Szamotuł, bowiem należały one do ważnych wydarzeń w życiu kulturalnym miasta. Publiczność nie była biernym konsumentem. Uczestniczyła żywo w dyskusji, czasem w jej ręce składano ocenę utworów konkursowych i jej dawano okazję wieńczenia laurem zwycięzcę konkursu. Obiektywnie trzeba przyznać, że sąd publiczności był zawsze słuszny. Prace swe publikowali członkowie „Wietrznego Pióra” w „Gazecie Szamotulskiej”, a później w tygodniku literackim „Na Ugorach” ukazującym się jako dodatek do „Słowa Ziemi Szamotulskiej”.³¹⁰ Wydawcą „Gazety Szamotulskiej” był znany drukarz i wydawca szamotulski, Józef Kawaler³¹¹, „Słowa Ziemi Szamotulskiej” - Ludomir Wachowiak, późniejszy sekretarz redakcji „Ilustracji Polskiej”, ofiara prześladowań hitlerowskich. Publikował poezje, które ukazały się w roku 1933 i 1934 w zbiorach „Łza goryczy” i „Liturgiczne szczęście”.³¹² Miał bujny temperament, ale był lirykiem, którego pasjonowało zagadnienie zła i krzywdy ludzkiej. Zapowiadającym się talentem nieprzeciętnej miary był młody poeta Józef Echaust³¹³, tragicznie zmarły w młodzieńczym wieku. Poezje jego cechował szlachetny umiar, głębokie uczucie, nowoczesna forma i lapidarność, granicząca z surowością. Wiersze liryczne o przewadze refleksji, zwłaszcza w cyklu sonetów pt. „Z tęczy wysnute” publikował na tamach miejscowej prasy Władysław Frąckowiak³¹⁴, również uprawiający nowele i esej literacki oraz regionalistykę, np. „Wesele Szamotulskie”. W badaniach regionalnych celował Henryk Przybylski³¹⁵, który publikował cały szereg przyczynków do historii kultury Szamotuł. Z większych prac należy wymienić monografię o Waclawie z Szamotuł.³¹⁶ Nowelistami „Wietrznego Pióra” byli Henryk Garstecki, zmarły w roku 1942

³¹⁰ W. Frąckowiak, „Wietrzne Pióro” – historia (tekst z 1958 roku) w: W poszukiwaniu Arkadii. Klub „Wietrzne Pióro”. Życie intelektualne w Szamotułach w latach 1918-1939, Szamotuły 2003, s. 15.

³¹¹ WSB, op. cit., 343-343; Słownik Pracowników, op. cit., s., 402.

³¹² Wł. Frąckowiak, „Wietrzne Pióro” – historia op. cit., s. 15; R. Krygier, Szamotulanie, op. cit., s. 80-81.

³¹³ Wł. Frąckowiak, „Wietrzne Pióro” – historia op. cit., s. 41, 46.

³¹⁴ Wł. Frąckowiak, „Wietrzne Pióro” – historia op. cit., s. 47; R. Krygier, Szamotulanie, op. cit., s. 51-52.

³¹⁵ R. Krygier, Szamotulanie, op. cit., s. 16.

³¹⁶ H. Przybylski, Waclaw z Szamotuł. Nadworny kompozytor króla Zygmunta Augusta, Szamotuły 1935.

i Stefan Czekalski, zasilający szamotulską prasę regularnie wdzięcznymi, niepozabawionymi walorów literackich obrazkami. Teoretykiem „Wietrznego Pióra” był Stanisław Maćkowiak³¹⁷, którego praca naukowa na temat drukarni braci czeskich w Szamotułach wniosła bardzo dużo elementów poznawczych, nowych zdobyczy źródłowych w tej dziedzinie wiedzy i udowodniła, że kilkanaście pozycji bibliograficznych A. Augezdeckiego powstało w Szamotułach, a nie w Królewcu, jak dotychczas sądzono. Wybuch wojny, a później śmierć St. Maćkowiaka w obozie koncentracyjnym (w roku 1942) uniemożliwiły wydanie tej pracy. Również ofiarą terroru hitlerowskiego był Stanisław Zgaiński³¹⁸, artysta grafik. Dodać jeszcze trzeba, że St. Zgaiński był niepoślednim skrzypkiem i zbieraczem melodii ludowych regionu szamotulskiego. Z opublikowanych prac w tej dziedzinie jest opracowanie muzyczne do „Wesela Szamotulskiego” Władysława Frąckowiaka.³¹⁹ Uprawianie dwóch rodzajów sztuki nie było rzadkością wśród członków „Wietrznego Pióra”. Poezje, nowele, artykuły teoretyczne pisał też malarz, Marian Schwartz³²⁰, kolekcjoner sztuki ludowej, jej zapalony miłośnik i znawca, który w swojej pracowni w Obrzycku stworzył małe muzeum kostiumów, haftów, rzeźb i ludowych instrumentów muzycznych. Ta pasja przetrwała u M. Schwartza aż do końca życia. Chociaż najbardziej kusilo go malarstwo ścienne, to również inne techniki malarskie nie były mu obce, mógł się w nich wyrażać.³²¹

„Wietrzne Pióro” wniosło nieprzeciętny wkład w rozwój kulturalny Szamotuł, pobudziło w znacznym stopniu obok „Akademickiego Koła Szamotulan”, inicjatora „Wesela Szamotulskiego”, do zajęcia się ginącą sztuką ludową i do zbierania materiałów do historii Ziemi Szamotulskiej.

³¹⁷ W. Frąckowiak, „Wietrzne Pióro” – historia op. cit., s. 48.

³¹⁸ R. Krygier, Szamotulanie, op. cit., s. 193-195; W poszukiwaniu Arkadii. Klub „Wietrzne Pióro”. Życie intelektualne w Szamotułach w latach 1918-1939, Szamotuły 2003, s. 57-59.

³¹⁹ W. Frąckowiak (oprac.), S. Zgaiński (melodie zebrał), Wesele Szamotulskie. Regionalne widowisko sceniczne w IV obrazach, Poznań 1920/1921 w: Księga Pamiątkowa Akademickiego Koła Szamotulan 1924-1934, Szamotuły 1934, s. 12-51.

³²⁰ W poszukiwaniu Arkadii, op. cit., s. 53-56; R. Krygier, Szamotulanie, op. cit., s. 155-158; A.M. Wanarska, Teologiczne aspekty twórczości Mariana Schwartza (1906-2001), praca magisterska napisana pod kierunkiem ks. dra Henryka Nadrowskiego na seminarium magisterskim ks. prof. dra hab. Jerzego Stefańskiego w Zakładzie Liturgiki i Homiletyki Uniwersytetu im Adama Mickiewicza w Poznaniu.

³²¹ Przykład sztuki witrażownictwa M. Schwarzera – zob. Aneks Nr 24, Aneksy s. 37

2.2 Drukarnie i księgarnie

W okresie międzywojennym na Ziemi Szamotulskiej działa dość prężnie Drukarnia Nakładowa J. Kawalera.³²² Zapisła się trwale na kartach historii nie tylko Szamotuł, w 2006 roku obchodziła stulecie swego istnienia. Drukarnia Nakładowa Józefa Kawalera została założona przez niego 1 października 1906 r. w Oberhausen na trasie linii kolejowej Essen – Duisburg w Niemczech. Początkowo personel drukarni nie był zbyt liczny, liczył trzy osoby: właściciela i dwóch pomocników. Drukarnia została założona na terenie Westfalii i Nadrenii ze względu na znajomość przez Józefa Kawalera rynku wydawniczego i potrzeb Polaków w Niemczech. Początkowo drukowano różne drobne druki dla licznie działających towarzystw polskich, które były rozproszone na terenie całej Westfalii i Nadrenii. Z racji swej fachowości drukarnia otrzymywała coraz więcej zamówień. W roku 1909 drukarnia w związku z licznymi zamówieniami towarzystw śpiewaczych i muzycznych sprowadziła czcionki nutowe w celu drukowania śpiewników jedno- i wielogłosowych i innych tekstów muzycznych. Zapotrzebowanie było tak wielkie, że drukarnia musiała zatrudnić dwóch zecerów nutowych na stały etat. W tym samym czasie drukarnia wydrukowała w nakładzie 30 tys. egzemplarzy duży śpiewnik – modlitewnik zredagowany przez polskich kapłanów. Wydawnictwo to pozwoliło na ujednoczenie śpiewu kościelnego w języku polskim na obczyźnie. Najlepszy okres rozwoju drukarni przerwał wybuch pierwszej wojny światowej. Cały personel drukarni został zmobilizowany, wraz z właścicielem, zostało tylko dwóch drukarzy. Z tego powodu drukarnia musiała na pewien czas ograniczyć dość poważnie swoją działalność. W latach 1914-1918 drukowano tylko najpotrzebniejsze druki, były to przeważnie teksty do książeczek do nabożeństwa. Po zakończeniu wojny drukarnia na nowo uruchomiła produkcję 1 stycznia 1919 r. Od razu drukarnia otrzymała wiele zamówień, którym z braku możliwości osobowych mogła ledwo sprostać. Drukarnia pracowała dla polskiej emigracji do września 1920 r. W wyniku napiętej sytuacji politycznej w Niemczech w roku 1920, drukarnia musiała przenieść swoją działalność z Niemiec na teren Polski. Po wielu staraniach w Ministerstwie Spraw Zagranicznych Rzeszy J. Kawalerowi udało się uzyskać pozwolenie na wywóz urządzeń i maszyn do Polski. Przeprowadzka drukarni nastąpiła w sierpniu i wrześniu 1920 r. Było to stosunkowo dobre pośpieszne maszyny ilustracyjne

322 Fot. Józefa Kawalera – zob. Aneks Nr 16, Aneksy, s. 21; fot. pracowników drukarni J. Kawalera – zob. Aneks Nr 17, Aneksy, s. 22.

renomowanych firm zachodnich: cztery maszyny do składania i odlewania wierszy, między innymi 3-magazynowy linotyp (ówczesna nowość ze Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej) o wartości 6 tys. dolarów amerykańskich – 54 tys. złotych polskich.³²³ Niestety, nowoczesny sprzęt w drukarni nie stanowił najlepszego zabezpieczenia działalności. Z czasem pojawiły się problemy związane z wydawaniem Gazety Szamotulskiej. Zaczął spadać nakład pisma. Ostatni numer tego pisma ukazał się w sobotę 30 kwietnia 1938 r., powodem zawieszenia wydawania „Gazety Szamotulskiej” były kłopoty finansowe spowodowane wzrostem kosztów druku i brak ogłoszeń, stanowiących główne źródło dochodu gazety. Ogólna koniunktura kraju przed 1939 r. nie była dobra. J. Kawaler zmarł w roku 1938, kierownictwo drukarni przejął syn Józefa, Czesław, który od śmierci ojca kierował drukarnią (z przerwą okupacyjną) do 1950 roku, tj. do momentu jej upaństwowienia. Specjalizował się w wydawnictwach bibliofilskich i albumowych z ekslibrisami. Do tradycji Drukarni Nakładowej nawiązuje powstała w sierpniu 1992 roku spółka cywilna pn. Szamotulska Drukarnia im. Józefa Kawalera, która działa do dzisiaj. Kieruje nią dwóch wnuków Józefa, a synów Czesława.³²⁴

2.3 Czasopisma i czytelnictwo

W roku 1922 zaczęła się ukazywać „**Gazeta Szamotulska**”³²⁵ – pismo lokalne wychodzące trzy razy w tygodniu, wydawane przez Drukarnię J. Kawalera. To sztandarowe, można by rzec, wydawnictwo tej drukarni. Jej pierwszy numer ukazał się w dniu **01.06.1922 roku**. Było to „pismo dla rodzin polskich powiatu szamotulskiego, obornickiego i międzychodzkiego”. W pierwszym numerze swojej gazety J. Kawaler – bo to jego zasługa, że gazeta zaczęła się ukazywać, napisał, że zadaniem jej było przeprowadzenie hasła „obrony i pielęgnowania wiary, mowy i kultury”. Wychodziła trzy razy w tygodniu: we wtorki, czwartki i soboty. Pierwszym redaktorem gazety był Stefan Przybylski (maj – listopad 1922), następnie redakcją kierował Jan Domański (do grudnia 1922). Kolejnym redaktorem naczelnym został Mikołaj Skiba, który kierował czasopismem do czerwca 1926 r., za jego kierownictwa zaczął ukazywać się „Tydzień: dodatek do Gazety Szamotulskiej”. Od czerwca 1926 do czerwca 1927 funkcję tę obejmował Ignacy Żniński, po nim zarządzanie przejął Ryszard Świątkowski, następnie

³²³ J. Dereżyński (red.), Kalendarz Gazety Szamotulskiej, Szamotuły 1931, s. 63.

³²⁴ R. Krygier, Ich ślad, op. cit., s.58-61.

³²⁵ Strona tytułowa Gazety Szamotulskiej z dn. 19 sierpnia 1931 r. – zob. Aneks Nr 18, Aneksy, s. 23.

kolejno - po nim J. Kawaler, do maja 1928 r., od maja do września 1928 – Kalikst Kozłowski, pod koniec 1928 roku wydawcą został Franciszek Miądowicz, z czasem ponownie obowiązki wydawcy podjął J. Kawaler. Od dnia 1 sierpnia 1929 r. funkcje wydawcy przejął Mieczysław Dereżyński³²⁶ – pełnił ją do 1 kwietnia 1931 r. Po nim ponownie wydawcą został J. Kawaler.³²⁷

Gazeta informowała nie tylko o wydarzeniach lokalnych, ale również krajowych i zagranicznych. J. Kawaler postawił sobie ważny cel, by przez Gazetę Szamotulską promować regionalizm, robił to zresztą bardzo dobrze. To na jej łamach ukazywały się artykuły o lokalnych towarzystwach, organizacjach – W numerach 126 i 127 z 1931 roku opublikowano artykuły o Towarzystwie Starożytności w Szamotułach. To również na jej łamach można było przeczytać o bibliotece kolegiackiej czy o drukarni braci czeskich działających w Szamotułach. Dbano o folklor, razem z czytelnikami Gazety redagowano **kącik szamotulanina** – były to nadsyłane przez czytelników piosenki ludowe – jednakże kącik ten został z czasem zlikwidowany. Podobno zawierał obraźliwe treści. Dzięki właśnie Gazecie Szamotulskiej odnaleźć można informacje o ówczesnych wydawnictwach regionalnych, takich jak: **Sonety szamotulskie** Stanisława Helsztyńskiego³²⁸, czy tego samego autora **W grodzie Halszki**.³²⁹ Gazeta informowała również o powstaniu takiego dzieła jak **Pieśni o naszej wielkopolskiej ziemi**.³³⁰ Sprawy związane ze słowem drukowanym były bardzo bliskie wydawcom Gazety Szamotulskiej, zwracali uwagę nie tylko **na sprawy książki w regionie, ale również i na to, co się działo na arenie ogólnopolskiej**, przykładem tego może być informacja na pierwszej stronie Gazety o **Ogólnopolskim Zjeździe Pisarzy Katolickich**.³³¹

Gazeta Szamotulska nie była jedynym czasopismem regionalnym ukazującym się w Szamotułach. Kolejnym tytułem była gazeta, a raczej gazetka szkolna - **Z grodu Halszki**³³², nie miała może ona aż tak szerokiego zakresu tematycznego jak Gazeta Szamotulska, za to skupiała się na regionie szamotulskim. Ukazywała się przez prawie

³²⁶ R. Krygier, Szamotulanie, op. cit. s. 43-44.

³²⁷ 10-lecie „Gazety Szamotulskiej” w: Gazeta Szamotulska 1931 Nr 95 s. 3.

³²⁸ Gazeta Szamotulska 1931 nr 131, s. 2-3; biogram - Krygier, Szamotulanie, op. cit., s.204-205.

³²⁹ Gazeta Szamotulska 1931 nr 137, s. 3.

³³⁰ Gazeta Szamotulska 1932 nr 6, s. 3.

³³¹ Gazeta Szamotulska 1932 nr 7, s. 1-2.

³³² Strona tytułowa „Z grodu Halszki” - zob. Aneksy Nr 19, Aneksy, s. 24.

pięć lat. Jej pierwszy numer ukazał się w **czerwcu 1931 r.**, a ostatni w **lutym 1936 r.** Była redagowana i wydawana przez uczniów Państwowego Gimnazjum i Liceum im. Ks. Piotra Skargi w Szamotułach. Inicjatorem powstania gazetki był nauczyciel historii prof. Andrzej Hanyż³³³, który był również opiekunem Szkolnego Koła Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego i Kółka Historyczno-Literackiego. Właśnie członkowie tegoż kółka parali się wydawaniem szkolnej gazetki. Przez cały czas wydawania jej redaktorem odpowiedzialnym za całokształt był prof. A. Hanyż, natomiast redaktorami naczelnymi byli kolejno uczniowie i uczennice: Zygmunt Straszewski, Andrzej Kwiek, Felicja Straszewska oraz Marian Orlik.³³⁴ Głównym założeniem tego pisemka było: „Pismo to ma być wyrazem życia szkolnego i zawierać będzie to wszystko, co jest z nim związane, a więc: opracowania tematów z historii, z literatury polskiej i obcej, ze współczesnych aktualnych zagadnień”.³³⁵ Z czasem profil czasopisma ulegał poszerzeniu. Na jego łamach ukazywały się debiuty literackie uczniów, ciekawe przedruki – fragmenty dzieł Jana Ostroroga. Ale przede wszystkim ukazywały się materiały dotyczące regionu szamotulskiego – starannie opracowane teksty piosenek szamotulskich, teksty dotyczące obrzędów ludowych Ziemi Szamotulskiej czy legendy³³⁶. Numeracja czasopisma była dostosowana do roku szkolnego – tak więc czerwiec 1931 – rok ukazywania pierwszy, ale wrzesień tego samego roku był już drugim rokiem ukazywania, również numeracja stron była inna niż w profesjonalnych czasopismach, w „Z grodu Halszki” numeracja stron była ciągła, począwszy od numeru pierwszego. Jak już wcześniej wspomniano, pismo ukazywało się przez pięć lat – w lutym 1936 r. ukazał się ostatni numer „Z grodu Halszki”. Powodem zaprzestania wydawania czasopisma były brak funduszy oraz brak koncepcji dalszego rozwoju pisemka.

W połowie lat 80-tych i w latach 90-tych XX wieku próbowano reaktywować pisemko, powielając je na kserokopiarce.³³⁷ Ukazało się kilkanaście numerów okolicznościowych. Kolejną próbę reaktywacji czasopisma podjęto z okazji grudniowego Święta Patrona Szkoły w grudniu 2000 r. W jej pierwszym numerze czytamy: „Jest to kontynuacja przedwojennego czasopisma, dlatego nie ulegnie zmianie ani szata graficzna,

³³³ R. Krygier, Szamotulanie, op. cit., s. 67-68.

³³⁴ Op. cit., s. 126-127.

³³⁵ Od Redakcji w: Z grodu Halszki 1931 Nr 1, s. 2.

³³⁶ Legendy szamotulskie, legenda o „Swigle” w: Z grodu Halszki 1931 nr 4, s. 42-43.

³³⁷ Strona tytułowa reaktywowanej „Z grodu Halszki” Nr 1 - zob. Aneksy, s. 25.

charakter, ani zawartość pisma.(...) Komitet redakcyjny stawia sobie następujące cele: na łamach czasopisma ukazywać dorobek i osiągnięcia szkoły, umożliwić młodzieży drukowanie debiutów literackich oraz prac badawczych z różnych dziedzin wiedzy, prezentować sylwetki znakomitych wychowanków szkoły, pismo winno spełniać funkcję integracyjną, skupiać starszych i młodszych absolwentów oraz obecnych uczniów”.³³⁸ Obecnie jest to rocznik – kolejne numery ukazują się na początku grudnia każdego roku na Święto Patrona Szkoły.³³⁹ Wydawcą gazetki jest Stowarzyszenie Wychowanków Gimnazjum i Liceum im. Ks. Piotra Skargi w Szamotułach, jej przygotowaniem do druku zajmuje się Gazeta Szamotulska.

2.4 Lata okupacji 1939-1945

Wybuch II wojny światowej nastąpił pierwszego września 1939 r., już 7 września Szamotuły zostały zajęte przez wojska hitlerowskie³⁴⁰, w dwa dni później, tj. 9 września okupanci zorganizowali przy szamotulskim ratuszu akcję odbierania Polakom radiodbiorników – oficjalnie po to, by nie słuchali warszawskich żydów³⁴¹. Akcję germanizacyjną miejscowej ludności Niemcy przeprowadzali planowo i konsekwentnie. 16 września wysadzono szamotulski pomnik powstańców wielkopolskich, tego samego dnia wieczorem podpalono żydowską bożnicę. Pierwsze rozstrzelania publiczne na szamotulskim rynku miały miejsce już w miesiąc po zajęciu miasta przez hitlerowców; 13 października rozstrzelano pięcioro obywateli miasta. W Szamotułach miała też akcja wysiedlania miejscowej ludności do Generalnej Guberni, akcja ta objęła ludność, która nie przeszła specjalnych badań rasowych, które orzekały, kto z badanych nadaje się do zniemczenia. Tak jak w całym kraju, również Szamotuły nie uniknęły egzekucji i rozstrzeliwań. W latach 1939-1945 zginęło ponad 3,5 tys. obywateli Ziemi Szamotulskiej³⁴², mieszkańcy powiatu szamotulskiego byli również więzieni w ok. 120 różnego rodzaju obozach: koncentracyjnych, pracy przymusowej i innych.

³³⁸ T. Bąkowska w: *Z grodu Halszki* 2000 Nr 1, s. 1-2.

³³⁹ Ostatni numer jaki się ukazał to nr 8 z roku 2007.

³⁴⁰ Zainteresowanych walkami o Szamotuły w roku 1939 odsyłam do: D. Roszak, W. Napierała, *Szamotulski Batalion Obrony Narodowej*, Szamotuły 2002.

³⁴¹ R. Krygier, *Szamotuły*, op. cit., s. 103.

³⁴² Op. cit., s. 105.

Mieszkańcy miasta dostali zakaz gromadzenia się na placach i ulicach, wszystkie polskie placówki użyteczności publicznej, w tym szkoły, zostały zamknięte. Dla dzieci zorganizowano niemieckie szkoły powszechne, nauka w nich miała trwać cztery lata, a najważniejszym przedmiotem w nich był język niemiecki. Władze niemieckie od samego początku okupacji planowo, konsekwentnie i systematycznie ograniczały podstawy ekonomiczne miejscowej ludności. Majątki ziemski, zakłady przemysłowe przeszły pod zarząd państwa niemieckiego lub towarzystw i spółek niemieckich oraz w ręce prywatne. Wszystkie większe fabryki i zakłady przemysłowe przeszły w ręce monopoli, które w dość krótkim czasie rozbudowały swoje oddziały; było to możliwe dzięki polskiej, taniej sile roboczej.

Jednak ludność polska tak łatwa nie poddawała się okupantom niemieckim, już jesienią 1939 r. pewna grupa szamotulan: między innymi Henryk Przybylski, Stanisław Maćkowiak zorganizowali tzw. koła polskie na terenie całego powiatu szamotulskiego. Koła te miały na celu podtrzymanie ludności polskiej na duchu, poprzez rozpowszechnianie informacji uzyskanych dzięki nasłuchowi zagranicznych radiostacji. Stworzono specjalne fundusze w celu pomocy materialnej wdowom i sierotom po poległych. Organizowano akcje wysyłki żywności dla Polaków przebywających w obozach koncentracyjnych. Koła te organizowały również **czytelnictwo** wśród ludności, czytano głównie książki odsłaniające prawdziwą twarz faszyzmu.³⁴³ Na ich konto można również zapisać akcje tajnego nauczania dzieci polskich. Było to możliwe dzięki temu, że Niemcy pozwolili Polakom być asystentami kontrolerów obór w powiecie. Funkcja asystenta pozwalała na dużą swobodę podróżowania po powiecie, co było bardzo dogodne w dotarciu do ludności całej Ziemi Szamotulskiej. Już w lipcu 1940 r. istniało pięć takich konspiracyjnych kół nauczania: w Szamotułach, Ostrorogu, Pniewach i Kaźmierzu, Wronkach oraz w Obrzycku i Czarnkowie³⁴⁴. Dzięki zaangażowaniu wielu oddanych tej sprawie mieszkańców miasta, Szamotułom udało się przetrwać okupację hitlerowską.

³⁴³ R. Krygier, Szamotuły w latach, op. cit., s. 106.

³⁴⁴ Op. cit., s. 106.

ROZDZIAŁ 3 Okres po drugiej wojnie światowej: lata 1945 - 1989 r.

3.1 Rozwój miasta i Ziemi Szamotulskiej

Szamotuły zostały wyzwolone spod okupacji niemieckiej przez wojska radzieckie 26 stycznia 1945 r. Pierwsze posiedzenie nowych władz – Miejskiej Rady Narodowej odbyło się w dwa miesiące później, tj. siódmego marca 1945 r., w tym samym dniu dokonano wyboru władz wykonawczych, które przejęły rządy od władz tymczasowych i rozpoczęły organizację całego aparatu administracyjnego. Pierwszym burmistrzem Szamotuł po wyzwoleniu miasta został Józef Scholl; wprawdzie formalnie nie został zaprzysiężony jako burmistrz, jednak w dniach 27.01-02.02 pełnił tę funkcję jako Przewodniczący Polskiego Komitetu Obywatelskiego. Dnia 2 lutego 1945 r. oficjalnie na burmistrza miasta został wybrany Andrzej Polus i następnego dnia objął urządowanie.

W 1950 r. weszła w życie ustawa o terenowych organach jednolitej władzy państwowej³⁴⁵, która spowodowała zmianę systemu rządzenia miastem; w wyniku ustawy wzrosła rola Miejskiej Rady Narodowej, a w miejsce urzędu burmistrza wprowadzono Prezydium Miejskiej Rady Narodowej. Poszczególne Referaty Zarządu Miejskiego zostały podporządkowane bezpośrednio Prezydium MRN (Miejskiej Rady Narodowej) jako aparat wykonawczy decyzji Rady i Prezydium. Powołano również pięć stałych Komisji Miejskiej Rady Narodowej, były to komisje: Zdrowia, Pracy i Pomocy Społecznej; Gospodarki Drogowej; Finansowo-Budżetowa; Oświaty i Kultury; Urządzenia Osiedli. Po dwudziestu latach stan komisji powiększył się z pięciu do siedmiu, uległy również zmianie nazwy komisji; w roku 1970 stan przedstawiał się następująco: Komisja Finansów i Budżetu, Komisja Ochrony Porządku i Bezpieczeństwa Publicznego, Komisja Budownictwa i Gospodarki Komunalnej, Komisja Zaopatrzenia Ludności, Komisja Oświaty i Kultury, Komisja Zdrowia, Zatrudnienia i Pomocy Społecznej, oraz Komisja Mandatowa.

Po odzyskaniu niepodległości w początkach 1945 r. szamotulanie mogli prawie natychmiast, dzięki zabezpieczeniu przez załogi, uruchomić zakłady przemysłowe znajdujące się na terenie miasta. Były to: cukrownia, młyny zbożowe, mleczarnia, olejarnia. W latach 1945-1951 Szamotuły stopniowo ukształtowały się jako miasto przemysłowo-rolnicze, w tym okresie nastąpiła rozbudowa olejarni, częściowo została zmodernizowana cukrownia, co spowodowało wzrost produkcji. Kolejna fala

³⁴⁵ Dz. U. 1950 Nr 14 poz. 130 z dn. 20 marca 1950 r.

unowocześniania szamotulskiego przemysłu nastąpiła w okresie od 1955 do 1970 roku, wówczas zmodernizowano urządzenia olejarni i rozbudowano ją, nastąpiła także rozbudowa młynów, cukrowni, mleczarni i **drukarni**.

W roku 1970 w Szamotułach przeważały zakłady z branży spożywczej, między innymi: Wielkopolskie Zakłady Przemysłu Tłuszczowego (olejarnia), cukrownia „Szamotuły”, Zakłady Zbożowo-Młynarskie „PZZ”, Rejonowe Przedsiębiorstwo Przetwórcze Przemysłu Paszowego „Bacutil”. Obok tych dużych zakładów, istniały mniejsze o charakterze produkcyjno-usługowym: **Zakład Poligraficzny (drukarnia J. Kawalera** przejęta przez państwo), Powiatowa Spółdzielnia Pracy Usług Wielobranżowych.³⁴⁶

Ważnym wydarzeniem nie tylko gospodarczym były ogólnopolskie dożynki centralne organizowane przez Szamotuły w roku 1986, dzięki tej imprezie miasto zaczęło inwestycje w drogi, wzbogaciło się o wiadukt kolejowy (co prawda tylko na kilka lat), zaczęto budowę hali sportowej, która dzisiaj, obok krytej pływalni i hotelu, stanowi trzon Szamotulskiego Ośrodka Sportu i Rekreacji.

Kolejną cezurą jest rok 1989, kiedy nastąpiła zmiana ustrojowa w kraju.

3.2 Oświata i życie.

Szkolnictwo

Jeszcze w 1945 roku (19 lutego) rozpoczęto naukę w dwóch szkołach podstawowych na terenie miasta. Na ogólną liczbę 1181 zapisanych dzieci z roczników 1931-1937 aż 65 % nie znało liter.³⁴⁷ Zostały utworzone szesnaście klas pierwszych, siedem klas drugich, cztery klasy trzecie, dwie klasy czwarte i jedną klasę piątą. Warunki do nauki nie były zbyt dobre - na obie szkoły podstawowe przypadało tylko dwanaście sal, które były umeblowane, nauka odbywała się na trzy zmiany, uczyło 22 nauczycieli.

Rok później, tj. w roku 1946 utworzono Szkołę Podstawową Nr 3 (znajdowała się w pomieszczeniach na pierwszym piętrze Szkoły Podstawowej Nr 1). Od 1950 r. warunki do nauki w obydwu szkołach (ale w jednym budynku) zaczęły się stopniowo pogarszać – spowodowane to było lawinowo rosnącą liczbą dzieci zapisywanych do szkół.

³⁴⁶ R. Krygier, Szamotuły w Polsce Ludowej, op. cit., s. 37-40.

³⁴⁷ Op. cit., s. 63.

Postanowiono dla Szkoły Podstawowej Nr 3 wybudować nowy budynek – oddano go do użytku na początku września 1957 r.; naukę rozpoczęto dnia 13 września 1957.

Szkoła ponadpodstawowa czyli Liceum Ogólnokształcące im. Piotra Skargi wznowiła swoją działalność z dniem 1 marca 1945 r. Miesiąc później, 9 kwietnia 1945 r. zorganizowano Publiczną Szkołę Doksztalającą, której siedziba znajdowała się w budynku Szkoły Podstawowej Nr 1, po dwu latach działalności przekształcono ją w 3-letnią Publiczną Średnią Szkołę Zawodową.

W 1950 roku utworzono w Szamotułach kolejną szkołę – była to dwuletnia Zasadnicza Szkoła Metalowa, która posiadała swoje warsztaty, po siedmiu latach przekształcono ją w trzyletnią Zasadniczą Szkołę Zawodową.

W roku 1946 utworzono też Technikum Rolnicze w Szamotułach, oraz Zasadniczą Szkołę Rolniczą, którą powołano do życia w roku 1969 na bazie istniejącej od 1961 szkoły o profilu przysposobienia rolniczego.

Władze Szamotuł miały również ambicje, by na szkolnictwie średnim edukacja się nie zakończyła w mieście, w roku 1945 powołano do życia Uniwersytet Powszechny, jednak po półrocznej działalności Uniwersytetu musiano zakończyć tę interesującą inicjatywę z powodu malejącej liczby zainteresowanych.³⁴⁸ W latach szkolnych 1959/1960-1960/1961 funkcjonował również Uniwersytet dla Rodziców, został on zorganizowany przez Inspektorat Oświaty PPRN (Prezydium Powiatowej Rady Narodowej).

Muzeum Zamek Górków w Szamotułach

Pisząc o książce o Szamotulskim i o propagowaniu kultury na Ziemi Szamotulskiej nie sposób nie wspomnieć o najważniejszej, zdaniem autora, instytucji kultury, jakim jest Muzeum Zamek Górków w Szamotułach.³⁴⁹

Początki muzeum sięgają połowy lat pięćdziesiątych XX wieku, kiedy z okazji obchodów I Dni Szamotuł zorganizowano w Baszcie Halszki wystawę historyczną

³⁴⁸ R. Krygier, Szamotuły w Polsce Ludowej, op. cit., s. 63-66.

³⁴⁹ G. Paczkowska, Działalność oświatowa Muzeum – Zamek Górków w Szamotułach w latach 1957-1995, praca magisterska napisana pod kierunkiem prof. dr. hab. Jana Hellwiga w Zakładzie Historii Wychowania Wydziału Studiów Edukacyjnych Uniwersytetu im. A. Mickiewicza w Poznaniu, Poznań 1996; J. Łopata, Muzeum Ziemi Szamotulskiej w: Almanach szamotulski op. cit., s. 23-30; Logo i pieczęć Muzeum Zamek Górków – zob. Aneks Nr 21, Aneksy, s. 26.

obrazującą dzieje Szamotuł. Obchody były bardzo uroczyste, bo związane z 500-leciem istnienia miasta.³⁵⁰

Odbiór wystawy był bardzo żywy ze strony mieszkańców, wzbudził również zrozumienie u władz samorządowych, jak i rządowych.³⁵¹ Wykorzystując dobrą koniunkturę dla stworzenia muzeum, kierownik Wydziału Kultury Prezydium Powiatowej Rady Narodowej – Mieczysław Trafonowski, dzięki swojemu uporowi, doprowadził do otwarcia Muzeum w czasie II Dni Szamotuł w roku 1957.³⁵²

Placówka rozpoczęła działalność „gromadząc bezpowrotnie ginące zabytki mówiące o życiu, zwyczajach i kulturze tej ziemi o bogatej przeszłości historycznej, posiadającej wspaniałą kulturę ludową”.³⁵³ W Muzeum wyodrębniono następujące działy: Dział archeologiczny, Dział etnograficzny, Dział historyczny, Dział sztuki, Dział naukowo-oświatowy, Bibliotekę i Archiwum.

Początków Muzeum Zamku Górków w Szamotułach należy się doszukiwać w inicjatywie z 1957 roku, kiedy grupa entuzjastów założyła regionalne Muzeum Ziemi Szamotulskiej z siedzibą w tzw. Baszcie Halszki. Budynek zamku przekazano temu muzeum w 1970 roku. Ze względu na poważną dewastację obiektu postanowiono przeprowadzić remonty. Dobudowano jednocześnie oficynę wschodnią, a także wyremontowano osiemnastowieczną oficynę zachodnią. W głównym budynku muzeum, dawnym zamku, prezentowane są wnętrza siedziby magnackiej. Wysokiej klasy meble, przedmioty dekoracyjne i codziennego użytku, bogate tkaniny, dywany, porcelana chińska i zachodnioeuropejska, zegary i rzeźby. W sieni umieszczono drzewo genealogiczne Szamotulskich i Górków, a także tablica fundacyjna z 1518 roku. Na wystawie stałej prezentowanych jest blisko 490 przedmiotów związanych ze sztuką cerkiewną, w tym około 200 ikon. W zamku organizowane są również wystawy czasowe, koncerty, wykłady, odczyty, uroczystości patriotyczne, uroczystości rocznicowe, spotkania poetyckie, które znajdują bardzo szeroki krąg odbiorców.³⁵⁴

Muzeum w Szamotułach powstało w 1957 roku. Otrzymało nazwę Muzeum Ziemi Szamotulskiej i pod tą nazwą działało do 1989 roku. Początkowo muzeum mieściło się w

³⁵⁰ Pierwsze Dni Szamotuł odbyły się w dniach 23-24 czerwca 1956 r.

³⁵¹ Wystawa spotkała się z aprobatą ówczesnego Ministra Kultury i Sztuki Karola Kuryluka.

³⁵² Właściciel Baszty Halszki – Dyrekcja Państwowego Technikum Hodowlanego przekazała obiekt na rzecz muzeum, przenosząc mieszkającą tam młodzież do nowo wybudowanego internatu.

³⁵³ G. Paczkowska, *Działalność oświatowa op. cit.*, s. 24.

³⁵⁴ Protokół dostępu [18 marca 2008] <http://www.zamek.org.pl/go.live.php/PL-H5/zamek.html>.

późnogotyckiej baszcie i miało charakter placówki regionalnej. Około 1976 roku rozpoczął się remont zamku, który zakończył się w 1989 roku. Dzięki remontowi przeprowadzonemu przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków powstało założenie składające się z trzech oficyn, głównego budynku muzeum, czyli zamku i baszty. Zmieniono również nazwę instytucji, która od 1990 roku brzmi Muzeum Zamek Górków w Szamotułach. Nazwa nawiązuje do zamieszkującego Szamotuły, Poznań, Koźmin i Sieraków szesnastowiecznego, magnackiego rodu Górków, z którego wywodzą się wielkopolscy wojewodowie, kościelni hierarchowie i urzędnicy królewscy. W 1990 roku nadano muzeum w Szamotułach status placówki państwowej.

Był to bardzo dobry okres dla muzeum, bowiem z placówki regionalnej udało się utworzyć muzeum o znaczeniu ogólnopolskim, laureata wielu nagród państwowych i instytucję wydającą wiele katalogów. W tym okresie muzeum pozyskało blisko 6000 nowych obiektów muzealnych, z tego przeszło 1000 to przedmioty zabytkowe związane ze sztuką cerkiewną (w tym ikony). Obiekty te pozyskano w latach 1993-1999 z Urzędów Celnych. Od 1999 roku muzeum jest placówką samorządową - powiatową.

W latach 1990-2002 wypracowano artystyczną formułę dla muzeum: muzeum wielodziałowe - dział artystyczny, artystyczno-historyczny, archeologiczny i etnograficzny; kolekcje - ikon, grafiki artystycznej, grafiki religijnej, obrazów polskich środowisk emigracyjnych (dar z Francji), kolekcja numizmatów, pocztówek, naczyń cynowych, miniatur i duża kolekcja działu etnograficznego muzeum wnętrz - meble, obrazy, szkło, srebro, porcelana, rzeźba, grafika i inne wystawy czasowe - od 1990 roku do 2002 roku muzeum przygotowało 147 wystaw czasowych, lekcje muzealne - blisko 1200 jednostek lekcyjnych w ciągu 12 lat, koncerty - 164 koncerty od 1990 do 2001, wykłady, seminaria, akademie i spotkania środowiskowe z udziałem kombatantów, powstańców, literatów, etc. Muzeum posiada blisko 11 tysięcy obiektów o charakterze artystycznym i historycznym, spory zbiór ikon czerkaskich (kolekcja ikon liczy ponad 1000 obiektów i należy do najbardziej zróżnicowanych artystycznie w Polsce. Szczególnie wysoko ocenia się wartość metaloplastyki staroobrzędowców), numizmaty - głównie z Prus i Austro-Węgier, grafikę artystyczno-reprodukcyjną - Piranesi, Hogarth, Thibodeau, Simoneau, Rugendas, Ridinger, Vernet, Adams czy Vischerowie, grafikę religijną - (także z kręgu

prerafaelitów); ceramikę - Miśnia, Schwarzburg, Volkstedt, Ludwigsburg. Godne uwagi są również zbiory mebli i obrazów, które zdobią wnętrza zamkowe i komnaty w baszcie.³⁵⁵

Towarzystwo Kultury Ziemi Szamotulskiej w Szamotułach.

Pisząc o kulturze Ziemi Szamotulskiej, nie sposób pominąć towarzystwa, które ma duże zasługi dla krzewienia kultury w regionie. Tą organizacją jest **Towarzystwo Kultury Ziemi Szamotulskiej w Szamotułach.**

Organizacja

Towarzystwo Kultury Ziemi Szamotulskiej³⁵⁶ powstało 23 kwietnia 1963 r. podczas I Powiatowej Konferencji Kulturalnej oddziału Wielkopolskiego Towarzystwa Wielkopolskiego w Szamotułach. Tego samego dnia powołano pierwszy Zarząd Towarzystwa, w skład którego wchodził Zarząd: Jan Konieczny – przewodniczący, Andrzej Śliwiński – zastępca, Janusz Łowiński – sekretarz, Daniela Poprawa – skarbnik, Zenon Pohl – członek, Romuald Krygier – członek, Szałański Zygmunt – członek; Sąd Koleżeński: Marian Dobkiewicz – przewodniczący, Bronisław Borowiak – członek, Józef Kowalski – członek, Kazimiera Lewandowska – członek; oraz Komisja Rewizyjna: Hieronim Weis – przewodniczący, Kazimiera Lewandowska – członek, Marian Żuromski – członek, oraz 26 członków Zarządu Powiatowego.³⁵⁷ Towarzystwo początkowo opierało swoje działania na Statucie Wielkopolskiego Towarzystwa Kultury (WTK) z siedzibą w Poznaniu w związku z pełnieniem funkcji Oddziału Powiatowego z WTK (w latach 1963-1970), w latach 1970-1975 Towarzystwo jako samodzielna organizacja obejmowała swoim zasięgiem cały powiat szamotulski, a od 1975 r. działało na terenie miasta i gminy Szamotuły.

Obecny Zarząd Towarzystwa został powołany na lata 2008-2012 podczas głosowania w dniu 15 kwietnia 2008 r., prezesem Towarzystwa została ponownie Urszula Ćwirlej, Vice-Prezesem - Czesław Mańczak, Skarbnikiem – Iwona Majewska, Sekretarzem – Grażyna Leja. Towarzystwo Kultury Ziemi Szamotulskiej od samego

³⁵⁵Protokół dostępu [18marca 2008] <http://www.zamek.org.pl/go.live.php/PL-H3/muzeum.html>.

³⁵⁶Działalność Towarzystwa w latach 1963-1998 oparta na: M. Kwiatkowska, Działalność Towarzystwa Kultury Ziemi Szamotulskiej w latach 1963-1998: praca magisterska napisana pod kier. prof. dr. hab. Wiesława Jamrożka w Zakładzie Historii Wychowania na Wydziale Studiów Edukacyjnych Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Poznań 2001.

³⁵⁷Op. cit., s. 41.

początku jego powołania nawiązywało do tradycji towarzystw kulturalnych działających na Ziemi Szamotulskiej w przeszłości: były to między innymi takie organizacje kulturalne jak: Towarzystwo Zbieraczy Starożytności Krajowych (funkcjonujące w latach 1840-1846), Akademickie Koło Szamotulan (działające w latach 1924-1934), Klub Artystyczno-Literacki „Wietrzne Pióro” (istniejące w latach 1932-1939), Towarzystwo Miłośników Sztuki i Pięknej Książki (lata jej istnienia przypadają na okres 1946-1948) oraz Towarzystwo Miłośników Kultury Ziemi Szamotulskiej (działało w latach 1956-1962).

W roku 1963 powołano koła terenowe Towarzystwa we wszystkich miastach i gromadach powiatu szamotulskiego, było to zrealizowanie uchwały z I Konferencji Kulturalnej z tego samego roku. Niestety, działały one przez krótki czas, tylko przez pięć lat: 1963-1967, spowodowane to było niską ich efektywnością, oraz niskim zaangażowaniem ich członków. Swój pierwszy, ale nie ostatni Statut Towarzystwo uzyskało w roku 1970, a ostatni w roku 1992.³⁵⁸

Działaczami i organizatorami Towarzystwa byli ludzie związani z kulturą, a więc: bibliotekarze, pracownicy resortów związanych z kulturą, nauczyciele, twórcy ludowi. Ci właśnie ludzie tworzą trzon Towarzystwa – czyli Zarząd Towarzystwa, Komisję Rewizyjną i Sąd Koleżeński. Skład Zarządu liczy od ośmiu do dwunastu osób, które są wybierane przez walne zebranie, kadencja Zarządu trwa cztery lata.

Od czasu powstania Towarzystwa zorganizowano kilkanaście Konferencji Kulturalnych, które równocześnie były zebraniem walnymi i wyborczymi jednocześnie. Finansowanie Towarzystwa pochodzi głównie ze składek członkowskich, dochodów z imprez i ze sprzedaży wydawnictw i pamiątek o tematyce regionalnej.

Działalność

Działalność Towarzystwa zgodnie z jego ideą skupiło się na propagowaniu folkloru regionu szamotulskiego, objawiało się to i objawia w dalszym ciągu poprzez organizację konferencji kulturalnych, sesji popularno-naukowych, oraz spotkań autorskich. Najwięcej sesji przypadło na lata 1965-1979, były one poświęcone przede wszystkim tematyce historycznej i współczesnej, gdzie prezentowano wyniki badań dotyczących Ziemi Szamotulskiej.

Wiele cennych inicjatyw Towarzystwa zostałyby utraconych, jednakże Towarzystwo przejawiało i przejawia w dalszym ciągu inicjatywy wydawnicze. Dzięki

³⁵⁸ M. Kwiatkowska, Działalność Towarzystwa, op. cit., s. 42.

jego członkom powstało wiele ciekawych opracowań i publikacji, nie tylko nowatorskich w swoim rodzaju, ale widząc zapotrzebowanie na pewne zagadnienia Towarzystwo doprowadza również do wznowień pewnych wydawnictw.³⁵⁹ W latach 1974-1975 Towarzystwo współpracowało w redagowaniu Szamotulskiego Informatora Regionalnego, jego wydawcą był Powiatowy Dom Kultury, ukazało się w sumie dziewięć numerów: siedem w formie broszurowej i dwa jako afisze.

Towarzystwo było i jest głównym inicjatorem i koordynatorem lokalnych uroczystości oraz imprez, które miały i mają na celu propagowanie regionu szamotulskiego. Organizuje między innymi „Konkurs wiedzy o regionie”, czy „Konkurs wiedzy o Ziemi Szamotulskiej”. Towarzystwo nie działa oczywiście w „próżni kulturalnej”, współpracuje z wieloma placówkami kulturalnymi na terenie nie tylko samych Szamotuł, ale również na terenie całego powiatu szamotulskiego, są to między innymi: Muzeum Zamek Górków w Szamotulach, na którego terenie posiada obecnie swoją siedzibę, w wyniku zmiany lokalu Powiatowej Biblioteki Publicznej w Szamotulach, Towarzystwo przeprowadziło się do pobibliotecznych pomieszczeń; Biblioteka Miasta i Gminy w Szamotulach, w ramach współpracy z tą placówką w latach 1979-1981 prowadzono wspólnie Klub Dyskusyjny Myśli Współczesnej „Argumenty” oraz pomagało przez kilka lat w prowadzeniu Młodzieżowego Klubu Miłośników Książki „Pro Libris”³⁶⁰, która to pomoc polegała na udzielaniu wsparcia finansowego, organizacyjnego i merytorycznego. Inna instytucja współpracująca z Towarzystwem to Powiatowa Biblioteka Publiczna w Szamotulach - dyrektor tej placówki jest członkiem Towarzystwa, Państwowa Szkoła Muzyczna I Stopnia, Kino „Halszka” w Szamotulach.

Towarzystwo Kultury Ziemi Szamotulskiej w Szamotulach jest organizacją, dzięki której historia, tradycja i folklor szamotulski mają szansę przetrwać jeszcze wiele lat. Towarzystwo Kultury Ziemi Szamotulskiej dba o krzewienie regionalizmu, kultury i folkloru ziemi szamotulskiej w różnych jej wymiarach. W skład tej kultury wchodzi również folklor taneczny, muzyczny.

³⁵⁹ Tak było z wydawnictwem: W. Kania „Piosenki szamotulskie”, Kraków 1970, wznowienia dokonano w 2006 r. jako: Towarzystwo Kultury Ziemi Szamotulskiej w Szamotulach, Piosenki Szamotulskie: układ dwugłosowy, Wyd. drugie – rozszerzone, Szamotuły 2006.

³⁶⁰ R. Krygier (oprac.) Informator Młodzieżowego Klubu Miłośników Książki „Pro Libris” w Szamotulach, Szamotuły 1978.

Zespoły folklorystyczne

Taniec i muzyka od samego początku wyróżniały Szamotulszczyznę na tle innych regionów Wielkopolski, do tego stopnia, że wyodrębniono nawet tzw. subregion szamotulski, charakteryzujący się bogactwem repertuaru.³⁶¹ Zespołem tanecznym, który odcisnął swoje piętno na kulturze nie tylko Szamotulszczyzny, ale i całej Wielkopolski, oraz w dalszym ciągu na nie oddziałuje, jest Zespół Folklorystyczny „SZAMOTUŁY”. Oczywiście nie jest to jedyny zespół folklorystyczny działający na Ziemi Szamotulskiej³⁶², jednak warty jest on bliższego poznania.

Zespół ten istnieje już ponad 60 lat³⁶³, powstał on 12 lutego 1945 r. z pasji kilku młodych ludzi, którzy byli skupieni w Towarzystwie Przyjaciół Żołnierza, były to osoby: Edward Chybicki, Krystyna Dybizbańska, Janina Firlej, Edward Jasyk, Wiktor Jasyk, Jan Kominowski, Mieczysława Krzemień, Halina Minge, Jan Nojman, Wilhelm Nojman, Wacław Nowak, Zofia Trąbczyńska, Wanda Woltman oraz Kazimierz Woltman. Grupa ta postanowiła stworzyć zespół, który będzie zajmował się tańcem z zaangażowaniem i pasją. Pierwszy, publiczny występ zespołu odbył się już 16 maja 1945 r. Od samego początku zespół musiał stawiać czoło różnym problemom, począwszy od braku stałego lokum, sali do ćwiczeń czy braku strojów, w końcu nie otrzymywał on też żadnych dotacji. Prócz problemów materialnych, zespół musiał stawić czoła innym, konkurencyjnym zespołom tanecznym, propagującym folklor Ziemi Szamotulskiej. Jednak tylko „SZAMOTUŁY” przetrwały różnego rodzaju koleje losu i funkcjonują do dnia dzisiejszego. Tak długie, nieprzerwane funkcjonowanie Zespół zawdzięcza Janinie Foltyn – kierownicze artystycznej zespołu. To jej upór by przeciwstawiać się różnym modom i prądom

³⁶¹ K. Budzik, Folklor muzyczny subregionu szamotulskiego i problem jego adaptacji muzycznej, w: Wielkopolskie Zeszyty Folkloru Nr 1/2007 Poznań 2007, M. Bobrowska, Budzik K., Wielkopolski folklor taneczny. Ziemia Szamotulska, s. 109-114.

³⁶² Zainteresowanych odsyłam do następujących pozycji: A. Januszewska, M. Wawrzyniak-Zdziebkowa, A. Woropaj, Złoty jubileusz „Halki”. 85-lecie śpiewactwa w Dusznikach, Duszniki 1997; U. Ćwirlej (oprac.), Zespół Pieśni i Tańca Ludowego „WIWAT”, Poznań 1979; W. Śramkiewicz, S. Stoiński, Pamiętnik Koła śpiewaczego w Pniewach. Z okazji 65-lecia pracy organizacyjnej i artystycznej: 1891-1956, Poznań 1957; Pamiętnik Koła Śpiewackiego „Lutnia” Szamotuły. Praca zbiorowa, Szamotuły 1930; Pamiętnik Koła Śpiewackiego św. Cecylii w Ostrorogu. Z okazji uroczystości 25-lecia istnienia 1911-1936. praca zbiorowa, Szamotuły 1936; U. Ćwirlej, R. Krygier, Informacja z okazji 25-lecia Szamotulskiego Zespołu Regionalnego Pieśni i Tańca w Szamotułach (1945-1970), Szamotuły 1970; L. Popiela (red.), Zarys historii i streszczenie pracy organizacyjnej Koła Śpiewackiego „Lutnia” w Szamotułach w 50-lecie istnienia 1905-1955, Poznań 1955; M. Bobrowska, K. Budzik, Wielkopolskie Zeszyty Folkloru Nr 1/2007. Wielkopolski folklor taneczny. Ziemia Szamotulska, Poznań 2007.

³⁶³ U. Ćwirlej, 50 lat Zespołu Folklorystycznego „SZAMOTUŁY”: 1945-1995, Szamotuły 1995; 40-lecie Zespołu Folklorystycznego „SZAMOTUŁY”: 1945-1985, Szamotuły 1985; U. Ćwirlej, Historia Zespołu Folklorystycznego Szamotuły w: Przegląd Wielkopolski 2005 Nr 67, s. 113-114.

spowodował, że zespół przetrwał ponad 60 lat propagując folklor Ziemi Szamotulskiej w tańcu i ubiorze. Jego zasługi na tym polu są nieocenione, to on w roku 1950 wystawił, po raz drugi od napisania, na scenie i przedstawił szamotulanom znakomite widowisko regionalne pt. „Wesele Szamotulskie” autorstwa Władysława Frąckowiaka, z melodiami zebranych i opracowanych przez Stanisława Zgaińskiego.³⁶⁴ Ważnym wydarzeniem dla Zespołu był również występ na V Światowym Festiwalu Młodzieży i Studentów w Warszawie w 1955 r. Początkowo festiwal był planowany tylko na okres trzech dni, jednak w wyniku wysokiego poziomu artystycznego występujących tam zespołów, organizatorzy podjęli decyzję o przedłużeniu imprezy do dwóch tygodni.

„Szamotuły” systematycznie uświetniały i uświetniają różnego rodzaju uroczystości na szczeblu lokalnym, wojewódzkim czy wreszcie krajowym. Począwszy od roku 1947 zespół brał udział w centralnych obchodach dożynkowych.³⁶⁵ Tańcem i strojem zespół propagował i promował Ziemię Szamotulską nie tylko w kraju, ale również i za granicą. Pamiętny dla „SZAMOTUŁ” jest rok 1967, kiedy w czeskiej Strażnicy na Międzynarodowym Festiwalu Folklorystycznym zrobił prawdziwą furorę. To oczywiście nie jedyne wyjazdy zespołu za granicę. Kolejnym ważnym takim wyjazdem był udział zespołu i wyjazd do Brazylii w sierpniu 2004 r. na festiwal: Festival Internacional de Folclore de Nova Prata, setima edicao i VIII Festival Internacional de Folclore de Passo Fundo.

Dorobek znakomitej osoby, jaką była Janina Foltyn³⁶⁶ znalazł uznanie nie tylko u władzach samorządowych, wojewódzkich i krajowych, ale również doceniono go zagranicą.³⁶⁷

3.3 Drukarnie i księgarnie. Prasa w latach 1945-1989

Ziemia Szamotulska odczuwała duży głód słowa drukowanego po polsku, tak więc tuż po zakończeniu II wojny światowej w Szamotułach zaczęło się ukazywać kilka gazet, niestety były to efemerydy: „Głos Szamotuł” – w zamierzeniu miał to być tygodnik,

³⁶⁴ Zainteresowanych przedstawieniem odsyłam do: W. Frąckowiak (oprac.), S. Zgaiński (melodie zebrał), Wesele Szamotulskie. Regionalne widowisko sceniczne w IV obrazach, Poznań 1920/1921 w: Księga Pamiątkowa Akademickiego Koła Szamotulan 1924-1934, Szamotuły 1934, s. 12-51.

³⁶⁵ Przywilej zorganizowania centralnych obchodów dożynkowych spotkał również Szamotuły. Wydarzenie to miało miejsce w roku 1986.

³⁶⁶ R. Krygier, Szamotulanie, op. cit., s.50; Janina Foltyn zmarła w wieku 86 lat 30 kwietnia 2008 r., pogrzeb odbył się 5 maja 2008 na szamotulskim cmentarzu.

³⁶⁷ Janina Foltyn została odznaczona wieloma odznaczeniami w dowód uznania za jej trud i poświęcenie, jakie włożyła w prowadzenie Zespołu.

niestety po kilku numerach zaprzestano jego wydawania; kolejnym tytułem był: „Informator Szamotulski”, który po ukazaniu się kilku numerów zmienił tytuł na „Szamotulski Informator”; był to tygodnik, który ukazywał się w sposób nieregularny w latach 1945-1946. W latach 1953-1954 ukazywała się natomiast „Gazeta Powiatowa”; „Gazeta Szamotulska” to kolejny tytuł, który pojawił się na szamotulskim rynku wydawniczym w latach 1956-1961. W roku 1974 ukazał się kilkakrotnie „Szamotulski Informator Kulturalny”. W latach 1988-1990 ukazywała się nieregularnie „Ziemia Szamotulska”. Większość gazet była drukowana w Drukarni Nakładowej im. J. Kawalera w Szamotułach.³⁶⁸

Drukarnia Nakładowa im. J. Kawalera została przejęta przez państwo w roku 1950. Była ona przedsiębiorstwem państwowym aż do roku 1992, kiedy to wróciła w ręce rodziny Kawalerów.

3.4 Biblioteki

Pedagogiczna Biblioteka Powiatowa w Szamotułach³⁶⁹

Zarys

Pedagogiczna Biblioteka Powiatowa w Szamotułach wchodziła w sieć bibliotek pedagogicznych Okręgu szkolnego Poznańskiego w latach 1953-1976, od momentu utworzenia placówki aż do reformy administracyjnej kraju. Zarządzenie o zmianie struktury organizacyjnej biblioteki pedagogicznej weszło w życie 27.03.1976 r.³⁷⁰

Powiatowe biblioteki publiczne na terenie Wielkopolski działały od 1951 r. powołane zostały przez Naczelną Dyрекcję Bibliotek; pismem z dnia 24 listopada 1950 r. a ich organizatorem była Centralna Biblioteka Pedagogiczna w Poznaniu.³⁷¹

Przez pierwszych sześć lat (1951-1957) powiatowe biblioteki pedagogiczne pracowały jako oddziały Pedagogicznej Biblioteki Wojewódzkiej w Poznaniu; nie miały jednak szczegółowych regulacji prawnych. Dokumentem, który był pierwszym regulatorem prawnym organizacji bibliotek, była Instrukcja Ministerstwa Oświaty z dnia

³⁶⁸ R. Krygier, P. Mordal, *Vademecum Krajoznawcze*, op. cit. s. 44-45.

³⁶⁹ Działalność Pedagogicznej Biblioteki Powiatowej w latach 1953-76 opisana na podstawie: K. Cybulka, *Działalność Pedagogicznej Biblioteki Powiatowej w Szamotułach (1953-1976)*. Praca dyplomowa napisana pod kierunkiem dra Janisława Osieglowskiego, Podyplomowe Studium Bibliotekoznawstwa w Poznaniu, Poznań 1980; opracowany jest tylko okres w latach 1953-1976, od roku 1976 do chwili obecnej brak zwartego opracowania dot. biblioteki pedagogicznej w Szamotułach.

³⁷⁰ T. Zarzębski, *Polskie prawo biblioteczne 1773-1990*. Wyd. 2 rozszerz. Warszawa 1991, poz. 1288, s. 239.

³⁷¹ Op. cit., poz. 401, s. 130.

26 września 1957 r.³⁷² w sprawie organizacji powiatowych bibliotek publicznych. Instrukcja ta obowiązywała w latach 1957-1969, kiedy została uchylona przez Statut Pedagogicznej Biblioteki Publicznej, który został ogłoszony Zarządzeniem Ministra Oświaty i Szkolnictwa Wyższego z dnia 21 maja 1969 r.³⁷³ Kolejne zmiany nastąpiły w cztery lata później, bo w 1973 r. – przede wszystkim chodziło o doksztalcanie nauczycieli na studiach wyższych, do uzyskania stopnia magistra.³⁷⁴ Kolejne zmiany w zarządzeniach statutowych nastąpiły również w 1973 r., zostały wprowadzone zarządzeniem Ministra Oświaty i Wychowania w dniu 27 lipca 1973 r.³⁷⁵ Na podstawie tych przepisów działały powiatowe biblioteki publiczne aż do zmiany administracyjnej kraju, czyli do Zarządzenia z dnia 27 marca 1976 r.³⁷⁶

Pedagogiczna Biblioteka Powiatowa w Szamotułach

Organizacja

Inauguracja działalności biblioteki miała miejsce w czasie obchodów Dni Oświaty, Książki i Prasy wiosną 1953 r. W latach 1953-57 biblioteka nie stanowiła samodzielnej placówki, lecz była oddziałem Pedagogicznej Biblioteki w Poznaniu. Wiązało to placówkę szamotulską z poznańską, bo biblioteka w Szamotułach otrzymywała wszystkie środki do działania począwszy od krzeseł, a na wypłatach dla pracownika kończąc. Dopiero od roku 1958 Pedagogiczna Biblioteka Powiatowa w Szamotułach stała się jednostką samodzielną. Podlegała Wydziałowi Oświaty Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Szamotułach, a nadzór nad nią sprawował Inspektor Szkolny. Wydział Oświaty Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Szamotułach zabezpieczał bibliotekę w księgozbiór (wydaw. zwarte i ciągłe) na równi z innymi bibliotekami szkolnymi i placówkami oświatowymi. Wydział dokonywał też okresowych kontroli i analiz funkcjonowania biblioteki. Merytorycznie biblioteka podlegała Pedagogicznej Bibliotece Wojewódzkiej w Poznaniu działalnością usługową, metodyczną i informacyjną, a konkretnie Działowi Opieki nad PBP, zwanym później Działem Terenowym. Po roku 1973 w sprawach merytorycznych Pedagogiczna Biblioteka Powiatowa w Szamotułach podlegała bezpośrednio Instytutowi Kształcenia

372 T. Zarzębski, Polskie op. cit., poz. 648, s. 160.

373 Op. cit., poz. 1066, s. 211.

374 Op. cit., poz. 1199, s. 227.

375 Op. cit.

376 Op. cit., poz. 1288, s. 239.

Nauczycieli i Badań Oświatowych w Poznaniu, pośredniczką była Pedagogiczna Biblioteka Wojewódzka w Poznaniu. Do roku 1965 przy bibliotece działała Rada Biblioteczna, rola Rady polegała na pomocy w gromadzeniu zbiorów i kształtowaniu ich profilu, brała udział w analizie pracy biblioteki.

Lokal

Początkowo biblioteka znalazła swoje miejsce w budynku Szkoły Podstawowej Nr 1 w Szamotułach, było to małe pomieszczenie na poddaszu. Po kilku miesiącach nastąpiła przeprowadzka biblioteki wewnątrz budynku; z poddasza na parter, umieszczono ją w Bibliotece Szkolnej - zwana była wówczas Szkolną Biblioteką Przykładową; jej księgozbiór został wydzielony na regałach biblioteki szkolnej. Dopiero po siedmiu latach od powstania Pedagogiczna Biblioteka Powiatowa w Szamotułach otrzymała samodzielny lokal – w 1960 r. Był to lokal mały, jednoizbowy o małej powierzchni 19 m², na parterze Szkoły Podstawowej Nr 1 – pełnił funkcję magazynu, pracowni, wypożyczalni i kącika czytelniczego jednocześnie. W związku z tym, że zbiory systematycznie wzrastały, w latach sześćdziesiątych XX w. zaczęto starania o nowy, większy lokal. W wyniku starań kierownictwa biblioteki i władz oświatowych w 1967 r. biblioteka otrzymała nowy lokal o powierzchni 38,5 m², jednoizbowy, w centrum miasta przy ulicy Rynek 10.

Położenie biblioteki znacznie się polepszyło- znalazła się w centrum miasta, co sprzyjało lepszemu wykorzystaniu jej księgozbioru - sąsiadowała również z klubem ZNP, a klub ten spełniał rolę kącika czytelniczego dla biblioteki pedagogicznej, oraz jej magazynu czasopism. W tym samym budynku na piętrze swoją siedzibę znalazła Powiatowa i Miejska Bibliotek Publiczna w Szamotułach – zaowocowało to bardzo dobrą współpracą, jeśli chodzi o zbiory; zaopatrywanie w nowości wydawnicze było również ułatwione dzięki bliskości księgarni Domu Książki położonemu vis á vis biblioteki. Niestety, już w 1972 r. biblioteka ponownie zaczęła odczuwać brak miejsca – była to bardzo trudna sytuacja: książki i czasopisma były lokowane na osłonach kaloryferów i instalacji wod.-kanal. W związku z ograniczoną ilością miejsca na księgozbiór postanowiono go sukcesywnie pakować w paczki (od 1975 r.) najpierw od nr inwentarzowego 11 do 5.000, a później zwiększono zakres numerów do 7.000, co znacznie ograniczyło jego wykorzystanie. Miejsce na nowy księgozbiór uzyskano za pomocą selekcji starego, zaczęto też starania o dodatkowe pomieszczenia, których jednak do końca

1976 r. biblioteka nie otrzymała. Wyposażenie biblioteki było równie skromne jak jej lokal, co było również uwarunkowane wielkością pomieszczenia.

Kadra

Zatrudnienie w Pedagogicznej Bibliotece Powiatowej w Szamotułach było równie skromne, co jej lokal i wyposażenie. W latach 1953-1969 na etacie był tylko jeden pracownik, który pełnił funkcje bibliotekarza i kierownika placówki. Tygodniowy wymiar godzin pracy bibliotekarza przedstawiał się następująco: w latach 1953-57 – 111 godz. (ryczałt), 1958-59: ½ etatu pedagogicznego, jednocześnie zwiększyła się obsada do dwóch osób (godzinowo: 36+18 godz. tygodniowo). Stan ten utrzymał się do końca 1974 r. przy dwóch pełnych etatach, które biblioteka uzyskała w 1971 r. (36+36 godz.). W latach 1975-76 doszło do podziału drugiego etatu - wówczas to zatrudnienie wzrosło do 3 osób – jedna w pełnym wymiarze godzin i dwie w niepełnym (36 godz. + 2x po 18 godz.) Drugi etat (dzielony) obsadzony był nauczycielami emerytami – bez kwalifikacji zawodowych.

Zbiory

Początkowo księgozbiór biblioteki stanowiły nieuporządkowane książki biblioteki Wydziału Oświaty, z czasem został on uzupełniony dzięki zakupom Pedagogicznej Biblioteki Wojewódzkiej w Poznaniu, oraz z centralnych przydziałów z Ministerstwa Oświaty. Od 1958 r. biblioteka zaopatrywała się w księgarniach samodzielnie, przeszła wtedy na budżet Wydziału. Do roku 1965 wydatną pomocą profilowania zbiorów, o czym wspomniano już wcześniej, była Rada Biblioteczna. Głównym źródłem nabytków była szamotulska księgarnia. Rola Pedagogicznej Biblioteki Wojewódzkiej w Poznaniu została ograniczona do minimum, jeśli chodzi o zakupy zbiorów, a po 1959 jej rola sprowadzała się w tym zakresie do pośrednictwa w nabywaniu co cenniejszych pozycji, niedostępnych na szamotulskim rynku księgarskim. W latach sześćdziesiątych ubiegłego wieku struktura księgozbioru przedstawiała się następująco:³⁷⁷

literatura pedagogiczna	50 %,
literatura naukowa i popularnonaukowa	25 %,
literatura społeczno-polityczna	15 %,
literatura beletrystyczna	10%

³⁷⁷ K. Cybułka, Działalność Pedagogicznej, op. cit., s. 15.

W roku 1970 został wprowadzony zakup ściśle kierowany przez Pedagogiczną Bibliotekę Wojewódzką w Poznaniu. Po tym też roku uległa zmianie polityka gromadzenia zbiorów, nastąpiło wyraźne przesunięcie w kierunku literatury naukowej. Księgozbiór systematycznie powiększał się do roku 1967, w roku 1968 oraz w latach 1971-73 dokonano poważnych selekcji zbiorów.³⁷⁸ Integralną częścią księgozbioru były czasopisma, gromadzone od początku działalności biblioteki; mimo że placówka miała problemy lokalowe, zawsze posiadała wyłączony księgozbiór podręczny.

Biblioteka Muzeum Zamku Górków w Szamotułach

Nie wiadomo, kiedy powstała Biblioteka Muzealna, wg Anny Król³⁷⁹ pierwszych zakupów książek dokonywano najprawdopodobniej od pierwszej połowy lat dziewięćdziesiątych. Nie były one jednak w żaden sposób ewidencjonowane. Około roku 1997 roku powstał katalog księgozbioru i założone zostały księgi ewidencyjne księgozbioru. W chwili obecnej zbiór liczy około 5.500 książek. Są to głównie pozycje związane ze sztuką i historią. Istnieje również osobna księga księgozbioru specjalnego, liczba 110 pozycji. Pierwszy wpis pochodzi z roku 1998. Książki do niej wpisane wydane zostały przed 1945 rokiem.³⁸⁰ Wnioskując jednak z dostępnych znaków proveniencyjnych na książkach³⁸¹, możemy sądzić, że książki były kupowane już do Muzeum Ziemi Szamotulskiej Baszta Halszki, później do Biblioteki Muzeum Ziemi Szamotulskiej, a w końcu do Biblioteki Muzeum Zamek Górków w Szamotułach.

Dane na rok 2007 z Biblioteki Narodowej wskazują³⁸² zakres gromadzenia zbiorów: historia sztuki, katalogi zbiorów, ikony, historia Polski i regionu, zbiory: książki 5.016 wol. czas. 116 wol. inne: zbiory specjalne dotyczące regionu (sprzed 1945 r.), katalogi: alfabetyczny, przedmiotowy książek. Jest to księgozbiór prezencyjny.

Biblioteka więzienna - Biblioteka ZK we Wronkach

Biblioteka funkcjonuje przy Zakładzie Karnym we Wronkach, Zakład Karny we Wronkach znajduje się na terenie miasta Wronki leżącego w województwie

³⁷⁸ Zob. Tabela Nr 1, Aneksy, s. 38.

³⁷⁹ Osoba zajmująca się Biblioteką Muzealną.

³⁸⁰ Oprac. Anna Król.

³⁸¹ Pieczęcie Biblioteki Muzeum Zamek Górków w Szamotułach - zob. Aneks Nr 22, Aneksy, s. 27.

³⁸² Protokół dostępu [18 marca 2008] <http://mak.bn.org.pl/cgi-bin/makwww.exe?BM=08&IM=03&WI=SZAMOTUIY&NU=01&DD=3>.

wielkopolskim, w powiecie szamotulskim w gminie Wronki. Wronki są miastem leżącym, w odległości około 60 km od Poznania, przy północnej krawędzi Wysoczyzny Poznańskiej, w zakolu doliny rzeki Warty, na skraju przepięknych borów Puszczy Noteckiej, przy szlaku kolejowym Poznań - Szczecin.

Zakład Karny we Wronkach należy do grupy największych zakładów karnych w Polsce. Resort więziennictwa od września 1956 roku funkcjonuje w ramach Ministerstwa Sprawiedliwości. W strukturze pionowej na szycie znajduje się Centralny Zarząd Służby Więziennej, kierowany przez Dyrektora Generalnego SW, któremu podlegają Okręgowe Inspektoraty SW oraz Ośrodek Doskonalenia Kadr w Popowie i Centralny Ośrodek Szkolenia SW w Kaliszu. Zakład Karny we Wronkach jest jednostką funkcjonującą w ramach Okręgowego Inspektoratu SW w Poznaniu a jednostką od 2005 roku kieruje ppłk. Bogusław Waligóra.

Budowę więzienia we Wronkach rozpoczęto 15 marca 1889, a ukończono w marcu 1894 roku. Wronki znajdowały się w tym czasie pod zaborem pruskim. Do podjęcia takiej decyzji przyczynił się fakt, iż w najbliższej okolicy nie było żadnego większego więzienia i skazanych trzeba było wywozić między innymi do Berlina, Wrocławia lub Gdańska. Miasto Wronki, a właściwie jego władze miejskie odstąpiły władzom sądowym na ten cel 18 ha ziemi pod zabudowę obiektu, który znajduje się w pobliżu dworca kolejnego na linii kolejowej Poznań – Stargard Szczeciński. Ogólny koszt budowy wyniósł 2.138.588,97 ówczesnych marek.

Więzienie we Wronkach zbudowane zostało z przeznaczeniem na dom karny dla skazanych na dłuższą karę pozbawienia wolności oraz osadzonych pozostających do dyspozycji Sądu Prowincji Poznańskiej. Architektura obiektu pozostawała w ścisłym związku z warunkami izolacji określonymi przez system celkowy. Więzienie to należało wówczas do najnowocześniejszych placówek penitencjarnych według systemu amerykańskiego i zaliczane było do kategorii więzień centralnych. Wronieckie więzienie składało się z trzech pawilonów czterokondygnacyjnych. W największym zbudowanym na planie krzyża, znajdowały się cztery skrzydła A, B, C, D. Pawilony II i III umieszczono z boku pawilonu I. Poza pomieszczeniami więziennymi obliczonymi na około 800 przestępców, wybudowano kompleks budynków dla straży więziennej.

Więzienie we Wronkach systematycznie rozbudowywano i jego architektura przez kolejne lata zmieniała się. Oprócz ścisłego zakładu wybudowano również szpital oraz budynki gospodarcze.

Powstanie Wielkopolskie, które wybuchło 27 grudnia 1918 roku w Poznaniu spowodowało otwarcie więzienia i wypuszczenie więźniów na wolność. 29 grudnia 1918 roku podjęto decyzję o rozbrojeniu więzienia i przebywających w nim Niemców. Na przełomie grudnia 1918 roku i stycznia 1919 roku Wronki zostały wyzwolone. Więzienie Wronieckie przemianowano na koszary, gdzie ćwiczyli żołnierze późniejszego II i VII Pułku Strzelców Wielkopolskich. Po zakończeniu walk więzienie we Wronkach zaczęło ponownie zapełniać się działaczami organizacji robotniczych i więźniami politycznymi. W 1919 roku przybyły do Wronek pierwsze kobiety skazane w procesach politycznych.

W dniu 13 listopada 1921 roku Centralne Więzienie we Wronkach włączone zostało w system powstającego więziennictwa polskiego. W późniejszych latach – zgodnie z przeprowadzonymi reformami, więzienie we Wronkach zmieniło nazwę na „więzienie ciężkie”. Określenie to eksponowało poprzedni model represyjno-izolacyjnego wykonywania kary pozbawienia wolności. Jednocześnie przyjęta została klasyfikacja zakładu sytuująca więzienie w grupie jednostek penitencjarnych przeznaczonych dla mężczyzn skazanych nie pierwszy raz oraz innych uznanych za szczególnie niebezpiecznych dla społeczeństwa. Terminem tym określano między innymi więźniów antyrządowych i politycznych.

W okresie okupacji obiekt więzienny we Wronkach włączony został w system więzień sądowych III Rzeszy. Było to jedno z większych więzień wcielonych do Niemiec. Przez cały okres okupacji przez więzienie przeszło ponad 28000 więźniów. Więzienie było stale przeludnione. Najwyższy stan więźniów – 4458 odnotowano w dniu 1 listopada 1942 roku. Po wyzwoleniu spod okupacji niemieckiej w dniu 25 stycznia 1945 roku polskie władze administracyjne postanowiły uruchomić więzienie we Wronkach .

Wiosną 1945 roku w więzieniu we Wronkach przeważali jeńcy wojenni, Niemcy oskarżeni o zbrodnie wojenne oraz Niemcy internowani, pochodzący z okolicznych terenów. Pierwsi więźniowie narodowości polskiej, skazani za przestępstwa pospolite, trafili do więzienia we Wronkach już od połowy lutego 1945 roku. Natomiast w marcu przybył pierwszy transport żołnierzy Armii Krajowej skazanych w procesach politycznych. Były to głównie kobiety skazane w Chełmie i Lublinie.

Centralne Więzienie we Wronkach zamieniło się na więzienie polityczne Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego i osadzano w nim osoby niewygodne lub wrogo nastawione do nowego ustroju. Ostatni oficjalny transport więźniów politycznych przybył do Wronek w dniu 26 marca 1956 roku z Olsztyna. W latach 1945–1956 przez więzienie we Wronkach przeszło, co najmniej 15500 więźniów, przy czym zdecydowana większość była skazana na kary długoterminowe. Najwyższy stan dzienny odnotowano w dniu 1 marca 1950 roku, kiedy liczba sięgnęła 3640 więźniów. W latach czterdziestych, odbywali tu kary: Stanisław Skalski, as polskiego lotnictwa w Wielkiej Brytanii, prof. Wiesław Chrzanowski, skazani w tzw. „procesie generałów” w 1951 roku gen. Stanisław Tatar – szef sztabu AK, gen. Stefan Mossor, a także wielu innych.

Więzienie we Wronkach utraciło w zasadzie swój polityczny charakter jesienią 1956 roku wtedy zostało ono przekwalifikowane na więzienie dla więźniów pospolitych, przede wszystkim recydywistów, jednakże nadal wykorzystywano je jako miejsce odosobnienia niektórych więźniów politycznych. Tu na przykład w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych kary odbywał Jacek Kuroń.

Obecnie Zakład Karny we Wronkach jest zakładem typu zamkniętego, przeznaczonym dla recydywistów penitencjarnych. W zakładzie znajduje się oddział dla osób tymczasowo aresztowanych, oddział dla odbywających karę po raz pierwszy, a także oddział przeznaczony dla skazanych odbywających karę w zakładzie karnym typu półotwartego. W zakładzie funkcjonuje dział terapeutyczny, gdzie karę odbywają skazani z niepsychotycznymi zaburzeniami psychicznymi lub upośledzeni umysłowo, a także uzależnieni od alkoholu albo innych środków odurzających lub substancji psychotropowych – wymagający oddziaływania specjalistycznego, zwłaszcza opieki psychologicznej i lekarskiej. W jego ramach prowadzi się oddziaływania terapeutyczne dla uzależnionych.

W myśl art. 67 kkw nauczanie jest jednym z instrumentów, służącym do oddziaływania na skazanych w kształtowaniu jego społecznie pożądanych postaw. Nauka wśród środków oddziaływania na osadzonego zajmuje wysoką pozycję, gdyż osoby przebywające w zakładzie karnym charakteryzują się na ogół niskim poziomem wykształcenia ogólnego i przygotowania zawodowego.

Szkoła przy Zakładzie Karnym we Wronkach powstała w 1957 roku jako szkoła podstawowa. W chwili obecnej nie ma danych dotyczących pierwszego roku szkolnego.

Znajomość historii Polski pozwala wnioskować, iż rok powstania szkoły powiązać można z „odwilżą październikową” 1956 roku i „przekazaniem” zakładów karnych i aresztów śledczych do Ministerstwa Sprawiedliwości. Kolejną przesłanką jej powstania mogła być duża ilość osadzonych nieposiadających wykształcenia, jak wskazują na to dane dotyczące kierunków kształcenia i liczby uczniów.

Obecnie w skład Zespołu Szkół przy Zakładzie Karnym we Wronkach wchodzi następujące **szkoły** : Technikum Zawodowe dla Dorosłych o 3 letnim okresie nauczania dla absolwentów szkół zasadniczych (kształci w zawodzie technik-mechanik o specjalności obróbka metali skrawaniem), Szkoła Zasadnicza dla Dorosłych o dwuletnim okresie nauczania dla absolwentów ośmioklasowej szkoły podstawowej lub gimnazjum (kształci w zawodzie ślusarz), Szkoła Podstawowa dla kontynuowania nauki tymczasowo zatrzymanych poniżej 18 roku życia, Gimnazjum dla zapewnienia kontynuacji obowiązku szkolnego tymczasowo aresztowanym poniżej 18 roku życia. Obecnie działalność szkoły więziennej ogranicza się do nauczania w dwóch klasach Szkoły Zasadniczej i w trzech klasach Technikum Zawodowego. W miarę potrzeby Szkoła prowadzi kursy dokształcające w zakresie: przygotowania kandydatów do zatrudnienia w zakładzie przywiędziennym PPM Pomet w zawodzie ślusarz–tokarz, zgodnie z wymogami systemu ISO, który jest systemem zleconym przez Pomet). Przyuczenia do zawodu w ramach kursów zawodowych z naboru własnego (w miarę przyznanych Szkole środków finansowych). Baza szkoły obejmuje: część dydaktyczną z: 4 salami lekcyjnymi i pracownią informatyki z 19 stanowiskami, część administracyjną, składającą się z: sekretariatu oraz gabinetu dyrektora szkoły. Zaopatrzenie słuchaczy szkoły w podręczniki i przybory szkolne odbywa się w ten sposób, że słuchacze pobierają podręczniki oraz lektury szkolne z biblioteki szkolnej, zlokalizowanej w oddziale szkolnym, a przybory szkolne otrzymują za pokwitowaniem odbioru od dyrektora szkoły w miarę dokonywanych zakupów i środków przeznaczonych na ten cel w budżecie ZK. W czasie nauki w szkole prawie wszyscy słuchacze są zatrudnieni w zakładzie Pomet. Część słuchaczy pracuje w systemie akordowym, a niewielka część w systemie akordowo–zadaniowym. Zgodnie z przepisami oświatowymi na końcu nauki szkolnej słuchacze są zobowiązani do zdania egzaminu z: nauki zawodu, dotyczy słuchaczy zasadniczej szkoły zawodowej lub - przygotowania zawodowego, a to z kolei dotyczy słuchaczy technikum.

W Zakładzie Karnym we Wronkach istnieje **Biblioteka Centralna**, z której korzystają funkcjonariusze Służby Więziennej oraz pracownicy cywilni Zakładu, w bibliotece centralnej znaczną część księgozbioru stanowi literatura fachowa, wiele pozycji dotyczy obowiązującego prawa, więziennictwa, resocjalizacji, istnieje też bogaty księgozbiór z zakresu psychologii i terapii uzależnień (w jednostce są oddziały dla skazanych uzależnionych od alkoholu oraz od narkotyków, w których prowadzi się działalność terapeutyczną), istnieje również sporo pozycji beletrystycznych, a także słowniki języków obcych oraz encyklopedie.

Przy Bibliotece Centralnej istnieje też osiem punktów bibliotecznych, które są umieszczone w pawilonach mieszkalnych, które przeznaczone są wyłącznie dla osób pozbawionych wolności, w punktach bibliotecznych przeznaczonych dla skazanych jest przeważnie beletrystyka (w większości przypadków są to książki adresowane typowo dla mężczyzn, czyli kryminały, książki historyczne, przygodowe, dużo wojennych).

Założenie pierwszej w bibliotece księgi inwentarzowej datuje się na 7 marca 1995 r., na dzień **31.12.2007 r.** stan księgozbioru zamykał się liczbą- 22.703 wol.³⁸³

Sieć bibliotek publicznych 1945-1975

W styczniu 1945 r. po wycofaniu się wojsk hitlerowskich z Ziemi Szamotulskiej, na nowo odżyło życie kulturalne. Książka, której głód odczuwało społeczeństwo przez długie lata okupacji hitlerowskiej, zajęła jedno z ważniejszych miejsc w nowo budującym się państwie. Po zorganizowaniu najważniejszych działów gospodarki – społeczeństwo powiatu szamotulskiego przystąpiło do tworzenia bibliotek. Najaktywniejsi w tej działalności byli nauczyciele, działacze oświatowi oraz samorządy terytorialne. Władze oświatowe przystąpiły najpierw do organizacji bibliotek szkolnych, które były najbardziej potrzebne. Z braku bibliotek publicznych - również dorośli korzystali początkowo z księgozbiorów bibliotek szkolnych. Powstawanie tych bibliotek było stosunkowo łatwe, ponieważ miały one do dyspozycji lokale szkolne, opiekę ze strony nauczycieli oraz poważną pomoc finansową z Inspektoratu Szkolnego. Spontanicznie i bezplanowo powstawały także inne biblioteki, zakładane przez miasta, gminy, zakłady pracy i instytucje, różne organizacje, związki zawodowe, świetlice i parafie. Powstawały także wypożyczalnie zarobkowe, np. Łucji Wołczyńskiej w Szamotułach przy ul.

383 Informacje oprac. przez mł. chor. Agatę Matuszewską, Zakład Karny we Wronkach.

Wronieckiej.³⁸⁴ Początkowo księgozbiory składały się głównie z pozostałych i niezabezpieczonych książek ocalałych z okresu przedwojennego. Żywot tych bibliotek był przeważnie krótkotrwały.

Organizację bibliotek publicznych w powiecie szamotulskim rozpoczęto w połowie 1945 r. przez zbiórkę książek ocalałych z przedwojennych bibliotek oraz darów osób prywatnych. W związku z tym w oknach wystawowych sklepów ukazały się wywieszki – apele wzywające społeczeństwo do tej zbiórki. Centralnym punktem zbiórki książki był Inspektorat Szkolny – inicjator tej akcji. Najbardziej aktywni przy zbiórce okazali się harcerze. Z końcem tego roku okazało się, że zebrano dość pokaźną liczbę książek. One stały się zaczątkiem Biblioteki Powiatowej. Jednak część książek była już zdezaktualizowana, dużo książek było zniszczonych i zdekompletowanych. W dniu 1 grudnia 1945 r. księgozbiór Biblioteki Powiatowej liczył 622 tomy. Po przeprowadzeniu dokładnej selekcji okazało się, że do inwentarza można było wprowadzić tylko 120 tomów. Dalsze gromadzenie księgozbioru szło bardzo opornie ze względu na brak środków finansowych. Trudno w tej sytuacji mówić o Bibliotece Powiatowej, która poza małym księgozbiorem – nie miała osoby odpowiedzialnej za nią, a ponadto mieściła się w biurach Inspektoratu Szkolnego. Z biblioteki tej korzystali tylko pracownicy inspektoratu oraz niektórzy nauczyciele. Brak jednak danych źródłowych o czytelnictwie i wykorzystaniu szczupłego księgozbioru, nie prowadzono bowiem statystyk.

Podstawy prawno-administracyjne dla odbudowy i rozbudowy bibliotek dał Dekret o bibliotekach i opiece nad zbiorami bibliotecznymi³⁸⁵ zatwierdzony dnia 17 kwietnia 1946 r. przez Krajową Radę Narodową. Nałożył on na władze samorządowe obowiązek organizowania i utrzymywania bibliotek publicznych. Biblioteka Powiatowa w 1947 r. utworzyła w gminach wiejskich 10 punktów. Sytuacja w sieci bibliotek publicznych w powiecie szamotulskim nie zmieniła się do 1954 r. W dniu 29 grudnia 1954 r. połączono Powiatową Bibliotekę Publiczną z Miejską Biblioteką Publiczną w Szamotułach w jedną jednostkę, która z dniem 1 stycznia 1955 r. otrzymała nazwę Powiatowa i Miejska

³⁸⁴ R. Krygier, 25 lat bibliotek publicznych w powiecie szamotulskim (1946-1970), Szamotyły 1971, s. 7; inne oprac. tego autora dot. bibliotekarstwa szamotulskiego: 35-lat Biblioteki Publicznej Miasta i Gminy im. Edmunda Calliera (1946-1981), Szamotyły 1981; zob. też. K. Czepułkowska, 40 lat Biblioteki Publicznej Miasta i Gminy im. Edmunda Calliera (1946-1986), Szamotyły 1986.

³⁸⁵ Dziennik Ustaw z 1946 r. Nr 26 poz. 163 – Art. 21 Dekretu stwierdzał: „celem prowadzenia w społeczeństwie jednolitej działalności kulturalnej za pomocą książki i bibliotek oraz umożliwienia każdemu obywatelowi korzystania ze zbiorów bibliecznych całego kraju tworzy się ogólnokrajowa sieć bibliotek publicznych utrzymywanych przez Państwo lub inne związki publicznoprawne.”; T. Zarzębski, Polskie, op. cit., poz. 241, s. 110

Biblioteka Publiczna (PiMBP) w Szamotułach. Władze wychodziły z założenia, że scalenie funduszy obu bibliotek, wspólna administracja, złączenie działów gromadzenia, opracowania i udostępniania księgozbioru itp., pozwoli na wygospodarowanie większych kwot na podstawową działalność biblioteki. Połączenie nastąpiło na podstawie uchwały Prezydium Powiatowej Rady Narodowej, które zatwierdziło statut i regulaminy dla nowo powstałej PiMBP. W 1955 r. przemianowano biblioteki gminne na gromadzkie wskutek kolejnych zmian administracyjnych kraju. Wtedy to w miejsce 10 gmin, z dniem 1 stycznia 1955 r. utworzono w powiecie szamotulskim 28 gromad: Biezdrowo, Binino, Bytyń, Chojno, Duszniki, Gaj Mały, Gaj Wielki, Gałowo, Grzebienisko, Kaźmierz, Lubosina, Nadolnik, Niewerz, Nojewo, Nowawieś, Obrzycko, Ostroróg, Otorowo, Pamiątkowo (przyłączono z powiatu obornickiego), Piaskowo, Pniewy, Podpniewki, Podrzewie, Sędziny, Sokolniki Małe, Szamotuły–Zamek, Wróblewo, Zielonagóra. Powstały 3 nowe Gromadzkie Biblioteki Publiczne (GBP) w Chojnie, Nojewie i Pamiątkowie. Przeniesiono GBP z Wroniek do Nadolnika i z Ostroroga do Binina, ponieważ w tych miejscowościach działały już biblioteki miejskie. Z miejscowości, gdzie działały także świetlice gromadzkie przeniesiono bibliotekę z Dusznik do Podrzewia, z Grzebieniska do Sędzin, z Otorowa do Lubosiny. W ten sposób po różnych korektach sieć bibliotek publicznych w powiecie szamotulskim w roku 1955 składała się z 17 placówek, w tym 1 PiMBP, 3 MBP, 13 GBP oraz 96 punktów bibliotecznych. W 1955 działały więc następujące biblioteki, które obsługiwały następujące miejscowości: - **TABELA 2.**³⁸⁶

W październiku 1956 r. utworzono GBP w Gaju Wielkim z części księgozbioru GBP w Sędzinach. Sieć bibliotek wzrosła więc do 18 placówek. W 1957 r. powstały GBP w Gaju Małym (księgozbiór wydzielono z GBP Obrzycko) i Dusznikach (księgozbiór wydzielono z GBP Podrzewie). Liczba bibliotek wzrosła do 20. Z końcem 1957 r. zlikwidowano dwie gromady: Sokolniki Małe (włączona do gromady Kaźmierz) Zielonagórę (włączoną do gromady Obrzycko). Te zmiany w podziale administracyjnym powiatu nie miały żadnego wpływu na zmiany w sieci bibliotek, bo w tych gromadach nie zorganizowano jeszcze GBP. W 1959 r. zorganizowano GBP w Otorowie, tu księgozbiór wydzielono z GBP w Lubosinie. Sieć szamotulska składała się z 1 PiMBP, 3 MBP, 17 GBP i 100 punktów bibliotecznych. Z końcem 1959 r. zlikwidowano 12 dalszych gromad: Binino (włączone do gromady Ostroróg), Gaj Wielki (włączony do Kaźmierza i

³⁸⁶ Zob. Tabela Nr 2, Aneksy, s. 39.

Grzebieniska), Lubosina (włączona do Otorowa), Niewierz (włączony do Dusznik i Pniew), Podpniewki (włączone do Pniew), Gałowo, Piaskowo i Szamotuły–Zamek połączono w gromadę Szamotuły. Biezdrowo i Wróblewo połączono w gromadę Ćmachowo, Nadolnik i Nowawieś włączono w gromadę Wronki.

W 1961 r. w związku z likwidacją gromady Lubosina, GBP w Lubosinie stała się Filią Biblioteczną (FB) GBP w Otorowie, natomiast GBP Gaj Wielki przeniesiono do Grzebieniska. Z końcem 1961 r. zlikwidowano cztery gromady: Bytyń włączono do gromady Kaźmierz, Gaj Mały włączono do gromady Obrzycko, Podrzewie włączono do gromady Duszniki i Sędziny włączono do gromad Grzebienisko i Duszniki. W związku z tą korektą podziału administracyjnego powiatu w 1962 r. GBP w Gaju Małym stała się FB GBP w Dusznikach oraz GBP w Sędzinach – FB w Grzebienisku. W 1962 r. przy PiMBP utworzono Oddział Dziecięcy. Na przełomie lat 1965/1966 zlikwidowano wszystkie cztery FB na skutek braku odpowiednich lokali bibliotecznych lub braku ich w ogóle. Nie spełniały one również innych wymogów - zbyt mała była liczba czytelników, wypożyczeń itp. Dla lepszej obsługi czytelników gromady Pniewy w 1968 GBP z Pniew przeniesiono do Podpniewek.

Od 1966 do roku 1975 sieć bibliotek składała się z PiMBP, 3 MBP i 13 GBP. Sieć ta była pełna, zgodna z ówczesnym podziałem administracyjnym powiatu (4 miasta i 13 gromad). Biblioteki obsługiwały w tym czasie 112 punktów bibliotecznych. Rozwój sieci bibliotek publicznych w powiecie szamotulskim ilustruje **TABELA 3**.³⁸⁷

Zgodnie z dekretem o bibliotekach z 1946 r. na terenie powiatu nadzór nad wszystkimi bibliotekami sprawował Inspektor Szkolny, bezpośrednio zaś podlegały podinspektorowi oświaty dorosłych. W 1950 r. nowopowstałe rady narodowe i ich prezydium przejęły zakres działania organów samorządu terytorialnego, a Inspektoraty Szkolne przekształcono w Wydziały Oświaty PPRN. W 1952 r. sieć bibliotek publicznych wyłączono z kompetencji Ministra Oświaty i przekazano je Ministrowi Kultury i Sztuki. W powiecie biblioteki przeszły z Wydziału Oświaty do Wydziału Kultury PPRN. – w gminach i miasteczkach sprawy placówek kulturalno-oświatowych, w tym również bibliotek – podlegały odtąd jednemu z członków Prezydium danej Rady Narodowej, zazwyczaj sekretarzowi. W 1963 r. połączono Inspektorat Oświaty z Wydziałem Kultury

³⁸⁷ Zob. Tabela Nr 3, Aneksy, s. 40.

w jeden Wydział – Wydział Oświaty i Kultury PPRN, który odtąd sprawował nadzór nad bibliotekami publicznymi powiatu szamotulskiego (do 1975).

Natomiast ogółem w Polsce w latach **1947-1975** liczba bibliotek wzrosła z 934 do 8.974, tak więc sieć bibliotek powiększyła się ogółem o 8.040 placówek.³⁸⁸

Lokale bibliotek publicznych 1945-1975

Powstające biblioteki publiczne natrafiały na poważne trudności w uzyskiwaniu odpowiednich lokali. Biblioteka Powiatowa w Szamotułach początkowo (1945-1946) mieściła się w biurach Inspektoratu Szkolnego, a dopiero 4 maja 1947 r. z okazji Święta Oświaty uzyskała mały, o powierzchni 6 m² – samodzielny lokal w budynku Zarządu Miejskiego przy ul. Ratuszowej 8. Początkowo urządzenie biblioteki było bardzo skromne – składało się z 1 szafy, 1 regału, 1 biurka i 1 krzesła. W dniu 9 marca 1948 r. Biblioteka Powiatowa wraz z Miejską Biblioteką Publiczną (MBP) otrzymały wygodniejsze i obszerniejsze lokale przy Rynku 19. W 1949 r. nastąpiła ponowna transllokacja - Biblioteka Powiatowa wraz MBP przeniesione zostały do trzech pomieszczeń (ponad 106 m²) przy ul. Wronieckiej (obecnie są tu Apteka pod Basztą i sklep NEONET).

W 1949 r. powstała niemal pełna sieć bibliotek publicznych w powiecie szamotulskim, jednak większość z nich nie posiadała samodzielnych lokali, a księgozbiory znajdowały się w biurach gmin lub salach szkolnych. W 1950 r. na 15 bibliotek – tylko 5 miało własne lokale. W 1951 r. sytuacja nieco się poprawiła – już 9 bibliotek posiadało samodzielne pomieszczenia. W dalszym ciągu lokali własnych nie miały: MBP w Szamotułach (mieściła się razem z PBP), GBP w Grzebienisku i Otorowie, gdzie księgozbiory znajdowały się w salkach posiedzeń Prezydiów GRN, GBP Ostroróg miała wspólny lokal z referatem rolnictwa PGRN, GBP Wróblewo z siedzibą w Biezdrowie mieściła się w sali szkolnej, GBP we Wronkach dzieliła wspólny lokal z MBP. Ponadto BGP w Dusznikach mieściła się w ciasnym lokalu po biurze parafialnym, bo pozbawiono ją w sierpniu 1951 r. właściwego lokalu na rzecz Ośrodka Zdrowia, a GBP w Szamotułach została przeniesiona do Piaskowa, do bardzo nieestetycznego i нефunkcjonalnego lokalu posklepowego.

³⁸⁸ Rocznik statystyczny 1977, R. XXXVII, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 1977, s. XLIV-XLV.

W latach 1952-1954 sytuacja lokalowa znacznie się poprawiła, wiele bibliotek przeniesiono do budynków gminnych, a później gromadzkich. Większość bibliotek miała wtedy samodzielne lokale, choć tylko jednoizbowe.

W 1955 PiMBP powiększyła swoje lokale o czwarte pomieszczenie, po Biurze Polskiego Związku Łowieckiego. Powierzchnia lokalu wzrosła więc do 130 m². W tymże roku lepsze lokale uzyskały te biblioteki gromadzkie, które przeniesiono z miasteczek na teren gromad: z Wronek do Nadolnika i z Ostroroga do Binina. Poprawiła się także sytuacja lokalowa przeniesionych bibliotek z miejscowości, gdzie działały świetlice gromadzkie: z Dusznik do Podrzewia, Grzebieniska do Sędzin i z Otorowa do Lubosiny. Do 1960 r. nie odnotowano większych zmian w sytuacji lokalowej bibliotek. Od 1960 r. można odnotować systematyczną poprawę bazy lokalowej i wyposażenia bibliotek. Terenowe rady narodowe coraz większą uwagę przywiązywały do tego zagadnienia. W 1960 r. nowe i obszerniejsze lokale otrzymały biblioteki gromadzkie w Bininie, Nojewie, Nowawsi, Otorowie, Piaskowie, i Pniewach. Lokale te uzyskano głównie po zlikwidowaniu siedzib byłych biur Prezydiów GRN. Remonty lokali prowadzono wtedy w trzech bibliotekach gromadzkich. Uzupełniono także sprzęt biblioteczny w czterech placówkach. W 1961 r. nowe lokale otrzymały GBP w Dusznikach i Grzebienisku. 31 grudnia 1961 r. oddano do użytku nowe lokale dla PiMBP przy Rynku 10. Początkowo ich powierzchnia była wystarczająca (234 m²), dziś są zbyt ciasne i nie pozwalają na szerszą i właściwą działalność. W latach 1962-1969 kolejno nowe lokale otrzymywały: MBP w Pniewach (1962), GBP w Dusznikach i Nojewie (1963), GBP w Kaźmierzu (1964), MBP w Ostrorogu (1965), GBP w Pamiątkowie (1966), GBP w Piaskowie (1967), GBP w Biezdrowie, Obrzycku i Podpniewkach (1968) i BGP w Chojnie (1969).

W latach 1961-1970 na 17 bibliotek działających do 1970 r. trzynastie zmieniło lokale na lepsze, w tym osiem otrzymało pomieszczenia dwuizbowe i jedna wieloizbowe. Remonty lokali i częściowe wyposażenie w nowy sprzęt biblioteczny – przyczyniły się do modernizacji placówek bibliotecznych w powiecie szamotulskim. Sytuację lokalową ilustruje **TABELA 4**.³⁸⁹

³⁸⁹ Zob. Tabela Nr 4, Aneksy, s. 41.

Kadra bibliotekarska 1945-1975

Wraz z rozwojem sieci bibliotek publicznych rosła liczba bibliotekarzy. W 1947 r. w powiecie szamotulskim było ich zaledwie dwóch, w tym jeden na etacie. W 1949 r. kadra bibliotekarska liczyła już trzynaście osób. Byli to przeważnie pracownicy gminni, którzy dodatkowo pełnili obowiązki bibliotekarzy, za które otrzymywali minimalne ryczałtowe wynagrodzenie lub nauczyciele – swoją podstawową pracą mocno zaabsorbowani. Nic więc dziwnego, że czytelnictwo nie rozwijało się w zadowalający sposób, księgozbiory nie były właściwie opracowywane, a sprawozdawczość – niepełna. W następnych latach liczba bibliotekarzy systematycznie wzrastała – była ona ściśle związana z ilością placówek bibliotecznych i ich stopniem zorganizowania. W 1950 r. w bibliotekach powiatu szamotulskiego pracowało 17 osób, w 1955 r. – 20, w 1960 r. – 26, 1965 r. - 31, w 1970 – 237 osób. Od 1966 r. liczba bibliotekarzy zmniejszyła się w związku z likwidacją 4 filii bibliotecznych na wsi. Większość bibliotekarzy nie posiadała wykształcenia średniego. Początkowo zadowalano się jedynie kilkudniowym ich przeszkoleniem. W 1951 r. na 17 osób – 14 było przeszkolonych, ale zaledwie 2 osoby posiadały kwalifikacje zawodowe (wyższe i średnie wykształcenie bibliotekarskie). Systematyczny wzrost kwalifikacji kadry można odnotować dopiero od 1962 r. Zatrudnienie i kwalifikacje bibliotekarzy w minionym okresie obrazuje **TABELA 5.**³⁹⁰

W 1970 r. bibliotekarze legitymowali się następującym wykształceniem:

- 1 – wyższe bibliotekarskie,
- 1 – studium bibliotekarskie,
- 14 – średnie bibliotekarskie,
- 5 – średnie ogólne,
- 1 – niepełne średnie ogólne,
- 5 – podstawowe.

Nacisk władz na organizację różnych form pracy oświatowej spowodował, że od **1949 r.** Biblioteka Powiatowa w Szamotułach zaczęła organizować systematyczne szkolenie bibliotekarzy z placówek terytorialnych. Początkowo organizowano co miesiąc jednodniowe narady, dwudniowe seminaria oraz jednodniowe seminaria rejonowe dla 5 bibliotekarzy z sąsiednich bibliotek, czyli w 1958 r. odbyło się siedem narad jednodniowych, trzy seminaria dwudniowe oraz osiem seminariów rejonowych. W latach

³⁹⁰ Zob. Tabela Nr 5, Aneksy, s. 42.

1961-1970 organizowano rocznie cztery seminaria dwudniowe oraz 2 – 4 narad roboczych. Dla nowo zaangażowanych bibliotekarzy PiMBP organizowała kilkudniowe praktyki wstępne. Seminaria, narady, praktyki oraz wyjazdy instruktorów do placówek terenowych niewątpliwie przyczyniały się do coraz lepszej i ukierunkowanej działalności bibliotek.

Księgozbiory 1945-1975

Wraz z rozbudową sieci bibliotek wzrastały także ich księgozbiory. W 1945 r. pochodziły one głównie ze zbiorów książek ocalałych z bibliotek przedwojennych, z darów osób prywatnych. Większość książek zebranych tą drogą nie nadawała się do księgozbiorów ze względu na zdeaktualizowane treści i zdekompletowanie. W końcu 1945 r. księgozbiór Biblioteki Powiatowej liczył 120 książek. W 1946 r. wzrósł do 1148 tomów, w tym 460 tomów z pierwszego przydziału Ministerstwa Oświaty, 520 z zakupu – ze środków pieniężnych zebranych w Dniu Oświaty, 48 tomów stanowiły dary. W 1947 r. z księgozbioru biblioteki Powiatowej wydzielono część książek do wypożyczalni dla miasta Szamotuł. W 1948 r. Zarządy Miejskie w Szamotułach i we Wronkach zakupiły z własnych funduszy skromne księgozbiory, a Ministerstwo Oświaty przyznało dotacje na zakup nowych książek dla Biblioteki Powiatowej. W dniu 16 stycznia 1949 r. nastąpiło otwarcie 10 nowych bibliotek gminnych z księgozbiorami po 500 tomów każda, ufundowanych przez Ministerstwo Oświaty. Od tego przełomowego momentu księgozbiory szamotulskich bibliotek zaczęły systematycznie wzrastać:

1950 r. – 30.860 tomów (50 tomów na 100 mieszkańców),

1955 r. – 70.750 tomów (116 książek na 100 mieszkańców),

1960 r. - 90.352 (128 książek na 100 mieszkańców),

1965 r. – 112.671 (153 tomy na 100 mieszkańców),

1970 r. - 130.830 (176 książek na 100 mieszkańców).

1975 r. – 114.595³⁹¹

W 1957 r. w powiecie szamotulskim zlikwidowano kilkanaście bibliotek zakładowych, które nie spełniały swojej właściwej roli. Biblioteki publiczne z ośmiu zlikwidowanych bibliotek zakładowych przejęły łącznie 1528 tomów. Od 1957 r. zakup książek został zdecentralizowany i przekazany do bibliotek powiatowych. Środki finansowe na zakup książek znalazły się wtedy w budżetach prezydiów PRN. Od 1965 r. w

391 Krygier R., 25 lat bibliotek, op. cit., s. 15.

ramach dalszej decentralizacji finanse te planowane były w budżetach prezydium Miejskiej Rady Narodowej i Gromadzkiej Rady Narodowej. Wydatki na zakup książek i prenumeratę czasopism łącznie ilustruje **TABELA 6.**³⁹² Natomiast ogółem w Polsce w latach **1947-1975** liczba woluminów wzrosła z 2, 6 mln do 73, 6 mln, tak więc księgozbiór bibliotek powiększył się ogółem o równe 71 mln woluminów.³⁹³

Czytelnicy 1945-1975

Tak naprawdę o czytelnictwie i czytelnikach bibliotek publicznych powiatu szamotulskiego można mówić dopiero od 1948 r. Systematyczny wzrost liczby czytelników zahamowany został w 1955 r. Następnie przez szereg lat można było obserwować zjawisko ponownego wzrostu czytelników. W ostatnich latach czytelnicy stanowili ponad 20% liczby mieszkańców powiatu. Żałować jednak należy, że w poszczególnych środowiskach procent ten jest różny, biblioteki nierównomiernie oddziałują na miejscowe społeczeństwo. Bardzo zróżnicowana też jest struktura zawodowa i wieku czytelników. Zjawiska te w skali powiatu łącznie ilustrują **TABELE 7,8, 9.**³⁹⁴

Działalność oświatowa 1945-1975

Od 1951 r. biblioteki publiczne powiatu szamotulskiego organizowały systematycznie różnorodne formy pracy oświatowej z czytelnikiem. Nasilenie tej działalności następowało zazwyczaj w okresie obchodów Dni Oświaty, Książki i Prasy, jak również w czasie Dni Książki i Prasy Technicznej, Dni Książki Społeczno-Politycznej „Człowiek – Świat – Polityka” i Miesiąca Książki i Prasy Rolniczej. Duży nacisk na organizację pracy oświatowej biblioteki kładły w okresie realizacji założeń długofalowych konkursów czytelniczych czy współzawodnictwa międzybibliotecznego. Spotkania autorskie, prelekcje, odczyty i zgaduj-zgadule – należały do tych form, które były bardzo popularne wśród czytelników. Warto odnotować, że biblioteki szamotulskie na spotkaniach autorskich gościły m. in. takich pisarzy jak: Bohdan Arct, Adam Bahdaj, Edward Balcerzan, Tadeusz Becela, Władysław Broniewski, Karol Bunsch, Przemysław Bystrzycki, Nikos Chadzinikolau, Ryszard Daniecki, Witold Degler, Jan Dobraczyński, Władysław Dunarowski, Franciszek Fenikowski, Jan Gerhard, Władysław Janczarski,

³⁹² Zob. Tabela Nr 6, Aneksy, s. 43.

³⁹³ Rocznik statystyczny 1977, op. cit., s. XLIV-XLV.

³⁹⁴ Zob. Tabela Nr 7, 8, 9, Aneksy, s. 44-46.

Stanisław Kamiński, Maria Kędzierzyna, Bogusław Kogut, Jerzy Korczak, Tadeusz Kraszewski, Ryszard Matuszewski, Janusz Meissner, Czesław Michniak, Jerzy Mańkowski, Eugeniusz Morski, Eugeniusz Paukszta, Leszek Prorok, Józef Ratajczak, Wanda Żółkiewska.

Dyskusje nad książkami, wieczernice literackie, lekcje biblioteczne stanowiły także ważną pozycję w działalności oświatowej bibliotek. W okresie 25 lat biblioteki szamotulskie zorganizowały ok. 5 tys. różnych form pracy oświatowej z czytelnikiem. Brało w nich udział ponad 100 tys. osób. Biblioteki posiadały duży dorobek w zakresie organizacji wystaw i wystawek książek.

Wielką rolę w pracy oświatowej odgrywała także służba informacyjno-bibliograficzna, która m. in. stanowiła zaplecze do tej działalności. W 1970 r. biblioteki powiatu udzieliły 1,966 informacji, w tym PiMBP – 1202. Służba informacyjno-bibliograficzna w bibliotekach szamotulskich była rozbudowywana i pogłębianą ze względu na rosnące potrzeby czytelnika indywidualnego.

Sieć bibliotek publicznych 1976-1990

Kolejny podział administracyjny kraju został dokonany zgodnie z Ustawą z dnia 28 maja 1975 r.³⁹⁵ Polska została podzielona na 49 województw oraz na 2072 gminy. Podział ten zaczął obowiązywać z dniem 1 czerwca 1975 r. Pośredni szczebel administracyjny, jakim były powiaty, uległ likwidacji. Warszawa miała status województwa stołecznego, a miasta Łódź i Kraków były tzw. województwami miejskimi. W związku z nowym podziałem administracyjnym kraju zostało utworzone województwo poznańskie, w skład którego wchodziły następujące miasta i gminy: Obrzycko, Ostroróg, Kaźmierz, Duszniki, Szamotuły i Pniewy. Wronki zostały podporządkowane administracyjnie województwu pilskiemu, a biblioteka wroniecka merytorycznie zaczęła podlegać Wojewódzkiej Bibliotece Publicznej w Pile. W związku z tym, że reforma weszła w życie w połowie roku 1976 – dla unaocznienia i przejrzystości danych w tabelach dane liczbowe są podane na dzień 31.12.1976 roku. Również pozostałe dane z tego okresu są podawane za rok 1976, a nie za 1975. W sytuacji, kiedy powiaty zostały zlikwidowane, ogólna sytuacja we wszystkich omawianych przypadkach za lata 1976–1990 zostanie omówiona w odniesieniu

395 Dz. U. 1975 Nr 16 poz. 91, Ustawa z dnia 28 maja 1975 o dwustopniowym podziale administracyjnym Państwa oraz o zmianie ustawy o radach narodowych.

do województwa poznańskiego, z wyszczególnieniem poszczególnych miast wchodzących w skład obecnego powiatu szamotulskiego – oczywiście tam, gdzie jest taka możliwość. Datą graniczną jest rok 1990 – pełen rok po zmianie ustrojowej w Polsce, która miała miejsce w 1989 roku. W roku **1976** działały następujące biblioteki na **Ziemi Szamotulskiej**, obrazuje to **TABELA 10**.³⁹⁶

Ogółem w obecnym powiecie szamotulskim działało 13 placówek bibliotecznych w tym: 6 bibliotek stopnia podstawowego oraz 7 filii.

W roku **1976 województwie poznańskim**³⁹⁷ sieć biblioteczna przedstawiała się następująco:

- 1 wojewódzka biblioteka publiczna,
- 4 biblioteki miejskie,
- 29 bibliotek miejsko- gminnych,
- 28 bibliotek gminnych,
- 118 filii bibliotecznych, w tym 98 na wsi.

Ilość czytelni osiągnęła liczbę 44, oddziałów dziecięcych 13. Natomiast liczba punktów bibliotecznych wyniosła 827, wg założeń brakowało 295 punktów bibliotecznych. W cztery lata później, czyli w **roku 1980, na Ziemi Szamotulskiej** zaszły nieznaczne zmiany; Kaźmierz wzbogacił się tylko o dodatkową filię, w sumie posiadając dwie, zmiany te obrazuje **TABELA 10**.³⁹⁸ Natomiast w województwie poznańskim³⁹⁹ w roku **1980** sieć biblioteczna przedstawiała się następująco:

- 1 wojewódzka biblioteka publiczna,
- 3 biblioteki publiczne miasta z 12 filiami,
- 29 bibliotek publicznych miasta i gminy z 85 filiami, w tym 67 na wsi,
- 28 bibliotek publicznych gminy z 38 filiami;

³⁹⁶ Dane opracowane przez autora na podstawie druków statystycznych K-03, K-b-2, SN-05X sporządzonych dla GUS, oraz innych druków statystycznych dostarczanych przez bibliotekę wojewódzką w Poznaniu, wypełniane przez biblioteki gminne za lata 1975-2005; Zob. Tabela Nr 10, Aneksy, s. 47.

³⁹⁷ Analizy działalności bibliotek 1976-1980, Wojewódzka Biblioteka Publiczna, Poznań 1981.

³⁹⁸ Dane opracowane przez autora, op. cit.; Zob. Tabela Nr 10, op. cit., s. 47.

³⁹⁹ Sprawozdanie z działalności bibliotek publicznych województwa poznańskiego w roku 1980 w: Analizy działalności bibliotek 1976-1980, Wojewódzka Biblioteka Publiczna, Poznań 1981.

wśród filii – 11 miało charakter specjalistyczny,

Sieć uzupełniało 19 oddziałów dziecięcych; sieć placówek bibliotecznych, szczególnie na wsi, była nadal niedostateczna w stosunku do potrzeb. W roku 1980 przeniesiono tylko 1 placówkę biblioteczną. Ilość punktów bibliotecznych wyniosła 900, w tym 830 stałych i 70 sezonowych. Znaczną przeszkodę stanowił brak lokali.

Kolejne zauważalne zmiany w szamotulskiej sieci bibliotecznej zaszły w roku **1985**. W porównaniu do roku **1976** wzrosła ilość placówek z **13 (1976 r.) do 17 (1985 r.)**, zmiany te obrazuje **TABELA 10**.⁴⁰⁰

W Poznańskim w roku **1985** sieć biblioteczna przedstawiała się następująco: 215 placówek bibliotecznych, w tym 61 bibliotek i 154 filie, w tym:

1 wojewódzka biblioteka publiczna,

3 miejskie biblioteki publiczne z 12 filiami,

29 bibliotek publicznych miasta i gminy z 96 filiami, w tym 67 na wsi,

28 bibliotek publicznych gmin z 46 filiami; w roku 1985 utworzono 11 nowych filii, w tym 1 na wsi, na ogólną liczbę 154 filii działało 13 filii specjalistycznych, przybyły również dwa oddziały dziecięce. Sieć bibliotek w Poznańskim uzupełniało 777 punktów bibliotecznych.⁴⁰¹

Kolejne pięciolecie – lata **1985-1990** charakteryzuje się kolejnym wzrostem placówek bibliotecznych na Ziemi Szamotulskiej – z 17 w roku 1985 do 19 w roku 1990 - po jednej filii bibliotecznej przybyło w Dusznikach i w Kaźmierzu.⁴⁰² **TABELA 10**.⁴⁰³

Województwo poznańskie w roku **1990** mogło się pochwalić następującą siecią bibliotek publicznych: ogólna liczba placówek bibliotecznych wyniosła 235, z tego 61 to biblioteki i 174 filie, w tym:

1WBP wojewódzka biblioteka publiczna,

3 MBP,

29 MiGBP z 107 filiami,

400 Dane opracowane przez autora na podstawie, op. cit.

401 Sprawozdania zbiorcze z działalności bibliotek publicznych województwa poznańskiego za lata 1981-1985, Wojewódzka Biblioteka Publiczna, Poznań 1986.

402 Dane opracowane przez autora na podstawie, op. cit.

403 Zob. Tabela Nr 10, op. cit., s. 47.

28 GBP z 51 filiami.

75 placówek posiadało czytelnie, 34 natomiast – oddziały dziecięce. Liczba punktów bibliotecznych wynosiła 654, z tego 605 było na wsi. W Poznańskim utworzono tylko 3 nowe filie - z tego na wsi 2.⁴⁰⁴ Natomiast ogółem w Polsce w latach **1976-1990** liczba bibliotek wzrosła z 9.060 do 10.269, tak więc sieć bibliotek powiększyła się ogółem o 1209 placówek.

Lokale bibliotek publicznych 1976-1990 i ich wyposażenie

Sytuacja lokalowa bibliotek w województwie poznańskim nie była zbyt pomyślna – wg sprawozdania za rok **1980**⁴⁰⁵ sytuację lokalową określono jako słabą. Sama WBP w Poznaniu borykała się z trudną sytuacją – starała się o lokal na ul Wrocławskiej 25. Biblioteka włączyła się do starań o nowy budynek już w 1975 r. Jednak nie tylko bibliotekę wojewódzką trapiły problemy lokalowe – również biblioteki w terenie nie mogły się pochwalić dobrą sytuacją lokalową. Z terenu dzisiejszego powiatu szamotulskiego tylko biblioteka w **Ostrorogu** pozyskała nowy lokal dzięki staraniom WBP w Poznaniu.

Tylko 44 biblioteki – w tym 18 na wsi - posiadały czytelnie. Oprócz kłopotów z samymi lokalami odczuwało się również braki w wyposażeniu tych lokali, które już były, natomiast nowe pomieszczenia otrzymywały wyposażenie robione na zamówienie, co znacznie podnosiło koszty. W roku 1980 żadna z bibliotek nie otrzymała maszyny do pisania, a wg sprawozdania było ich potrzeba co najmniej 30, również brakowało połączeń telekomunikacyjnych, sprawozdanie wykazuje brak telefonów aż w 15 bibliotekach. Sytuacja lokalowa nie poprawiała się dość znacząco, jednak 5 lat później (**1985**) były pewne powody do zadowolenia, oddano do użytku nowe lokale między - innymi w **Dusznikach**, gdzie urządzono czytelnie i oddział dziecięcy.

Ogółem w Poznańskim przeprowadzono remonty i adaptacje w 17 placówkach bibliotecznych, w kolejnych 6 były kontynuowane generalne adaptacje połączone z

404 Sprawozdania zbiorcze z działalności bibliotek publicznych za lata 1986-1990, Wojewódzka Biblioteka Publiczna, Poznań 1991.

405 Sprawozdanie z działalności bibliotek publicznych województwa poznańskiego w roku 1980 w: Analizy działalności bibliotek 1976-1980, Wojewódzka Biblioteka Publiczna, Poznań 1981.

rozbudową obiektów. Łącznie w **roku 1985** metraż użytkowy placówek bibliotecznych w woj. poznańskim powiększył się o 2 tys. m².

Wg sprawozdania za rok **1985**⁴⁰⁶ w dalszym ciągu istniały problemy z zakupem specjalistycznego sprzętu bibliotecznego (oprócz regałów), przede wszystkim brak było regałów na czasopisma, lad bibliotecznych, bloków katalogowych i sprzętu na zbiory audiowizualne, mimo że WBP w Poznaniu wydała na ten jeden cel - zakup sprzętu bibliotecznego 6 mln złotych dla innych bibliotek na terenie woj. poznańskiego, w tym 510 regałów, 30 szaf katalogowych, 10 lad bibliotecznych. Ogółem 44 placówki biblioteczne otrzymały nowy sprzęt, w tym 15 wyposażono w całkowicie nowy sprzęt.

Kadra bibliotekarska 1976-1990

W roku **1976** ogólny stan kadry w woj. poznańskim wynosił 315 pracowników, 15 placówek posiadało obsadę jednoosobową.⁴⁰⁷ Na terenie dzisiejszego powiatu szamotulskiego stan kadry wynosił 25 osób, przedstawiał się następująco –**TABELA 11.**⁴⁰⁸ Najwięcej bibliotekarzy pracowało w Szamotułach - 12 osób, natomiast najmniej - jeden etat posiadało Obrzycko, po trzech pracowników posiadał Ostroróg i Duszniki, w Pniewach natomiast było czterech bibliotekarzy. W roku **1980** w całym woj. poznańskim było ogółem 350 pracowników w tym 105 pracowało w niepełnym wymiarze godzin, czyli było 300 etatów przeliczeniowych. Braki w obsadzie kadrowej w roku 1980 wynosiły blisko 100 etatów. Na Ziemi Szamotulskiej zanotowano wzrost zatrudnienia o 2 pracowników – po jednym w Kaźmierzu i Obrzycku, co dało ogólną liczbę 27 osób, wzrost zatrudnienia obrazuje **TABELA 11.**⁴⁰⁹

W kolejnym okresie, a więc w roku **1985** zauważalny jest dalszy wzrost zatrudnienia w Szamotulskim o kolejne 3 osoby; ogółem było zatrudnionych 30 osób, również w Wielkopolsce można zauważyć tendencje wzrostową. Sprawozdanie za rok 1985 wykazuje następujące dane: ogółem było zatrudnionych 410 pracowników działalności podstawowej, w tym 113 niepełnozatrudnionych. W roku 1985 przybyło 13

⁴⁰⁶ Sprawozdania zbiorcze z działalności bibliotek publicznych województwa poznańskiego za lata 1981-1985, Wojewódzka Biblioteka Publiczna, Poznań 1986.

⁴⁰⁷ Analizy działalności bibliotek 1976-1980, Wojewódzka Biblioteka Publiczna, Poznań 1981.

⁴⁰⁸ Dane opracowane przez autora na podstawie, op. cit.; Zob. Tabela Nr 11, Aneksy, s. 48.

⁴⁰⁹ Dane opracowane przez autora na podstawie, op. cit.; Zob. Tabela Nr 11, op. cit., s. 48.

etatów, mimo to sytuacja kadrowa nie była zadowalająca, brakowało etatów dla kwalifikowanej kadry bibliotekoznawców, istniało również zjawisko znacznej fluktuacji kadr - wg danych WBP w Poznaniu ok. 10 % zatrudnionych odchodziło z pracy w bibliotekach wielkopolskich. Mimo takich negatywnych zjawisk udało się utrzymać tendencję wzrostową w zatrudnieniu, zarówno w Wielkopolsce, jak i na Ziemi Szamotulskiej.

W Wielkopolsce w roku **1990** ogółem było zatrudnionych 455 pracowników, w tym niepełnozatrudnionych pozostawało 141 osób. Zwolniono 10 etatowych pracowników w 13 placówkach, a w pięciu zwolniono 6 niepełnozatrudnionych.⁴¹⁰ Natomiast w miejscowościach obecnego powiatu szamotulskiego nastąpił wzrost zatrudnienia w stosunku do roku 1985 o 3 osoby, mimo, że nastąpiły również zwolnienia. W Szamotułach stan uległ zmniejszeniu o jednego pracownika, również zmniejszeniu uległ stan osobowy w Ostrorogu (jeden pracownik). Wzrost natomiast nastąpił w Dusznikach, gdzie przybyło 2, w Obrzycku - 1, oraz w Pniewach – 4 osoby, stan osobowy przedstawia **TABELA 11**.⁴¹¹

Księgozbiory 1976-1990

Ogólny stan księgozbiorów bibliotek publicznych w województwie poznańskim w **roku 1976** wynosił 1.506.646 tomów. Natomiast na Ziemi Szamotulskiej ogólna liczba woluminów wynosiła 114.595 (**1975** r.). Ogólny stan księgozbioru w województwie poznańskim w **roku 1980** wynosił 1.928.528 tomów, a więc nastąpił wzrost o 421.882 tomy. Planowano zakupić 136.100 tomów zakupiono 146.481 – zakupiono o 10.381 tomów więcej. Na 100 mieszkańców przypadało 275 tomów. Wskaźnik poniżej 250 tomów wykazywało 13 miast i gmin. Wystąpienie zjawiska nasycenia książkami zostało spowodowane błędną polityką gromadzenia zbiorów w latach minionych. Ze względów na braki finansowe, nie było możliwości na wyrównanie dysproporcji w księgozbiorach pomiędzy gminami w województwie. W Szamotulskim również stan księgozbioru się poprawił i to znacząco, tak więc 5 lat później wynosił już 176.899 woluminów.

W kolejnych pięciu latach utrzymał się wzrost zakupu księgozbioru i tak w **1985** ogólna liczba księgozbioru w woj. poznańskim wyniosła 2.542.502, powiększył się zatem

⁴¹⁰ Sprawozdania zbiorcze z działalności bibliotek publicznych za lata 1986-1990, Wojewódzka Biblioteka Publiczna w Poznaniu, Poznań 1991.

⁴¹¹ Dane opracowane przez autora na podstawie, op. cit.; Zob. Tabela Nr 11, op. cit., s. 48.

stan o 613.974 wol. Także Szamotulskie mogło się pochwalić powiększonym księgozbiorem, wzrósł on od 1980 r. o 49.022 i wyniósł na koniec 1985 r. 225.921 wol.

W następnych pięciu latach w dalszym ciągu jest obserwowany wzrost księgozbiorów i na koniec **1990** r. ogólny stan księgozbiorów wszystkich bibliotek poznańskich wynosił 2.955.762 i powiększył się od 1985 r. o kolejne 413.260 wol. Tak więc w okresie 1976-1990 stan księgozbioru wzrósł o niecałe 1,5 miliona wol.; na Ziemi Szamotulskiej natomiast księgozbiór w roku 1990 wzrósł o kolejne 36.286 wol. i wyniósł na koniec roku 262.207, tak więc od roku 1975 do 1990 powiększył się o ponad 100 tys. wol., stan księgozbiorów przedstawia **TABELA 12**.⁴¹²

Natomiast ogółem w Polsce w latach **1976-1990** liczebność księgozbiorów wzrosła z 77, 6 mln wol. do 136 mln, tak więc księgozbiór w Polsce powiększył się ogółem o blisko 58, 5 mln woluminów.⁴¹³

Czytelnicy 1976-1990

Problem czytelnictwa w Szamotulskim po kolejnej reformie administracyjnej przedstawia **TABELA 13**.⁴¹⁴ W przypadku Ziemi Szamotulskiej odniesieniem jest rok **1975**, a w skali województwa rok **1976**. Tak więc Ziemia Szamotulska posiadała 15.612 zarejestrowanych czytelników, natomiast Wielkopolska mogła się poszczycić 160.623 czytelnikami. Po pięciu latach, w roku **1980**, na terenie dzisiejszego powiatu szamotulskiego było zarejestrowanych 17.425 czytelników, nastąpił więc wzrost o 1813 osób. Województwo poznańskie natomiast mogło się poszczycić liczbą 182.131, tutaj nastąpił wzrost o 21.508 osób.

W roku **1985** biblioteki w całej Wielkopolsce zarejestrowały 189.206 czytelników, zanotowany został wzrost o 7.075 czytelników. W Szamotulskim także utrzymała się tendencja wzrostowa – przybyło 920 nowych użytkowników bibliotek. Jednakże wzrost ten zatrzymał się w latach dziewięćdziesiątych XX w., doszło nawet do spadku i tak w roku **1990** liczba czytelników spadła o 1479 osób i wyniosła 16.866 – patrz **TABELA**

412 Dane opracowane przez autora na podstawie, op. cit., Zob. Tabela Nr 12, Aneksy, s. 49.

413 Rocznik Statystyczny 1977, op. cit. s. XLV-XLV, oraz Mały Rocznik Statystyczny Polski 2001 R. XLIV, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2001, s. 254.

414 Zob. Tabela Nr 13, Aneksy, s. 49.

13.⁴¹⁵ Spadek nastąpił również w Poznańskim, nie był zbyt wielki, bo tylko o 2.315 i na koniec roku 1990 stan czytelników w woj. poznańskim zamykał się liczbą 186.891.⁴¹⁶

Działalność oświatowa 1976-1990

Do czasu zmiany systemu, a więc w latach 1976-1989, przewodnim tematem działalności kulturalno-oświatowej były różnego rodzaju akademie, czy inne wystawy dotyczące przewodniej siły partii lub rocznice; albo rocznica powstania Komitetu Centralnego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej czy rewolucji październikowej - na przykład w roku 1977 przewodnim tematem była 60 rocznica rewolucji 1917 roku. Co rozumiałe, że, tego typu działania były narzucane z góry przez system. Dopiero po upadku komunizmu w 1989 r. biblioteki mogły naprawdę zająć się szeroko rozumianą działalnością kulturalną i oświatową.

⁴¹⁵ Dane opracowane przez autora na podstawie, op. cit.

⁴¹⁶ Sprawozdanie zbiorcze z działalności op. cit. oraz Sprawozdanie z działalności bibliotek publicznych op. cit.

Rozdział 4 Lata transformacji i współczesność 1990-2005

4.1 Biblioteki i czytelnictwo

Sieć bibliotek publicznych 1996-2005

Lata dziewięćdziesiąte XX w. to okres zawirowań, nie tylko w bibliotekarstwie. Związane to było z ówczesną sytuacją polityczną, charakteryzującą się m. in. upadkiem ustroju komunistycznego i przejściem w gospodarkę wolnorynkową oraz z kolejną reformą administracyjną. W połowie lat dziewięćdziesiątych sytuacja w województwie poznańskim przedstawiała się następująco: na koniec roku **1996** działało 209 placówek bibliotecznych, w tym 61 bibliotek i 148 filii. W okresie 1991-1996 ubyło 29 filii. W latach dziewięćdziesiątych obowiązywała ustawa o możliwości łączenia bibliotek z domami kultury – w roku 1996 bibliotek połączonych z domami kultury było 7, z tego 4 na wsi.⁴¹⁷ Filii publiczno-szkolnych było 20, natomiast punktów bibliotecznych było 189, w tym 172 na wsi. W sumie w ciągu 6 lat liczba punktów bibliotecznych uległa zmniejszeniu o 440 placówek na wsi. Przy bibliotekach istniało 35 oddziałów dziecięcych, z tego 6 na wsi. Na wsi na ogólną liczbę 151 placówek - 27 z nich to były biblioteki gminne, reszta - 124 placówki stanowiły filie.⁴¹⁸

Na przełomie lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XX w. w Polsce nastąpiła zmiana ustroju, a co za tym idzie, dziesięć lat później dokonano kolejnej już reformy administracyjnej kraju.⁴¹⁹ Reforma ta weszła w życie z dniem 1 stycznia **1999** r. i przywróciła pośredni szczebel administracji pomiędzy gminami a województwami, jakimi są powiaty. W wyniku tej reformy Polska została podzielona na 16 województw, 379 powiatów, w tym: 65 powiatów grodzkich i 314 powiatów ziemskich, 2478 gmin, w tym: 307 gmin miejskich, 582 gmin miejsko-wiejskich oraz 1589 gmin wiejskich.

Ziemia Szamotulska znalazła się w powiecie szamotulskim z Szamotułami jako stolicą powiatu⁴²⁰ i w województwie wielkopolskim (dawne poznańskie), którego stolicą został Poznań. W skład województwa wielkopolskiego weszło ogółem 35 powiatów, w

417 Biblioteki publiczne woj. poznańskiego w 1996 r., WBP w Poznaniu, Poznań 1997.

418 Biblioteki publiczne woj. poznańskiego w 1996.

419 Dz. U. 1998 Nr 96 poz. 603 z dn. 28 lipca 1998.

420 Pierwszym starostą szamotulskim po reformie administracyjnej został Paweł Kowzan.; biogram: E. Wolski(oprac.), Poczet wójtów, burmistrzów, prezydentów i starostów Wielkopolski, Poznań 2004, s. 167.

tym: 4 powiaty grodzkie oraz 31 powiatów ziemskich, 226 gmin, w tym: 19 gmin miejskich, 90 gmin miejsko-wiejskich oraz 117 gmin wiejskich.

Powiat szamotulski jest jednym z 31 powiatów ziemskich, w skład którego wchodzi: gmina miejska: Obrzycko, gminy miejsko-wiejskie: Ostroróg, Pniewy, Szamotuły, Wronki, gminy wiejskie: Duszniki, Kaźmierz Obrzycko, oraz miasta: Obrzycko, Ostroróg, Pniewy, Szamotuły, Wronki. Jak można zauważyć, w wyniku tej reformy, do Ziemi Szamotulskiej wróciły Wronki, które w latach 1975-1999 administracyjnie należały do województwa pilskiego, a biblioteka we Wronkach merytorycznie podlegała Wojewódzkiej Bibliotece Publicznej w Pile.

W wyniku tego podziału sieć bibliotek publicznych w powiecie szamotulskim w roku **2000** przedstawiała się następująco: ogółem było **46** placówek bibliotecznych, w tym:

1 biblioteka powiatowa:

- Powiatowa Biblioteka Publiczna w Szamotułach

7 bibliotek miejsko-gminnych:

- Biblioteka Publiczna Miasta i Gminy Szamotuły im. Edmunda Calliera
- Biblioteka Publiczna Gminy w Dusznikach
- Biblioteka Publiczna Miasta i Gminy w Ostrorogu
- Biblioteka Miasta Obrzycko i Gminy Obrzycko
- Biblioteka Publiczna Gminy Kaźmierz
- Biblioteka Publiczna Miasta i Gminy Centrum Kultury Pniewy
- Biblioteka Publiczna Miasta i Gminy Wronki

13 filii, **26** punktów bibliotecznych.

Stan sieci obrazuje **TABELA 14**⁴²¹ Znaki własnościowe bibliotek z terenu powiatu szamotulskiego przedstawia Aneks Nr 23.⁴²²

W roku **2005** województwo wielkopolskie posiadało sieć bibliotek, która przedstawiała się następująco: ogółem było 675 placówek bibliotecznych, w tym bibliotek 227 i filii 448; z tego bibliotek na wsi było 115 a filii 361, natomiast ogólna liczba punktów bibliotecznych wynosiła 265, z tego 203 było na wsi. W powiecie szamotulskim

⁴²¹ Zob. Tabela Nr 14, Aneksy, s. 50.

⁴²² Zob. Aneks Nr 23, Aneksy, s. 28.

natomiast sieć przedstawiała się następująco: ogółem placówek bibliotecznych było 19, w tym bibliotek 8 i 11 filii, bibliotek na wsi było 2 oraz 9 filii, punktów bibliotecznych powiat szamotulski posiadał 19, w tym 17 było na wsi.⁴²³ Natomiast w skali całego kraju stan sieci bibliotek publicznych w latach **1990-2005** czyli po 15 latach transformacji administracyjnej przedstawiał się następująco: w roku **1990** ogółem było 10270 bibliotek, w tym w miastach 3339, w roku **1995** już 9505, w tym w miastach 3105, a w **2000** nastąpił kolejny spadek ich do liczby 8915, w miastach do 3041, by po pięciu latach w **2005** liczyć tylko 8591 bibliotek ogółem, z tego w miastach było 2895 bibliotek. Tak więc po piętnastu latach reformy administracyjnej liczba bibliotek wraz z filiami spadła o 4.379 placówek.⁴²⁴

Lokale bibliotek publicznych 1996-2005

Sytuacja lokalowa bibliotek nie uległa zasadniczej lub gwałtownej zmianie, nie uległa ani pogorszeniu ani jakiejś znaczącej poprawie. Pod koniec lat dziewięćdziesiątych XX wieku w wyniku obowiązywania ustawy, która umożliwiała łączenie bibliotek z ośrodkami kultury, tylko część z nich została połączona. Czasami były to połączenia pozorne, w rzeczywistości ze stratą dla bibliotek, jeśli chodzi o pomieszczenia. W niektórych przypadkach biblioteki przejmowały wyłącznie obowiązki ośrodków kultury bez zmian lokalowych, jednakże przesunięciu ulegał środek ciężkości działalności tychże bibliotek.⁴²⁵

Kadra bibliotekarska 1996-2005

Jednak w wyniku reformy administracyjnej z dnia 28 lipca 1998 r. liczba pracowników bibliotek w powiecie szamotulskim nie uległa dramatycznej zmianie. Liczba ta przez cały czas oscylowała wokół 40 osób: w **1995** r. – 40 os., **2000** r. – 39 os., **2005** r. – 37 os., więc nastąpił nieznaczny spadek zatrudnienia o 3 osoby w ciągu 10 lat. Można też

⁴²³ Biblioteki publiczne województwa wielkopolskiego. Placówki biblioteczne w 2005 r. Oprac. WBP i CAK w Poznaniu 2006.

⁴²⁴ Mały Rocznik Statystyczny Polski 2006, R. XLIX Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2006, s. 263.

⁴²⁵ Takim przykładem na Ziemi Szamotulskiej była Biblioteka Publiczna Miasta i Gminy Centrum Kultury w Pniewach, gdzie po objęciu stanowiska dyrektora przez osobę z wykształceniem muzycznym nastąpił zanik działalności bibliotecznej na rzecz działalności kulturalnej innego rodzaju. Jednakże po kolejnej zmianie dyrektora na osobę z wykształceniem bibliotekoznawczym „środek ciężkości” został przesunięty ku sprawom bibliotecznym.

zauważyć zmiany w strukturze wykształcenia kadry bibliotecznej. W roku 2005 na ogólną liczbę 37 bibliotekarzy – 9 osób mogło się legitymować wykształceniem wyższym bibliotekarskim, 2 osoby wyższym zawodowym, średnim bibliotekarskim – 5 osób, a więc 16 osób na ogółem 37 było kwalifikowanych, a 11 osób niekwalifikowanych, w tym 7 osób miało wykształcenie średnie ogólne, 2 osoby wykształcenie zawodowe oraz 2 osoby legitymowały się wykształceniem podstawowym.⁴²⁶

Stan zatrudnienia oraz wykształcenie ilustruje **TABELA 15**.

W Wielkopolsce natomiast sytuacja kadrowa przedstawiała się następująco:

Na cztery lata (**1995**) przed reformą administracyjną w wielkopolskich bibliotekach publicznych było ogółem zatrudnionych 398 bibliotekarzy, w tym 256 na pełnych etatach oraz 142 na niepełnych etatach. W roku **1999** liczba ta wynosiła już 1210, przybyło ogółem 812 pracowników. Na koniec **2005** r. liczba pracowników w bibliotekach ukształtowała się na poziomie 1226 osób, a więc w ciągu kilku lat nastąpił wzrost tylko o 16 osób.⁴²⁷

Księgozbiory bibliotek publicznych 1996-2005

Mimo obaw, że zmiany wywołane reformą administracyjną, spowoduje znaczny spadek księgozbiorów w ogólnej sytuacji powiatu, nic takiego nie nastąpiło. Związane to również było z tym, iż zgodnie z ustawą o samorządach – to właśnie na barki samorządów lokalnych spadł obowiązek finansowania i utrzymywania lokalnych instytucji lokalnych⁴²⁸. Okazało się jednak, że obawy były nieco przesadzone. Było kilka powodów tej sytuacji: po pierwsze do Ziemi Szamotulskiej, jak już wcześniej wspomniano wróciły Wronki. Drugim takim ważnym czynnikiem powodującą dobrą kondycję jest Program Operacyjny Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego.⁴²⁹ Można nawet zauważyć niewielki wzrost liczby woluminów: w roku 1995 – **352,724** tys., w 2000 – **345,005** tys., w 2005 – **362,791** tys. Oczywiście jest to wzrost niewielki, ale zawsze należy zauważać każdą tendencję wzrostową, zwłaszcza jeśli chodzi o stan bibliotek i księgozbiorów w Polsce.⁴³⁰

⁴²⁶ Dane opracowane przez autora na podstawie, op. cit.; Zob. Tabela Nr 15, Aneksy, s. 51.

⁴²⁷ Oprac. autora na podstawie druków i analiz zebranych przez WBP i CAK w Poznaniu za lata 1995-2005.

⁴²⁸ Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym Dz. U. 1998 nr 91 poz. 578, tekst jednolity Dz. U. 2001 Nr 142 poz. 1592.

⁴²⁹ Program Operacyjny Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego PROMOCJA CZYTELNICTWA Priorytet 1 Rozwój księgozbiorów bibliotek (od roku 2005).

⁴³⁰ Dokument elektroniczny: www.stat.gov.pl [protokół dostępu marzec 2007].

Stan księgozbiorów w powiecie szamotulskim ilustruje **TABELA 16.**⁴³¹

Finansowanie bibliotek przez samorządy lokalne spowodowało to, że nastąpiła poprawa jakości księgozbiorów – dyrektorzy bibliotek zaczęli preferować jakość księgozbiorów przed ich wielkością. W przyszłości może to spowodować taką sytuację, że jeśli w mieście funkcjonuje kilka bibliotek publicznych, zaczną one się specjalizować w gromadzeniu określonego księgozbioru, jak ma to już miejsce w Szamotułach. Działa w nim już jedna biblioteka powiatowa, jedna biblioteka publiczna miejsko-gminna z 2 filiami, oraz biblioteka pedagogiczna – filia Wojewódzkiej Biblioteki Pedagogicznej w Poznaniu. Powiatowa Biblioteka Publiczna w Szamotułach ukierunkowała swoją politykę gromadzenia zbiorów na: literaturę regionalną – z uwzględnieniem Szamotuł i okolic, jednakże z sytuacją, gdzie wydawnictw traktujących o regionie szamotulskim jest mało, zakup literatury regionalnej poszerzono o Wielkopolskę, uwagę skupiając na Poznaniu, literaturę w języku angielskim, oraz literaturę z zakresu psychologii i pedagogiki, w tym zakresie są prowadzone konsultacje z biblioteką pedagogiczną w Szamotułach.

Księgozbiory bibliotek Wielkopolski natomiast przedstawiały się następująco: w roku **1996 posiadały** 3.102.257 mln wol., w roku **2000** 10.240.149, by w roku **2005** ogólny stan księgozbiorów ustalił się na poziomie 10.450.067 mln wol.

Czytelnicy 1996-2005

Czytelnicтво w powiecie szamotulskim w wyniku reformy również doznało niewielkiego wstrząsu. Niestety jest to jednak tendencja spadkowa, którą można zauważyć tylko w powiecie, województwo wielkopolskie skutecznie obroniło się przed tym negatywnym zjawiskiem, na co ma wpływ środowisko szkolne i akademickie. W Szamotulskim w roku **1996** było zarejestrowanych 18.434 czytelników, ich liczba więc spadła o blisko 3 tys. osób w porównaniu do roku 1990, by w roku reformy - **1999** - znowu wzrosnąć do 18.740 użytkowników i ostatecznie w roku **2005** ukształtować się na poziomie 17.647 osób korzystających z usług bibliotecznych.⁴³² **TABELA 17**

W wielkopolskich bibliotekach natomiast sytuacja przedstawiała się następująco: czytelników w roku **1996** było ogółem zarejestrowanych 159.158, w roku reformy – **1999**

⁴³¹ Zob. Tabela Nr 16, Aneksy, s. 52.

⁴³² Dane opracowane przez autora, op. cit.; zob. Tabela Nr 17, Aneksy, s. 52.

było już ich 510.909 osób, natomiast na koniec roku **2005** liczba sięgnęła poziomu 515.224 osób.

Działalność oświatowa 1996-2005

Wraz z powrotem trzeciego, pośredniego szczebla, jakim są powiaty – część działań oświatowych i merytorycznych przeszła w zakres działań biblioteki powiatowej. Powiatowa Biblioteka Publiczna w Szamotułach od roku 2000 do 2005 zakupiła **56** dzieł za łączną kwotę ponad **1300** PLN, w tym 28 wol. literatury fachowej dla użytku samych bibliotekarzy. Biblioteka uzupełnia również w miarę możliwości księgozbiór regionalny bibliotek gminnych działając w ramach pełnionych zadań statutowych. Średnio raz na dwa miesiące PBP organizuje spotkania dyrektorów bibliotek gminnych powiatu szamotulskiego, poruszane są sprawy bieżące oraz ustalane plany działań na następne lata. Marszałek województwa wielkopolskiego doceniając postawę dyrektora PBP w Szamotułach - przyznał nagrodę Osobowości Bibliotekarskiej Roku 2002, natomiast PBP w Szamotułach otrzymała wyróżnienie w konkursie na najlepszą bibliotekę publiczną w Wielkopolsce. Również inne biblioteki czynnie biorą udział w konkursach ogłaszanych przez WBPiCAK oraz marszałka województwa wielkopolskiego.

Biblioteka w Dusznikach otrzymała nagrodę Marszałka Województwa Wielkopolskiego w roku 2000 uczestnicząc we współzawodnictwie bibliotek gminnych woj. wielkopolskiego. Biblioteka w Kaźmierzu: nagrodę Marszałka Województwa Wielkopolskiego w roku 2003 w dziedzinie upowszechniania i ochrony dóbr kultury, wyróżnienia w konkursach ogłaszanych przez WBPiCAK pod patronatem marszałka województwa wielkopolskiego w zakresie: Najlepsza biblioteka gminna w województwie wielkopolskim w roku 2000 i Najlepsza biblioteka w Wielkopolsce promująca czytelnictwo wśród dzieci i młodzieży za rok 2004.

Biblioteka w Pniewach znana jest przede wszystkim z organizowania od 1999 roku cyklicznej imprezy: **Ogólnopolskiego Festiwalu Teatrów Ulicznych Dzieci i Młodzieży w Pniewach**, zwanego też „MAŁĄ MALTA”, nie bez przyczyny zresztą.

Jeśli chodzi o działalność kulturalno-oświatową, przedstawiała się ona następująco w kolejnych latach: W roku **2001** zorganizowano 21 spotkań z literatami, 11 innych spotkań, zorganizowano 52 odczyty i prelekcje, przeprowadzono 182 lekcje biblioteczne, 22 wieczory literackie oraz 41 konkursów lokalnych. Ogółem zorganizowano 271 wystaw, w tym 224 wystawy książek. Rok później – w **2002** r. działalność ta przedstawiała się

następująco: 32 spotkania z literatami, 13 innych spotkań, zorganizowano 29 prelekcji i odczytów, przeprowadzono 231 lekcji bibliotecznych, 17 wieczorów literackich, przeprowadzono 38 konkursów lokalnych. Ogółem zorganizowano 235 wystaw, w tym 189 wystaw książek.⁴³³

Działalność oświatową w powiecie w latach 2000-2005 obrazuje **TABELA 18**

Komputeryzacja bibliotek publicznych 1996-2005

Informatyzacja bibliotek w powiecie szamotulskim nabrała rozpędu dopiero w drugiej połowie 2005 r., w momencie zainicjowania przez Ministerstwo programu IKONKA. Oczywiście już wcześniej biblioteki kupowały sprzęt komputerowy, jednakże dopiero ten Program Operacyjny Ministerstwa spowodował, iż biblioteki publiczne poważnie zajęły się tym problemem. Ministerstwo wymogło na samorządach lokalnych, by zapewniły utrzymanie łącz internetowych, a na samych bibliotekach, by uregulowały sprawę łącz z dostępem do Internetu.

Każde miasto na terenie powiatu inaczej podchodziło do problemu komputeryzacji swoich bibliotek. Pierwszą biblioteką, która zaczęła się informatyzować, była biblioteka publiczna w **Obrzycku**. W 1992 r. zakupiono pierwszy komputer, a w roku 1993 oprogramowanie „Sowa” w wersji pod DOS. W roku 1996 została uruchomiona wypożyczalnia komputerowa Oddziału dla dzieci i Czytelnia, w momencie uruchomienia Wypożyczalni biblioteka w Obrzycku została pierwszą biblioteką publiczną w byłym woj. poznańskim, która tego dokonała. W 1998 zakupiono oprogramowanie „Sowa” w wersji plikowej w środowisku Windows, oraz zakupiono dwa dalsze komputery i utworzono sieć lokalną. W roku 1999 uruchomiono Wypożyczalnię dla Dorosłych. W sześć lat później, tj. w roku 2005 biblioteka biorąc udział w programie IKONKA, wzbogaciła się o kolejne trzy komputery; uruchomiono wtedy Czytelnię Internetową oraz zakupiono trzeci komputer oraz nastąpiła wymiana oprogramowania SOWA z wersji plikowej na klient/serwer. W roku 2007 nastąpiła modernizacja sprzętu komputerowego. W roku 2007 stan informatyzacji w bibliotece publicznej w Obrzycku przedstawiał się następująco: posiadała ona ogółem 6 komputerów, w tym dla czytelników - 4.

Biblioteka publiczna w **Dusznikach** swój pierwszy komputer zakupiła w 1998 r. (został on ubytkowany w roku 2002), cztery lata później - w roku 2002 zostały zakupione

⁴³³ Dane opracowane przez autora na podstawie, op. cit.; Zob. Tabela Nr 18, Aneksy, s. 53.

dwa komputery, w trzy lata później, tj. w roku 2005 wzbogaciła się o kolejne 3, które otrzymała w ramach programu IKONKA.

Biblioteka w **Pniewach** na tle innych bibliotek powiatu szamotulskiego nie wypadła najlepiej – jako jedyna instytucja biblioteczna uprawniona do udziału w programie IKONKA, nie skorzystała z niego.⁴³⁴ Pierwszy komputer pojawił się dopiero w roku 2006 (do biura). Komputer z przeznaczeniem dla biblioteki został zakupiony dopiero w roku 2007.

Pierwszy komputer w **Bibliotece Miejskiej w Szamotulach** zakupiono w roku 1996, kolejny, trzy lata później, tj. w roku 1999, by w roku następnym – 2000, zakupić już w sumie trzeci komputer. W roku 2002 zakupiono cztery komputery, by w roku 2005 wzbogacić się o kolejne trzy z programu IKONKA

Pierwszy komputer w bibliotece we **Wronkach** pojawił się w roku 2002, kolejny w dwa lata później, tj. w roku 2004. W roku 2005 biblioteka wzięła udział w programie IKONKA i wzbogaciła się o następne trzy komputery. Biblioteka ma również na stanie dwa komputery w swoich filiach.

Natomiast sytuacja w **Każmierzu** przedstawiała się następująco: pierwszy komputer został nabyty w roku 1998 wraz z oprogramowaniem SOWA; był on użytkowany przez bibliotekarzy, kolejne trzy komputery wzbogaciły bibliotekę w roku 2004, zostały one zakupione z przeznaczeniem dla czytelników (do odpłatnej kawiarenki internetowej). Biblioteka w Każmierzu również wzięła udział w programie IKONKA w roku 2005 – w tymże roku otrzymała kolejne 3 komputery z dostępem do Internetu z przeznaczeniem dla czytelników.

Obecnie biblioteka to nie tylko zbiór książek, ale przede wszystkim miejsce, gdzie czytelnik może uzyskać i uzyskuje potrzebne mu informacje. Informacje te są otrzymywane nie tylko z tradycyjnie dostępnych w bibliotece źródeł, czyli książek, ale w coraz większym stopniu z elektronicznych nośników i źródeł. Przede wszystkim chodzi o źródło, jakim jest sieć INTERNET. Ministerstwo Nauki i Informatyzacji, by poprawić jakość i komfort dostępu do Internetu zainicjowało PROGRAM IKONKA. Program IKONKA polega na uruchomieniu punktów powszechnego dostępu do Internetu (tzw. PIAP – Public Internet Access Point) w bibliotekach publicznych wszystkich gmin województwa. Punkty te nazywane są „czytelniami internetowymi”.

⁴³⁴ Biblioteka skorzystała z programu IKONKA edycji 2 w Wielkopolsce na przełomie 2007 i 2008 r. Istotnym czynnikiem decyzyjnym w tej sprawie była osoba nowej dyrektor placówki.

Głównym celem programu jest zapewnienie jak najszerszej grupie społeczności lokalnej łatwego, powszechnego i bezpłatnego dostępu do sieci Internet w ramach nowo powstających Czytelni Internetowych, zgodnie z założeniami Strategii Lizbońskiej.

W ramach Programu „IKONKA” Ministerstwo wyposaża biblioteki w sprzęt komputerowy wraz z oprogramowaniem oraz zapewnia bibliotekarzom podstawowe szkolenia w zakresie wykorzystywania zasobów Internetu. Każda czytelnia internetowa otrzymuje bezpłatnie 3 komputery PC wyposażone w system operacyjny, pakiet biurowy i program antywirusowy oraz sprzęt sieciowy typu WI-FI umożliwiający łączenie się z Internetem w bezpośrednim sąsiedztwie czytelnia Internetu (tzw. PIAP – Public Internet Access Point) w bibliotekach publicznych wszystkich gmin województwa. Punkty te nazywane są „czytelniami internetowymi”.⁴³⁵ W województwie wielkopolskim zrezygnowano ze szkolenia bibliotekarzy w zakresie wykorzystywania zasobów Internetu stwierdzając, iż nie ma takiej potrzeby. Komputery mają zainstalowane oprogramowanie Microsoft Windows XP Professional wersja 2002 Dodatek Service Pack 2.

Biblioteki powiatu szamotulskiego, z wyjątkiem Biblioteki Publicznej Miasta i Gminy w Pniewach, zgłosiły gotowość udziału w Programie IKONKA. Zgłoszenie akcesu do IKONKI wymusiło na bibliotekach zabezpieczenie stałego łącza do INTERNETU.

Jeśli chodzi o sam proces realizacji programu w powiecie szamotulskim – pierwsze z czterech spotkań dyrektorów bibliotek dot. IKONKI odbyło się w lutym 2005 r. Zostały na nim omówione ogólne zarysy i wymagania, jakie musi spełnić biblioteka, by przystąpić do programu. Po kilkumiesięcznym oczekiwaniu realizacja programu w Szamotulskim rozpoczęła się w ostatnich miesiącach roku 2005. Sam montaż przebiegał w atmosferze niepewności i nerwowości, ponieważ był to ostatni miesiąc roku i nie wiadomo było, czy ekipy montujące sprzęt zdążą na czas. Bowiem komunikat Ministerstwa głosił, że zestawy zostaną dostarczone do bibliotek do końca roku 2005. Dostarczaniem i instalacją zajmowały się dwie ekipy - zdarzało się, że nie były one ze sobą dobrze skomunikowane, co powodowało, że ekipa instalująca sprzęt była na miejscu wcześniej, niż sam sprzęt. Po zainstalowaniu zestawów okazało się, że jakość połączenia z Internetem gwałtownie się pogorszyła. Często dochodziło do zerwania połączeń, co zostało stwierdzone podczas

⁴³⁵ Dokument elektroniczny, dostęp 23 stycznia 2006. Dostępny w World Wide Web: http://www.mnii.gov.pl/mein/index.jsp?place=Lead07&news_cat_id=748&news_id=1796&layout=2&page=text.

kolejnego spotkania dyrektorów w styczniu 2006 r. dot. IKONKI i sprawozdań dla WBPiCAK w Poznaniu.⁴³⁶

Personel bibliotek chcąc sobie i czytelnikom ułatwić korzystanie z komputerów podłączonych do Internetu, opracował własne regulaminy korzystania z czytelni internetowych. Natomiast, jeśli chodzi o informatyzację bibliotek w powiecie szamotulskim – z roku na rok część bibliotek może się pochwalić wzrostem sprzętu komputerowego. Tylko jedna z ośmiu bibliotek w powiecie szamotulskim - Biblioteka Publiczna Miasta Obrzycka i Gminy Obrzycko (BPMOiGO) jest skomputeryzowana w 100 %. Sześć bibliotek jest w trakcie komputeryzacji a jedna nie planuje jej wcale - Biblioteka Publiczna Miasta i Gminy w Pniewach (BPMiG), która wchodzi w skład Centrum Kultury Pniewy. Nastąpił wzrost w ilości komputerów we wszystkich bibliotekach oprócz biblioteki (BPMiG) w Pniewach. Najwięcej komputerów posiada Biblioteka Miasta i Gminy w Szamotułach (BPMiG) – dziewięć, najmniej – biblioteka (BPMiG) w Pniewach. Stały dostęp do internetu posiadają wszystkie biblioteki. Najwięcej stanowisk dla czytelników posiada Biblioteka Publiczna Gminy Kaźmierz (BPGK) – sześć, żadnego natomiast biblioteka (BPMiG) w Pniewach. Tylko jedna biblioteka pobiera opłaty za korzystanie z Internetu – jest to biblioteka z największą ilością komputerów dla czytelników, a więc biblioteka w Kaźmierzu (BPGK).

Własne zbiory digitalizuje tylko jedna biblioteka – Powiatowa Biblioteka Publiczna w Szamotułach (PBP) - jest jedną z dwóch w województwie wielkopolskim; druga to Biblioteka Publiczna Gminy i Miasta w Zdunach w powiecie krotoszyńskim.⁴³⁷ Bazy własne posiadają cztery biblioteki: Biblioteka Publiczna Miasta i Gminy (BPMiG) w Dusznikach, BPMOiGO w Obrzycku, oraz w Szamotułach: miejska i powiatowa. Bazy bibliograficzne posiada tylko jedna biblioteka – biblioteka w Obrzycku (BPMOiGO). Żadna z bibliotek nie udostępnia swoich zbiorów w internecie.

Rejestrację czytelników z wykorzystaniem komputera prowadzą dwie biblioteki: w Obrzycku i bibliotece powiatowej w Szamotułach. Te same biblioteki wykorzystują opcje drukowania ksiąg inwentarzowych z programu SOWA. Żadna biblioteka nie przeprowadza skontrum za pomocą komputera. Tylko jedna biblioteka korzysta ze statystyki opracowanej komputerowo – jest nią biblioteka w Obrzycku.

⁴³⁶ Entuzjazm na wyrost w: Dzień Szamotulski z dnia 20 stycznia 2006 s. 7.

⁴³⁷ Komputeryzacja Bibliotek Publicznych Województwa Wielkopolskiego- bez miasta Poznania za rok 2004. Oprac. Wojewódzka Biblioteka Publiczna i Centrum Animacji Kultury w Poznaniu.

Jak można wywnioskować z danych przedstawionych powyżej, biblioteki przede wszystkim zwiększyły swój stan posiadania komputerów, niektóre znacząco dzięki udziałowi w programie IKONKA.

PBP w Szamotułach jest biblioteką nową – liczy zaledwie siedem lat. Jej księgozbiór nie jest zbyt wielki, zawiera bowiem ponad 1200 wol., jednakże priorytetem biblioteki nie jest książka, a informacja. Jak już wspomniano na wstępie pracy, biblioteka obecnie to **przede wszystkim informacja**. Biblioteka jest dość dobrze przygotowana do funkcji, jaką jest gromadzenie i przetwarzanie informacji w celu udostępniania jej użytkownikom biblioteki. W latach 2003-2005 na informatyzację biblioteki przeznaczono około dwadzieścia tysięcy złotych. Kwota ta wykorzystana została między innymi na stworzenie strony internetowej biblioteki, zakup komputerów z oprogramowaniem i skanera. Przed przystąpieniem PBP do programu IKONKA placówka posiadała trzy komputery ze stałym dostępem do sieci INTERNET. Biblioteka wychodząc naprzeciw zapotrzebowaniu czytelników, jakim jest informacja – z racji ograniczonego księgozbioru wyszukuje potrzebne dane i przekazuje je czytelnikowi. Oczywiście realizacja tego typu zadań nie byłaby możliwa bez pozytywnego nastawienia władz samorządowych, które umożliwiają ciągłą informatyzację biblioteki. Znalezienie zrozumienia u władz samorządowych w odniesieniu do działalności biblioteki jest bardzo ważne. Powiatowej Bibliotece Publicznej w Szamotułach udało się zainteresować samorządowców ideą powszechnej informatyzacji społeczeństwa.⁴³⁸

4.2 Prasa lokalna

Rynek wydawniczy w Szamotułach po zmianie ustroju również odczuł zmiany polityczne. W roku 1990 nakładem Komitetu Obywatelskiego „Solidarność” wydano „Wiadomości Szamotulskie”; ukazały się cztery numeru tego piśmka.⁴³⁹

Przez cztery miesiące (wrzesień – grudzień) w 1990 roku ukazywał się regularnie „Głos Szamotul”, by w styczniu 1991 zmienić tytuł na „Głos Ziemi Szamotulskiej”, wychodził on do roku 1992, druk jego miał miejsce w Poznaniu. Większość prasy szamotulskiej od lat dziewięćdziesiątych XX wieku aż do obecnej chwili jest drukowana w drukarniach poznańskich.

⁴³⁸ M.P. Urbański, Informatyzacja bibliotek, op. cit., s. 434-438

⁴³⁹ Był to jednokartkowy biuletyn.

W latach 1991-1998 wychodziło pismo (nieregularnie) „Słowo Szamotuł”, było to pismo społeczno-kulturalne, w okresie 1992-1995 ukazywała się „Gazeta Szamotulska” jako dwutygodnik – pierwszy numer ukazał się 17 września 1992 r., by zmienić się w tytuł „Tygodnik Gazeta Szamotulska” w roku 1997, czasopismo to ukazuje się do chwili obecnej.⁴⁴⁰ Jest to czasopismo najbardziej znane w Szamotulskim i chętnie nabywane.

Od 1990 do 1992 roku w Kaźmierzu ukazywał się miesięcznik „Warta”, natomiast od 1997 do chwili obecnej ukazuje się miesięcznik „Obserwator Kaźmierski” wydawany przez Gminę Kaźmierz, jest to wydawnictwo bezpłatne.

Od kwietnia 1996 do roku 1999 ukazywało się pismo „Głos Szamotulski”, początkowo był to tygodnik, by z czasem przejść w formę dwutygodnika. Od roku 2000 zaczął się ukazywać „Dzień Szamotulski”, ukazywał się on pod szyldem „Gazety Poznańskiej” do momentu przejścia tytułu przez „Głos Wielkopolski”. Trzeciego sierpnia 2007 roku ukazał się ostatni numer „Dnia Szamotulskiego”, by w następny piątek tj. dziesiątego sierpnia tego samego roku ukazać się jako „Dzień”, tym samym powiększył się jego teren wydawania o Ziemię Obornicką i miasta takie jak: Oborniki, Rogoźno i Ryczywół. W roku 2001 zaczął się ukazywać „Tygodnik Nowy – Ziemia Szamotulska”⁴⁴¹, wydawany w Pile, od roku 2002 wydawany jest „Twój Tydzień”.⁴⁴² Bezpłatną gazetą ukazującą się na terenie powiatu szamotulskiego jest „Tygodnik Szamotulski”; jego pierwszy numer ukazał się 26 lutego 2004 roku, początkowo było to czasopismo płatne i ukazujące się regularnie, z czasem przeszło w formę czasopisma bezpłatnego, z założenia ukazującego się w czwartek. Gazetą, z założenia ukazującą się we wtorek jest „Tygodnik Gazeta Powiatowa”, jej pierwszy numer ukazał się 17 stycznia 2005 roku.

Podsumowując, szamotulski rynek wydawniczy jak na warunki zarówno lokalne, jak i ogólnopolskie, jest rynkiem specyficznym; na jego terenie ukazuje się ok. siedmiu tytułów w tygodniu (mam tu na myśli tytuły dostępne w kioskach na terenie miasta), średnio przypada jeden tytuł na jeden dzień tygodnia.

Od 2001 roku parafia kolegiacka zainicjowała wydawanie czasopisma „Sursum Corda”, jest to miesięcznik. Nawiązuje on do tradycji międzywojennego tytułu „Tygodnika Parafii Szamotulskiej”.

⁴⁴⁰ Ukazuje się w poniedziałki, również w poniedziałek ukazywał się „Dzień Szamotulski”, jednakże nie wytrzymał konkurencji i jego wydawanie przeniesiono na piątek, do każdego wydania jest dodawane piątkowe wydanie „Głosu Wielkopolskiego”.

⁴⁴¹ Ukazuje się we wtorki.

⁴⁴² Ukazuje się w środy.

4.3 Przyszłość książki i bibliotek w Szamotułach i na Ziemi Szamotulskiej

Obecnie sytuacja bibliotek, mimo mocnej pozycji na rynku mediów elektronicznych – Internetu, dvd, e-booków, nie jest może najlepsza, jednak znalazły one swoje miejsce w świadomości użytkowników. Użytkowników, a nie czytelników – coraz częściej bowiem czytelnik przychodzi do biblioteki nie tylko po sama książkę ale po coś więcej – po informację, która może znaleźć właśnie w bibliotece. Oczywiście, żeby użytkownik wiedział gdzie i do jakiej biblioteki może się udać po potrzebne mu wiadomości, niezbędne są odpowiednie zabiegi marketingowe. W chwili obecnej każda biblioteka chcąc mieć kontakt z użytkownikiem nie tylko w godzinach otwarcia, ale i również przez 24 h na dobę, zakłada swoje strony www. Jest to ułatwienie zarówno dla czytelników, jak i dla samych bibliotekarzy. Dzięki drodze elektronicznej czytelnik może zaznajomić się z pracą biblioteki, jej godzinami otwarcia, a co najważniejsze dokonać przeglądu zbiorów bibliotecznych, dzięki katalogom dostępnych w Internecie i zamówić potrzebną pozycję nie ruszając się z domu. Kolejnym zabiegiem służącym popularyzacji bibliotek jest ich udział w różnego rodzaju konkursach, zarówno przez nie same organizowanych – dla czytelników, jak i organizowane przez Wojewódzką Bibliotekę Publiczną i Centrum Animacji Kultury w Poznaniu.

Kultura szamotulska to nie tylko książki i biblioteki, to również Muzeum Zamek Górków w Szamotułach. Po zmianie osoby dyrektora Muzeum – miejsce Marka Szczepańskiego zastąpił Michał Kruszona - autor poczytnej książki” Rumunia – podróże w poszukiwaniu diabła” działalność muzealna nabrała innego, bardziej zrozumiałego dla odwiedzających wymiaru. Oprócz działalności typowo muzealnej Muzeum prowadzi również działalność wydawniczą, inaugurując z okazji 725 – lecia miasta, wydawanie serii Szamotulskie Zeszyty Muzealne, stanowi to dobry sygnał na przyszłość dla słowa drukowanego dla regionu. Wydawaniem interesujących pozycji dot. regionu szamotulskiego zajmuje się również Drukarnia Nakładowa im. J. Kawalera w Szamotułach, kontynuując chwalebne tradycje z lat 20-tych XX w.

Słowo drukowane to również miejscowa prasa, szamotulski rynek wydawniczy jest pod względem wydawanych periodyków regionalnych ewenementem w skali kraju. Na każdy dzień tygodnia przypada bowiem jeden tytuł czasopisma zajmującego się tematyką regionalną. Jest to ciekawe zjawisko, godne staranniejszego opracowania.

ZAKOŃCZENIE

Praca „Dzieje książki i bibliotek w kulturze Ziemi Szamotulskiej” wykazuje, że na przestrzeni ponad 700 lat, a więc w okresie, jaki omawia praca, biblioteki i książka nie egzystowały w próżni, nie istniały obok ludzi, ale były z nimi ściśle powiązane i wywierały na kulturę Szamotulszczyzny niemały wpływ. To dzięki nim właśnie Szamotuły i cała Ziemia Szamotulska może się dziś poszczycić wieloma zasłużonymi osobistościami ze świata nauki, kultury i sztuki. Wszelkie zawirowania w dziejach Szamotuł i okolic mają swoje odzwierciedlenie w historii książki i bibliotek szamotulskich; każdy wzlot i upadek miasta odbijał się na kondycji słowa drukowanego.

Między innymi dzięki słowu drukowanemu społeczeństwo Szamotulszczyzny przetrwało okres zaborów; pobudzało je do intelektualnego rozwoju; wspaniałym tego przykładem może być pierwsze w Polsce towarzystwo archeologiczne, jakim było Towarzystwo Zbieraczy Starożytności. Książka i biblioteki były tą ostoją, dzięki czemu szybko mogła się odrodzić szeroko pojęta kultura w czasach II Rzeczypospolitej. W czasach międzywojennych to drukarnie prowadzone przez polskich właścicieli dbały o to, by słowo drukowane po polsku miało jak największy zasięg oddziaływania. W Szamotułach takie zadanie spełniała Drukarnia Nakładowa J. Kawalera.

Okres po II wojnie światowej to okres mozolnego trudu budowania wszystkiego od początku, również bibliotekarstwa - dzięki dekretemi o bibliotekach z 1946 r., sytuacja była sprzyjająca do tworzenia nowej sieci bibliotek również w Szamotulskim. Powstaje biblioteka powiatowa wraz z całą siecią bibliotek miejsko-gminnych. Niestety, sytuacja ta nie była aż tak komfortowa, jak by tego chcieli sami bibliotekarze; kolejne zmiany administracyjne kraju powodowały to, iż niektóre biblioteki, tak jak biblioteka we Wronkach, zmieniały swą przynależność do poszczególnych powiatów, a później województw, co nie wpływało dobrze na bibliotekę. Sytuacja w bibliotekarstwie szamotulskim normalizuje się po roku 1999, po kolejnej reformie administracyjnej. Następuje wzrost znaczenia bibliotek w sferze edukacyjnej oraz informacyjnej. Dzięki programowi IKONKA biblioteki szamotulskie podnoszą swój stan posiadania w zakresie sprzętu informatycznego i poszerzają swoją ofertę w zakresie pomocy w uzyskiwaniu informacji.

W grudniu 2005 roku na Ziemi Szamotulskiej działało ogółem 19 placówek bibliotecznych, w tym 8 bibliotek i 11 fili, dysponowały one ogółem 362.341 wol.,

zapisanych było 17.647 czytelników, którzy wypożyczyli ogółem 331.923 wol. Wszystko to dokonało w sumie 37 bibliotekarzy. Świadczy to bardzo dobrze o szamotulskich bibliotekarzach, którzy swoją pracę wykonują nie tylko z obowiązku, ale i też z zamiłowania.

Celem pracy „Dzieje książki i bibliotek w kulturze Ziemi Szamotulskiej” było ukazanie roli książki i bibliotek w rozwoju Szamotulszczyzny, ich ścisłego powiązania z historią regionu, pozytywnego wpływu na rozwój kultury całej Ziemi Szamotulskiej.

INDEKS NAZWISK

- Aleksander (król) – 52, 70
Adams - 115
Anna św. – 25, 32, 42, 45
Andrzej Apostoł - 27
Andrysowicz Łazarz 47
Anosz Wojciech ks. – 70
Arct Bohdan – 138
Arkembold z Oporowa –28
Arystoteles – 41, 51
Augezdecki Aleksander – 15, 56, 57, 104
Babczyńska Wiktoria – 68, 69
Bahdaj Adam - 138
Bajkowski Jan -30
Bak Tadeusz – 86, 91
Balcerzan Edward - 138
Bałaniak Łucja – 69
Barbara św. – 15, 19, 42
Beata z Bystrzycy – 44
Becela Tadeusz - 138
Becker Anna – 52
Berendes Henryk – 92
Bernastein – 97
Beurmann Moritz - 90
Biel Jan - 51
Bielak Jan - 30
Biezdrowscy - 24
Bnińska Paulina – 86
Bnińska Wincentyna – 86
Bniński Aleksander - 86
Bobrowicz Jan Nepomucen – 62, 63
Bogusław z Koszut – 28
Bonaparte Napoleon – 61
Bonin Antoni – 78
Bońkowski Henryk – 90
Borkowski - 91
Borowiak Bronisław – 116
Borowicz Tomasz ks. – 101
Branecki Jan – 17, 24, 26, 31, 32
Branicki Sebastian – 21
Broniewski Władysław – 138
Brzechwa Jan - 73
Brzeziński Leonard – 23
Budzianka Felicja –96
Bunger - 78
Bunsch Karol – 138
Bylina Marcin – 41
Bystrzycki Przemysław – 138
Bytyński Mikołaj – 28
Callier Edmund – 4, 5, 70
Celichowski W. - 93
Cichosz Marcin – 51
Ciężki Henryk – 23
Cielecki Andrzej – 89
Cielecka Teodora - 86
Cielecki Teodor – 89
Ciesielski Zygmunt - 94
Ciesielski Roman – 69
Ciołek Stanisław – 27, 49
Classen – 102
Chadzinikolau Nikos - 138
Chodkiewicz Hieronim – 46
Chrzanowski Wiesław – 128

Chybicki Edward - 119
 Chybiński Adolf – 48
 Cieszkowski Alojzy – 81
 Czarnecki Wiktor - 92
 Czarnkowska z Fulsztyna Zofia - 38
 Czarnkowscy – 36
 Czekalski Stefan – 104
 Ćwirlej Urszula – 116
 Daniecki Ryszard - 138
 Danielewski Ignacy – 101
 Dąbrowski Jarosław - 76
 Degler Witold - 138
 Dereżyński Mieczysław – 107
 Dobkiewicz Marcin - 116
 Dobraczyński Jan - 138
 Domański Jan - 106
 Dorna Czesław – 69
 Dostatni Jerzy - 57
 Dragosławic Piotr – 39
 Drewicz Iwan Grigoriewicz - 88
 Dunarowski Władysław- 138
 Durak Hanna – 71
 Długosz Jan – 55
 Dybizbańska Krystyna – 119
 Dzemar Mikołaj – 35
 Działyński Tytus – 62
 Dzieduszycki - 62
 Dziwisz Stanisław kard. – 24
 Elżbieta Rakuszanka (królowa) – 47
 Estreicher Karol – 57
 Euchast Józef – 103
 Faustmann Waclaw, ks. – 5, 96
 Feliks z Sokolnik - 28
 Fenikowski Franciszek - 138
 Firlej Janina – 119
 Fligier Józef – 23
 Florentowski Franciszek – 31
 Florian, syn. Stanisława – 40
 Florian św. - 41
 Flottwell Edward – 84
 Foltyn Janina – 119, 120
 Froben Kazimierz – 24
 Frankiewicz Edward – 98
 Frąckowiak Władysław – 103, 104, 120
 Fryc Jarosław Chryzostom – 99
 Fryderyk Wilhelm – 92
 Fryderyk Wilhelm IV – 63
 Galikowski Antoni – 98
 Garczyk Stefan - 69
 Garstecki Henryk – 103
 Gąsiorowski A. - 29
 Gerhard Jan – 138
 Gertruda św. - 43
 Gieburowski Waclaw –48
 Gielniak Alojzy – 23
 Gierszewski Leon – 68
 Gliszczyński Kajetan – 17, 24, 25, 26, 31
 Gołembowski Piotr - 30
 Gomolec Ludwik Józef - 8
 Gostyńscy - 22
 Górkowie – 9, 10, 15,20, 21, 22, 35, 36,
 56, 115
 Górka Andrzej – 19, 57
 Górka Uriel – 19

Górka II Łukasz - 21
 Górka III Łukasz – 10, 15, 21, 22, 32, 35,
 49, 57
 Grieser – 37
 Grochoła Dzierśław – 26
 Grochoła Sędziwój –zob. Sędziwój, syn
 Dzierśława - 26
 Grochołowie – 26
 Grot Serafin z Urbanowa – 28
 Grzegorz z Szamotuł – 50, 51
 Grzymalicy – 13, 14
 Gumowski Marian – 11
 Hagel Henryk –23
 Hanyż Andrzej - 108
 Hawlicki Stefan, ks. – 82, 98
 Hejne J. J. – 63
 Hesse Karol- 98
 Helena (księżniczka raciborska) - 44
 Helsztyński Stanisław – 107
 Hogart - 115
 Hortensius Krystyna – 54
 Hortensius Samuel – 54
 Hornicka Zenobia – 69
 Haza Wojciech z Radlic – 90
 Iwański Jan – 19
 Jarochowski Cyprian Łukasz - 86
 Jachym Jakob – 38
 Jagiellończyk Fryderyk - 41
 Jagiellończyk Kazimierz – 14, 44
 Jagiełło Władysław – 14, 32, 33
 Jakub syn Bartłomieja - 40
 Jakub, syn Jana – 40
 Jakub św. – 26, 29
 Jakub z Iłży – 47
 Jakubczak Albin – 23
 Janczarski Władysław- 139
 Jan Albert – 32
 Jan Chrzyciel św.– 13, 27, 29
 Jan Ewangelista – 27
 Jan Jerozolimski św. - 42
 Jan (mansjonarz) - 30
 Jandy Maria – 70
 Jan Kazimierz (król) – 36
 Jankowiak Magdalena – 100
 Jan Olbracht (król)– 33
 Janosz Damascen – 98
 Janowicz – 71
 Jan Paweł II – 24, 77
 Jan syn Piotra – 39, 40
 Jan syn Skarbka de Pnyow - 39
 Jan z Hollywood de Sacrobosco – 52
 Jan z Sącza – 58
 Jan z Szamotuł zw. Paterkiem – 45, 46 70
 Jan ze Stobnicy – 52
 Jasiewicz Bronisława – 68
 Jasiewicz Eleonora – 68
 Jasyk Edward – 119
 Jasyk Wiktor - 119
 Jędrzejowicz Janusz – 74
 Jonston Aleksander – 52
 Jonston Anna Rozyna - 54
 Jonston Jan – 15, 52, 54, 55, 70
 Jonston Franciszek – 52, 53
 Jonston Szymon – 52

Jurzykowski Stanisław – 92
Kaczmarek Gerard – 69
Kaczmarek Zofia – 69
Karoński Stanisław Syrokomla – 17
Kamiński Stanisław – 139
Kamiński - 63
Kapuściński Bolesław – 92
Kasprzak Celina – 69
Katarzyna św. - 32
Kawaler Czesław - 106
Kawaler Józef – 6, 103, 105, 106, 107,
121, 159, 160
Kawalerowie - 121
Kawka Michał – 69
Kazimierz Wielki (król) – 14
Kazimierz Jagiellończyk – (król)44
Kaźmierski ks.- 94
Kędzierski Cz. - 93
Kędzierzyna Maria - 139
Kicki Mikołaj – 22
Kierski Emil – 84, 85, 86, 89, 91
Kogut Bogusław – 139
Kolon Benedykt – 98
Kołątaj - 73
Kołątaj Hugon – 79, 80
Kominowski Jan – 120
Konarski S. - 80
Kopernik Mikołaj – 45, 51
Kowalenko Władysław - 89
Kowalski Józef – 117
Klemens syn Marcina de Pnyow – 39
Kłoczowski Jerzy - 42
Kłos Józef (ksiądz) – 101
Kmita Mateusz – 51
Komeński Jan Amos – 54
Konarski Adam – 18
Konieczny Mieczysław – 69
Konieczny Jan – 116
Konopnicka Maria – 68, 71, 103
Korczak Jerzy - 139
Kosiński Wawrzyniec – 31
Kostka – 36
Kostrzewski Józef - 89
Korzbok-Zawadzcy – 53
Korzbok-Łącki Jan – 19, 32, 36
Kowalenko Władysław – 89
Kozłowski Kalikst - 107
Kozłowski Władysław – 91
Kraszewski Tadeusz - 139
Król Anna – 125
Krueger Wilhelm – 97
Kruszona Michał - 159
Krutki Emil – 70, 72
Krygier Romuald – 4, 117
Krypa Albert – 51
Krypa Mateusz – 51, 52
Krypa Wojciech – 51, 52, 71
Krypowie – 51
Krzemień Mieczysława – 119
Krzyszkowski Wawrzyniec - 57
Kujawska Bożena – 70
Kupczyk Teresa – 73
Kurczewski Jerzy – 49
Kurlus Pelagia - 97

Kuroń Jacek – 128
 Kurski Maciej – 32
 Kurski Mateusz Marian - 35
 Kurth Jerzy Justynian – 99
 Kwiek Andrzej - 108
 Kwilecki Adam – 29
 Laktański, ks. – 58
 Lassociński - 94
 Lewandowska Kazimiera - 116
 Ledóchowski Mieczysław - 92
 Leja Grażyna – 116
 Leszczyńscy – 54, 56
 Leszczyński Bogusław – 53
 Leszczyński Rafał – 53, 57
 Libowicz Franciszek – 17, 24, 25, 26, 31, 32
 Lippmann – 63
 Lisner – 63
 Lubrański – 18, 50, 52
 Ludwiczak Antoni ks. – 92, 93, 95
 Ludwik Węgierski (król) – 14
 Łazarz św. – 42
 Łącki Jan - 19
 Łowiński Jan – 116
 Łubieńska Antonina - 96
 Łukaszewicz - 63
 Łukaszewicz Józef – 24, 29, 30, 31, 32, 58, 88
 Łyskowski Mieczysław – 92
 Maciej (ksiądz) - 32
 Maciej syn Bartłomieja - 40
 Maciejowski Samuel – 52
 Maćkowiak Stanisław – 57, 58, 104, 110
 Magnuszewicz Felicja - 69
 Majewska Iwona – 116
 Malinowski Bazyli – 19
 Małgorzata św. - 42
 Mańczak Czesław - 116
 Mańkowski Jerzy – 139
 Marcin św. – 15, 19, 20, 22, 30, 42
 Marcin (wikariusz) - 30
 Marcin z Międzyrzecza – 49
 Marcinkowski Karol - 86
 Maria Magdalena św. – 18, 29, 42, 62, 92
 Marek syn Jakuba – 40
 Martin W. – 72
 Matuszewski Ryszard – 139
 Messlin Czesław – 69
 Messlinowa Maria – 70
 Meissner Janusz- 139
 Meissner - 94
 Memelsdorf Richard – 91
 Miądowicz Franciszek – 107
 Michniak Czesław – 139
 Mickiewicz Adam – 57, 72, 74, 75, 100
 Mielżyński Józef – 25
 Mielżyński Leon – 62
 Mikołaj (mansjonarz) - 30
 Mikołaj syn Mikołaja – 40
 Mikołaj św. – 19, 42
 Mikołaj z Baborowa – 28
 Mikołaj z Latowic - 41
 Mikołaj z Oporowa – 28
 Mikołaj z Pniew – 41

Mikołaj z Szamotuł - 19
 Mikołajczak Tadeusz – 69
 Milka Krzysztof – 38
 Minge Halina – 119
 Mitler E. S. - 63
 Mlicka- 86
 Mlicki Maksymilian – 86
 Mojer Mosie – 38
 Moraczewski Jędrzej – 84, 85, 87, 88, 89
 Morawski Wojciech – 89
 Morski Eugeniusz - 139
 Mossor Stefan – 128
 Moszczeńska Marianna - 86
 Moszeński Bolesław – 25
 Mycielscy – 62, 63
 Mycielska Anna – 63
 Mycielski Stanisław - 61
 Mysznar Stanisław zwany Stanisławem z Szamotuł - 59
 Nałęcz Sędziwój – 13
 Nałęcz – 10, 13 14
 Nałęcz Ostrorocy - 39
 Nałęcz Pniewscy – 39
 Nałęcz Szamotulscy - 13
 Napierała Waław – 81
 Neryngk Melchior – 58
 Niedźwiedź Jan – 69
 Niegolewscy - 86
 Niegolewska Felicja – 86
 Niegolewski Andrzej – 85, 86
 Niegolewski Jan - 25
 Nojman Jan - 119
 Nojman Wilhelm – 119
 Norwid C. K. - 103
 Nowak Antoni – 69
 Nowak Waław – 119
 Obst Józef – 96
 Olbracht Jan - 33
 Odalikowski Andrzej – 24
 Opieński Henryk – 48
 Oporowski Jan – 28
 Orlik Marian – 108
 Oses Leon - 96
 Otorowski Hieronim – 30
 Ostroróg Dobrogost – 29, 30
 Ostroróg Hektor - 44
 Ostroróg Jakub – 26, 28, 29, 30, 46, 56
 Ostroróg Jan – 27, 28, 29, 30, 44, 45, 56, 108
 Ostroróg Katarzyna - 30
 Ostroróg Sędziwój – 29, 30
 Ostroróg Stanisław – 29, 44
 Ostroróg Waław – 28, 30, 44, 46
 Ostrorogowie – 10, 28, 29, 30, 56
 Orzechowski Stanisław – 48
 Ożmin Józef - 23
 Ożego Sebastian – 17
 Paprocki Bartłomiej - 30
 Paweł II (papież) – 27
 Paukszta Eugeniusz - 139
 Paweł syn Jakuba – 40
 Paweł (mansjonarz) – 30
 Pawłowski Jan – 69
 Piątek Wojciech – 69

Piłsudski Józef - 67
 Piotr i Paweł św. - 42
 Piotr Drogosławiec – 39
 Piotr (ksiądz) - 30
 Piotr syn Jana – 39
 Piotr syn Stanisława – 40
 Piotr z Ordzina – 28
 Piotr z Ostroroga – 40
 Piotr z Pniew - 40
 Piotr z Szamotuł – 19
 Piranesi - 115
 Plewko Waclaw – 81
 Pniewscy – 30, 39
 Pniewski Jan – 31
 Pniewski Piotr – 42
 Pnow de Marcin – 39
 Pnyow de Skarbek - 39
 Podkomorski – 102
 Pohl Zenon – 116
 Pollak Roman - 57
 Polus Andrzej – 111
 Poniatowski Stanisław August (król) – 89
 Popliński Jan - 88
 Poprawa Daniela – 116
 Pośrodek Mikołaj – 30
 Prorok Leszek - 139
 Prusinowski Aleksy ks. – 101
 Przemysł I – 14
 Przemysł II – 14, 32, 33
 Przybylski Henryk – 48, 68, 103, 110
 Przybylski Stefan – 106
 Pułaski Kazimierz - 88
 Putz ks. - 97
 Raczyńscy – 62
 Raczyński Edward - 62
 Radziwiłł Mikołaj Krzysztof zw. Czarnym – 47
 Radomicki Władysław - 25
 Ratajczak Józef - 139
 Rej Mikołaj – 47, 48
 Rejzner - 63
 Regulus – 58
 Ridinger - 115
 Roch św. - 42
 Rokossowski Jakub – 22, 24
 Rosińska - 97
 Rosochowicz Andrzej – 67
 Rossowski Jan – 58
 Rozyna Anna – 54
 Rudzki Andrzej – 30
 Rugendas - 115
 Rusocki – 46
 Rydt Zacharyasz - 18
 Rymarkiewicz Jan - 92
 Safian Hieronim - 69
 Sakran Jan – 45
 Sądek Mosie – 38
 Scholl Józef – 68, 69, 75, 111
 Schwartz Marian – 23, 104
 Sebastian św. - 42
 Secula Jakub - 41
 Sextilis Piotr – 58
 Seweryn (mansjonarz) – 30

Sędziwój, syn Dzierżawa - 26, 27, 28, 29, 30
 Siciński Kazimierz (ks.) - 19
 Sienkiewicz Henryk – 95, 103
 Simoneau – 115
 Skarga Piotr – 73, 74, 75, 76, 77, 78, 108, 109, 113
 Skarżyński Witold - 92
 Skiba Mikołaj - 106
 Skalski Stanisław – 128
 Skory Wojciech - 35
 Sławieński – zob. Tomasz ze Sławna
 Snopek Grzegorz – 22, 49, 50, 51, 70
 Snopek Szymon – 51
 Sobieski – (król) 71
 Sobkowiak Maria – 5
 Sołtysik Jan – 17
 Sokołowscy - 97
 Spież J. A. - 41
 Spinoza Baruch – 55
 Sroczyńscy - 77
 Sroczyński M. - 97
 Sroka S. – 66, 68
 Stadnicka Barbara – 46
 Stanisław August – król - 89
 Stanisław (pleban) – 30
 Stanisław św. – 13, 20, 21, 23, 24, 43, 59
 Starowolski Szymon – 29, 46, 47, 48
 Staszic Stanisław – 67, 68, 77, 79
 Stefański Walenty – 90
 Stefański - 63
 Straszewska Felicja -108
 Straszewski Zygmunt - 108
 Stuligrosz Stefan – 49
 Susman – 63
 Sykstus IV (papież) – 20, 21
 Szafarzyk Paweł – 90
 Szałański Zygmunt - 116
 Szamotulski Andrzej - 23
 Szamotulski Hektor - 44
 Szamotulska Poliksena – 44
 Szamotulski Wacław zwany Szamotulczykiem – 46, 47, 48
 Szamotulski Wincenty - 44
 Szamotulscy – 10, 13, 19, 21
 Szczepański Marek - 159
 Szczerkowski Bolesław – 69, 70
 Szerkowie – 63
 Szymański Piotr Florencjan – 100
 Szymański Roman – 101
 Szymon syn Jana - 40
 Szymon syn Stanisława - 40
 Szymon z Pomorzanowic – 28
 Szymon z Szamotuł – 51
 Szymonowicz Andrzej – 25, 31, 32, 33
 Śliwiński Andrzej – 116
 Świątkowski Ryszard - 106
 Świdwa Szamotulski Dobrogost –13, 15, 17, 20, 22, 29, 45, 59, 70
 Świdwa Szamotulski Jan –15, 22, 28, 29, 49
 Świdwa-Szamotulski Piotr – 20
 Świdwa Szamotulski Wincenty - 20
 Świdwowie Szamotulscy –20, 21

Świerczewski Karol - 73
 Tatar Stanisław - 128
 Taranczewski Wacław – 23
 Taszarski Wincenty – 66, 85, 91, 92
 Thibodeau - 115
 Tomasz ze Sławna -30
 Tomicki Piotr – 22, 50
 Tomisław z Szamotuł – 14
 Tomkowiak Maria – 71
 Trafas Maria – 71
 Trafonowski Mieczysław – 114
 Trąbczyńska Zofia – 119
 Trepka Eustachy – 56, 57
 Trzeciecki Andrzej – 47, 48
 Turzyńska Magdalena – 100
 Ulatowski Jan - 19
 Urbaniakówna F. – 70
 Urbaniak Stanisław Erwin – 99
 Urszula z Kutna – 46
 Wacław z Szamotuł – 46, 47, 48, 70, 103
 Wachowiak Ludomir – 103
 Walenty św. - 43
 Waligóra Bogusław – 126
 Walkowiak Arkadiusz Natalis – 99
 Wawrzyniec – 30, 39
 Węgierski Emilian – 86, 89
 Weis Hieronim – 116
 Wincenty z Pniew -42
 Wojciech Skory z Gaju – 35
 Wojciech syn Jakuba (zwany z Pniew) –
 40
 Wojtczak H. – 72
 Wojtyła Karol – 24
 Wojciech (mansjonarz) – 30
 Wojciech św. - 42
 Wojciech z Brudzewa – 51
 Wójtowicz Bazyli – 48
 Wolicki, abp – 62
 Wolicki Teofil – 65
 Wolińska Grażyna - 73
 Wolrab Barbara – 58
 Wolrab Jan (ojciec) – 58
 Wolrab Jan (syn) – 58
 Wolrab Marcin - 58
 Wolrabowie – 58
 Woltman Kazimierz – 119
 Woltman Wanda – 119
 Wołczyńska Łucja - 130
 Woykowski Antoni - 85
 Woźniak Czesław – 48
 Wrzesińska Dorota – 44
 Wyspiański Stanisław – 103
 Wyszynski Stefan (kardynał) - 23
 Vechner Mateusz –54
 Vernet – 115
 Vischerowie - 115
 von Arnim Adolf Heinrich - 90
 Zachciał Zenon – 83
 Zaremba Andrzej – 19, 20
 Zelek Lowek – 38
 Zgaiński Stanisław – 68, 95, 104, 120
 Zieliński M. – 72
 Ziętkiewiczówny - 97
 Ziółek Alojzy – 70, 73

Zygmunt August (król) – 35, 47, 52, 70

Zygmunt Stary (król) – 46, 52

Żniński Ignacy – 106

Żółkiewska Wanda - 139

Żółtowska Emilia – 86

Żółtowska Felicja – 86

Żółtowski Apolinary Klemens – 85, 86

Żółtowski Edmund - 86

Żółtowski Jan - 86

Żółtowski Piotr - 30

Żupański Jan Konstanty - 63

Żuromski Marian – 116

INDEKS GEOGRAFICZNY

- Anglia - 53
Austria – 53
Austro-Węgry - 115
Awinion – 39
Baborowo – 28, 95,
Baborówko – 20
Bałtyk (morze) – 9,
Berlin – 126
Biała – 95
Bielawa – (łąka) 28
Bielawy – 37
Binino – 28, 132, 135
Bienino – 26, 29
Biezdrowo – 9, 17, 24,26, 62, 94,95,
133, 134
Bobolczyn – 26, 28
Bolonia – 44,
Brazylia - 120
Brudzew – 51
Bukowski powiat – 61
Bydgoszcz - 63
Bystrzyca - 44
Bytom nad Odrą – 53
Bytyń – 9, 24, 53, 62, 133
Cambridge – 53
Chełm - 127
Chojno – 9, 66, 95,
Czampthur – 9
Czarnkowski powiat – 10, 61
Czarnków - 110
Czarniechowo – 45,
Częstochowa – 89
Ćmachowo - 133
Dania – 53
Dobrojewo- 26, 95
Dolny Śląsk - 54
Drezdenko - 13
Duszniki –11, 17, 24, 62, 65, 78, 80, 96,
97, 132, 133, 134, 135, 139, 141, 142,
144, 148, 152, 153, 156
Duisburg – 105
Edwardowo - 78
Erfurt – 44,
Essen – 105
Europa – 9, 53, 54
Europa Środkowa - 22
Europa Zachodnia - 22, 53
Francja – 9, 90, 53,
Fryzja - 36
Gaj - 35
Gaj Mały – 20, 69, 132, 133,
Gaj Wielki – 132, 133
Gałowo – 13, 14, 132,133
Gąsawy –20,
Generalna Gubernia - 109
Gdański - 126
Gdańskie Pomorze – 92,93,
Gniezno – 40, 50, 63, 85
Gostyń – 32, 62, 63,
Gorszewice – 9,
Grabówiec – 20
Gross Grosen - 68
Grudziądz – 94

Grzebienisko – 133, 134, 135
Górka (wieś) – 28,
Górny Śląsk – 66, 93
Hamburg - 65
Holandia – 53, 79,
Holendry – 37
Hollywood - 52
Jasionna – 37,
Jastrowo – 20,
Kalisz - 126
Katowice – 100
Katowice – Panewniki – 98, 100
Kaźmierz – 5, 9, 11, 25, 62, 86, 96, 110,
132, 133, 135, 139, 140, 141, 143, 148,
152, 154, 156, 158
Kaśinowo – 20, 85, 86
Kępa – 17, 20,
Kęszyce – 30
Kisy - 28
Kluczewo – 26, 29
Kobylin - 98
Konin – 40,
Kościan – 49, 85
Koźmin – 115,
Koźminek – 46,
Kościański powiat – 89,
Kraków – 24, 40, 41, 45, 46, 47, 48, 49,
50, 51, 139
Krobski powiat – 89
Krotoszyński powiat - 156
Królewiec – 56, 104
Królewska Huta (Chorzów) - 94
Krucz – 37
Księstwo Warszawskie - 61
Kujawy – 36
Kutno - 46
Kórnik – 28, 62
Latowice – 41
Legnica - 54
Lejda – 53
Leszno – 53, 54, 56, 57, 63, 101,
Lipsk – 46,
Litwa - 57
Lublin – 53, 127
Lubosina – 132, 133, 135
Ludwikowo - 77, 78
Ludwigsburg - 116
Lwówek - 40
Łubowo – 37
Łódź - 139
Mazowsze – 36, 44
Mazury – 92, 93,
Morawy – 53
Mormin - 29
Miejska Górka - 98
Międzychodzki powiat – 10, 61, 106,
107,
Międzyrzecz – 49, 85
Miśnia – 116
Młynarska (struga) - 29
Młynik - 29
Młynkowo – 9, 80
Mutowo - 78
Myszkowo – 86

Nadolnik – 132, 133, 135, 135,
 Nadrenia – 105
 Niderlandy - 36
 Niemcy – 53, 79, 93, 105, 127,
 Niemieckowo - 28
 Niewierz – 9, 80, 132, 133,
 Nojewo – 9, 132, 135
 Norwegia - 53
 Nowawieś – 20, 35, 62, 66, 78,, 132, 133,
 135
 Nowotomyski powiat – 10
 Nowe Szamotuły – 13, 14, 15, 20,
 Nowy Most (**Wartosław**) – **10**, 11, **37**,
 62,
 Obelzanki – 37
 Oberhausen – 105
 Obornicka Ziemia - 158
 Obornicki powiat – 10, 61, 106, 132
 Oborniki – 28, 158
 Obrowo – 35
 Obrzycko – 9, 10, 11, 25, 62, 77, 94, 96,
 98, 132, 133, 139, 144, 148, 153, 156,
 Objezierze – 28
 Okręg Regencyjny Bydgoski – 62
 Okręg Regencyjny Poznański - 62
 Olendry – 37
 Olędry – 37
 Olsztyn - 128
 Opalenica - 28
 Oporowo – 26, 28,
 Ordzin - 28
 Osowo – 20,
 Osówka – 13
 Ostrolesie – 9
 Ostrów – 63
 Ostrówek - 13
 Ostroróg – 10, 11, 17, 25, 26, 27, 28, 29,
 30, 39, 40, 44, 46, 53, 56, 57, 62 77, 94,
 95, 132, 134, 135, 139, 142, 144, 148,
 Oświęcim – 44
 Otorowo –25, 30 62, 94, 132, 133, 134,
 135
 Pamiątkowo – 78, 132, 135
 Panewniki - 99
 Pawłowice – 62
 Piaskowo – 26, 28, 29, 30, 132, 133, 134,
 135
 Pinne - 98
 Piotrowo (**Pochunowo**) – **33**, 37, 62
 Piotrkówko – 20, 95
 Piła - 139, 140, 148, 158
 Piłskie województwo – 148
 Pleszew - 63
 Pniewy – 11, 17, 30, 39, 40, 41, 42, 62,
 110, 132, 133, 135, 139, 144, 148, 152,
 154, 155, 156
 Pobiedziska – 28
 Pobiodro - 45
 Podpniewki – 132, 133, 135
 Podrzewie – 80, 132, 135
 Polska –36, 48, 50, 51, 52, 53, 60, 61, 64,
 68, 88, 89, 93, 96, 125, 129,134, 138,
 139, 140, 142, 145, 147, 150, 160
 Pomorzanowice – 28

Pomorze – 94
 Pomorskie województwo- 93, 94,
 Popowo – 20, 37, 126
 Popówko – 20, 86
 Poznań – 7, 8, 13, 14, 15, 18, 36,41,42,
 46, 49, 50, 51, 52, 57, 58, 63, 66, 76, 78,
 80, 81, 86, 88, 90, 91, 92, 93, 94, 96, 99,
 100, 101, 115, 116, 121, 122, 123, 124,
 125, 126, 127, 128,143, 144, 147, 151,
 156, 157, 159,
 Poznański archidiaconat – 20, 33
 Poznański powiat – 10, 61
 Poznańskie – 93, 101, 141, 142, 146
 Poznańskie województwo – 93, 140,
 141,143, 144, 145, 146, 147, 153, 145,
 147
 Pruski zabór – 16, 22, 61, 92, 126,
 Prusy – 61, 90, 115
 Prusy Królewskie – 36
 Prusy Zachodnie - 66
 Psarskie – 31, 62
 Pszczewski archidiaconat – 33
 Puszcza Notecka - 126
 Rawicz - 63
 Rogalin – 62
 Rogoźno - 158
 Rudki –9, 26,28, 86
 Rumunia - 159
 Rusocice – 45
 Rzecin – 37
 Rzym – 27, 41, 44
 Ryczywół - 158
 Sama (rzeka) – 8, 13, 51
 Saint Andrews - 53
 Samotula – 8
 Samotuly - 8
 Samter – 9, 97, 98
 Samptur – 9
 Sącz - 58
 Sędzinko - 80
 Sędziny – 80, 132, 133, 135
 Sękowo – 80
 Schwarzburg - 116
 Shamothule - 9
 Siedliska – 54,
 Sieraków - 115
 Składowice – 54,
 Sławno - 30
 Słopanowo – 9, 62,
 Sokolniki – 28, 35
 Sokolniki Małe – 132
 Stany Zjednoczone Ameryki Północnej –
 106
 Stare Miasto - 13
 Stare Szamotuly – 13, 14, 20, 22
 Stargard Szczeciński - 126
 Stobnica - 52
 Sycyn – 20
 Syria – 9
 Szamotulska Ziemia – 4, 5, 6, 8, 9, 13,
 17, 19, 21, 41, 42, 44, 45, 56, 61, 62, 64,
 65, 66, 94, 97, 102, 103, 104, 105, 108,
 110, 111, 114, 116, 117, 119, 120,
 121,125 130, 140, 141, 144, 145, 147,

148, 150, 157, 158, 159, 160, 161
 Szamotulski powiat – 5, 7, 9, 10, 11, 12,
 16, 61, 62, 67, 74, 76, 94, 95, 97,
 106,109, 116, 117, 126, 131, 134, 135,
 136, 138, 139, 140, 144, 145, 148, 149,
 151, 152, 153, 154, 155, 156, 158,
 Szamotulskie – 5, 25, 64, 65, 75, 96, 113,
 143, 145,144, 145, 151, 155, 158, 160
 Szamotulszczyzna – 4, 6, 61, 84, 102,
 119, 161
 Szamotuły – 4, 5,6, 7, 8, 10, 11, 13, 14,
 15, 16, 17, 19, 20, 21, 23, 26, 30, 39, 40,
 42, 44, 45, 46, 48, 49, 50, 51, 52,53, 55,
 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66,
 67, 68, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78,
 79, 84, 85, 86, 87, 90, 91, 94, 95, 96, 97,
 102, 103, 104, 105, 107, 108, 109, 110,
 111, 112, 113, 118, 119 120, 122, 124,
 125, 130, 131, 132, 133, 134, 136, 137,
 139, 140, 143, 144, 147, 148, 151, 152,
 154, 156, 157, 158, 159, 161, 145, 146,
 148, 152, 153, 155, 156, 157, 158, 159,
 160
 Szamotuły – Zamek -67, 78, 133, 134,
 Szczecin – 13, 15, 63, 126
 Szczepankowo – 20, 26, 28
 Szczepy – 26
 Szczuczyn – 13, 20
 Szkocja – 52, 53,
 Szwajcaria - 79
 Śląsk – 36, 56, 92, 94
 Śląskie województwo – 93,
 Śmiłowo – 20
 Śrem – 62, 85
 Śremski archidiakoniat – 33
 Świdlin – 13, 14,
 Świdlin-Ostrówek – 13
 Trzemeszno - 62
 Toruń – 45, 53
 Ukraina - 36
 Urbanowo – 28
 Urbanowo Nowe – 28
 Urbanowo Stare - 28
 Wadowice – 45
 Warmia – 92, 93,
 Warna (rzeka) – 29
 Warszawa – 58, 81, 120, 139, 140,
 Warta (rzeka) – 8, 10, 126
 Wartosław – 11 ,38
 Wałcz – 85
 Wenecja – 53
 Westfalia - 105
 Wiedeń – 44
 Wieleń – 15, 38
 Wieluń - 29
 Wielino – 26, 29
 Wielka Brytania – 79, 128,
 Wielkie Księstwo Poznańskie – 10, 16,
 61, 62, 63, 64, 66, 90, 92, 101,
 Wielkopolska – 6, 8, 10, 13, 15, 18, 21,
 22, 36, 39,, 46, 49, 51, 56, 57, 60, 63, 79,
 89, 91, 93, 94, 119, 121, 143, 144, 145,
 150, 151, 152

Wielkopolskie województwo – 7, 126,
147, 148, 151, 152, 155, 156,
Wierzchocin – 33
Wigorowo - 59
Wilczyna – 31, 62, 80
Wisła (rzeka) - 36
Witkowice – 9
Wittenberga – 46
Włochy – 30, 50, 53
Wolsztyn – 62
Worskla (rzeka) - 29
Wrocław – 126
Wronke - 98
Wronki – 10, 11, 15, 32, 33, 35, 36, 37,
38, 62, 64, 65, 80, 81, 82, 83, 84, 94, 95,
96, 97, 98, 110, 125, 126, 127, 128, 129,
130, 133, 134, 135, 137, 139, 148, 150,
154, 160
Wróblewo – 65, 132, 133, 134
Wschowa – 37, 54, 62, 74
Wschowski powiat – 89
Volkstedt - 116
Zajączkowo – 62
Zakrzewo - 80
Zalesie - 80
Zampter - 9
Zapust – 26
Zduny - 156
Zielonagóra – 132

Wykaz ważniejszych skrótów

BPGK - Biblioteka Publiczna Gminy Kaźmierz

BPMiG - Biblioteka Publiczna Miasta i Gminy

BPMOiGO - Biblioteka Publiczna Miasta Obrzycka i Gminy Obrzycko

FB – Filia Biblioteczna

GBP – Gromadzka Biblioteka Publiczna

GRN – Gromadzka Rada Narodowa

MBP - Miejska Biblioteka Publiczna

op. cit. – opus citatum (dzieło cytowane)

PBP - Powiatowa Biblioteka Publiczna

PIAP – Public Internet Access Point

PiMBP – Powiatowa i Miejska Biblioteka Publiczna

T. - tom

TCL – Towarzystwo Czytelni Ludowych

TOL – Towarzystwo Oświaty Ludowej

TPP - Towarzystwo Pedagogiczne Polskie

WBPiCAK – Wojewódzka Biblioteka Publiczna i Centrum Animacji Kultury

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA NIEPUBLIKOWANE

1. Dokumenty archiwalne

Wybrane akta Kościoła Pokolegiackiego (obecnie Kolegiata) pw. Matki Bożej Pocieszenia i św. Stanisława Biskupa w Szamotułach z Archiwum Archidiecezjalnego w Poznaniu
układ chronologiczny

1. Akta dotyczące stypendiatów Towarzystwa pomocy Naukowej im. Karola Marcinkowskiego z powiatu Szamotulskiego 1927-1939 **sygn. PA 417/37**
2. Akta Kapituły – (fragment) 1617-1627 **sygn. PA 417/48**
3. Akta kasowe komitetu pow. Szamotulskiego, Towarzystwo Pomocy Naukowej 1853-1860 **sygn. PA 417/242**
4. Akta Towarzystwa Naukowej pomocy tyczące się przedstawionych młodzieńców z parafii Szamotuły, 1842-1870 **sygn. PA 417/241**
5. Akta: Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Karola Marcinkowskiego 1908-1921 **sygn. PA 417/36**
6. Akta tyczące się Biblioteki Kościoła w Szamotułach 1832-1937 **sygn. PA 417/26**
7. Akta tyczące się Kasy Pomocy Naukowej 1853-1905 **sygn. PA 417/243**
8. Akta tyczące się tradycji 1859-1890 **sygn. PA 417/31**
9. Decreta Capituli Collegiatae Szamotulensis: 1649-1685 **sygn. PA417/13**
10. Dokument fundacyjny dla klasztoru w Obrze z 1231 r. (kopia) Pieczęć z masy woskowej, pergamin, j. łaciński **sygn. A-H 577**
11. Fragment księgi rachunkowej 1654-1657 **sygn. 417/70**
12. Katalogi biblioteki szamotulskiej Kolegiaty: maszynopis i rękopisy **sygn. PA 417/27**
13. Liber infirmorum 1913-1917 **sygn. PA 417/69**
14. Liber infirmorum 1917-1930 **sygn. PA417/66**
15. Liber infirmorum 1920-1930 **sygn. PA 417/67**
16. Protokolarz Bractwa Strzeleckiego w Obrzycku (z przywileju z 1692 r.) **sygn. AH 404**
17. Register znalezionych papierów i dokumentów do probostwa szamotulskiego 1600-1751 **sygn. PA 417/41**

18. Towarzystwo Czytelni Ludowych 1918-1924 **sygn. PA 417/45**

2. ŹRÓDŁA NIEPUBLIKOWANE DRUKOWANE

1. Analiza działalności bibliotek publicznych województwa poznańskiego za rok 1998 (bez miasta Poznania), Wojewódzka Biblioteka Publiczna, Poznań 1999
2. Analizy działalności bibliotek 1976-1980. Sprawozdanie z działalności bibliotek publicznych woj. poznańskiego w roku 1980, Wojewódzka Biblioteka Publiczna Poznań 1981
3. Biblioteki publiczne woj. poznańskiego w 1996, Wojewódzka Biblioteka Publiczna, Poznań 1997
4. Informacja o działalności bibliotek samorządowych woj. poznańskiego w 1997 r., Wojewódzka Biblioteka Publiczna, Poznań 1998
5. Krygier R., Szamotuły w Polsce Ludowej: 1945-1970., Szamotuły 1973
6. Krygier R., Szamotuły w latach 19-193-1944. Szkic monograficzny, Szamotuły 1966-1974
7. Samorządowe biblioteki publiczne w województwie wielkopolskim – stan i problemy, ze szczególnym uwzględnieniem bibliotek w miastach powiatowych(wg danych na dzień 1 lutego 2000r.), Wojewódzka Biblioteka Publiczna, Poznań 2000
8. Sprawozdanie zbiorcze z działalności bibliotek publicznych województwa poznańskiego za lata 1981-1985, wojewódzka Biblioteka Publiczna Poznań 1986
9. Sprawozdanie zbiorcze z działalności bibliotek publicznych za lata 1986-1990, Wojewódzka Biblioteka Publiczna, Poznań 1991

3. ŹRÓDŁA NIEPUBLIKOWANE DRUKOWANE

1. Biblioteki publiczne woj. poznańskiego w 1996 r. Wojewódzka Biblioteka Publiczna, Poznań 1997
2. Powiat szamotulski w latach 1965-1968: materiały na XXXII sesję Powiatowej Rady Narodowej, Prezydium Powiatowej Rady Powiatowej w Szamotułach, Szamotuły 1969 r.
3. Powiat szamotulski w latach 1961-1964: materiały na XXIX sesję Powiatowej Rady Narodowej, Prezydium Powiatowej Rady Powiatowej w Szamotułach, Szamotuły 1965 r.

4. Powiat szamotulski w latach 1966-1970: program rozwoju. Materiały XIX sesji Powiatowej Rady Powiatowej, Szamotuły 1967 r.
5. Sprawozdanie z działalności bibliotek publicznych województwa poznańskiego w roku 1980 w: Analizy działalności bibliotek 1976-1980, Wojewódzka Biblioteka Publiczna, Poznań 1981
6. Sprawozdania zbiorcze z działalności bibliotek publicznych województwa poznańskiego za lata 1981-1985, Wojewódzka Biblioteka Publiczna, Poznań 1986
7. Sprawozdania zbiorcze z działalności bibliotek publicznych za lata 1986-1990, Wojewódzka Biblioteka Publiczna, Poznań 1991

4. PRACE DYPLOMOWE, MAGISTERSKIE I MONOGRAFIE

1. Cybułka K., Działalność Pedagogicznej Biblioteki Powiatowej w Szamotułach: 1953 – 1976, praca dyplomowa napisana pod kierunkiem dra Jarosława Osieglowskiego, Poznań 1980
2. Paczkowska G., Działalność oświatowa Muzeum–Zamek Górków w Szamotułach w latach 1957-1995, praca magisterska napisana pod kierunkiem prof. dra hab. Jana Hellwiga w Zakładzie Historii Wychowania na Wydziale Studiów Edukacyjnych Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Poznań 1996
3. Kwiatkowska M., Działalność Towarzystwa Kultury Ziemi Szamotulskiej w latach 1963 – 1998, praca magisterska napisana pod kierunkiem prof. dra hab. Wiesława Jamrożka w Zakładzie Historii Wychowania na Wydziale Studiów Edukacyjnych Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Poznań 2001

5. ŹRÓDŁA PUBLIKOWANE

1. Akty prawne

1. Dekret o bibliotekach i opiece nad zbiorami bibliotecznymi z dnia 17 kwietnia 1946 Dz. U. Nr 26 poz. 163
2. Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie terytorialnym – Dz. U. 1996 Nr 13, poz. 74 (z późniejszymi zmianami)

3. Ustawa z dnia 25 października 1991 o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej Dz. U. 1997, Nr 110, poz. 721 z (późniejszymi zmianami)
4. Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 o bibliotekach – Dz. U. 1997 Nr 85 poz. 539
5. Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 o samorządzie powiatowym – Dz. U. 1998 Nr 91 poz. 578
6. Ustawa z dnia 28 sierpnia 1998 o wprowadzeniu zasadniczego trójstopniowego podziału terytorialnego państwa – Dz. U. 1998 Nr 96 poz. 603
7. Ustawa z dnia 27 lipca 2004 o zmianie ustawy o bibliotekach – Dz. U. 2001 Nr 129 poz. 1440
8. Ustawa z dnia 28 maja 1975 o dwustopniowym podziale administracyjnym Państwa oraz o zmianie ustawy o radach narodowych. - Dz. U. 1975 Nr 16 poz. 91
9. Zarządzenie Ministra Oświaty z dnia 21 maja 1951 r. w sprawie statutu Pedagogicznej Biblioteki Wojewódzkiej - Dz. U. Min. Ośw. 1951 Nr 10 poz. 116
10. Zarządzenie Ministra Oświaty z dnia 11 marca 1957 r. w sprawie kwalifikacji bibliotekarzy szkolnych i pedagogicznych – Dz. Urz. Min. Ośw. 1957 Nr 3 poz. 3
11. Instrukcja [Ministerstwa Oświaty] z dnia 13 marca 1957 r. w sprawie bibliotekarzy bibliotek szkolnych i pedagogicznych – Dz. Urz. Min. Ośw. i Szk. Wyższ. 1968
12. Instrukcja Ministerstwa Oświaty z dnia 26 września 1957 r. w sprawie bibliotekarzy
13. Zarządzenie Ministra Oświaty i Szkolnictwa Wyższego z dnia 19 grudnia 1968 r. w sprawie nadzoru nad bibliotekami szkół i innych placówek oświatowo-wychowawczych oraz nad bibliotekami pedagogicznymi – Dz. Urz. Min. Ośw. i Szk. Wyższ. 1968 Nr B-3 poz. 27
14. Zarządzenie Ministra Oświaty i Szkolnictwa Wyższego z dnia 21 maja 1969 r. w sprawie statutów pedagogicznej biblioteki wojewódzkiej i pedagogicznej biblioteki powiatowej - Dz. Urz. Min. Ośw. i Szk. Wyższ. 1968 Nr B-8 poz. 65
15. Zarządzenie Ministra Oświaty i Wychowania z dnia 27 marca 1976 r. w sprawie resortowej sieci bibliotek pedagogicznych – Dz. U. Min. Oś. i Wych. 1976 Nr 4 poz. 26

2. Wydawnictwa zwarte

1. Akademickie Koło Szamotulan, Księga pamiątkowa Akademickiego Koła Szamotulan 1924 – 1934, Poznań 1921

2. Almanach szamotulski, Poznań 1961
3. Baumgart J., Bibliotekarstwo, biblioteki, bibliotekarze: wybór prac, Warszawa 1983
4. Bąk T. (red.), Gimnazjum i Liceum im. ks. Piotra Skargi w Szamotułach 1999 – 2004. Z okazji 85-lecia Gimnazjum i Liceum w Szamotułach, Szamotuły 2004
5. Bąk T. (red.), Związek Nauczycielstwa Polskiego na Ziemi Szamotulskiej w 100-lecie jego powstania, Szamotuły 2005
6. Bernady Ł., Królowa na dnie studni: podania, opowieści, baśnie i legendy ludowe powiatu szamotulskiego, Szamotuły 2000
7. Bernady Ł., Orlik P., Rys historii wodociągów w Szamotułach: 1906 – 2006, Szamotuły 2006
8. Bieńkowska B., Chamerska H., Zarys dziejów książki, Warszawa 1987
9. Bobrowicz J. N., Opisanie historyczno-statystyczne Wielkiego Księstwa Poznańskiego, Lipsk 1846
10. Bobrowska M., Budzik K., Wielkopolski folklor taneczny. Ziemia Szamotulska. Wielkopolskie Zeszyty Folkloru Nr 1 /2007, Poznań 2008
11. Burakowski J., Samorządowa biblioteka publiczna. Poradnik, Warszawa 1994
12. Burszta J. (red.) Kultura ludowa Wielkopolski, Poznań 1960 - 1967
13. Brueckner A., Encyklopedia staropolska, T. 1- T.2, Wyd. 1 fotoofsetowe Warszawa 1990
14. Chodera J., Kiryk F., Słownik biograficzny historii Polski, T. 1 - T. 2, Wrocław [i in.] 2005
15. Chodkowski A.(pod red.), Encyklopedia muzyki, Wyd. 2 popr., Warszawa 2001
16. Chojecka E.; Ilustracja polskiej książki drukowanej XVI i XVII w., Warszawa 1980
17. Chomicki A., Herby miast i ziem polskich, Warszawa 1939
18. Czepułkowska K. (oprac.), 40 lat Biblioteki Publicznej im. E. Calliera Miasta i Gminy w Szamotułach (1946–1986), Szamotuły 1986
19. Czerwiński T., Budownictwo ludowe w Polsce, Warszawa 2006
20. Ćwirlej U., Zespół Szkół nr 2 im. Stanisława Staszica w Szamotułach 1946–2006, Szamotuły 2006

21. Ćwirlej U., 50 lat zespołu folklorystycznego „Szamotuły” 1945–1995, Szamotuły 1995
22. Ćwirlej U. (oprac.), Zespół Pieśni i Tańca Ludowego „WIWAT”, Poznań 1979
23. Ćwirlej U., Krygier R., Informacja z okazji 25-lecia Szamotulskiego Zespołu regionalnego Pieśni i tańca w Szamotułach (1945-1970), Szamotuły 1970
24. Dereżyński M., Czarna księżniczka. Halszka z Ostroga, Szamotuły 1931
25. Dereżyński M. (red.) Kalendarz Gazety Szamotulskiej 1931, Szamotuły 1931
26. Dorna R. (oprac.), Szkoła na Leśnej. Kalendarium 1948 – 2000, Wronki 2000
27. Encyklopedia Wiedzy o Książce, Wrocław, Warszawa, Kraków 1971
28. Estreicher K., Bibliografia polska XV–XVI stulecia: zestawienie chronologiczne 7200 druków w kształcie rejestru do Bibliografii, tudzież spis abecedłowy tych dzieł, które dochowały się w bibliotekach polskich, Kraków 1875
29. Gaca-Dąbrowska Z., Bibliotekarstwo II Rzeczypospolitej, Warszawa 2007
30. Gąsiorowski A. (red.), Szamotuły. Karty z dziejów miasta. Szamotulskie Zeszyty Muzealne Nr 1, Szamotuły 2006
31. Gąsiorowski A. (pod red.), Wielkopolscy Ostrorogowie, Ostroróg 1998
32. Gąsiorowski A., Topolski J. (red.), Wielkopolski słownik biograficzny, Warszawa; Poznań 1981
33. Gloger Z., Encyklopedia staropolska ilustrowana T. 1-4, Warszawa, Wyd. 5, 1985
34. Górczak Z., Najstarsze lokacje miejskie w Wielkopolsce (do 1314 r.), Poznań 2002
35. Grot C., Wronki: z dziejów miasta od czasów najdawniejszych do 1945 roku, Wronki 1987
36. Grot Z., Ostrowski W., Wspomnienia młodzieży wielkopolskiej z lat okupacji niemieckiej 1939 – 1945, Poznań 1946
37. Gruszecka J., (red.) Biblioteki województwa poznańskiego w latach 1945 – 1954, Warszawa 1956
38. Gumowski M., Herby miast polskich, Warszawa 1960
39. Gumowski M., Pieczęcie i herby miast wielkopolskich, Poznań 1932
40. Hanyż A., Ziemia Szamotulska w walce o wolność 1793-1919 r., Szamotuły 1939
41. Jabłońska E., Biblioteka Kórnicka skarbnica zbiorów Działyńskich i Zamoyskich. Ocena stanu zachowania starodruków i rękopisów z XIX/XX wieku. Problemy konserwacji i restauracji, Toruń 2005

42. Jakóbczyk W. (red.), *Dzieje Wielkopolski*, T. 1-T. 4, Poznań 1969 – 1973
43. Jakóbczyk W. (red.), *Wielkopole XIX wieku*, T. 1-2, Poznań 1966
44. Januszewska A., Wawrzyniak-Zdziebkowa M., Woropaj A., *Złoty jubileusz „Halki”. 85-lecie śpiewactwa w Dusznikach*, Duszniki 1997
45. Jaśkowiak F., *Województwo poznańskie. Szkic monograficzny*, Warszawa; Poznań 1980
46. Jazdon A., *Polski ruch wydawniczy w Wielkim Księstwie Poznańskim w latach 1831-1862*, Warszawa, Poznań 1990
47. Just J., *Piosenki szamotulskie: układ dwugłosowy*, Wyd. 2 rozsz., Szamotuły 2006
48. Just J., *W 140 rocznicę powstania kólek rolniczych: rys historyczny z uwzględnieniem regionu szamotulskiego*, Szamotuły 2003
49. Kaczmarek H., *Jan Jonston u początków polskich zainteresowań starożytnym Egiptem*, Poznań 2002
50. Kania W., *Piosenki szamotulskie, układ dwugłosowy*, Kraków 1970
51. Kawecka-Gryczowa A. (red.) , *Aleksander Augezdecki: Królewiec – Szamotuły 1549-1561, wstęp – wykaz druków*, Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk 1972
52. Kawecka-Gryczowa A., Krotajowa K., Sójka J. (oprac.), *Drukarze dawnej Polski od XV do XVIII wieku*, T. 3 Cz. 1: Wielkopolska, Wrocław 1977
53. Kemlein S., Makowski K., Chodery-Leow Z., *Żydzi w Wielkim Księstwie Poznańskim 1815-1848: przeobrażenia w łonie żydostwa polskiego pod panowaniem pruskim*, Poznań 2001
54. Kocójowa M., *Biblioteka i informacja w komunikowaniu*. Kraków 2000
55. Koehlerówna A., *Biblioteka Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk 1857-1957*, Poznań 1957
56. Kohte J., *Verzeichnis der Kunstdenkmauler der Provinz Posen: dritten band: Die Landkreise des Regierungsbezirks Posen: Lieferung I: Posen-Ost und –West, Obornik, Samter, Grautz und Neutomischel*, Berlin 1895
57. Kolberg O., *Dzieła wszystkie*, T. 9 - T. 15, W. Ks. Poznańskie, Część I – VII, Wrocław, Poznań 1982
58. Kolman R.; *Poradnik dla doktorantów i habilitantów*, Wyd. 3 dodruk, Bydgoszcz 2000

59. Kolman R.; Zdobywanie wiedzy. Poradnik podnoszenia kwalifikacji (magisteria, doktoraty, habilitacja), Bydgoszcz; Gdańsk 2004
60. Koło Zakładowe Stowarzyszenia Techników Cukrowników przy Cukrowni Szamotuły, 75 lat Cukrowni „Szamotuły”, Szamotuły 1970
61. Kołodziejska J., Biblioteki w Polsce i za granicą, Warszawa 1978
62. Kosman M. (red.) Z dziejów prasy wielkopolskiej XIX – XXC wieku, T. 2, Poznań 1995
63. Kosmanowa B., Biblioteki polskie w Wielkim Księstwie Poznańskim, Poznań 1982
64. Kosmanowie B. i M., Sylwetki Wielkopolan, Poznań 1988
65. Kościński K., Przewodnik po Poznaniu i Wielkim Księstwie Poznańskim: z mapą, planem i rycinami, Poznań 1909
66. Kozierowski S. D., Szematyzm historyczny ustrojów parafjalnych dzisiejszej Archidiecezji Poznańskiej, Poznań 1935
67. Kozłowski J.; Wielkopolska pod zaborem pruskim w latach 1815-1918, Poznań 2006
68. Krygier M., Mordal P., Inwentaryzacja krajoznawcza miasta i gminy Szamotuły, Szamotuły 1989
69. Krygier R., Bibliografia regionalna Ziemi Szamotulskiej. Wybór publikacji, Szamotuły 1984
70. Krygier R.; Ich ślad na Ziemi Szamotulskiej: wybór biogramów, edycja 3, Szamotuły 2001
71. Krygier R. (oprac.), Informator Młodzieżowego Klubu Miłośników Książki „Pro Libris” w Szamotułach, Szamotuły 1978
72. Krygier R., Kolegiata Szamotulska, Szamotuły 2001
73. Krygier R. (oprac.), Program obchodu 100-lecia Ochotniczej Straży Pożarnej w Szamotułach, Szamotuły 1978
74. Krygier R., Szamotulanie znani i mniej znani, Szamotuły 1992
75. Krygier R., Szamotulskie. Przewodnik, Poznań 1988
76. Krygier R., Ziemia Szamotulska. Przewodnik, Poznań 1972
77. Krygier R., Ziemia Szamotulska: przewodnik wycieczkowy, Poznań 1965
78. Krygier R., 25 lat bibliotek publicznych w powiecie szamotulskim (1946-1970), Szamotuły 1971

79. Krygier R. (oprac.), 35 lat biblioteki publicznej Miasta i Gminy im. Edmunda Calliera 1946-1981
80. Krygier R, Mordal P., Vademecum Krajoznawcze Ziemi Szamotulskiej, Szamotuły 2002
81. Kubiak S. (red.) Biblioteki Wielkopolski, Poznań 1983
82. Kulikowski A., Wielki herbarz rodów polskich, Warszawa 2005
83. Linde M.S.B., Słownik Języka Polskiego, T. 3, M-O, Warszawa 1951
84. Ludwiczak A., Sprawozdanie Towarzystwa Czytelni Ludowych w Poznaniu za czas od 1-go lipca 1925 r. do 30-go czerwca 1926, Grudziądz 1926
85. Lutyński K., Powstanie kapituły kolegiackiej w Szamotułach, Poznań 1978
86. Ławniczak E., Wesołowska U., Kółka rolnicze w gminie Wronki 1874 – 2002, Wronki 2002
87. Łuczak C., Przemysł Wielkopolski w latach 1871 – 1914, Poznań 1960
88. Łukaszewicz J., Krótki opis historyczny kościołów parochialnych, kościółków, kaplic, klasztorów, szkółek parochialnych, szpitali i innych zakładów dobroczynnych w dawnej diecezji poznańskiej. T. 1-T. 3, Poznań 1858 – 1863
89. Łukaszewicz J., Obraz historyczno – statystyczny miasta Poznania w dawniejszych czasach. Wznowienia z przedmową Jacka Wiesiołowskiego T. 1- T. 2, Poznań 1998
90. Łybacki W., 80 lat Szkoły Podstawowej im. Powstańców Wielkopolskich w Obrzycku, Obrzycko 2000
91. Maleczyńska K., Książki i biblioteki w okresie zaborów, Wrocław 1987
92. Malinowski T., Faktoria na szlaku bursztynowym z IX-VIII wieku przed naszą erą w Komorowie, Kaźmierz 2007
93. Maluśkiewicz P., Barokowe kościoły Wielkopolski, Poznań 2006
94. Maluśkiewicz P., Wielkopolskim traktem, Poznań 1997
95. Maluśkiewicz P., Zabytkowe klasztory w Wielkopolsce, Poznań 2006
96. Mały Rocznik Statystyczny Polski 2006, R. XLIX Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2006
97. Mazurkiewicz M.(oprac.), Ekslibris polskich bibliotek publicznych: 1945-1976: katalog wystawy 5-21 maja 1977 r., Wrocław 1977
98. Mordal P., Ziemia Szamotulska. Przewodnik, Poznań 1993

99. Miozio M., 75 lat Ochotniczej Straży Pożarnej Brodziszewo. Z kart historii 1923 – 1998, Poznań 1998
100. Orłowicz M., Ilustrowany przewodnik po Poznańskim (w granicach z przed Traktatu Wersalskiego), Lwów; Warszawa 1920
101. Pacanowska R., Samorząd powiatowy w Wielkopolsce w latach 1919 – 1939, Poznań 2006
102. Pakulski J., Nałęcz Wielkopolscy w średniowieczu, Warszawa; Poznań; Toruń 1982
103. Pamiętnik jubileuszowy Związku Straży Pożarnych Powiatu Szamotulskiego z okazji 75-lecia istnienia Wronieckiej Ochotniczej Straży Pożarnej i Święta strażackiego we Wronkach w dniach 4 i 5 czerwca 1932 r., Szamotuły 1932
104. Pamiętnik Koła Śpiewackiego „Lutnia” Szamotuły. Praca zbiorowa, Szamotuły 1930
105. Pamiętnik Koła Śpiewackiego św. Cecylii w Ostrorogu. Z okazji uroczystości 25-lecia istnienia 1911-1936. Praca zbiorowa, Szamotuły 1936
106. Pawiński A., Jana Ostroroga żywot i pismo o naprawie Rzeczypospolitej: studium z literatury politycznej XV wieku, Warszawa 1884
107. Pelczyk A., Budownictwo olęderskie na Równinie Nowotomyskiej, Sanok; Lednica 1997
108. Polak B., Dzieje Pniew, Poznań 1998
109. Popieła L. (red.), Zarys historii i streszczenie pracy organizacyjnej Koła Śpiewackiego „Lutnia” w Szamotułach w 50-lecie istnienia 1905-1955, Poznań 1955
110. Polski Słownik Biograficzny, Polska Akademia Nauk, Wrocław; Kraków; Warszawa, 1959-1960,
111. Przybylski H., Szamotulanie z XV i XVI wieku na studiach w Uniwersytecie Jagiellońskim, Szamotuły 1945 r.
112. Przybylski H., Waclaw z Szamotuł. Nadworny kompozytor króla Zygmunta Augusta, Szamotuły 1935 r.
113. Rocznik statystyczny 1977, R. XXXVII, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 1977
114. Religia. Encyklopedia PWN, T. 1- T. 9, Warszawa 2003

115. Radlińska H.; Książka wśród ludzi, Warszawa 2003
116. Romanowska – Pietrzak M., Stiller J., Powiat szamotulski na dawnej pocztówce: 1897 – 1945, Szamotuły 2002
117. Romanowska – Pietrzak M., Stiller J., Szamotuły na dawnej pocztówce: 1898 – 1939, Szamotuły 2000
118. Schwartz M.(oprac.) Almanach Obrzycki 1238-1988. 750 lat Obrzycka, Obrzycko 1988
119. Seidel M., Powiat Szamotulski. Podręcznik do nauki geografii dla szkół powszechnych powiatu, Szamotuły 1929
120. Skiba M., Szamotuły w Powstaniu wielkopolskim 1918 – 1919 r., Szamotuły 1923
121. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, wyd. pod red. F. Sulimierskiego, B. Chlebowskiego, J. Krzywickiego i W. Walewskiego, Warszawa 1880-1902, T. 1-15
122. Sobczak J., Duchy i zjawy wielkopolskie, Poznań 2002
123. Sobieska J., Wielkopolskie śpiewki ludowe, Kraków 1957
124. Sowiński J., Polskie drukarstwo, Wrocław [i inn.] 1988
125. Spis cukrowni Rzeczypospolitej Polskiej. Liste des Fabriques de Sucre de la Republique Polonaise. Sugar Factories in Poland, Warszawa 1926
126. Staropolski Sz., tł. J. Starnawski, Setnik pisarzy polskich albo pochwały i żywoty najznamienitszych pisarzy polskich, Kraków 1970
127. Stowarzyszenie Naukowe Archeologów Polskich. Oddział w Poznaniu, Badania archeologiczne Ziemi Szamotulskiej część I, Poznań 2002
128. Swoboda W., Dzieje kościoła w Kaźmierzu (pozn). Kaźmierz 1937
129. Szamałek K., Narożna–Szamałek U., Z najdawniejszej przeszłości okolic Kaźmierza, Poznań; Kaźmierz 1995
130. Szkutnik Zdz., Gromadzkie biblioteki publiczne w Poznańskim (1960-1970), Warszawa; Poznań 1972
131. Śramkiewicz W., Stoiński S., Pamiętnik Koła śpiewaczego w Pniewach. Z okazji 65-lecia pracy organizacyjnej i artystycznej: 1891-1956, Poznań 1957
132. Topolski J., Modzelewski K. (pod red.), Żydzi w Wielkopolsce na przestrzeni dziejów, wyd. 2, Poznań 1999

133. Treichel I. (red.), Słownik pracowników książki polskiej, Warszawa, Łódź 1972
134. Treichel I. (red.), Słownik pracowników książki polskiej. Suplement Warszawa, Łódź 1986
135. Urbański M. P., Biblioteki i regionaliści Ziemi Szamotulskiej W: A. Kusztełak (red. nauk.) Edukacja dla bezpieczeństwa życia, nauki, pracy. Poznań 2005
136. Informatyzacja bibliotek Powiatu Szamotulskiego. Program IKONKA. W: A. Kusztełak, A. Zduniak (red. nauk.) Kształcenie zawodowe w teorii i praktyce edukacyjnej T. 2 Kształcenie zawodowe. Poznań 2006
137. Początki kultury książki na Ziemi Szamotulskiej W: Pęczkowski R. (red. nauk.) Polski system edukacji po reformie 1999 roku: T. 3 Stan, perspektywy, zagrożenia Poznań – Warszawa 2005
138. Wawrzyniak–Zdziebkowa M., Biblioteka Publiczna w Dusznikach 1946-1996, Duszniki 1999
139. Wawrzyniak–Zdziebkowa M., Boberowa H., Duszniki dzisiaj i w przeszłości, Duszniki 2007
140. Wojciechowska M., Zarządzanie zmianami w bibliotece, Warszawa 2006
141. Wojciechowski J., Organizacja i zarządzanie w bibliotekach. Warszawa; Kraków 1997
142. Wolski E., Poczci wójtów, burmistrzów, prezydentów i starostów wielkopolski, Piła 2004
143. W poszukiwaniu Arkadii: Klub „Wietrzne Pióro”, życie intelektualne w Szamotułach w latach 1918-1939 – katalog z wystawy, Szamotuły 2003
144. Vowie I. (red.), Kompendium wiedzy. Wronki, Wronki 2004
145. Zarzębski T., Polskie prawo biblioteczne 1773 – 1990, wyd. 2 rozsz., Warszawa 1991
146. Zierhofferowie Z. i K., Nazwy miast Wielkopolski, Poznań 1987
147. Zybert E. B., Kultura organizacyjna w bibliotekach, Warszawa 2004

3 Artykuły z czasopism

1. Arkabus A., *Regionalizm w bibliotece*, w: Poradnik bibliotekarza Nr 7-8 2005 s. 13-16
2. Biliński L., *Komu potrzebna jest dziś biblioteka powiatowa?*, w: Poradnik bibliotekarza 1999, R. 51 Nr 1 s. 3-5
3. Bilaska G., *Doskonalenie zawodowe bibliotekarzy w powiatowych bibliotekach publicznych. Część druga*, w: Poradnik bibliotekarza Nr 2 2001, s. 8-12
4. Bilaska G., *Satysfakcja zawodowa bibliotekarzy – wyniki sondażu*, w: Poradnik bibliotekarza Nr 7-8 2005, s. 3-9
5. Budzyńska B., Jezierska M., *Biblioteki powiatowe w sieci bibliotek publicznych*, w: Bibliotekarz 2002 Nr 9 s. 2-8
6. Budzyńska B., Jezierska M., *Pięć lat bibliotek powiatowych*, w: Bibliotekarz 2005 Nr 1 s. 12-18
7. Czajka S., *Szanse i perspektywy bibliotek po reformie administracyjnej kraju*, w: Bibliotekarz 1999 R. 66 Nr 9 s. 3-7
8. Czarkowska J., *Pierwsze na świecie druki tłoczone cyrylicą*, w: Zabytki. Heritage 2006 Nr 3 s. 82 – 85
9. Dostatni J., *Drukarnia Braci Czeskich w Szamotulach*, w: Gazeta Szamotulska 1933 Nr 99 s. 2
10. Draheim C., *Bracia Czescy w Ostrorogu*, w: Z grodu Halszki 1932 Nr 9 s. 10-11
11. Falkowska H., *Biblioteki szkolne w odrodzonej Rzeczypospolitej 1918-1939*, w: Poradnik bibliotekarza, 1978 R. 30 Nr 9 s. 192-196
12. Gruszecka H., *Tradycja i nowoczesność bibliotek*, w: Bibliotekarz Nr 11 2005, s. 5-11
13. Górńska E., Winogrodzka K., *Raport o stanie komputeryzacji bibliotek publicznych 2002*, w: Bibliotekarz Nr 7-8 2004, s. 2-8
14. Herman M., *Komputeryzacja bibliotek samorządowych*, w: Poradnik bibliotekarza, 1999 R. 51 Nr 7-8 s. 11-12
15. Kierski E., *Wspomnienie o byłym Towarzystwie Zbieraczy Starożytności w Szamotulach*, w: Przegląd Wielkopolski 1867, Nr 3, s. 209-226

16. Klonowski J., *Doskonalenie umiejętności interpersonalnych bibliotekarzy, pierwszy kontakt z klientem*, w: *Bibliotekarz* Nr 1 2004, s. 8-12
17. Kołodziejaska J., *Przyszłość powiatowych bibliotek publicznych*, w: *Bibliotekarz* 1999 R. 66 Nr 7-8 s. 3-5
18. Kruszewski T., *Wizerunek bibliotekarzy w opiniach ich następców*, w: *Bibliotekarz* Nr 10 2005, s. 8-12
19. Krygier R., *Tradycje szamotulskiego bibliotekarstwa*, w: *Głos Ziemi Szamotulskiej* 1991 Nr 10, s. 5
20. Maj J., *Aktualna kondycja bibliotek publicznych*, w: *Bibliotekarz* 2005 Nr 1 s. 2-8
21. Maj J., *Ocena aktualnej sytuacji bibliotek publicznych w Polsce*, w: *Bibliotekarz* 2003 R. 70 Nr 1 s. 2-4
22. Marciniak R., *Towarzystwo Zbieraczy Starożytności Krajowych w Szamotulach (1840-1846)*, w: *Kronika Wielkopolski* NR 2 2002, s. 21-36
23. Michalak P., *Miasto dwóch zamków*, w: *Dzień Szamotulski* z dn. 15.12.2006 s. 4
24. Paszek A., *Bibliotekarz, bibliotekoznawca, specjalista informacji naukowej – na marginesie klasyfikacji zawodów. Cz. 2*, w: *Bibliotekarz* Nr 7-8 2004 s. 22-28
25. Paszko A., *Regionalna i ponadregionalna współpraca bibliotek*, w: *Poradnik bibliotekarza* Nr 3 2005, s. 4-8
26. Paszkowski M., *Czy biblioteki utoną w sieci?*, w: *Bibliotekarz* Nr 5 2005, s. 17-19
27. Przybylska J., *Bibliotekarze w opinii czytelników*, w: *Bibliotekarz* Nr 5 1995, s. 18-22
28. Sokół Ź., *Wojenne losy bibliotek polskich 1939-1945*, w: *Bibliotekarz* 1988 R. 55 Nr 4-5 s. 19-21
29. Trembowiecki A., *Digitalizacja w bibliotekach. Problemy, szanse, zagrożenia*, w: *Poradnik bibliotekarza* Nr 5 2006, s. 3-7
30. Trembowiecki A., *Digitalizacja zbiorów bibliotecznych – ujęcie teoretyczne*, w: *Poradnik bibliotekarza* Nr 2 2006, s. 3-9

31. Winogrodzka K., *Raport o stanie automatyzacji bibliotek publicznych 2004*, w: Bibliotekarz Nr 2 2005, s. 5-14
32. Wojciechowska M., *Samoocena pracowników biblioteki metodą podnoszenia jakości współpracy z otoczeniem*, w: Poradnik bibliotekarza Nr 10 2006, s. 9-12
33. Wojsznis G., *Współpraca bibliotek w dobie globalizacji*, w: Poradnik bibliotekarza Nr 10 2006, s. 3-8
34. W.M. Szamotulska biblioteka kolegiacka w: Gazeta Szamotulska 1933 Nr 99 s. 2-3
35. Zdunek H., *Refleksje na temat przyszłości bibliotek polskich* w: Poradnik bibliotekarza, Nr 3 2006, s. 3-5
36. Z grodu Halszki – Pisemko młodzieży gimnazjalnej w Szamotułach. Wydawca Kółko Historyczno–Literackie przy Gimnazjum Piotra Skargi w Szamotułach (R.1931-1935)
37. Zybert E. B., *Organizacyjna kultura jakości w bibliotekach*, w: Bibliotekarz Nr 1 2005, s. 2-8

ŹRÓDŁA ELEKTRONICZNE

1. Dokument elektroniczny, protokół dostępu:
<http://www.gazetawyborcza.pl/1,76842,3990236.html>
2. Dokument elektroniczny, protokół dostępu [11marca 2007]:
<http://www.gimduszniki.net>
3. Dokument elektroniczny, protokół dostępu [11marca 2007]: <http://www.zss-szamotuly.com/historia.html>
4. Dokument elektroniczny, protokół dostępu [11marca 2007]:
<http://www.zs2wronki.vel.pl/>
5. Dokument elektroniczny, protokół dostępu [11marca 2007]:
<http://www.szkolanalesnej.edu.pl>, oprac. Robert Dorna
6. Dokument elektroniczny, protokół dostępu [11marca 2007]:
http://gim1_szamotuly.webpark.pl/. Oprac. mgr Andrzej Kukawka

7. Dokument elektroniczny, protokół dostępu [11marca 2007]: <http://www.zss-szamotuly.com/historia.html> *Autor tekstu: Anna Bekasiak*
8. Dokument elektroniczny, protokół dostępu [11marca 2007]: http://www.zs3.szkola.pl/index_pliki/historia.htm
9. Dokument elektroniczny, protokół dostępu [11marca 2007]: <http://www.galmartext.pl/sp3/historia.html>
10. Protokół dostępu [18 marca 2008] <http://mak.bn.org.pl/cgi-bin/makwww.exe?BM=08&IM=03&WI=SZAMOTUIY&NU=01&DD=3>
11. <http://www.emizmatyka.pl/serwis/home/numikopedia/haslo/601/wiardunek.html>(18.08.2008).Dokument elektroniczny, protokół dostępu [11 marca 2007]: <http://sp2szamotuly.szkoly.interklasa.pl/>.
12. Protokół dostępu [18marca 2008] <http://www.zamek.org.pl/go.live.php/PL-H3/muzeum.html>
13. Dokument elektroniczny, protokół dostępu [11marca 2007]: <http://www.zsnr2-szamotuly.pl/index.htm>

Notatki Tadeusza Baka⁴⁴³

1. Personalia A-O
2. Personalia P-Z
3. Piotr Fr. Bekasiak
4. M. Rabes
5. Wspomnienia Pawła Koerpla
6. Jan Frąckowiak
7. Raczyńscy
8. Lekarz Sylwester Niziński
9. Twardowscy
10. Organizacje
 - Towarzystwo Powstańców i Wojaków
 - Harcerstwo
 - Straż Pożarna

⁴⁴³ Ze zbiorów Muzeum Zamek Górków w Szamotułach – wszystkie nazwy i numeracja zostały nadane przez pracowników Muzeum

- Klub Sportowy „Sparta”
- 11. Przedsiębiorstwa przemysłowe w Szamotułach
- 12. Miejscowości powiatu szamotulskiego
- 13. Miejscowości powiatu szamotulskiego
- 14. Notatki i zeszyty z informacjami o ulicach i budynkach Szamotuł
- 15. Notatki dotyczące materiałów źródłowych do historii Szamotuł
- 16. Zeszyty z notatkami do historii Szamotuł
- 17. Szamotulanie na listach katyńskich
- 18. Aptekarz W. Kosicki
- 19. wywiady z ks. Szklarkiem–Trzielskim
- 20. Notatki (Henclewscy, Wilczewscy, Graszewicz, Neumann)
- 21. Osobiste
- 22. Korespondencja – współpraca
- 23. Współpraca z MZG
- 24. Członkostwo w Tow. Przyjaciół KUL
- 25. Szamotulski Zespół Pieśni i Tańca
- 26. Notatki- Szamotuły i okolica
- 27. Kochoński, Kościół jako czynnik integracji

Notatki Tadeusza Baka II

I Kościoły w Szamotułach

- synagoga żydowska
- ewangelicki
- braci czeskich

II Waclaw z Szamotuł

Lutnia

Melodie szamotulskie

III Szpital

Kina

Kolej

Sierociniec
Kupcy
IV rzemiosło szamotulskie
V Szkoły w Szamotułach
VI Bank Spółdzielczy
Rolnik
Statut kasy chorych
VII Powiat Szamotulski
Powiatowa Komunalna kasa Oszczędności
Starostowie (Sarajewski, Karpiński, Nitoslowski)
VIII Uniwersytet Ludowy – otwarcie
IX Spotkanie w Spale 1930 r.
X „Dzwon Szamotulski Jednodniówka 1939 r”. – ksero
XI rynek Szamotulski
XII Legitymacje członkowskie – T. Bak, P. Bak
XIII Powstanie Wlkp.
XIV Szamotulskie drukarnie
XV Historia Szamotuł
Godzinki w Dachau ks. Narcyz Putz
Tomasz Leśnik z żałobnej karty
XVI Katyń
XVII Pożary w Szamotułach
Liczebność mieszkańców Szamotuł
Piaskowo
Opis zdjęcia Zarządu miasta Powiatu Szamotulskiego
Ciesielczykowie
Mapa powiatu Szamotuły 1945 r.
XVIII Szamotulskie gimnazjum
XIX Notatki różne
XX Kółka rolnicze
XXI Informator o nielegalnych organizacjach w PRL
XXII Opis stroju szamotulskiego

Regionalizm szamotulski

XXIII Legendy i baśnie szamotulskie

XXIV Orlikowie

XXV Szamotulanie w konspiracji 1939-1945

XXVI Herby Szamotuł

XXVII Okupacja 1939-1945

XXVIII Wystawy w Szamotułach

XXIX Dramat ludności polskiej pod zaborem pruskim – Ziemia Szamotulska

XXX Rynek – krzyż

Dni Szamotuł

Gmach starostwa w Szamotułach

XXXI Zamek Nałęczów Szamotulskich na Świdwinie

XXXII Szamotuły historia

XXXIII Szamotuły w walce

XXXIV Szkoła rolnicza w Szamotułach

Spuścizna Tadeusza Baka

1. Wycinki i kseroodbitki dotyczące Szamotuł

2. Kseroodbitki

- Księga adresowa gospodarstw rolnych woj. poznańskiego 1926
- Spis abonentów sieci telefonicznych Szamotuły 1934
- Aus dem Posner Lande 1911,1912

3. Wycinki prasowe dotyczące zamku i baszty

4. Artykuły prasowe – Szamotuły i okolica

5. Wycinki prasowe

6. Wycinki prasowe – Dni Szamotuł

7. Wielkopolska Pielgrzymkowa – wycinki prasowe

8. Ksero – spisy dzieci szkolnych 1884-1926

9. Imienna tablica pamiątkowa w szkole nr 4

10. S.L. Jankowski” Okupacyjne wspomnienia z Szamotuł” ksero

11. „Mój ogród” F. Gorczyński ksero

12. Ksero

- Scharwenka
- Geschichte der Provinz Posen... 1914
- Landeskunde der Provinz Posen 1889
- Dot. książki „Der werfe den ersten Stein“

13. Publikacje Tadeusza Marcinkowskiego
14. Wycinki prasowe
15. Nekrologi

**Uniwersytet Śląski w Katowicach.
Wydział Filologiczny
Instytut Bibliotekoznawstwa i Informatyki Naukowej**

Marek Piotr Urbański

**Dzieje książki i bibliotek
w kulturze Ziemi Szamotulskiej**

Aneksy

Praca doktorska
napisana pod kierunkiem
dr hab. Marii Piótypczak–Majerowicz
prof. nadzw. Akademii Pedagogicznej
w Krakowie

Katowice 2008

SPIS TREŚCI

Aneks Nr 1 Ilustracja nr 1 – kaźmierskie wołki	4
Aneks Nr 2 Ilustracja Nr 2 – herb miasta Szamotuł bez wstęgi	5
Aneks Nr 3 Ilustracja Nr 3 – herb powiatu szamotulskiego	6
Aneks Nr 4 Ilustracja Nr 4 a - widok z lotu ptaka na osadę Stare Szamotuły	7
Aneks Nr 4 Ilustracja Nr 4 b - widok z lotu ptaka na osadę Stare Szamotuły	8
Aneks Nr 5 Ilustracja Nr 5 - fotografie stroju szamotulskiego	9
Aneks Nr 6 - tekst listu miłosnego wraz z komentarzem i fotokopią listu	10
Aneks Nr 7 - tekst przywileju nadanego braciom czeskim	12
Aneks Nr 8 - karta z wydrukowanego kancjonału czeskiego	14
Aneks Nr 9 - mapa miasta wykonana na zlecenie spółki wodnej z 1906 r.	15
Aneks Nr 10 - mapa powiatu szamotulskiego z 1911 r.	16
Aneks Nr 11 - podział administracyjny poznańskiego w latach 1887-1918	17
Aneks Nr 12 - fotografia strony tytułowej książki będącej własnością Towarzystwa Czytelni Ludowych w Poznaniu	18
Aneks Nr 13 - pieczęć Kaźmierskiego Koła Towarzystwa Czytelni Ludowych	19
Aneks Nr 14 - pieczęć Towarzystwa Czytelni Ludowych we Wronkach	19
Aneks Nr 15 - strona tytułowa Samter'sches Kreis=Blatt	20
Aneks Nr 16 - fotografia Józefa Kawalera	21
Aneks Nr 17 - pracownicy drukarni Józefa Kawalera	22
Aneks Nr 18 - strona tytułowa Gazety Szamotulskiej	23
Aneks Nr 19 - strona tytułowa Z grodu Halszki	24
Aneks Nr 20 - strona tytułowa reaktywowanej Z grodu Halszki	25
Aneks Nr 21 - logo i pieczęcie Muzeum Zamek Górków w Szamotułach	26
Aneks Nr 22 - pieczęcie Biblioteki Muzeum Zamek Górków w Szamotułach	27
Aneks Nr 23 - pieczęcie i exlibrisy bibliotek publicznych powiatu szamotulskiego	28
Aneks Nr 24 - witraż „Cierniem ukoronowanie”	37
Tabela Nr 1 – zbiory Pedagogicznej Biblioteki Publicznej i ich wykorzystanie w latach 1953-1976	38
Tabela Nr 2 - rok 1955 biblioteki – obsługa miast	39
Tabela Nr 3 - rozwój sieci bibliotecznej w powiecie szamotulskim	40

Tabela Nr 4- modernizacja pomieszczeń bibliotecznych	41
Tabela Nr 5 – bibliotekarze – zatrudnienie i kwalifikacje	42
Tabela Nr 6 – wydatki na zakup książek i czasopism	43
Tabela Nr 7- czytelnicy w powiecie szamotulskim w latach 1947-1970	44
Tabela Nr 8 – struktura wieku czytelników	45
Tabela Nr 9 - struktura zawodowa czytelników	46
Tabela Nr 10 - sieć bibliotek w powiecie szamotulskim w latach 1976-1990	47
Tabela Nr 11 – kadra biblioteczna w latach 1976-1990	48
Tabela Nr 12 - księgozbiory w latach 1975-1990	49
Tabela Nr 13 – czytelnicy w latach 1975-1990	49
Tabela Nr 14 – biblioteki w powiecie szamotulskim w roku 2000	50
Tabela Nr 15 – kadra biblioteczna w latach 1996-2005	51
Tabela Nr 16 – księgozbiory w latach 1996-2005	52
Tabela Nr 17 – czytelnicy w latach 1996-2005	52
Tabela Nr 18 – działalność oświatowa w latach 1999-2005	53

Aneks Nr 1 Ilustracja Nr 1

Kaźmierskie wołki¹

¹ K. Szamałek, U. Narożna-Szamałek, *Z najdawniejszej przeszłości okolic Kaźmierza*, Poznań; Kaźmierz 1995, s. 13.

Aneks Nr 2 Ilustracja Nr 2

Herb miasta Szamotuł bez wstęgi²

² Starostwo Powiatowe w Szamotułach, Powiat Szamotulski, Bydgoszcz 2003, s. 26.

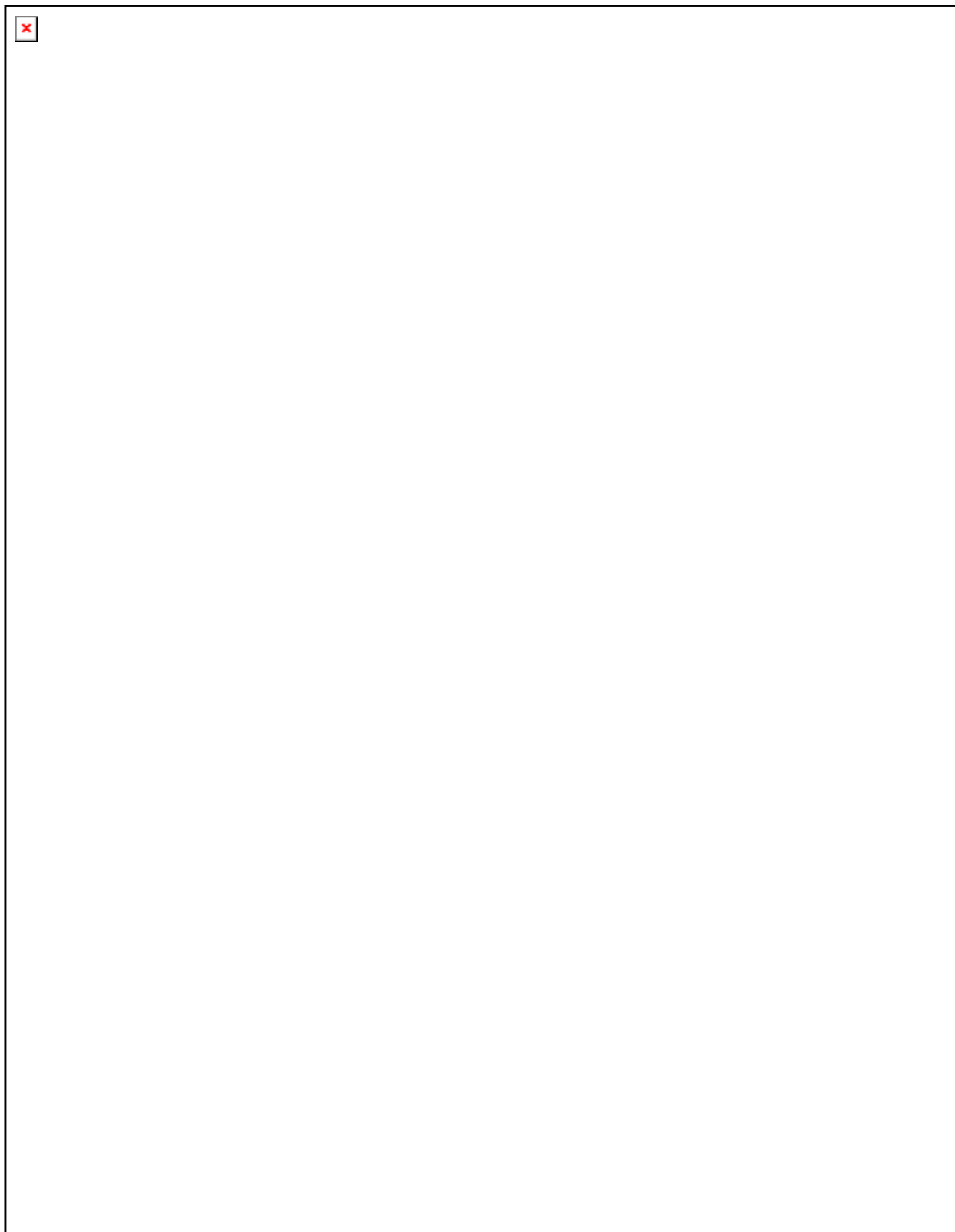
Aneks nr 3 Ilustracja Nr 3
Herb powiatu szamotulskiego³

³ Źródło: Biuro Rady Powiatu Szamotulskiego.

Aneks Nr 4 Ilustracja Nr 4 a

Widok z lotu ptaka na osadę Stare Szamotuły⁴

⁴ Źródło: Starostwo Powiatowe w Szamotułach.

Aneks Nr 4 Ilustracja Nr 4 b

Widok z lotu ptaka na osadę Stare Szamotuły⁵

⁵ Źródło: Starostwo Powiatowe w Szamotułach.

Aneks Nr 5 Ilustracja Nr 5

Fotografie stroju szamotulskiego⁶

⁶ Autor fot. Tadeusz Napierała, w stroju szamotulskim Magdalena Napierała, fot. dzięki uprzejmości M. Napierały.

Aneks Nr 6

Treść listu miłosnego wraz z komentarzem i fotokopią listu⁷

Pisał go mężczyzna do swojej ukochanej, która ukryta jest pod określeniami: „twa miłość”, „panna najmilejsza”. Wiemy, że nie byli oni małżeństwem, że list został napisany był w śróde w Szamotułach (którego dnia, miesiąca, roku?), gdzie nadawca był „na służbie”. Wiadomo także, że dom jego matki był w pewnej odległości Szamotuł — w okolicy, w której również mieszkała jego ukochana. List napisany jest polszczyzną i cechuje się wyszukaną kompozycją. Świadczy to o tym, że jego autor był człowiekiem wykształconym.

Służba ma naprzód ustawiczna, doskonała, przezprzestanna, panno ma najmilejsza! Gdy chci na służbę od ciebie jachać precz, przyjąłem do domu twego, ciebie żegnając. Dziwne rzeczy, w m będąc, poczęły się między nama, toć jest, aby mnie nie zapomniła, barzociem twej miłości p prosić, a twa miłość na mą prośbę ślubiła to uczynić; a tako z tobą się rozstając, sierce me jęło l płakać. A ja takie ślubuję twej miłości nie zapominać, ale wszędzie cześć a lubość czynić. Wiedz, namilejsza panno, iże aczkoliciem ja od ciebie daleko, a wszakoż wżgim nie była ani będzie nad cii miła, jedno ty sama, panno milejsza ma. Niedawno mię rzecz była potkała, abych barzo krasną f miłował, ale gdym na cię wspomieniał, tegom uczynić nie chciał. A o ty wszycki rzeczy proszę miłości, aby były tajemny między tobą, a proszę twej miłości, abys się mej matuchnie pokłoniła! w Szamotułech we jśrode”.

Aby jednak był on całkowicie zrozumiały, najważniejsze myśli przytaczamy w obecnie funkcjonującej polszczyźnie.

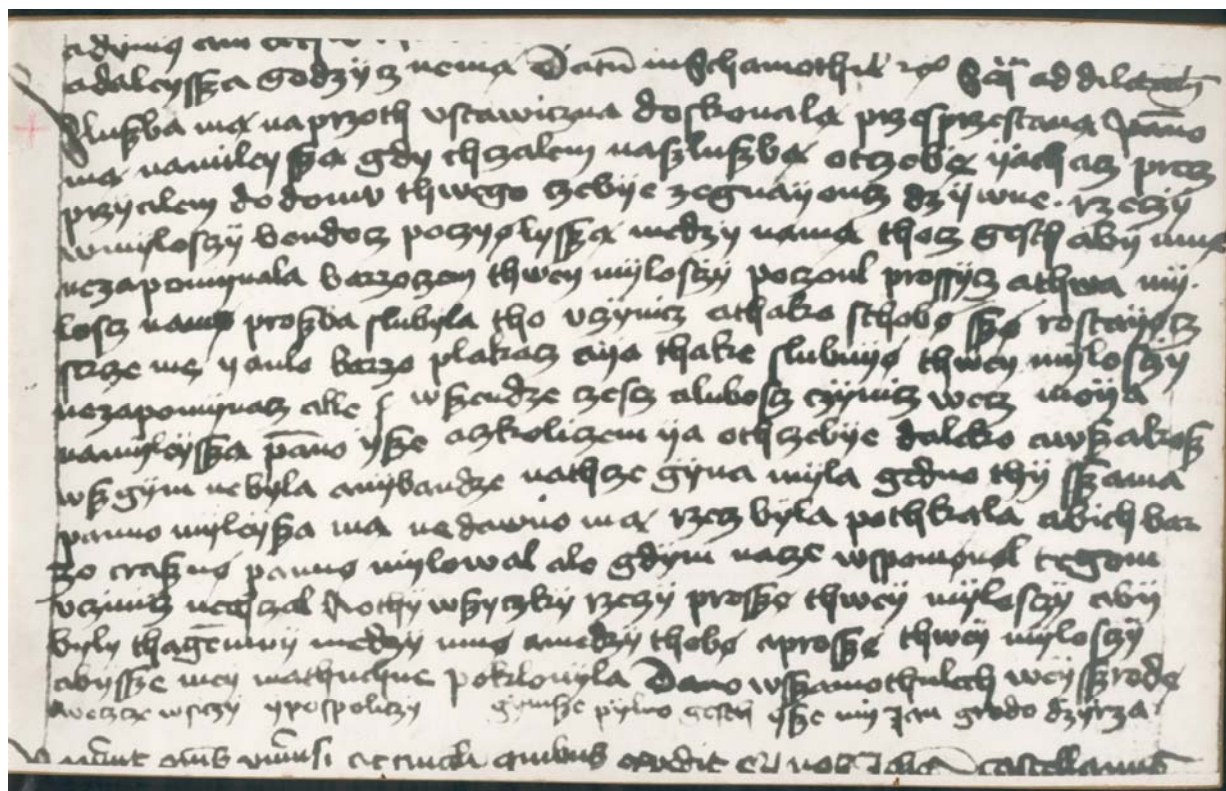
„Przede wszystkim pragnę zapewnić, że służba moja wobec ciebie jest trwała, doskonała, nieustanna, panno moja najmilejsza. Przed wyjazdem na służbę z dała od ciebie przyjechałem do twojego domu, by cię pożegnać. Dziwne rzeczy stały się między nami, zakochanymi. Przede wszystkim zacząłem cię usilnie prosić, abys mnie nie zapomniła, a ty na moją prośbę przyrzekłaś to uczynić. A mimo to, gdy rozstawałem się z tobą, serce moje poczęło rzewnie łkać. Tak jak ty, również ja ślubuję, że nie zapomnę ciebie, ale wszędzie

⁷ R. Krygier, P. Mordal; *Vademecum Krajoznawcze Ziemi Szamotulskiej*, Szamotuły 2002, s. 34 -35; List przytoczono w pisowni współczesnej Za: W. Wydra, W.R. Rzepka „Chrestomatia staropolska”. Teksty do roku 1543, Wrocław 1984, s. 221-222; fotokopia listu z Muzeum z Międzyrzecza, oryginał listu przechowywany w BUJ sygn. rkps 2503; list omówiony w: St. Vrtel-Wierczyński, *Średniowieczna proza polska*, Wrocław 1959, s. CXXXIX i 59; M. Misiorny, *Listy miłosne dawnych Polaków*, Kraków 1971, s. 28-30.

oddawać będę tobie cześć i uwielbienie. Wiedz, moja najmilejsza panno, że choć jestem daleko od ciebie, mimo to jednak nie było ani nie będzie innej bardziej kochanej niż ty, moja panno najukochańsza. Niedawno zdarzyło się, że spotkałem pewną piękną kobietę, którą mógłbym pokochać, ale gdy przeszła mnie myśl o tobie, tego uczynić nie chciałem (nie mogłem). Proszę cię, aby te wszystkie sprawy pozostały tajemnicą nam tylko znaną, mnie i tobie, proszę cię jeszcze, abyś się pokłoniła mojej matuchnie. Szamotuły, środa".

Upłynęło sześć stuleci od napisania tego listu miłosnego. W tym czasie bardzo zmienił się język polski. Pozostało jednak uczucie, które stanowi treść listu napisanego w Szamotułach.

Fotokopia listu miłosnego

Aneks Nr 7

Teks przywileju nadanego braciom czeskim⁸

„Obok Leszna było nasze miasteczko Ostroróg w XVI wieku najpoważniejszą placówką braci czeskich. I tak jak w Lesznie dzięki protektoratowi Leszczyńskich, tak i w Ostrorogu dzięki rodzinie Ostrorogów, mogli oni swobodnie swoją religią wyznawać. Do Ostroroga przybyli Bracia czescy w 1555 roku. Wygnani ze Śląska, tułając się po całej Wielkopolsce, znaleźli nareszcie w Jakubie Ostrorogu przemożnego protektora i swojego gorliwego wyznawcę. Jakób Ostroróg nadał im osobny przywilej. Który w 1569 roku syn jego Jan potwierdził. Posłuchajmy co on głosi:

„ W imię Boga jedyne w Trójcy świętej. Amen.

Ja Jan Ostroróg , pan dziedzic państwa ostroroskiego znają ten być wolą bożą i powinność chrześcijańską, abym się starał o chwałę bożą i naukę Szczyrą słowa Bożego, przez wierne kaznodzieje, żeby w Ewangelii świętej przekładane i Kazana ludziom była, odnajmuję tym mym listem wszystkim wobec i każdemu z osobna komu to wiedzieć trzeba, jako pan Ojciec mój, sławnej pamięci Jakub Ostroróg, generał, starosta wielkopolski, naukę szczyrą Ewanelii świętej objawioną a wy Confeessiei od Braci (które przezywają raldeńskiem) królowi polskiemu Zygmuntowi Augustowi podaną, przyjął i kaznodzieje onej za pasterze swe miał, a w tej nauce chrześcijańskiej i prawdziwej wierzę żywota dokonał. Tak też i ja tę naukę przyjąłem przyjmuję za prawdziwą Boża naukę i Confessyą tę i kaznodzieję jej wyznawam i przyjmuję za prawdziwe sługi Boże, od Krystusa Pana z łaski posłane, które za pasterze mieć, onych słuchać i kościoła tego Bożego powinnym się bydź znam. A życząc i swoim poddanym tejże nauki Ewanelii świętej, starałem się o to i postanowiłem to za pomocą Bożą, żeby ci kaznodzieje z Braciej tejże Confessiej jako pierwej za pana Ojca w kościele ostroroskim i państwie miom wszędzie i teraz i na potym słowo Boże wolno kazali sakramentami świętymi ludziom służyli. A jakoż pan ojciec mój tym kaznodziejom i kościół w Ostrorogu a porządek w nim po sprawie ich zlecił i plebanią ostroroską i ze wszemi prowenty albo do dobrami ku niej należącemi im dał a od siebie i poddanych wydawał i dawać rozkazał, tak i tegoż dania i darowania tym mym listem potwierdzam, a tym seniorom terażniejszym ku Jerzemu Izraelowi i X. Janowi Laurencjuszowi i podrzędnym successorom ich kościół ostroroski i sprawy duchowne w

⁸ Z Grodu Halszki, Nr 9, Listopad-grudzień 1934, s. 10-11.

nim i tę plebanią w Ostrorogu z domkami należącymi, to jest tuż przy plebanii na kisach od Smyka kupiony, a szkołę też na kisach podle Józwa Pietraszki i z ogrodami wszystkimi przy tychże domkach i plebanii daruję a ku używaniu wolnemu bez wszelakiej przekazki ze wszemi dochodami ku temu należącymi dawam. Na imię rolowi całemu sliadu na miejskim gruncie i z łączkami przyległymi. Item łąkę pod młynkiem wielimskim za strugą młynarską ku olszynie, poki trwają siekać mogą. Item dla ogrodzenia tejże łąki wólarz chrostu każdy rok z boru ostroskiego dać ma. Item jezioro nad jeziorem marmińskim też ku tejże plebanii należy. Item łąka przy rolach Kluczewskich na Pęcokowo idąc. Item dziesięciny z miasta Ostroroga i ze wsi Kluczewa, z Wielimia, z Binina ku temuż kościołowi należących od starodawna, żeby spełna oddawane tym ministrom do plebanii ostroroskiej, były. Item z folwarków innych 40 kop rzy, 30 kop przeniec, 20 kop owsa, 4 jęczmienia, 4 grochu, 2 prosa przy każdych żniwach, aby urzędnik im wydawał, postanowiłem a postanawiam. Item każdą środę i piątek ryb na obiad z zamku dawane bydź ma. Item drzewa ku paleniu w piecu według ukazania wólarzonego żeby im dawano było z boru ostroroskiego ku potrzebie ich. Datum na zamku mym ostroroskim w dzień Św. Marka 1569 roku.

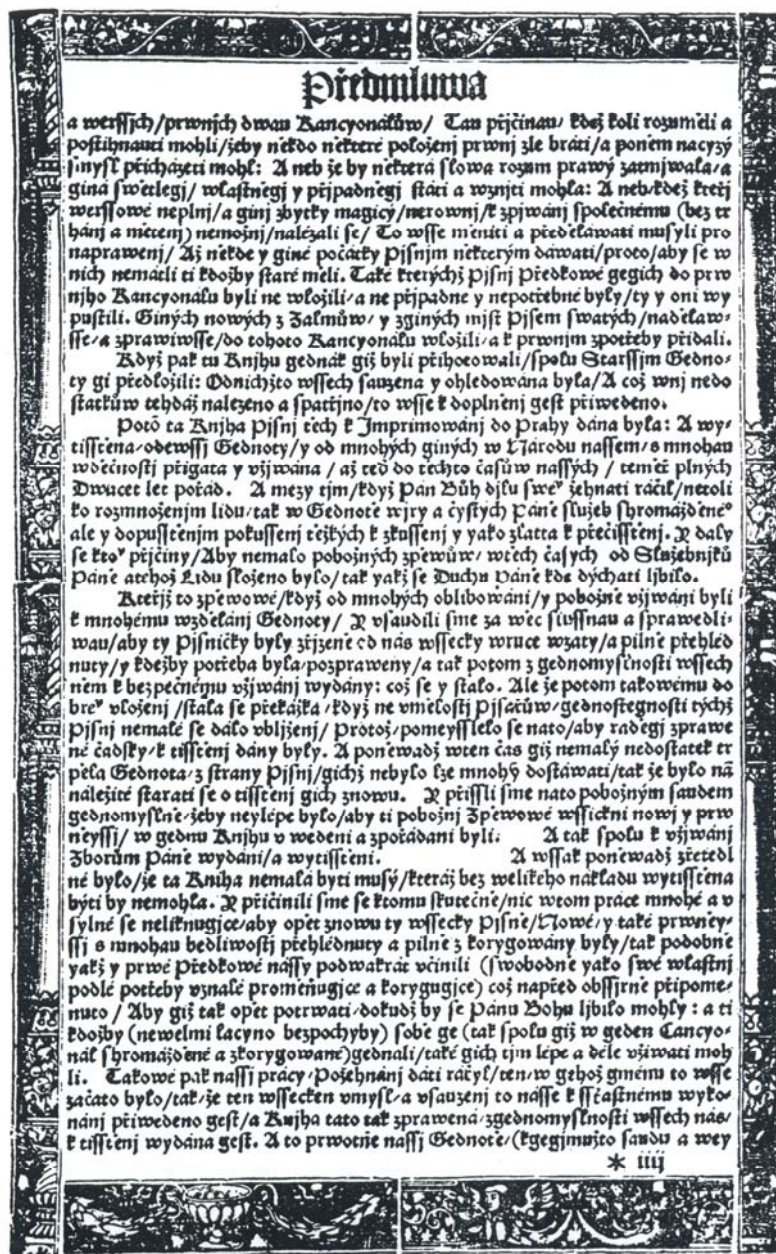
„Jan Ostroróg. Jan z Krotoszyna, Wojewoda wrocławski. Wacław Ostroróg. Prokop Broniewski. Podkomorzy poznański. Joachim Bukowiecki.

Ministrowie

1. Jerzy Izrael, senior, o którym niżej,
2. Jan Laurencjusz, senior, o którym niżej,
3. Szymon Teofil Turnowski, senior, o którym niżej,
4. Maciej Rybiński, senior, o którym niżej,
5. Marcin Gracyan Gerlich, senior, o którym niżej,
6. Paweł Palium, senior, o którym niżej,
7. Jan Rybiński, senior, o którym niżej,
8. Marcin Plort, o którym niżej,
9. Jan Chodowiecki, synowiec Macieja, Monsiniora, pełnił obowiązki duchowne przy zborach Braci czeskich w Skokach i w Ostrorogu.”

Aneks Nr 8

Karta z wydrukowanego kancjonału czeskiego — Pyesne chwał boskych przez Aleksandra Augездеckiego w drukarni szamotulskiej⁹

⁹ Polonia Typographica saeculi sedecimi: zbiór podobizn zasobu drukarskiego tłoczni polskich XVI stulecia. Fasciculus VIII Zeszyt Aleksander Augездеcki. Królewiec–Szamotuły 1549-1561(?), Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk 1972, tabl. 406.

Aneks nr 9

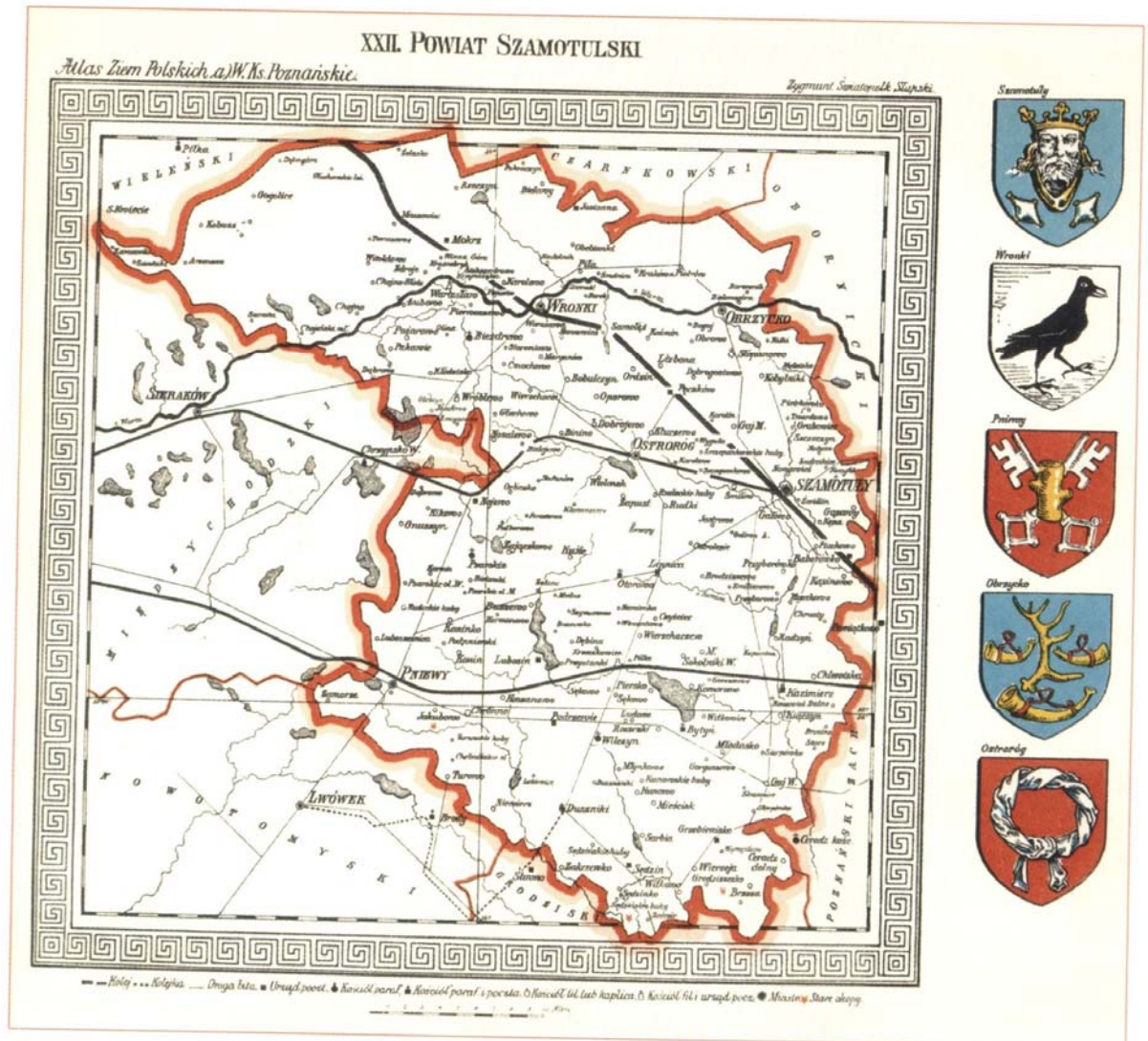
Mapa miasta wykonana na zlecenie spółki wodnej z 1906 r.¹⁰

¹⁰ M. Romanowska-Pietrzak, J. Stiller, Szamotuły na dawnej pocztówce: 1898-1939, Szamotuły 2000, s. 14.

Aneks Nr 10

Mapa powiatu szamotulskiego z 1911 r.¹¹

¹¹ M. Romanowska-Pietrzak, Powiat szamotulski na dawnej pocztówce: 1897-1945, Szamotuły 2002, s. 6.

Aneks Nr 11

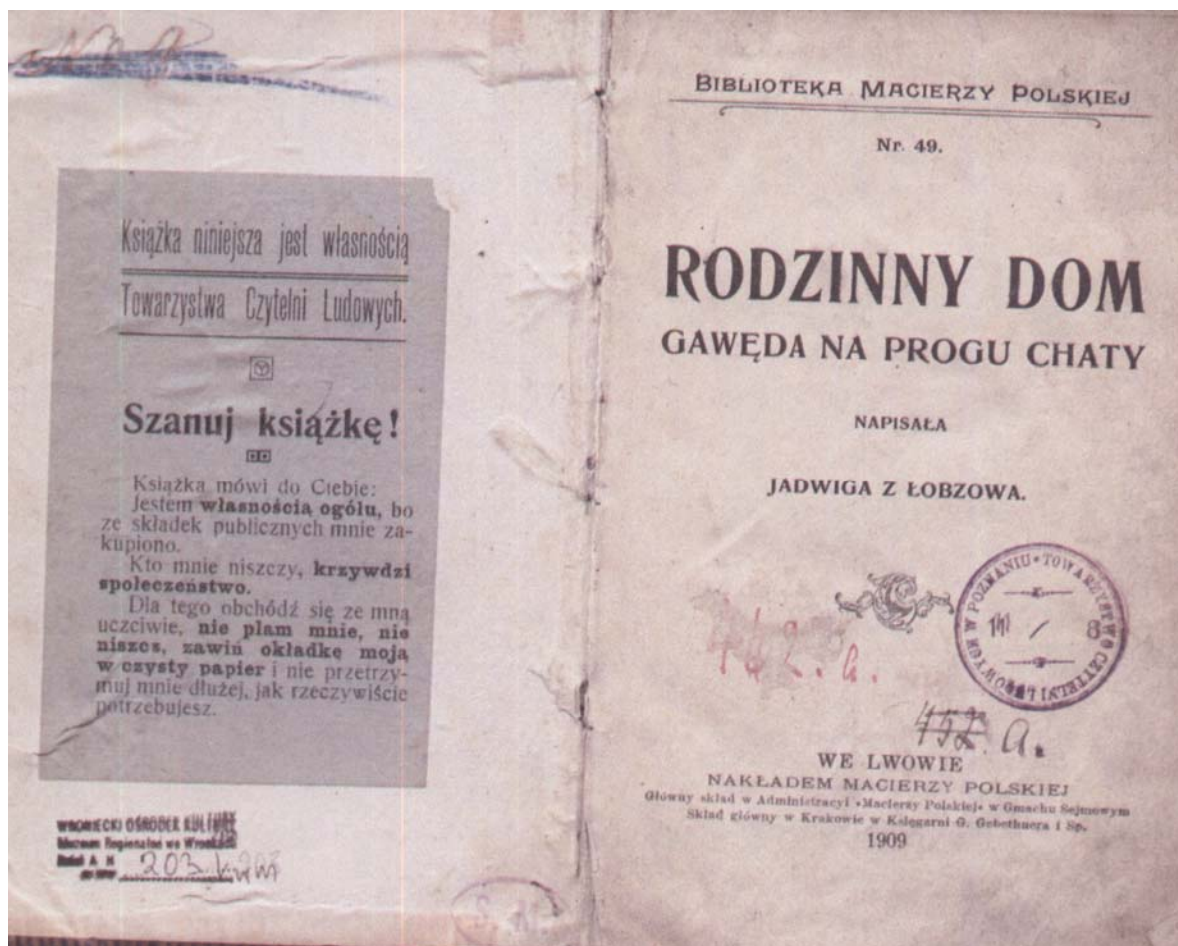
Podział administracyjny poznańskiego w latach 1887-1918¹²

¹²J. Kozłowski, Wielkopolska pod zaborem pruskim w latach 1815-1918, Poznań 2006, s. 208.

Aneks nr 12

Fotografia strony tytułowej książki będącej własnością Towarzystwa Czytelni Ludowych w Poznaniu ¹³

¹³ Ze zbiorów Wronieckiego Ośrodka Kultury, Muzeum Regionalnego we Wronkach.

Aneks Nr 13

Pieczęć Kaźmierskiego Koła Towarzystwa Czytelni Ludowych¹⁴

Aneks nr 14

Pieczęć Towarzystwa Czytelni Ludowych we Wronkach¹⁵

¹⁴ Ze zbiorów Biblioteki Publicznej Gminy Kaźmierz.

¹⁵ Ze zbiorów Wronieckiego Ośrodka Kultury, Muzeum Regionalnego we Wronkach.

Nr. 50.
1884.

Donnerstag, den 11. Dezember.
XXX. Jahrgang.

Samter'sches Kreis=Blatt.

Erscheint jeden Donnerstag. Abonnementpreis vierteljährlich hier und bei allen Postämtern 75 Pfennige. Inserationsgebühren betragen für die dreispaltige Zeile 10 Pfennige. Restamen entsprechend höher. Wöchentlich als Gratis-Beilage das „Allgemeine Unterhaltungsblatt“.

Es wird hiermit zur allgemeinen Kenntniß gebracht, daß das umlaufende Gerücht: „es würden für Eschlag-Lothringen Arbeiter vom Staate angeworben“, ein unwahres und erlogenes ist.

Ich warne hiermit vor der weiteren Verbreitung dieser erdichteten Angabe mit dem Bemerken, daß die Verbreiter dieser gewissenlosen Lüge ihrer gerichtlichen Bestrafung zu gewärtigen haben.

Samter, den 10. Dezember 1884.
Königlicher Landrath.

An Stelle des verstorbenen Stellmachers Stanislaus Piasecki ist der Stellmacher Stanislaus Blajet in Dobrojewo zum Waisenrath für den Bezirk Bielejewo ernannt worden.

Samter, den 5. Dezember 1884.
Königlicher Landrath.

Die Schifferunterkunft für den Kreis Samter findet am 7. Januar l. J., Donnerstags 9 1/2 Uhr, auf dem Kaiserens...

Postkarten

mit Ansichten von Samter

sind zu haben in

M. Krueger's Buchdruckerei.

600

Der dreihundertste Jahrgang der „Illustrirten Welt“ (Stuttgart, Deutsche Verlags-Anstalt, vorm. Conrad Hallberger) hat jetzt begonnen, und die bis jetzt erschienenen Hefte beweisen, wie dies Journal auf der Höhe der Zeit steht und von Jahr zu Jahr beirätet ist, immer Besseres und Vollkommeneres zu bieten. Das ist wohl auch der Grund dieser außerordentlichen Bedeutung dieses Familienblattes, der Wunsch, in welcher es beim Publikum fort und fort steht, und der treuen Anhänglichkeit, die das deutsche Volk diesem Freunde der Familie bewahrt. Und wahrlich, diese Hefte rechtfertigen das Vertrauen der Leser! Da beginnen zwei Nummern: „Die Hochzeiten“, ein überaus interessantes Werk des Reichens...

über die vorzüglichsten Eigenschaften der Spielwerke aus der Fabrik des Herrn J. D. Heller in Bern (Schweiz) zu berichten. Nach der Gewissheit, daß von Heller'schen Spielwerken von der Jahr seit aller Jahrhunderte, zuerst 1881 in Melbourne und 1883 in Zürich, die ersten Preise, bei diesem Jahre in Wien und in Rom, jetzt bei der Wiener Weltausstellung, gewonnen sind, wird man sich nicht wundern, wenn man die Heller'schen Spielwerke in der That als die besten aller Spielwerke anerkennen wird, sondern hauptsächlich die Aufmerksamkeit der Leser auf die vorzüglichen Eigenschaften dieser Spielwerke zu lenken. In der That sind diese Spielwerke in der That die besten aller Spielwerke, die jemals erfunden wurden, und die die Aufmerksamkeit der Leser auf die vorzüglichen Eigenschaften dieser Spielwerke zu lenken. In der That sind diese Spielwerke in der That die besten aller Spielwerke, die jemals erfunden wurden, und die die Aufmerksamkeit der Leser auf die vorzüglichen Eigenschaften dieser Spielwerke zu lenken.

M. KRUEGER

Buch- und Steindruckerei

SAMTER.

Anfertigung aller im kaufmännischen, gewerblichen und privaten Verkehr vorkommenden

Drukarbeiten

in Schwarz- und Buntdruck.

Heller'sche Spielwerke.

Wie hatten schon öfter Gelegenheit, an dieser Stelle ein Wort des Lobes...

¹⁶M. Romanowska-Pietrzak, J. Stiller, Szamotuły na dawnej pocztówce: 1898-1939, Szamotuły 2000, s. 120.

Aneks nr 16

Fotografia Józefa Kawalera¹⁷

¹⁷ Ze zbiorów muzeum Zamek Górków w Szamotułach.

Aneks Nr 17

Pracownicy drukarni Józefa Kawalera¹⁸

Fotografie z roku 1931 – jubileusz 10-lecia drukarni

¹⁸ Ze zbiorów Muzeum Zamku Górków w Szamotułach.

Numer jubileuszowy

Gazeta Szamotulska

Niezależne pismo narodowe, społeczne i polityczne

25

25

PRENUMERATA:
w Szamotulach w ekspedycji i wysyłce wronki kwartałnie 4 zł, 50 gr.; miesięcznie 1 zł, 50 gr. Za odwołanie do domu przez listowego dopłaca się kwartałnie 55 gr., miesięcznie 19 gr. W razie wypadków, spowodowanych siłą wyższą, przesłanek w nakładzie, wysłanki lub p. wydawnictwo nie odpowiada na dostarczenie pisma, a pnumeratory nie mają prawa do odszkodowania. — Redaktor przyjmuje od 10—12.

OGŁOSZENIA:
10 gr. od wiersza milim., szerokości 43 milim. Za reklamy od milim. na str. 3-lin. sześćk. 90 milim., 25 gr. Przy częstym powtarzaniu udzielają się rabaty. Przy kioskach i dochożeniach adretych wysyłki rabaty upada. Odwołania zagranicę 100% nadwyżki. — Redakcja w stałej w administracji. Konto czek. PKO nr. 203 959 Poznań. — Za doświadczenie ogłoszeń podających adresy, wydawnictwo, licząc odpowiadających.

Ekspedycja i biuro ogłoszeń: Rynek 40 (Opisisko). — Telefon 115.
AGENTURY: SZAMOTULY: J. Cielak, Rynek 49; Kempła (Kiosek) Dworcowa; Pawlaczek (Kiosek) Plac Sienkiewicza. — WRONKI: Z. Wolbiewska, skład papieru, Poznańka.

Drukarnia i biuro Redakcji ul. Obrzeźna 11 — Telefon nr. 125.

Nr. 95

Szamotulę, środa, dnia 19 sierpnia 1931 r.

Rok X

25-cio lecie Drukarni

W tych dniach mają dwudziestopięć lat założenia drukarni, której właścicielem jest właściciel cmentarza i parafia p. Józef Kawaler. 25 lat temu, tj. w r. 1906 p. Józef Kawaler, będący na obczyźnie, założył w Oberhausen drukarnię, której celem było szerzenie ducha narodowego i podtrzymywanie polskości wśród szerszego znajdującego się tam społeczeństwa polskiego. Drukarnia, w której pracował sam właściciel wraz z dwoma pomocnikami, była czynną od świtu do nocy. Różne drobne druki wykonywane, w niedziela liczących polskich towarzyszy świadczyły o braku polskiej polskiej instytucji na obczyźnie Węstfali i Nadreni.

Spółeczeństwo polskie zrozumiało intencje obecnego jubilata. To też wszelkie druki polskie powierzano Jubilatowi, który swoją wielką znajomością fachową, zadawał najwybredniejsze wymagania swej klienteli. W krótkim też czasie okazało się, że dotychczasowe lokale drukarni są zbyt szczupłe.

I tę trudność zwindczył, przeczynny jubilat, przenosząc swoją drukarnię do większych ubikacji przy ulicy Blumental Nr. 36. Równocześnie też z powiększeniem pomieszczenia nastąpiło powiększenie personelu oraz maszyn drukarskich przez wprowadzenie nowej maszyny polskiej.

Polkole, jaką teraz brzewał nasz wydawca, wśród szerokiego mas społeczeństwa, przyniosła mu coraz większe zadowolenie, większe zaspianie Polaków, którzy dając zatrudnienie pracownikom drukarni, spowodowali coraz to wspomniany rozwój przedsiębiorstwa.

W tymże też czasie drukowano dla wychoźców książki miłype oraz treści religijnej, wydane przez ojców Franciszkanina, Bazylięgo Mazurkowskiego, dzięki którym drukarnia stała się sławniejszą a zamówienia na druki nadsyłali od tej pory nawet z dalekich stron.

W roku 1908 rozpoczęto również drukować gazetę dla Nadreni pod tytułem „Zgodła”, której wydawcą był p. Ignacy Kwiniński a redaktorem p. Józef Goździewicz. Gazeta pozyskiwała coraz to nowych abonentów, aż wreszcie po wydaniu pisma we własnej drukarni, założonej w Wanse, podupadła, tak iż ją po pewnym czasie musiało zlikwidować, a drukarnię zamknąć.

W drukarni zaś p. Kawalera praca nie ustawała. Wielka ilość drukujących się książek, przeznaczonych dla emigrantów, zaczęła podnosić w nich ducha narodowego.

Hakaci niemczy w tymże czasie, rozpoczęli przeladowanie mniejszości polskiej, zakazując jej urządzania wszelkich imprez. Teraz dopiero praca w drukarni we. Polacy pozbawieni praw wolnościowych garnęli się do wszystkiego co polskie. Wdłużając rolę odegrał tutaj przesyany nasz jubilat, który w swej drukarni pracował dzień i noc, byleby tylko nakarmił duchowo zgłodniałych Polaków, dostarczając im potraw prawdziwie narodową w postaci broszur, spiewników narodowych, różnych ulotek, drukowanych w tysiącach egzemplarzy. W latach od 1908 do 1910 wyszła drukarnia omych tylko spiewniczków kieszonkowych przeszło 500 tysięcy sztuk. Spiewniki te oprawiano w czerwono okładkę na której widniał Biały Orzeł. Hakaci chcieli zamknąć drukarnię a właścicielowi wytoczyć proci, jednakże p. Kawaler nie obawiał się wszelkich pogrzebów, tylko wykonywał pracę tą nadal, naturalnie tajnie, ponieważ chodziło mu o to, żeby mógł nadal służyć sprawie narodowej. We wszystkich polskich księgarniach ukazał się powyższy spiewnik, którego wszelkie konfiskowano jednakże nie wiadziemo, iż jego wydawcą był p. J. Kawaler, ponieważ na okładce spiewniczką widniał druk, iż jego wydawcą jest Związek Sokolów Amerykańskich — w Chicago-Illinois.

W roku 1913 spoiłak drukarnię wielką zaszczyt w mianowicie: otrzymanie walekiego medalu słoego na wystawie przemysłowej w Bochum, na której wystawiała drukarnia masyżny do składania w pełnym rachcu, grubą książkę p. L. „Przewodnik po Wystawie Przemysłowej w Bochum” oraz wiele świetnie wykonanych druków.

Krótko przed wybuchem wojny światowej drukowano jeszcze wspomniane redagowane pismo przez dr. Czesława Łukaszkiewiczca p. t.: „Izdyżni” a przeznaczone dla polskiej inteligencji na obczyźnie. Pismo to posiadało wiele korespondentów tak w kraju, jak i zagranicą.

Wybuch wojny zastał przedsiębiorstwo w rozkwicie. Jednakże bezspierne zacięgnięcie tak wydawcy, jak i całego personelu do wojska zmusiło właściciela do zczęciowego umieruchomienia przedsiębiorstwa, w którym pracowało podczas wojny tylko dwóch drukarzy, wykonyjących najpotrzebniejsze druki.

Z ukhołczeniem wojny, t. j. 1-go stycznia 1919 uruchomiono zakład w całej pełni. Wszelkimi silami starano się sprostać bardzo licznym zamówieniom, co wobec braku polskiego personelu, nie było rzeczą łatwą. Stan te przetrwał do września 1920 r., w którym wybuchła rewolucja w Nadreni, dzięki której zdecydował się Jubilat przenieść drukarnię do Polski. Rewolucja bowiem dała się Zakładowi wiele we znaki.

Po bardzo utęglawych staraniach w Ministerstwie Spraw Zagranicznych Rzeczy użykano pozwolenie na przewóz urządzeń drukarni do Polski, który nastąpił w sierpniu i wrześniu 1920 r. Jako najdogodniejsze miejsce pod drukarnię wybrano p. Kawalera Szamotulę, gdzie wykupił dom i plac budowlany po braciach Hartmannach przy ulicy Obrzeźkiej 11, gdzie znajduje się przedsiębiorstwo drukarni po dzień dzisiejszy.

I tak 1 stycznia 1921 roku po przedawie uruchomiono drukarnię, która od razu służyła ma naszej kochanej Ojczyźnie.

Z jubileuszem srebrnego iżnienia drukarni łączy się nowy jubileusz a mianowicie 10-cio letni pobyt p. Kawalera w Odrodzonej Polsce oraz 10-cio letni jubileusz „Gazety Szamotulskiej”, której pierwszy numer ukazał się 18-go maja 1922 roku.

To też z okazji 25-cio lecia przedsiębiorstwa i wspomnianego jego rozwoju życzymy jego właścicielowi p. Józefowi Kawalerowi jak najdluzszego żywota oraz rozwinienia dalszego swego wspomnianego przedsiębiorstwa na miarę światową, ażeby w następnym wieściwieczu rozgłos jego doięgnął wszelkie zakątki Europy, a jego właściciel cieszył się owocami swej pracy i w zżwaniu doczekał złotego jubileusza, pracując nadal na chwałę Bożą, dla dobra naszej kochanej Ojczyzny oraz szczęścia rodzinnego.

Jubilat przy pracy.

Wreszcie po wydaniu spiewniczka Ludowego, układa O. Mazurkowskiego, wytoczono p. J. Kawalerowi proci a spiewniki w ilości około 5000 sztuk skonfiskowano. Sąd jednakże uwolnił wydawcę od winy i kary, co się również stało w sądzie Najwyższym w Lipsku. Sprawa ta przyniosła następnemu prezacnemu Jubilatowi wielkie zadowolenie duchowe i moralne; nakład zaś po oddaniu skonfiskowanych spiewniczków rozchwytano w kilku dniach.

W roku 1909 nastąpiło powiększenie drukarni przez zakup cacionek mtonych, tak bardzo potrzebnych do drukowania spiewniczków, oraz więcej zamawianych przez poszczególne towarzystwa spiewawce. Rozpoczęto już drukować pełni 1 i 2 głosowe, przy pracy których zatrudniano stale dwóch zecerów nutowych. W tymże też roku opuścił mury drukarni nakład 30 000 spiewniczków kościelnych, ulotzonych przez Kiercy Polaków.

W okresie przedwojennym zatrudniła drukarnia bardzo liczny zespół techniczny a jako specjalność wypracowała w świat wielu tysięcy książeczek do nabożeństwa w różnych językach, które wysyłano nawet za Ocean. W roku 1911 r. otrzymała drukarnia za twe

¹⁹ Ze zbiorów Muzeum Zamek Górków w Szamotulach.

Aneks Nr 19

Strona tytułowa Z grodu Halszki (Nr 1 z marca 1931)²⁰

Nr. 1

MARZEC 1931 R.

Cena 50 gr.

Rok 1

PROLOG.

*Patrz! nowa droga przed nami wytknięta
I nowe mamy przed sobą zadanie!
Droga niestroma, szeroka, wygodna
Dla wielu pewnie miła się stanie.
My chcemy rzucić tu, na papier biały
Lot myśli naszych wesołość, czy cienie.
W kraj naszych marzeń chcemy was wprowadzić,
Gdzie lśnią zaklętych fantazyj promienie.
Kraj marzeń ucznia, to ojczyzna piękna,
Gdzie srebrnych nici barwą lśnią uczucia,
Gdzie złotem słońca iskrzą się nadzieje,
Gdzie wszystko cieszy, a nic nie zasmuca.
Gdzie oderwanych od tła codziennego
Marzeń tęczowych migotają roje,
Gdzie wesołości młodzieńczej, beztroskiej
Świeżej, radosnej świecą w słońcu zdroje.
A te radości, nadzieje codzienne
I pięknem życia i dobrem promienne.*

²⁰ Ze zbiorów Biblioteki Publicznej Miasta i Gminy w Szamotułach.

Aneks nr 20

Strona tytułowa reaktywowanej Z grodu Halszki (Nr 1 z grudnia 2000)²¹

²¹ Ze zbiorów Powiatowej Biblioteki Publicznej w Szamotułach.

Aneks Nr 21

Logo i pieczęcie Muzeum Zamek Górków w Szamotułach²²

 MUZEUM-ZAMEK GÓRKÓW
W SZAMOTUŁACH (1)
Powiatowa Instytucja Kultury
64-500 Szamotuły, ul. Wroniecka 30
tel./fax: +48/0812821813, 0612922828, zamek@zamek.org.pl
NIP 787-12-73-526 Regon 630869600
Muzeum Rejestrowane MKiSZ 27/98

²² Ze zbiorów Muzeum Zamek Górków w Szamotułach.

Aneks Nr 22

Pieczenie Biblioteki Muzeum Zamek Górków w Szamotułach²³

Muzeum Ziemi Szamotulskiej
Szamotuły
BASZTA HALSZKI

²³ Ze zbiorów Muzeum Zamek Górków w Szamotułach.

Aneks Nr 23

Pieczenie i exlibrisy bibliotek publicznych powiatu szamotulskiego²⁴

Duszniki²⁵

pieczęć akcesyjna

pieczęć nagłówkowa

GMINNE CENTRUM KULTURY
BIBLIOTEKA PUBLICZNA
ul. Jana Pawła II 8
64-550 Duszniki

exlibris biblioteki w Dusznikach

²⁴ Pieczęcie i exlibrisy przedstawione w porządku alfabetycznym wg miejscowości, w przypadku Powiatowej Biblioteki Publicznej Szamotułach, w związku z brakiem exlibrisu przedstawiono logo biblioteki, exlibrisu nie posiada również biblioteka we Wronkach.

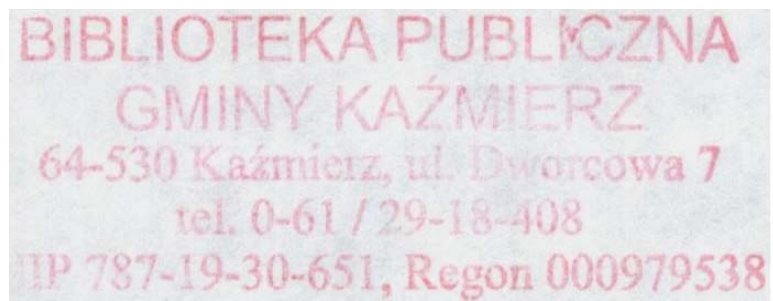
²⁵ Pieczęcie uzyskano dzięki uprzejmości p. M. Wawrzyniak-Zdziebkowej z biblioteki publicznej w Dusznikach

Kaźmierz²⁶

pieczęć akcesyjna

pieczęć nagłówkowa

exlibris biblioteki w Kaźmierzu

²⁶ Pieczęcie uzyskano dzięki uprzejmości p. Marii Sobkowiak z biblioteki publicznej w Kaźmierzu.

Obrzycko²⁷

pieczęć akcesyjna

pieczęć nagłówkowa

exlibris biblioteki w Obrzycku

²⁷ Pieczęcie uzyskano dzięki uprzejmości p. Elżbiety Wiśniewskiej z biblioteki publicznej w Obrzycku.

Ostroróg²⁸

pieczęć akcesyjna

pieczęć akcesyjna Oddziału dla dzieci i młodzieży

pieczęć nagłówkowa

**BIBLIOTEKA PUBLICZNA
MIASTA I GMINY
64-560 Ostroróg, ul. Wroniecka 14
tel. 29-16-565 wew. 123**

exlibris biblioteki w Ostrorogu

²⁸ Pieczęcie uzyskano dzięki uprzejmości p. Marii Kalemby z biblioteki publicznej w Ostrorogu.

pieczęć akcesyjna filii bibliotecznej

pieczęć nagłówkowa filii bibliotecznej

BIBLIOTEKA PUBLICZNA
MIASTA I GMINY
Ostrogora
FILIA w BININIE

Pniewy²⁹

BIBLIOTEKA PUBLICZNA M¹G
CENTRUM KULTURY PNIEWY
62-045 Pniewy, ul. Strzelecka 32
tel. (061) 29 10 964
NIP: 787-13-41-736 Regon: 000979745

exlibris biblioteki w Pniewach

²⁹ Pieczęcie uzyskano dzięki uprzejmości p. Joanny Superczyńskiej z biblioteki publicznej w Pniewach.

Szamotuly - Biblioteka Publiczna Miasta i Gminy Szamotuly im. Edmunda Calliera³⁰

pieczęć nagłówkowa 1

**Biblioteka Publiczna
Miasta i Gminy
w Szamotulach**

pieczęć nagłówkowa 2

**BIBLIOTEKA PUBLICZNA
Miasta i Gminy Szamotuly
INSTYTUCJA KULTURY
Rynek 10, 64-500 Szamotuly
tel./fax 061/29-21-361, dyrektor 061/29-21-143
Regon 00097679 NIP 787-19-04-926**

pieczęć akcesyjna

exlibris biblioteki miejskiej w Szamotulach

³⁰ Pieczęcie uzyskano dzięki uprzejmości p. Bogumily Saternus z biblioteki publicznej w Szamotulach.

Szamotuly - Powiatowa Biblioteka Publiczna w Szamotulach

pieczęć godłowa

pieczęć akcesji czasopism

pieczęć akcesji zbiorów specjalnych

logo biblioteki

Wronki³¹

pieczęć akcesji

pieczęć nagłówkowa

WRONIECKI OŚRODEK KULTURY
Instytucja Kultury
BIBLIOTEKA PUBLICZNA
Miasta i Gminy Wronki
tel. (67) 254-06-17
ul. Szkolna 2, 64-510 Wronki
NIP 763-119-14-96

³¹ Pieczęcie uzyskano dzięki uprzejmości p. Gabrieli Dury z biblioteki publicznej we Wronkach, biblioteka wroniecka nie posiada własnego exlibrisu.

Aneks Nr 24

Witraż „Cierniem ukoronowanie”³²

³² A. M. Wanarska, Teologiczne aspekty twórczości Mariana Schwarza, praca magisterska napisana pod kierunkiem ks. dra Henryka Nadrowskiego w Zakładzie Liturgiki i Homiletyki na seminarium ks. prof. dra hab. Jerzego Stefańskiego Uniwersytetu im Adama Mickiewicza w Poznaniu, s. 105. Witraż znajduje się w kościele parafialnym w Sędzinach koło Buku, w cyklu witraży przedstawiających piętnaście tajemnic różańcowych. Cykl witraży został wykonany w latach 1984-86.

TABELA Nr 1**Zbiory Pedagogicznej Biblioteki Publicznej i ich wykorzystanie w latach 1953-1976³³**

Lata	Liczba		
	Woluminów	Czytelników	Wypożyczeń
1953	1024	93	BRAK DANYCH
1955	1382	201	BRAK DANYCH
1960	3832	219	1444
1965	8041	641	5722
1970	10844	477	3183
1975	14767	377	7604
1976	15641	306	6918

³³ K. Cybułka, Działalność Pedagogicznej Biblioteki Powiatowej w Szamotułach (1953-1976), Poznań 1980, praca dyplomowa napisana pod kier. dra Janisława Osieglowskiego w Podyplomowym Studium Bibliotekoznawstwa w Poznaniu, Poznań 1980, s. 1.7

TABELA Nr 2

Rok 1955 Biblioteki – obsługa miast³⁴

<i>LP</i>	Biblioteka	Miasto	Gromady
1.	Powiatowa i Miejska Biblioteka Publiczna Szamotuły	Szamotuły	
2.	Miejska Biblioteka Publiczna - Ostroróg	Ostroróg	
3.	Miejska Biblioteka Publiczna – Pniewy	Pniewy	
4.	Miejska Biblioteka Publiczna – Wronki	Wronki	
5.	Gromadzka Biblioteka Publiczna – Biezdrowo		Biezdrowo, Wróblewo
6.	Gromadzka Biblioteka Publiczna - Binino		Binino, Ostroróg
7.	Gromadzka Biblioteka Publiczna – Chojno		Chojno
8.	Gromadzka Biblioteka Publiczna – Kaźmierz		Kaźmierz, Bytyń, Sokolniki Małe
9.	Gromadzka Biblioteka Publiczna – Lubosina		Lubosina , Otorowo
10.	Gromadzka Biblioteka Publiczna – Nadolnik		Nadolnik, Nowawieś
11.	Gromadzka Biblioteka Publiczna – Nojewo		Nojewo,
12.	Gromadzka Biblioteka Publiczna – Obrzycko		Obrzycko, Gaj Mały, Zielonagóra
13.	Gromadzka Biblioteka Publiczna – Pamiątkowo		Pamiątkowo
14.	Gromadzka Biblioteka Publiczna – Piaskowo		Piaskowo, Szamotuły – Zamek, Gałowo
15.	Gromadzka Biblioteka Publiczna – Pniewy		Pniewy, Podpniewki
16.	Gromadzka Biblioteka Publiczna – Podrzewie		Podrzewie, Duszniki, Niewierz
17.	Gromadzka Biblioteka Publiczna Sędziny		Sędziny, Grzebienisko, Gaj Mały

³⁴ R. Krygier, 25 lat bibliotek publicznych w powiecie szamotulskim (1946-1970), Szamotuły 1971, s. 8.

TABELA Nr 3

Rozwój sieci bibliotecznej w powiecie szamotulskim³⁵

<i>Rok</i>	Biblioteki				Filie biblioteczne	Punkty biblioteczne	
	Ogółem	PBP PiMBP	MBP	GBP		Ogółem	W tym na wsi
1945	1	1	0	0	0	0	0
1946	1	1	0	0	0	0	0
1947	1	1	0	0	0	10	10
1948	3	1	2	0	0	14	14
1949	13	1	2	10	0	58	58
1950	15	1	4	10	0	68	68
1951	15	1	4	10	0	78	78
1952	15	1	4	10	0	82	78
1953	15	1	4	10	0	93	92
1954	15	1	4	10	0	93	92
1955	17	1	3	13	0	96	94
1956	18	1	3	14	0	97	90
1957	20	1	3	16	0	97	94
1958	20	1	3	16	0	93	89
1959	21	1	3	17	0	100	94
1960	21	1	3	17	0	103	96
1961	21	1	3	16	1	92	90
1962	21	1	3	13	4	93	91
1963	21	1	3	13	4	101	99
1964	21	1	3	13	4	95	93
1965	21	1	3	13	4	100	95
1966	17	1	3	13	0	93	90
1967	17	1	3	13	0	104	100
1968	17	1	3	13	0	104	100
1969	17	1	3	13	0	112	106
1970	17	1	3	13	0	112	105

³⁵ R. Krygier, 25 lat bibliotek, op. cit., s. 9.

TABELA Nr 4 Modernizacja pomieszczeń bibliotecznych ³⁶

Rok	Ogółem biblioteki	Nowe lokale	Remonty	Dodatkowy sprzęt	Pomieszczenia niesamodzielne	Pomieszczenia				
						Do 20 m	21 - 30 m	31 - 50 m	51 - 80 m	Powyżej 80 m
1961	21	3	6	5	1	9	4	4	2	1
1962	21	1	5	-	2	8	3	4	3	1
1963	21	2	-	6	2	8	3	4	3	1
1964	21	1	-	0	2	7	3	5	3	1
1965	21	1	3	3	2	6	3	7	2	1
1966	17	1	4	6	-	6	3	5	2	1
1967	17	1	6	6	-	4	4	7	-	2
1968	17	3	8	9	-	2	3	7	3	2
1969	17	1	5	1	-	2	3	8	3	1
1970	17	-	4	5	-	2	3	8	3	1

³⁶ R. Krygier, 25 lat bibliotek, op. cit., s. 12.

TABELA Nr 5**Bibliotekarze – zatrudnienie i kwalifikacje³⁷****PZ** – pełnozatrudnieni, **NP** – niepełnozatrudnieni, **K** – kwalifikowani

Rok	Ogółem bibliotek	PZ	NP	K
1947	2	1	1	-
1948	3	1	2	-
1949	13	3	10	1
1950	17	7	10	2
1951	17	12	6	2
1952	17	13	4	2
1953	17	16	1	2
1954	17	16	1	2
1955	20	17	3	1
1956	20	17	3	-
1957	24	17	7	1
1958	24	17	7	2
1959	26	20	6	2
1960	26	20	6	1
1961	27	19	8	1
1962	29	23	6	3
1963	30	27	3	5
1964	31	24	7	7
1965	31	25	6	8
1966	27	25	2	9
1967	27	25	2	15
1968	27	25	2	17
1969	27	25	2	16
1970	27	25	2	16

³⁷ R. Krygier, 25 lat bibliotek, op. cit., s. 13.

TABELA Nr 6**Wydatki na zakup książek i czasopism³⁸**

Rok	Książki	Czasopisma i gazety
1957	63445	8000
1958	88872	10155
1959	99024	7293
1960	104709	19634
1961	108150	19704
1962	107046	24242
1963	100686	21627
1964	126808	24261
1965	215804	36883
1966	155616	31828
1967	207713	26964
1968	282936	41761
1969	250675	47696
1970	198891	40516

³⁸ R. Krygier, 25 lat bibliotek, op. cit., s. 16

TABELA Nr 7**Czytelnicy w powiecie szamotulskim w latach 1947-1970³⁹**

lata	Czytelnicy			
	Mieszkańcy Powiatu ogółem	Czytelnicy ogółem	Czytelnicy w miastach	Czytelnicy na wsiach
1947	63,300	27	27	0
1950	61300	5943	1931	4012
1955	66,100	9,298	3,601	5,697
1960	70,756	13,313	4,804	8,509
1965	73,596	14,050	5,884	8,166
1970	74,325	16,711	6,703	10,008

³⁹ R. Krygier, 25 lat bibliotek, op. cit., s. 18.

TABELA Nr 8 Struktura wieku czytelników⁴⁰

Rok	Ogółem	Do lat 14	Od 15-20	Powyżej 20	nieokreśleni
1950	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.
1951	7333	1913	2245	3175	0
1952	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.
1953	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.
1954	10887	3012	3375	4500	0
1955	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.
1956	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.
1957	11379	3875	b.d.	b.d.	0
1958	11721	4843	b.d.	b.d.	0
1959	12374	4711	b.d.	b.d.	0
1960	13313	5667	2662	4377	607
1961	11656	4913	2478	3952	313
1962	13034	5498	3130	4174	232
1963	13705	5409	3605	4691	0
1964	14584	5700	4037	4847	0
1965	14050	5030	4221	4799	0
1966	14057	5142	3912	4980	23
1967	15285	5189	4501	5595	0
1968	16027	5472	4057	6498	0
1969	17360	5745	4616	6999	0
1970	16711	5375	4749	6587	0

⁴⁰ R. Krygier, 25 lat bibliotek, op. cit., s. 18.

TABELA Nr 9 Struktura zawodowa czytelników⁴¹

Rok	Ogółem	Rob.	Rol.	U	M	I	NZ	NO
1950	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.
1951	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.
1952	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.
1953	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.
1954	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.
1955	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.
1956	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.
1957	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.
1958	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.
1959	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.
1960	13313	907	1207	1663	6639	1018	1130	749
1961	11656	753	1281	1445	5985	801	978	413
1962	13034	825	1034	1512	7505	776	1201	181
1963	13705	930	1034	1707	7947	753	1334	0
1964	14584	1100	1012	1929	8297	834	1409	3
1965	14050	1060	1114	2170	7592	855	1259	0
1966	14057	1025	1027	2200	7830	677	1241	57
1967	15285	1310	1590	2228	7985	840	1332	0
1968	16027	1414	2040	2186	8401	877	1109	0
1969	17360	1758	2163	2371	9109	767	1192	0
1970	16711	1724	2112	2181	8856	689	1149	0

⁴¹ R. Krygier, 25 lat bibliotek, op. cit., s. 18.

TABELA Nr 10**Sieć bibliotek w powiecie szamotulskim w latach 1976-1990⁴²**

lata	Biblioteki za lata 1976 - 1990						
	ogółem	W mieście		Na wsi		Punkty biblioteczne	
		Biblioteki	Filie	Biblioteki	Filie	Ogółem	Na wsi
1976	13	6	7	9	81	89	b.d.
1980	14	6	8	3	7	90	b.d.
1985	17	16	1	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.
1990	19	7	12	3	9	55	51

⁴² Dane opracowane przez autora na podstawie druków statystycznych: K-03, K-b-2, SN-05X sporządzonych dla GUS, oraz innych druków statystycznych dostarczanych przez bibliotekę wojewódzką w Poznaniu, wypełniane przez biblioteki gminne, za lata 1975-2005.

TABELA Nr 11**Kadra biblioteczna w latach 1976-1990⁴³**

Rok	Ogółem	W tym etat	Wyższe Bibliotekarskie	Wyższe Niebibliotekarskie	Wyższe zaw. Lic.	Studium bibliotekarskie	Średnie bibliotekarskie	Średnie ogólne	Podstawowe
1976	25	b.d.	1	1	b.d.	b.d.	14	20	4
1980	27	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	13	26	b.d.
1985	30	b.d.	1	1	b.d.	6	6	27	2
1990	33	b.d.	1	2	b.d.	10	6	27	4

⁴³ Dane opracowane przez autora na podstawie druków statystycznych – zob. Tab. Nr 10

TABELA Nr 12
Księgozbiory w latach 1975-1990⁴⁴

Rok	1975	1980	1985	1990
Liczba woluminów	114.595	176.899	225.921	262.207

TABELA Nr 13
Czytelnicy w latach 1975-1990⁴⁵

Rok	1975	1980	1985	1990
Liczba czytelników	15.612	17.425	18.345	16.866

⁴⁴Dane opracowane przez autora na podstawie druków statystycznych – zob. Tab. Nr 10

⁴⁵Dane opracowane przez autora na podstawie druków statystycznych – zob. Tab. Nr 10

TABELA Nr 14
Biblioteki w powiecie szamotulskim 2000 rok⁴⁶

Biblioteki w powiecie szamotulskim 2000 r.			
Biblioteka powiatowa	Biblioteki miejsko-gminne	Filie biblioteczne	Punkty biblioteczne
1	7	13	26

⁴⁶Dane opracowane przez autora na podstawie druków statystycznych – zob. Tab. Nr 10

TABELA Nr 15 Kadra biblioteczna w latach 1996-2005⁴⁷

Rok	Ogółem	W tym etat	Wyższe Bibliotekarskie	Wyższe Niebibliotekarskie	Wyższe zaw. Lic.	Studium bibliotekarskie	Średnie bibliotekarskie	Średnie ogólne
1996	30	b.d.	1	1	0	17	1	25
1999	39	25	3	1	1	19	1	9
2000	39	b.d	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d
2001	39	27	5	2	3	15	1	8
2002	39	-	7	1	4	15	1	8
2003	38	22	b.d	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.
2004	37	23	8	0	2	7	7	7
2005	37	23	9	0	2	9	5	8

⁴⁷ Dane opracowane przez autora na podstawie druków statystycznych – zob. Tab. Nr 10

TABELA Nr 16**Księgozbiory w latach 1996-2005⁴⁸**

Rok	1996	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Liczba woluminów	338.633	340.685	345.005	346.828	352.017	352.794	357.111	362.791

TABELA Nr 17**Czytelnicy w latach 1996-2005⁴⁹**

Rok	1996	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Liczba czytelników	18.434	18.740	18.381	18.768	18.963	18.393	18.152	17.647

⁴⁸ Dane opracowane przez autora na podstawie druków statystycznych – zob. Tab. Nr 10

⁴⁹ Dane opracowane przez autora na podstawie druków statystycznych – zob. Tab. Nr 10

TABELA Nr 18
Działalność oświatowa w latach 1999-2005 ⁵⁰

Rok	Spotkania z literatami	Spotkania inne	Prelekcje i odczyty	Lekcje biblioteczne	Wieczory literackie	Konkursy lokalne	Wystawy		Inne formy k.o.
							ogółem	w tym książek	
1996	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.
1999	11	6	44	209	21	30	250	200	105
2000	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.
2001	21	11	52	182	22	41	271	224	139
2002	32	13	29	231	17	38	235	189	174
2003	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.
2004	38	7	7	188	11	39	251	192	249
2005	17	22	20	463	35	25	344	276	93

⁵⁰ Dane opracowane przez autora na podstawie druków statystycznych – zob. Tab. Nr 10

